

Tillväxt i periferin

MEDDELANDEN FRÅN EKONOMISK-HISTORISKA INSTITUTIONEN
VID GÖTEBORGS UNIVERSITET
72

Tillväxt i periferin
Befolkning och jordbruk i Södra Österbotten
1750 - 1890

Martti Rantanen

Göteborg 1997

Abstract

Growth in the Periphery. Population and agriculture in Södra Österbotten 1750–1890.

(Publications of the Department of Economic History, Göteborg University, no 72)

ISSN 0072-5080. ISBN 91-85196-43-6. Göteborg 1997.

Author: Martti Rantanen

Doctoral dissertation at the Department of Economic History, Göteborg University.

(Written in Swedish with a summary in English)

Distribution: Department of Economic History, Göteborg University, Skanstorget 18,

SE-411 22 Göteborg, Sweden.

This study is an investigation of population growth and the exploitation of agrarian production possibilities during the eighteenth and nineteenth centuries in Södra Österbotten.

The dissertation emphasises how structural and institutional changes influenced population development in the periphery before the rise of modern industrial society. Behind these structural and institutional changes lie increasing commercial relations with the European core. Österbotten was abundant in natural resources but scarce in capital and labour. Legislative reforms facilitated family formation which resulted in population growth and agrarian expansion. These events were not unique for Österbotten, but expansion was stronger here than in other Nordic countries. The extreme environment and high expectations, contributed to a more rigorous enforced enclosure than in most other places and was as well, a strong contributing factor towards the development of populationist thought.

Through State intervention, conditions for favourable demographic and economic development was created in Österbotten thereby dismantling institutional obstacles which had hindered population growth.

Key words: economic history, population growth, agricultural production, frontier, institutional change, structural change, fertility, agrarian reforms, open fields, enclosure, farm servants, fertility, peasants, crofts, population policy,

© Martti Rantanen

Systems

ISBN 91-85196-43-6

ISSN 0072-5080

Graphic

Göteborg 1997

Förord

Nu när avhandlingsarbetet är slutfört, är det mig en kär plikt att tacka alla dem som på ett eller annat sätt bistått mig i mitt arbete!

I första hand vill jag tacka mina lärare och handledare, professor Lars Herlitz och docent Carl-Johan Gadd, utan deras teoretiska och praktiska vägledning hade avhandlingen knappast blivit vad den slutligen blev.

Ett stort tack går till fil. dr. Urban Herlitz som i historisk-demografiska frågor gett mig värdefulla förslag till förbättringar av avhandlingskapitel.

På ekonomisk-historiska institutionen har medarbetare, lärare och doktorander ställt upp på många olika sätt – ett stort tack till alla! Jag vill särskilt tacka Linda Lane som utfört den engelska översättningen av sammanfattningen och abstract. Tillsammans med Jens Ahlfors och Åke Kihlström har jag löst mina datorproblem.

På alla de arkiv och bibliotek som jag under arbetets gång besökt, har jag blivit väl bemött och fått sakkunnig hjälp. Speciellt vill jag tacka personalen vid Vasa Landsarkiv och Göteborgs universitetsbibliotek.

Stödet från min familj har varit en mycket viktig förutsättning under den tid som jag ägnat åt avhandlingen och varit mer eller mindre frånvarande – ett mycket varmt tack till er; Anne-Marie, Marja, Elina och Aleks!

Göteborg oktober 1997

Martti Rantanen

Innehållsförteckning

Kapitel I

Till ämnets fixering	7
1. Studier och siffror om den europeiska befolkningsutvecklingen	9
1.1. Teori och diskussion om den europeiska befolkningsutvecklingens förlopp	11
1.2. Ekonomisk utveckling och integration på lång sikt - ökad befolkningstäthet i centrum och tilltagande kolonisation i periferin	13
1.2.1 Ekonomisk tillväxt och uppkomsten av gränsområden	14
1.2.2 Studier rörande medeltida och moderna gränsområden	15
1.2.2.1 Medeltida gränsområden	16
1.2.2.2 Den "europeiska världshandeln" och gränsområden	17
1.2.2.3 Svenska och finska gränsområden	19
1.3. Den långsiktiga jordbruksutvecklingens dynamik - faktorerna jord och arbete samt institutionell utveckling	21
1.4 Varför har folkmängden ökat i Sverige-Finland eller Österbotten?	23
1.5 Södra Österbotten som ett primärt studieområde	26
1.6 Om valet av studieområdet Södra Österbotten	29

Kapitel II

Befolkningsutvecklingen i Södra Österbotten	31
2.1. Tabellverkets befolkningsstatistiska tabeller som källmaterial för lokala undersökningar	32
2.2. Folkmängden i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar, totalantalet och dess utveckling 1749-1890	36
2.3. Dödlighet och livslängd i Södra Österbotten	37
2.3.1. Krismortalitet under 1700- och 1800-talen	38
2.3.2. Att mäta dödlighet	39
2.3.3. Den återstående förväntade medellivslängden och dödlighetsutveckling i Södra Österbotten 1749-1875	40
2.3.4. Om spädbarnsdödligheten i Södra Österbotten	45
2.3.5. Samtidas reaktioner angående barn- och spädbarnsdödligheten i Södra Österbotten	48
2.4. Fruktsamhetsutveckling och reproduktion i Södra Österbotten	50
2.4.1. Att mäta fruktsamhet och reproduktion: definitioner	50
2.4.2. Total fruktsamhet och reproduktion i Södra Österbotten	51
2.5. Familjebildning och giftermålsfrekvens i Södra Österbotten 1749-1875	56
2.5.1. Att mäta giftermålsfrekvens: definitioner	56

2.5.2. Giftermålsintensitet i Södra Österbotten	56
2.6. Folkmängden samt antalet hemmansbruk och torp i undersökningsområdet	62
2.6.1. Antalet hemmansbruk och torp samt befolkningsutveckling i Södra Österbotten under 1700-talet	62
2.6.2. Ökningen av folk­mängden och antalet brukningsenheter i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar under 1800-talet	65
2.7. Migration och emigration i Södra Österbotten	67
2.7.1. In- och utflyttning i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar under 1700- och 1800-talen	67
2.7.2. Den sydösterbottniska migrationen med avseende på när- och långdistans på 1800-talet	68
2.7.3. Tabellverksmaterialet och emigrationen	68
2.7.4. Emigrationen till Amerika från Södra Österbotten	69
2.8. Sammanfattande synpunkter	71
Kapitel III	
Tjänstehjonsinstitutionen under 1600- och 1700-talen	74
3.1. Tjänstehjonsinstitutionen i jämförelse med demografiska, sociala och ekonomiska strukturer	75
3.2. Om tjänstehjonsstadgornas och tjänstetvångets tillkomst – ståndsprivilegier och konkurrens om arbetskraften	79
3.2.1. Utvecklingen inför 1664 års tjänstehjonsstadga – från tjänsteplikt till tjänstetvång	81
3.2.2. Tjänstehjonsförhållanden och -lagstiftning under 1600-talets senare del samt under frihetstiden	83
3.3. Reglering om tjänstehjon fram till mitten av 1700-talet – sammanfattande synpunkter	90
Kapitel IV	
Antalet tjänstehjon i Finland under 1600- och 1700-talen	92
4.1. Antalet tjänstehjon i Finland under 1600-talet	92
4.2. Antalet tjänstehjon inom olika hushållskategorier under 1700-talet	94
4.3. Om förekomsten och avlöning av tjänstehjon	97
4.4. Antalet tjänstehjon jämte arbetskraftens skattekostnader	106
4.5. Sammanfattande synpunkter	109
Kapitel V	
Frihetstidens jordbruksentusiasm och "lantbrukets upphjälpan­de" i Finland	112
5.1. Reglering av arbetskraftsförhållanden genom lokala föreskrifter och byordningar	114

5.1.1. Norska lokalföreningar	114
5.1.2. Svenska byordningar	115
5.1.3. Sammanfattande synpunkter	117
5.2. För jordbrukets och Finlands upphjälpande vid mitten av 1700-talet	118
5.2.1. L. Ehrenmalms förslag om allmänningars och ödemarkers kolonisation på 1740-talet	119
5.2.2. Landshövding Piper om kolonisation i Österbotten	126
5.2.3. Det populationistiska storskiftet – förslag om storskifte, folkökning och nyodling	127
5.2.4 Storskiftesförordningen (1757) rörande Österbotten	131
5.2.5 Kronokolonisationens resultat	132
5.3. Sammanfattande synpunkter	133
KAPITEL VI	
E. O. Runebergs ekonomiska kalkyl för Österbotten	135
6.1. Sockenbeskrivning över Laihela socken	137
6.2. Om grundskatten och Runebergs förenklingsförslag	140
6.3. E. O. Runebergs mantalsvärdering	142
6.4. Runebergs skattläggningsförslag på landsbygden och i städer	146
6.5. Runebergs modell för Österbottens uppodling	150
6.6. E. O. Runeberg i ett vidare sammanhang	153
6.7. Sammanfattning	155
Kapitel VII	
Nyodling, skördeutveckling och boskapsinnehav i Södra Österbotten i mitten av 1700-talet	158
7.1. Nyodling och skördeutveckling	159
7.1.1. Tidigare forskning	159
7.1.2. Beskrivning av skatteuppbörds materialet och dess problem	161
7.1.3. Skördeutfallet och kronotiondet	162
7.1.4. Utvärdering av tiondelängdernas uppgifter	164
7.1.4.1. Kronotiondet och kyrkoherdens tertial	164
7.1.4.2. Ständigt kronotionde jämte förmedling av grundräntan	171
7.1.4.3. Sammanfattande synpunkter om tiondet	172
7.1.5. Åkerarealens och utsädets utveckling	173
7.1.5.1. Roterings- och indelningsverkets mätningar	174
7.1.5.2. Skattläggningsmätningar i Österbotten	175
7.1.5.3. Det årliga utsädet	177

7.1.5.4. Ökningen av det årliga utsädet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar	178
7.1.5.5. Trädessystemet och det årliga utsädet	179
7.1.5.6. Mantalsättningen, storskiftet och trädessystemet	180
7.1.6. Korntalet, utsädet och beräknad spannmålsskörd	182
7.2. Höskörden, foderresurserna och kreatursbeståndet	186
7.2.1. Tidigare forskning	186
7.2.2. Beskrivning av källmaterialet och dess problem	190
7.2.2.1. Höskörden i roterings- och indelningsverkets handlingar	190
7.2.2.2. Höskörden i skattläggnings- och storskiftesmaterialet	190
7.2.2.3. Om måttenheter vid bestämning av höavkastningen	191
7.2.3. Höavkastningen i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar	195
7.2.4. Ängsmarkens kvalité och fodertillgången	197
7.2.4.1. Tillgången av fodermedel och källmaterialets begränsningar	198
7.2.5. Fodertillgången och boskapsinnehavet	201
7.3 Upptäckten av Österbottens dolda rikedomar omkring mitten av 1700-talet. Sammanfattande synpunkter om utsädet, höskörden och boskapsinnehavet	208
7.3.2 Den agrara produktionens utveckling och karaktär på längre sikt	211
7.3.3 Prisutveckling under 1700-talet	214
Kapitel VIII	
Agrar utveckling i Södra Österbotten under 1800-talet	218
8.1. Tidigare forskning och källmaterial	219
8.1.1. Tidigare forskning	219
8.1.2. Källmaterial	220
8.2. Utsädesuppgifter i tabellverksmaterialet	221
8.3. Utsädet och korntalet på 1820- och 1830-talen	224
8.3.1. Det årliga utsädet i två statistiksamlingar	224
8.3.2. Utsädet och höskörden i Korsholms södra och mellersta fögderier på 1820-talet	226
8.3.2.1. Utsädet på 1820-talet	226
8.3.2.2. Höskörden och potatisutsädet i Korsholms södra och mellersta fögderier på 1820-talet	228
8.3.3. Korntalet och den areella produktiviteten i Södra Österbotten på 1830-talet	231

8.3.3.1. Spannmålskorntalen och den areella produktiviteten	232
8.3.3.2. Potatiskorntal och den areella produktiviteten	234
8.3.4. Kyttlandsodlingens framsteg i Södra Österbotten	235
8.3.5. Spannmålsskörden i Södra Österbotten på 1820- och 1830-talen	237
8.4. Antalet kreatur och boskapsskötseln i Södra Österbotten på 1820-talet	239
8.5. Kraftig agrar tillväxt från 1750 till 1820-talet	244
8.6. Spannmål och potatis i Korsholms södra fögderi vid mitten av 1800-talet	245
8.7. Utsäde, skörd och boskap i slutet av 1800-talet	249
8.7.1. Källor	250
8.7.2. Det årliga utsädet	251
8.7.3. Odlat hö och den totala höskörden i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar under 1889 - 1891	254
8.8. Boskapsinnehavet 1890	257
8.9. Jordbruksutveckling under 1800-talet, sammanfattande synpunkter	259
Kapitel IX	
Agrarsektorns utveckling i Södra Österbotten 1750 - 1890.	
Åkerbruket och boskapsskötseln	262
9.1. Områdets jordbruksstatistiska källor	263
9.2. Tillväxten i jordbruket på lång sikt - åkerbruk och boskapsskötseln i Södra Österbotten	264
9.3. Relativprisutveckling och handelsförhållanden rörande spannmål och smör i Södra Österbotten	269
Kapitel X	
Avslutning	271
X.1 Folkökning, agrar utveckling och institutionella förändringar	272
X.2 Tjänstehjonsinstitutionens demografiska konsekvenser	273
X.3 Österbottniska gränsområdet och det populationistiska storskiftet	274
X.4. Populationismens konsekvenser - påfallande förändringar i folkökning och agrar tillväxt i Södra Österbotten	276
X.5 Den moderna folkökningens aspekter - demografisk transitionsteori eller expansiva gränsområden?	278
Bilaga 1. Skattdokument enligt den österbottniska metoden	279
1. Hemmans- och mantalsrätternas tillkomst	279
1.1. Tjänstebesvärrens omvandling till jordskatter	279

1.2. Mantalsättningen och mantalsräntorna i Österbotten	280
2. Metodiska skattläggningar	280
2.1. Om Nyländska och Österbottniska skattläggningsmetoder	281
2.2. Den österbottniska skattläggningsmetoden	283
2.2.1. Den österbottniska skattläggningsmetodens värderingsnormer för mantalets bestämmande	284
2.2.2. Skattläggning av Puhtola hemman	284
Tabellbilagor	289
Summary	317
Käll- och litteraturförteckning	327
Tabellförteckning	341
Förteckning över diagram och kartor	344

Kapitel I

Till ämnets fixering

Den europeiska folkökningen från mitten av 1700-talet till slutet av 1800-talet har karakteriserats som en befolkningsrevolution. Ekonomisk tillväxt och folkökning gynnade ömsesidigt varandra i denna utveckling mot moderna ekonomiska och demografiska förhållanden.¹ Detta gällde också för de nordiska länderna i den europeiska periferin, vars länder och regioner integrerades med ekonomin i kärnländerna och med världsekonomin. Förutsättningarna i de olika länderna var dock olikartade, såväl geografisk-institutionellt som samhällsekonomiskt. Denna avhandling söker ge en framställning om folkökningens och den agrara produktionens förutsättningar och utveckling i Sverige-Finland - närmare bestämt Södra Österbotten - under 1700- och 1800-talen.

I dubbel bemärkelse har folkökning ofta betraktats som en restpost. För det första resulterar ju summan av en given folkmängds födselar och dödsfall i en folkökning eller -minskning. Denna kan sedan relateras till olika ekonomiska händelser. Tillgången på källmaterial (serier över prisuppgifter och historisk befolkningsstatistik) har underlättat för

¹ Produktionens tillväxt, även inom jordbruket, anses ha varit minst lika omfattande som folkökningen. Maddison, A., *Phases of Capitalist Development*. Oxford 1982. s. 43ff. Uppgången och omläggningen av handeln med tillhörande lagring av livsmedel har även bidragit till att en större folkmängd kunde födas.

tillkomsten av sådana undersökningar. Årliga demografiska förändringar, data över födda, antalet gifta par och antalet döda, har ställts emot den årliga utvecklingen av livsmedelspriser. Dessa har antagits vara oberoende, och de demografiska händelserna beroende variabler. Frågan om den totala folkmängdens storlek och sociala proportioner, förändringarna i befolkningsstrukturen och vilken inverkan de strukturella omständigheterna har på ökningen av folkmängden, dödligheten och fruktsamheten, har då blivit obeaktade och således mindre välkända.² Och för det andra, brukar moderna makroekonomiska tillväxtmodeller, produktionsfunktioner, betrakta demografiska variabler som exogena.

Däremot finns det både teoretisk och empirisk kunskap som talar för folkökningens eller den höga befolkningstäthetens avgörande betydelse för ekonomisk utveckling på lång sikt.³

Denna uppfattning delades även av 1600- och 1700-talens samhälls-ekonomer, som dessutom lade stor vikt vid institutionella aspekter med avseende på tillgången på jord, folkökning och ekonomisk tillväxt.⁴ Därigenom blev problemet rörande allokering av naturresurser (jord) och arbetskraft grundläggande för politiska aritmetiker och ekonomer under 1600- och 1700-talen.⁵ Genom tilltagande kommersiella relationer med sin periferi och med sina kolonier, kunde de europeiska

² Studier rörande relationen mellan ekonomiska och demografiska fluktuationer på kort sikt har intresserat forskare i de nordiska länderna. Se härom närmare följande uppsatser. T. Bengtsson och R. Ohlsson: 'Population and economic fluctuations in Sweden 1749–1914', s. 277–97; Y. Kaukiainen: 'Harvest fluctuations and mortality in agrarian Finland (1810–1870)', s. 235–54; G. Fridlitzius: 'The mortality decline in the first phase of the demographic transition: Swedish experiences', s. 71–114, i *Pre-Industrial Population Change. The Mortality Decline and Short-Term Population Movements*. Edited by T. Bengtsson, G. Fridlitzius and R. Ohlsson. Stockholm 1984.

³ Boserup, E., *Jordbruksutveckling och befolkningstillväxt*. Stockholm 1984. Habakkuk, H., *Population growth and economic development since 1750*. (1971) Leicester 1981. s. 47f. Maddison, A., *Phases of Capitalist Development*. Oxford 1982. s. 6–8. Boserup, E., 'Population and Technology in Preindustrial Europe', i *Population and Development Review*. New York 1987. Vol. 13(1987):4, s. 691–701.

⁴ "Some mercantilists from the end of the seventeenth century considered the rise of government, laws and commerce to be connected with a particular stage in social development when land had become scarce, landed property concentrated into the hands of great landowners, and the landless forced to vie with each other in industry, ingenuity and inventiveness when catering for landlords' demands." Herlitz, L., 'Art and nature in pre-classical economics of the seventeenth and eighteenth centuries', i *Nature and Society in Historical Context*. Edited by M. Teich, R. Porter and B. Gustafsson. Cambridge 1997. s. 166. Även Adam Smith relaterar den långsiktiga samhällseconomiska utvecklingens fyra stadier till motsvarande institutionell utveckling. Smith, A., *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. General editors R. H. Campbell and A. S. Skinner. Textual editor W. B. Todd. Oxford 1976, Book III, s. 382–427; Book V, s. 689–723.

⁵ William Petty och Ricard Cantillon är möjligen de mest kända härvidlag.

kärnländerna utvecklas mot gynnsammare förhållanden. Men kolonierna började konkurrera med kärnländerna. Därför var det inte självklart hur allokeringen av resurser skulle ske, till exempel i fråga om Englands förhållande till sina amerikanska kolonier och Irland.⁶ Det fanns ju brist på jord (och andra naturresurser) i kärnländerna och brist på arbetskraft i periferin.

Som kommer att framgå av denna avhandling, aktualiserades frågan om resursallokering även i Sverige under 1700-talet. Österbotten sågs av samtiden som ett område med stor ekonomisk potential, där intresset för folkökning och övrig resursallokering förenades med intresset för områdets förutsättningar i form av naturhistoriska och institutionella förhållanden. Här reviderades inte enbart statsmaktens roll, utan även strukturella förändringar i ekonomiska förhållanden samt relationen mellan centrum och periferi kom att ventileras.

1. Studier och siffror om den europeiska befolkningsutvecklingen

Den europeiska befolkningsutvecklingen anses ha brutit igenom den gamla demografiska regimens vallar i början av 1700-talet.⁷ Studier rörande denna befolkningsutveckling har visserligen förekommit alltsedan dess, men det stora intresset för moderna historisk-demografiska studier växte fram på 1920- och 1930-talen. Ämnet historisk demografi utvecklades metodologiskt samtidigt som befolkningsutvecklingen under industrialiseringsperioden blev ett centralt studieområde.⁸

⁶ Enligt J. Child skulle relationerna mellan moderlandet och kolonierna vidmakthållas genom tillbörliga lagar och institutioner, annars skulle kolonierna medföra skada för den ekonomiska utvecklingen i moderlandet. Å ena sidan drog de amerikanska kolonierna till sig folk och arbetskraft från England, men å andra sidan skapade handeln med kolonier fler arbetstillfällen och folkökning i moderlandet. "That all Colonies and foreign Plantations do endamage their Mother-Kingdoms, wherof the Trades of such Plantations are not confined to their said Mother Kindoms, by good Laws and severe Execution of those Laws. (...) one English man (in Plantations, Virginia, Barbadoes) with the ten Blacks that work with him, accounting what they eat, use and wear, would make employment for four men in England (...): whereas, peradventure of ten men that issue from us to New England & Ireland, (...) doth not employ one man in England." Child, J., 'A New Discourse of Trade' (1693), i *Mercantilism. Critical concepts in the History of Economics*. Edited by Lars Magnusson. Vol. III. London 1995. s. 113–124. Se härom även hos: Dorfman, J., *The Economic Mind in American Civilization, 1606–1865*. Vol. 1. New York 1946. s. 52f.

⁷ Flinn, M.W., *The European Demographic System 1500–1820*. Sussex 1981. s. 13–24, 76–101. Anderson, M., *Population Change in North-Western Europe, 1750–1850*. London 1988, s. 9f.

⁸ Kirk, D. 'Population: The Field of Demography', i *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York 1968. s. 342–49. Landes, D., 'The Treatment of Population in History

Det befolkningsstatistiska källmaterialet för hela Europa tillåter mer noggranna jämförelser mellan länder och regioner tidigast från mitten av 1700-talet. För ett fåtal länder, i synnerhet Väst- och Nordvästeuropa, finns det statistiska uppgifter om befolkningsutvecklingen även tidigare, från 1500-talet.⁹

Granskas utvecklingen före 1800-talet, kan man finna en stark folkökning i det västeuropeiska kärnområdet, i Nederländerna och England, redan under 1500-talet. 1600-talet förknippas med ekonomisk nedgång, men trots detta växte folkmängden ansenligt i England, och ännu kraftigare i periferin såsom i Sverige och Norge. Under den första hälften av 1700-talet avtar folkökningstakten något i kärnområdet medan den fortfarande är hög i periferin.¹⁰ Under den andra hälften av 1700-talet, ökar folkmängden kraftigt såväl i England som i periferin inkluderande Österrike-Ungern, Tyskland (Öst-Preussen och Pommern), Norden och Ryssland.¹¹

Den generellt starka folkökningen i Europa är behäftad med karakteristiska regionala drag också under 1800-talet. På lång sikt har den totala folkmängden ökat genom att den årliga tillväxttakten uppgick till 7,07 ‰ under första hälften av 1800-talet och den andra till 8,23 ‰.¹² På kort sikt kunde den årliga folkökningstakten variera betydligt mellan länderna. Den regionala befolkningsutvecklingen visar därtill att folkökningen varit snabbare i Väst- och Nordvästeuropa under den första hälften av 1800-talet, medan den var snabbare i östeuropa under den andra hälften. Den sydeuropeiska folkökningen var, i förhållande till väst och öst, däremot lägre under hela 1800-talet.¹³

Den europeiska folkökningen och dess geografiska variationer har blivit analyserade genom studier om förändringar i dödlighet och fruktsamhet. Faktorer såsom tekniska innovationer och förändringar i

Textbooks', i *Dædalus* 97(1968):2, s. 363ff.

⁹ Reinhard, M., & Armengaud, A., *Histoire générale de la population mondiale*. Paris 1961. Glass, D. V. and Grebenik, E., 'World Population, 1800-1950' i *The Cambridge Economic History of Europe VI:I*. Ed. by H.J. Habakkuk and M. Postan. London 1965. Michell, B. R., *European Historical Statistics 1750-1970*. London 1975. Maddison, A., *Phases of Capitalist Development*. Oxford 1982.

¹⁰ Maddison, A., Tabell B1: "Population, 1500-1860", *Phases of Capitalist Development*. Oxford 1982. s. 180.

¹¹ Reinhard, M., & Armengaud, A., *Histoire générale de la population mondiale*. Paris 1961. s. 154-184. Se härom även i: *European Demography and Economic Growth*. Edited by W. R. Lee. London 1979.

¹² Armengaud, A., 'Population in Europe', i *Fontana Economic History of Europe III*. General Editor: C. Cipolla. 3. uppl. London 1976. s. 28.

¹³ Glass, D. V. and Grebenik, E., 'World Population, 1800-1950', i *The Cambridge Economic History of Europe VI:I*. Edited by H.J. Habakkuk and M. Postan. London 1965. s. 62.

jordbruksteknologin, medicinskt-administrativa beslut och ingrepp i syfte att bekämpa både epidemier och endemiska sjukdomar, klimatologiska förändringar, anses tillsammans har bidragit, direkt eller indirekt, till ökningen av fruktsamheten eller till dödlighetens nedgång.¹⁴ Den ekonomiska och demografiska moderniseringen anses även ha inverkat socialt, för tillkomsten av det så kallade nordvästeuropeiska giftermålsmönstret. Upptäckten av detta bidrog till att befolkningsutvecklingen här kom att betraktas som resultatet av ett enhetligt system.¹⁵

1.1. Teori och diskussion om den europeiska befolkningsutvecklingens förlopp

Den så kallade demografiska transitionsteorin har utgjort en generell referensram för forskning om förändringar hos folkmängden. Denna teori beskriver en sekvens av historiska stadier som varje population antas genomgå vid sin utveckling från primitiva till moderna samhällsförhållanden. Det för-transitionella stadiet beskriver en period då den ålderdomliga jämvikten med hög mortalitet och hög fruktsamhet medför endast liten eller ingen folkökning. Det transitionella stadiet innebär en destabiliseringsfas som medför en tilltagande folkökning. Det post-transitionella stadiet en period då den moderna jämvikten med låg mortalitet och låg fruktsamhet medför liten eller ingen folkökning.¹⁶

Den demografiska transitionsteorin har erbjudit forskaren en flexibel referensram vad beträffar att ordna mängder av data och kunskap som insamlats sedan 1600-talet. Transitionsteorin har som teori haft ambitionen att dels förklara den demografiska utvecklingsprocessens förlopp, och dels förutsäga hur demografiskt beteende kan påverkas av samhällsekonomiska förändringar.

¹⁴ Anderson, M., (1988), s. 36, 52, 60–64, 66.

¹⁵ Hajnal, J., 'European marriage patterns in perspective.', i *Population in History. Essays in Historical Demography*. Ed. by D. V. Glass and D. E. C. Eversley. London 1965. s. 101–143. Hajnal lade märke till det s.k. väst-europeiska giftermålsmönstret som innebar att endast ca. 45–50 % av kvinnor i åldern 15–50 var gifta. Geografisk begränsar det väst-europeiska giftermålsmönstret enligt Hajnal området väster om linjen Trieste–Leningrad. Öster om denna linje rådde det öst-europeiska giftermålsmönstret, då ca. 60–70 % av kvinnorna i åldern 15–50 var gifta.

¹⁶ Chesnais, J.-C., *La transition démographique. Etapes, formes, implications économiques. Etude de séries temporelles (1720–1984) relatives à 67 pays*. (Institut national d'études démographiques. Travaux et documents n:o 113) Paris 1986, s. 6ff.

Den demografiska transitionsteorin har också använts för studier över folkmängdens förändringar i de nordiska länderna. De för teorin typiska stadierna har blivit belysta på nationsnivån. Den långsiktiga utvecklingen anses även här ha följt ett generellt mönster. Dödlighetstalen, i synnerhet spädbarnsdödligheten, börjar sakta gå nedåt efter 1750. Dödlighetstalen sjunker ytterligare från tiden 1810/15, medan fruktsamhetstalen fortfarande visar en hög nivå fram till slutet av 1800-talet eller början 1900-talet, varefter fruktsamhetstalen avtar.¹⁷ Utvecklingen från det traditionella till det moderna har i så måtto blivit bekräftad. Vid en närmare granskning av skeendet uppträder trots allt en del skillnader mellan de nordiska länderna, vilket föranlett en omtolkning och krav på en nyare syn på den demografiska transitionen.¹⁸

Transitionsteorin har därmed blivit kritiserad. Och uppfattningen om att dödlighetens nedgång skulle utgöra en generell förklaring till folkmängdens ökning i Europa nyanserades av E. A. Wrigley och R. Schofield om Englands befolkningshistoria under åren 1541–1871. Den industriella revolutionen (alltså ekonomisk strukturförändring) anses ha omdanat förutsättningarna för landets befolkningsutveckling. Författarna har bland annat redovisat att befolkningsutvecklingen i England, Frankrike och Sverige visar olika slags utvecklingsmönster under åren 1750 – 1850. I det här aktuella fallet studerar Wrigley och Schofield vilken av förändringsfaktorerna – dödlighet och fruktsamhet – som var den starkast bidragande orsaken till folkmängdens ökning i dessa tre länder. Utvecklingen i England visade sig påverkas framför allt av förändringar i fruktsamheten, som i sin tur huvudsakligen orsakats av reallöneförändringar. En direkt motpol till den engelska utgör, anser författarna, den svenska demografiska utvecklingen, som karakteriseras av att förändringarna i dödligheten varit den mest bidragande orsaken till folkmängdens ökning i Sverige. Den demo-

¹⁷ Strömmer, A., *Väestöllinen muuntuminen Suomessa*. [The Demographic Transition in Finland]. Publications of the Population Research Institute series A:13. Helsinki 1969. s. 94f. och 104f. Andersen, O., 'Denmark', s. 107f, i *European Demography and Economic Growth*. Ed. by W. R. Lee. London 1979. Matthiessen, P. C., *Some aspects of the Demographic Transition in Denmark*. København 1970. s. 19–22 och chart 1.1. s. 21. Drake, M., 'Norway', s. 284f. och tab. 7.3. s. 317, i *European Demography and Economic Growth*. Ed. by W. R. Lee. London 1979. Fridlitzius, G., 'Sweden', s. 340 och tab. 9.7., 9.19 och 9.20., i *European Demography and Economic Growth*. Ed. by W. R. Lee. London 1979. Hofsten, E., *Svensk befolkningshistoria. Några grunddrag i utvecklingen från 1750*. Stockholm 1986. s. 161.

¹⁸ Bengtsson, T., *Den demografiska utvecklingen i de nordiska länderna 1720–1914*. Lund Papers in Economic History, 15. [Department of Economic History, Lund University] Lund 1992.

grafiska utvecklingen i Frankrike anses av författarna utgöra en slags mellanform av de två ytterlighetsfallen Sverige och England.¹⁹

Mot transitionsteorin har kritik riktats på empiriska och teoretiska grunder. Den av teorin antagna begynnelsefasen anses inte helt överensstämmande med de befolkningsstatistiska uppgifterna om fruktsamhet och dödlighet. Bland annat kan den "ålderdomliga jämvikten", alltså hög mortalitet och hög fruktsamhet, inte observeras i de Nordiska länderna. Såväl fruktsamheten som dödligheten visar lägre tal i början av 1700-talet, i jämförelse med motsvarande uppgifter vid mitten av 1700-talet.²⁰

Utöver omtalade empiriska svagheter, är transitionsteorin behäftad med vissa teoretiska begränsningar. De rör bland annat migration, äktenskaplighet och diffusionsmekanism, alltså hur demografiska förändringar sprider sig från ett land till ett annat.²¹

1.2. Ekonomisk utveckling och integration på lång sikt – ökad befolkningstäthet i centrum och tilltagande kolonisation i periferin

Utom den demografiska transitionen kan befolkningsutvecklingen i Europa beskrivas med mer jordnära termer, genom geografiskt-institutionella förhållanden. Folkökningen medförde ju ett ökat nyttjande av olika naturresurser såväl på land och hav som ovan- och underjords. På lång sikt kom människan således att förändra den omgivande jordens, landskapets, utseende och art. Med folkökning och ökad befolkningstäthet uppkom det urbaniserade landskapet samtidigt som det tillgängliga naturlandskapet förvandlades till råvaruresurs- och odlingslandskap. Det uppstod med andra ord ett mer eller mindre hållbart beroendeförhållande mellan centrum och periferi. Först lokalt i byar, mellan den odlade och icke odlade jorden, allmänningen, sedan mellan städer och byar, och därefter mellan länder och regioner i kärn- och gränsområden. Genom ökat befolkningstryck blev det både möjligt och behövligt att nya resurser, råvaror och andra nyttigheter, upp-

¹⁹ Wrigley, E. A. and Schofield, R., *The Population History of England 1541–1871. A reconstruction*. London 1981. Se härom närmare: s. 238–248 samt figurerna: 7.10. – 7.14. s. 239–43.

²⁰ Bengtsson, T., *Den demografiska utvecklingen i de nordiska länderna 1720–1914*. Lund Papers in Economic History, 15. Lund 1992. Bengtsson, T. och Ohlsson R., 'Sveriges befolkning – myter och verklighet' s. 118–132 i *Äventyret Sverige. En ekonomisk och socialhistoria*. Stockholm 1993.

²¹ Hofsten, E., *Svensk befolkningshistoria. Några grunddrag i utvecklingen från 1750*. Stockholm 1986. s. 161–63. Chesnais, J.-C., (1986), s. 6ff.

täcktes och integrerades med kärnområden. På gränsområden uppstod det ständigt nya möjligheter för ekonomisk tillväxt och samhällslig utveckling.

1.2.1 Ekonomisk tillväxt och uppkomsten av gränsområden

För den ekonomisk-geografiska forskningstraditionen är tillkomsten av olika slags (expansiva) gränsområden (*frontier societies*) en viktig aspekt då dessa gränsområden anses ha varit avgörande för uppkomsten av det moderna samhället.²² En gränsområdeepisod kan ha sin början i att ådalar, dalgångar eller slättområden koloniserar av nybyggare. Detta inledande genombrott kan därefter efterföljas av andra, sekundära eller tertiära faser varvid jord användning och övrigt resursnyttjande intensifieras. Stimulerade av dels externa, dels interna krafter, har flera mänskliga samhällen genomgått denna dynamiska transformationsprocess angående jordutnyttjande som kallas för gränsområde.²³ Uppfattningen om att så varit fallet även i de mest civiliserade kärnländerna var inte alls främmande för samtida samhällsekonomer under 1600-talet.²⁴ En mer modern teori om expansiva

²² Tuma, E., 'Teorier om ekonomisk förändring', i Adamson, R., *Teori och metod för ekonomisk och social historia*. Lund 1975. s. 66-69. Nordamerikanska historiker har sedan slutet av förra seklet funnit begreppet "frontier" vara både användbart och meningsfullt vid studier av den amerikanska historien. En pionjär i detta område var F. Turner. Turner, F. J., *History, Frontier, and Section. Three Essays by Frederick Jacson Turner*. Albuquerque 1993. På 1950-talet utökade den amerikanska historikern, Walter P. Webb, detta koncept att gälla hela den västeuropeiska världen från 1500-talet till våra dagar. Utmärkande för olika slags frontier-episoder var, enligt Webb, den enorma mängden av "skänker från ovan", *windfalls*, (windfall profits) av både primär och sekundär karaktär. Bland primära windfalls räknas utvinningen av mineraler dvs extraktiva näringar; och bland sekundära windfalls räknas övriga näringar där prisutvecklingen på faktorerna jord och arbete var avgörande. "It was the primary windfalls that gave the impetus to capitalism in the sixteenth and seventeenth centuries and the secondary ones which kept capitalism going through the eighteenth and nineteenth centuries." Webb, W. P., *The Great Frontier*. (1951), Univ. of Texas Press, Austin 1979, s. 180-191, citat s. 182. Se härom också: Jones, E., *The European miracle. Environments, economies, and geopolitics in the history of Europe and Asia*. Cambridge 1981. s. 70-103.

²³ Studier rörande gränsområden lyftes fram i samband med den fjärde ekonomisk-historiska världskongressen. *Fourth International conference of economic history, Bloomington 1968*. Edited by F. C. Lane. [Congrès et colloques. École des hautes études en sciences sociales, 14] Paris 1973. s. 489-533. Se härom även hos: Richards, J. F., 'Land Transformation', i *The Earth As Transformed by Human Action: Global and Regional Changes in the Biosphere over the Past 300 Years*. Ed. by B. L. Turner II. Cambridge 1990. s. 163-178.

²⁴ "Thus in the beginning all the world was America, and more so than that is now; (...)". Locke, J., 'The Second Treatise of Civil Government. An Essay Concerning the True Original, Extent, and End of Civil Government', i förf. *Two treatises of Government*. Edited with an introduction by T. I. Cook. New York 1947. s. 145.

gränsområden, dvs. allokering av jord utvecklades däremot av J. von Thünen i början av 1800-talet. Avståndet till marknaden var avgörande för jordbrukets utveckling, enligt honom.²⁵ Jag återkommer till von Thünen i avsnitt 1.3.

1.2.2 Studier rörande medeltida och moderna gränsområden

Uppkomsten av dessa gränsområden är, trots strukturella likheter, mycket varierande. Jag skall här ta upp några aspekter som kan systematisera vår diskussion om sådana gränsområdens samhällsekonomiska betydelse och jämförbarhet.

Världshandelns utbredning och ekonomisk integration mellan länder i centrum och perifera gränsområden har utforskats med avseende på efterfrågan av särskilda varor, kommersiella relationer och relativprisutveckling.²⁶

Människans fysiska ingrepp i naturen, deras omfattning, frekvens och varaktighet, är också mätbar. Den långsiktiga ökningen av åkerarealen, ökningen eller minskningen av betesmark och minskningen av skogsmark kan mätas eller uppskattas med avseende på hela jorden från 1700-talet till våra dagar.²⁷ Intensifieringen av jordutnyttjandet på den mer eller mindre vilda naturens bekostnad har fokuserat forskarintresset bland annat på jordbruksarbetets eller jordbruksarealens produktivitet och produktionsförmåga. Folkökningen och befolkningstätheten har här varit viktiga indikatorer.²⁸

²⁵ Dempsey, W., *The Frontier wage*. Chicago 1960. J. v. Thürens analytiska utgångspunkt var en stor stad eller konsumtionscentra. Omkring detta område låg jordbruksland i koncentreriska ringar inom vilka olika grenar av jordbruksnäringen drevs alltefter respektive produkters lämplighet eller olämplighet för transport. De relativa transportkostnaderna gav alltså anledning för allokering av jord för olika slags produktiva ändamål. Se härom närmare hos: Beckmann, M., *Location theory*. New York 1968, s. 60–71; Thünen, J. H. v., *Der isolirte Staat in Beziehung auf Nationalökonomie und Landwirtschaft*. (1826) Stuttgart 1966. s. 11ff.

²⁶ Bland klassiker rörande studier om världsmarknadens utbredning under perioden 1500–1800 räknas utom W. Webb, också E. Wallerstein och F. Braudel. Wallerstein, I., *The Modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York 1974. Braudel, F., *Civilisationer och kapitalism 1400-1800*. Vol. I-III. Stockholm, 1982–86. Handeln i Östersjöområdet och dess utveckling har begåvats med en mångfald av studier, och bland de senaste rörande Norden är John Maarbjergs: *Scandinavia in the European World-Economy, ca 1570–1625. Some Local Evidence of Economic Integration*. [American University Studies. Series IX. History. Vol. 169] New York 1995.

²⁷ Richards, J. F., (1990), s. 164.

²⁸ Befolkningstillväxten och den ökade urbaniseringen förde även med sig ett växande intresse för teknologiska förbättringar. Man överförde teknologin från en region till en annan. Det trängande behovet kunde mötas av innovationer som påverkade både arbetets

Jämförbar är också den organisatoriska och institutionella utvecklingen varmed naturresurserna kontrollerades. Kontrollen av naturresurser, med hjälp av militärmakt, monopolrättigheter, privilegier och andra institutioner, blev en uppgift för såväl individer som olika slags korporationer bland vilka statsmakten fick övergripande funktioner – inte minst finansiella. Befäste man inte tillgången på naturresurser och inkomsterna härav kunde det lätt hända att någon främmande (annan) gjorde det.²⁹ Studier rörande institutionell utveckling har tillämpats på såväl moderna som medeltida gränsområden. Forskningen har också i detta avseende beaktat relationen mellan folkmängd och jordareal.³⁰

1.2.2.1 Medeltida gränsområden

Den västeuropeiska expansionen och utvidgandet av gränsområdena har skett dels genom utökandet av de externa, dels genom intensifierat jordutnyttjande i interna gränsområden.³¹ Till det västeuropeiska kärnområdet införlivas – politisk, militärt och religiöst – vissa länder och regioner i Medelhavs-, Nordsjö- och Östersjöområdet under medeltiden.³² Den rikliga förekomsten av naturtillgångar i dessa gränsområden möjliggjorde bland annat en ökad exploatering av mineraler: salt, silver, tenn, zink, koppar, bly och järn. Även hanteringen med havets frukter växte till genom fiske av torsk vid den norska kusten och

och jordens produktivitet. Boserup, E., *Economic and Demographic Relationships in Development*. Essays Selected and Introduced by T. Paul Schultz. London 1990. s. 17.

²⁹ Det amerikanska gränsområdet, från och med 1500, genomsyrades av olika slags institutioner och rättsregler härstammande från skilda håll i Europa. Därigenom gavs kolonisterna i det amerikanska gränsområdet olika slags utvecklingsstrategier. Gemensamt för dessa utvecklingsstrategier var dock den s.k. vertikala överskott- eller rikedomsmflyttningen, "The Vertical Pulsation of Wealth" och institutionell utveckling. Först hade europeiska kolonialmakter tillägnat sig landområden och inkomster från Amerika (1500–1700); efter frigörelsen från moderländerna överlät de suveräna amerikanska staterna landområden till sina inbyggare (1607–1900) och sedan (1930–1950) kom staten att för detta uttaxera skatter och avgifter. Webb, W., (1979), s. 146–166, 260–279.

³⁰ MacKay, A., *Spain in the Middle Ages. From Frontier to Empire, 1000–1500*. London 1977. TeBrake, W. H., *Medieval Frontier. Culture and Ecology in Rijnland*. Texas A&M Univ. Press, College Station 1985. *Medieval Frontier Societies*. Edited by R. Barlett and A. MacKay. Oxford 1989. Barlett, R., *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change, 950–1350*. New Jersey 1993. Boserup, E., *Jordbruksutveckling och befolkningsstillväxt*. Stockholm 1984.

³¹ Lewis, A. R., 'The Closing of the Medieval Frontier, 1250–1350', i *Speculum. A Journal of Medieval Studies*. Vol. XXXIII(1958):4, s. 475–83. Cambridge, Mass. 1958. Christiansen, E., *The Northern Crusades. The Baltic and the Catholic Frontier 1100–1525*. London 1980.

³² I det medeltida europeiska kärnområdet ingår under denna tid: norra och centrala Italien, Frankrike, den västligaste delen av Tyskland, Nederländerna och sydöstra England. Lewis, A. R., (1958), s. 475–83.

genom sillfisket i Östersjön, med Skanör som en viktig handelsplats. Interna gränsområden skapades däremot i anslutning till tätbefolkade regioner, städer och byar.³³

1.2.2.2 Den "europeiska världshandeln" och gränsområden

Världsmarknadens utbredning (1500–1800) sammanföll med den starkt växande efterfrågan i kärnländerna på produkter från hela Östersjöområdet. Den tyska Hansans dominans bröts ned och Östersjöhandeln öppnades även för franska, skotska, engelska och holländska fartyg.³⁴

³³ Godssystemet (manorial system) blev en vida spridd institution för att organisera faktorerna arbete och jord under medeltiden. Under dess tidiga skede hade brist på arbetskraft uppstått genom att tillgången på slavarbetskraft sinat samt att epidemier och krig lett till en befolkningsminskning. För att bemöta kravet från den lokala eliten och från ett arbetsintensivt jordbruk, och för att hindra arbetskraftens flykt till glestbebyggda skogs- och bergstrakter, med svedjebruk, boskapsskötsel, jakt och fiske som näringsfång, där den dessutom var okontrollerbar och knappast kunde beläggas med dagsverke och andra utlagor, blev godssystemet däremot den lösning som band bondebefolkningen till sitt jordbruk i godsherrens domvärjo. Detta var den huvudsakliga funktionen hos godssystemet, som kunde sprida sig från det europeiska kärnområdet till periferin under medeltidens gång. Från väst till öst samt nord till syd spred sig godssystemet vidare genom erövring och avknoppning, med lokala varianter. I Europas interna gränsområden kunde pionjärer och kolonister på sina småjordbruk först njuta större friheter och rättigheter än bönderna inom godssystemets ram. Genom godssystemets utspridning (den aristokratiska kolonisationen) reducerades småböndernas självständighet. Som ett alternativ till godssystemet nämns bl. a. tributsystem (parias) det som var fallet vid den kristna återerövringen av den Iberiska halvön, alltså då erövrarna saknade krigsfolk att fullgöra sin seger. Se härom i litteraturen i not 30 och 31.

I Sverige introducerades landskapslagarna efter kontinentala förebilder på 1200-talet. Även om besittningsförhållandena angående jorden var allodiala i Sverige, till skillnad från det kontinentala länsväsendet, stipulerade landskapslagarna både besuttnas och icke besuttnas skyldigheter och rättigheter. Den skattskyldiga allmogen kom att stå för de utskylder och skatter varmed den lokala och centrala förvaltningen inklusive krigsmakten underhållits. Landskapslagarna och sedermera den allmänna landslagen reglerade därigenom såväl jordutnyttjandet som en del arbetskraftsförhållanden på landsbygden fram till det nya lagverkets tillkomst 1734. Nyström, P., 'Landskapslagarna', i *Historieskrivningens dilemma och andra studier*. I redaktion av T. Forser. Stockholm 1974. s. 62–78; samt i denna avhandling: kap. III och V.

³⁴ Angående Sveriges ställning vid tillkomsten av det moderna världssystemet har kritiska synpunkter mot E. Wallerstein och F. Braudel blivit sammanställda bland annat av E. Ö. Emilsson och J. Maarbjerg. I stället för att förbli i beroendeställning gentemot kärnländer och deras metropoler utvecklade både Danmark och Sverige starka centralmakter som – dels utåt, mot övriga länder, dels mot varandra – försvarade sin ställning i kampen om Östersjöområdet. Dessutom har det här funnits (speciellt i Sverige) flera möjligheter till olika interna utvecklingsstrategier än som var fallet i Östeuropa. De huvudsakliga producenternas – alltså böndernas – starkare ställning gentemot aristokratin samt friare tillgång till naturresurser anses varit en avgörande faktor i deras produktiva verksamhet och reproduktion. Maarbjerg, J., (1995), s. 5–27, 237–272. Emilsson, E. Ö., *Sweden and the European Miracles. Conquest, Growth and Voice: a survey of problems and theories*. [Rapport från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs

Varuomsättningen mellan kärnländerna och periferin var ojämn såtillvida att utflödet av varor från Östersjöområdet inte kunde mötas av motsvarande efterfrågan, och ledde därför till ett monetärt återflöde från "den europeiska världsmarknaden" till Östersjöområdet.³⁵

Den mest betydelsefulla produkten, från södra och östra delen av Östersjön, var spannmål vars relativpris i förhållande till industri- och animalieprodukter hade ökat i kärnländerna.³⁶ Den ökande efterfrågan ledde i sin tur till omfattande nyodlingar, speciellt i Polen, Ryssland och Lettland från början av 1600-talet.³⁷

Den "europeiska världshandeln" upplevde fallande prisutveckling på spannmål under andra hälften av 1600-talet. Detta drabbade i synnerhet kärnländerna England, Belgien, Holland och Frankrike, men berörde också Danmark och Polen. Handeln med spannmål minskade, och därmed även ränteinkomsterna från jorden.³⁸ Efter 1600-talets nedgång följde 1700-talets uppsving, priserna på spannmål visade en uppgående trend såväl i kärnländer som i periferin, från 1740-talet till 1816/20.³⁹

Under 1700-talet genomgår Östersjöhandeln en strukturell förändring såtillvida att den holländska handeln (som hitintills haft överhand) minskade, samtidigt som den engelska östersjöhandeln ökade avsevärt. Kärnländernas efterfrågan bestod nu, liksom tidigare, huvudsakligen av järn- och skogsprodukter samt spannmål. Praktiskt taget allt det järn som England importerade kom från Sverige och Ryssland. Ryssland blev nu dessutom en allvarlig konkurrent för Sverige. Rysslands export av skogsprodukter och järn ökade kraftigt

universitet, 10] Göteborg 1996. s. 80–86, 100f.

³⁵ Attman, A., *The Bullion Flow between Europe and the East 1000–1750*. [Acta Regiae Societatis scientiarum et litterarum Gothoburgensis; Humaniora 20] Göteborg 1981. s. 67–92. Glamann, K., 'European Trade 1500–1750', i *Fontana Economic History of Europe*. 2. *The Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Editor C. M. Cipolla. London 1978. s. 441–44. Attman, A., 'The Russian Market in World Trade, 1500–1860', i *Scandinavian Economic History Review*. Vol. 39(1981):3. s. 177–202.

³⁶ Abel, W., *Agricultural fluctuations in Europe. From the thirteenth to the twentieth centuries*. London 1980. s. 116–122.

³⁷ Abel, W., (1980). s. 106–109. Attman, A., *The Bullion Flow between Europe and the East 1000–1750*. Göteborg 1981. s. 68–74. Richards, J. F., (1990), s. 168. Lindeblad, J. T., 'Structural Change in the Dutch Trade with the Baltic in the Eighteenth Century', i *Scandinavian Economic History Review*. Vol. 33(1985):3. s. 193–207. Topolski, J., 'Polish Economy in the 18th century', i *Changes in two Baltic countries: Poland and Sweden in the XIIIth century*. Edited by E. Cieslak and H. Olszewski. (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Historia, 164] Poznan 1990. s. 7–22.

³⁸ Abel, W., (1980). s. 158–172.

³⁹ Abel, W., (1980). s. 182–192, 197–202.

under 1700-talet. Sedan fick också Rysslands spannmålsexport allt större proportioner under 1800-talet.⁴⁰

1.2.2.3 Svenska och finska gränsområden

De huvudsakligaste varorna från Sverige var järn och koppar, skogsprodukter i form av bilade och sågade trävaror, samt tjära och beck. Österbotten tillsammans med övriga Finland blev det viktigaste produktionsområdet för tjära och beck under 1600-talet. En omfattande del av den österbottniska tjäran utskeppades via Stockholm och genererade där både tullinkomster och handelsvinster. Därtill exporterade man tjära direkt från Finland.⁴¹ Därför kan Österbotten liksom övriga Finland inkluderas bland gränsområdena i Europa.

Till de svenska "gränsområdena" under 1500- och 1600-talen kan också räknas den mellansvenska Bergslagen, Dalarna och Värmland. Både järnframställningen och skogsbruket drevs upp här under 1600-talet. Omfattande folkökning var karakteristisk för dessa gränsområden⁴² Den viktigaste exportorten för järn var alltså Stockholm.⁴³ Utförseln av värmländska och dalsländska produkter som i ökande grad exporterades över Göteborg hade emellertid en ansenlig betydelse

⁴⁰ Attman, A., 'The Russian Market in World Trade, 1500-1860', i *Scandinavian Economic History Review*. Vol. 39(1981):3. s. 177-202. Attman, A., *Dutch Enterprise in the World Bullion Trade 1550-1800*. [Acta Regiae Societatis scientiarum et litterarum Gothoburgensis; Humaniora 23] Göteborg 1983. s. 62ff. Åström, S.-E., 'English Timber Imports from Northern Europe in the Eighteenth Century', i *Scandinavian Economic History Review*. Vol. 18(1970):1. s. 12ff.

⁴¹ Av all tjära och beck som från Östersjön transporterades västerut genom Öresund under åren 1635-39 utskeppades 48 % från Finland och 35 % från Sverige. Under perioden 1650-1710 uppgick den svensk-finska exportens sammanräknade andel av den totala exporten genom Sundet i medeltal till 84 %. Man har estimerat att trefjärdedelar av Stockholms tjärexport härstammade direkt från det Bottniska området, och därav den största merparten från Österbotten. Hallberg, A., 'Tjärexport och tjärhandelskompanier under stormaktstiden', i *Historiska och litteraturhistoriska studier*, 34. [Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 371] Helsingfors 1959. s. 172-185. Luukko, A., *Suomen historia 1617-1721*. Helsinki 1967. s. 104-5, 113-117, 310-312.

⁴² Den snabba folkökningen kan illustreras med tillväxten av hushåll från 1571 till 1751. Årlig procentuell ökning av antalet hushåll under perioden 1571-1751 uppgick i Närke-Värmlands län till 1,00%, i Kopparbergs län till 0,83% och i Västmanlands län till 0,67%. Motsvarande ökning i riket (exklusive Finland) uppgick till 0,64%. Beräknad efter uppgifterna hos: Palm, L. A., *Människor och skördar. Studier kring agrarhistoriska metodproblem 1540-1770*. Göteborg 1993. Appendix A, s. 287.

⁴³ Den svenska järnexporten femfaldigades från början 1600-talet till början av 1700-talet. Heckscher, E., *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*. Vol. I:1. Stockholm 1935. s. 157; idem, idem. Vol. II:1. Stockholm 1949. s. 100f, 398. Åström, S.-E., 'Köpmän i periferin. Till handelskapitalismens genesis i Finland', i *Historisk tidskrift för Finland*. Årg. 63(1978):4, s. 385-396.

för uppkomsten och tillväxten av denna stad mot Västerhavet.⁴⁴ Det av naturresurser rika landområdet kring Bottniska viken, framför allt "Väster och Öster Norrlanden", hade stor betydelse för Stockholms näringsliv. Det bottniska området levererade till Stockholm förutom skogsprodukter, också animalieprodukter, smör, talg, hudar samt saltad och färsk fisk. Under 1600- och 1700-talen dominerades den svensk-finska avsättningen till kärnländerna, liksom tidigare, av järn och skogsprodukter. Fraktfart med egna fartyg fick däremot en växande betydelse för städerna i det bottniska området, i synnerhet under andra hälften av 1700-talet, då det så kallade Bottniska handelstvånget blivit upplöst.⁴⁵

Utbredningen av den europeiska världshandeln och ekonomisk integration var således behäftad med strukturella ekonomiska förändringar som angick både kärnländerna och deras allierade i periferin. (Den tyska Hansans och sedan även Hollands betydelse minskade, medan England och Ryssland stärkte sina ställningar) I denna tilltagande interaktion alstrades också nya lokala ekonomiska och politiska centralorter, vilka fungerade som förmedlare mellan gränsområdena och kärnländernas metropoler. Maktkampen och de återkommande krigen om Östersjöområdet ledde till ett ökat tryck på ländernas interna resurser. I Sverige övervältrades statsmaktens ökande finansiella börda på den skattskyldiga allmogen medelst förnyade jord- och personsskatter samt utskrivning av soldater. Kronans inkomster och egendom avsåndrades och överläts mot avgift till adeln. Även Finlands roll förändrades härvid. Efter att ha tjänstgjort som en svensk krigsplattform mot Ryssland och de Baltiska områdena får Finland under 1600-talet även större statsfinansiell betydelse.⁴⁶

Bakom handelsutbytet och interaktionens strukturella byggnad har självfallet funnits komplexa ekonomiska och sociala förhållanden, men

⁴⁴ Andersson, B., *Från fästningsstad till handelsstad 1619–1820*. [Göteborgs historia: näringsliv och samhällsutveckling, 1] Stockholm 1996. s. 64–65, 196–201. Utöver den viktiga järnexporten kom utförseln av trävaror också att öka. Till 12 köpmän i Göteborg (Masthandlarnas Compani) hade givits monopolrättigheter på export av masteträd. Rättigheterna kom sedan utökas till att omfatta även bilat och sågat virke. Schager, N., *Det svenska skogsbrukets förutsättningar och historia*. Stockholm 1925. s. 47f.

⁴⁵ Under 1500-talet bestod den bottniska tillförseln till Stockholm mestadels av animalieprodukter och fisk varav merparten exporterades vidare. Friberg, N., *Stockholm i bottniska farvatten. Stockholms bottniska handelsfält under senmedeltiden och Gustav Vasa*. Uppsala 1983. s. 317f. Kaukiainen, Y., *A history of Finnish shipping*. London 1993. s. 17–58. Maarbjerg, J., (1995), s. 183–93.

⁴⁶ Åström, S.-E., 'The Role of Finland in Swedish National and War Economies', i *Scandinavian Journal of History*. Stockholm 1986. Vol. 11(1986):2, s. 135–147. Vad gäller den skatte dragande allmogens ökande bördor i Österbotten fr.o.m. början av 1600-talet, se härom närmare i denna avhandling: *Bilaga 1*.

där finns också den ekonomiska utvecklingens långsiktiga dynamik: den växande efterfrågan och tilltagande priser i kärnländerna ledde till handelns utvidgning och till en växande efterfrågan på faktorerna arbete och jord i periferin. En direkt påverkan har skett genom varor och relativpriser. Dessutom skedde en indirekt påverkan genom statens finanser och intern omfördelning av bördorna, alltså genom vertikal överföring av resurser och rikedom.

1.3. Den långsiktiga jordbruksutvecklingens dynamik - faktorerna jord och arbete samt institutionell utveckling

Ökad jordbruksproduktion kan inte odelat härledas till förändrade konsumtionsvanor eller handelns uppgång. Förändringar beträffande jordbruksproduktionens inriktning och teknologiska (eller tekniska) förbättringar har likaledes framdrivit jordbruksproduktionen, såväl i kärnländerna som i periferin. Vad beträffar den långsiktiga jordbruksutvecklingens dynamik, anser Ester Boserup att folkökningen har varit den drivande kraft som genom skördefrekvens påverkat brukningsmetoderna och lett till både teknikförändringar och institutionell förnyelse, som på så sett betraktas som endogena faktorer.⁴⁷

Boserups begrepp - skördefrekvens⁴⁸ - är speciellt användbart för studier rörande gränsområden därför att begreppet inkluderar olika slags jordar och jordutnyttjande: åkermark, träda, betesmark och skogsmark, alltså både inägojord och allmänningar som av mänsklig aktivitet gjordes bördiga. Visserligen kunde arbetsproduktiviteten, mätt i termer av produktionen per arbetstimme, sjunka vid övergången till ett intensivt jordutnyttjande, men denna förminskning kunde kompenseras med en gradvis förändring av årliga arbetsrutiner som även medförde en förlängning av den totala arbetstiden inom jordbruket.⁴⁹ Sysselsättningen och dess utveckling bestäms på så sätt av trädessystem och skördefrekvens, som i sin tur påverkas av folktäthet.

Det omtalade långsiktiga och dynamiska synsättet skiljer sig från det kortsiktiga som formulerades bland annat av E. Heckscher och G. Utterström. De ansåg att sysselsättningen och dess förändringar - i ett

⁴⁷ Boserup, E., (1984), s. 25-30, 89-117.

⁴⁸ Skördefrekvens och fem odlingsystem: Boserup, E., (1984), s. 11-13, 15-17.

⁴⁹ Detta till skillnad från den klassiska ekonomiska skolans representanter som utgick från distinktionen: av naturen bördig jord och icke bördig jord. Boserup, E., (1984), s. 11f, 46f, 61f.

förindustriellt jordbrukssamhälle som Sverige – reglerades av det årliga skördeutfallet.⁵⁰ Men i gränsområden såväl i Sverige–Finland som annorstädes har det funnits flera olika möjligheter att göra naturen produktiv, från ett mer eller mindre intensivt åkerbruk till svedjebruk. De har haft olika slags anspråk på arbetstid och sysselsättning och dessutom varit kombinerade med boskapsskötsel. Arbetskraftsförhållandena har därtill varit reglerade genom institutionella arrangemang. Inom godssystemets ram reglerades arbetskraften på ett varierande sätt om man jämför kärnländer med periferin. Och det land som kanske på ett avgjort sätt avvek från detta mönster var Sverige (Norge och Island) där man reglerade arbetskraftsförhållandena på landsbygden genom särskilda tjänstehjonsbestämmelser.

Även om Boserups agrara utvecklingsteori är långsiktig till sin allmänna karaktär, besvaras där inte alla frågor. Folkökningen förklaras inte. Även politiska och institutionella aspekter rörande statsmaktens funktioner lämnas obehandlade.⁵¹ Likväl har Boserup studerat vissa ålderdomliga institutioners inverkan. Den på feodal- eller sedvanerätt grundade betesrätten anses temporärt ha hindrat utvecklingen av brukningsmetoderna.⁵² Extern påverkan anses också, genom uttag av krigsfolk och omätlig anskaffning av tjänare för aristokratins behov, ha skapat brist på nödvändigt arbetskraft på landsbygden.⁵³

Teknologin kunde dock, enligt Boserup, överföras från en region till en annan. Trängande behov kunde mötas av innovationer som påverkade arbetets eller jordens, eller de bådas produktivitet. En ny och effektivare teknologi som också var arbets- och/eller kapitalkrävande infördes emellertid först då kostnaderna kunde fördelas på en större

⁵⁰ Heckscher, E., *Merkantilismen*. Vol. II. Andra, reviderade upplagan Stockholm 1953. s. 340f; Utterström, G., *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet*. I-II. Stockholm 1957. Vol. I, s. 234.

⁵¹ "Det ligger emellertid utanför ramen för denna undersökning att diskutera de andra faktorer – medicinska, biologiska, politiska och så vidare – som kan bidra till att förklara varför befolkningsökningen i primitiva samhällen skedde i den takt den gjorde. Vår undersökning sysslar utslutande med befolkningsförändringarnas inverkan på jordbruket och inte med orsakerna till dessa förändringar." Boserup, E., (1984), s. 13.

⁵² "Betesrätten kan hindra eller fördröja framsteg inte bara när det gäller skörderedskapen utan också när det gäller brukningen av jorden. En jordbrukare som vill införa en ny brukningsmetod med kortare trädesperiod kan hindras att göra det därför att det skulle innebära ett intrång på andra jordbrukares rätt att låta sina djur beta på hans trädor. Betesrätten kan också fördröja övergången till utfodring med odlade foderväxter, eftersom en enskild jordbrukare som vill införa denna nyhet skulle bli tvungen att bära hela bördan av att producera fodret och ge djuren det medan den fördel det minskade trycket på den gemensamma betesmarken utgör tillfaller de andra jordbrukarna." Boserup, E., (1984), s. 99.

⁵³ Boserup, E., (1984), s. 112ff.

befolkning, antingen som ökade bördor på producenterna eller som ökade priser för konsumenterna.

Boserup redogör främst för subsistensjordbruk och dess utveckling under påverkan av befolkningstryck. J. von Thürens teori om allokering av jord utvecklades däremot i en för konkurrens utsatt ekonomi.⁵⁴ Teorin förklarar bland annat hur en växande befolkning och/eller efterfrågan höjer relativpriset på livsmedel, spannmål och jord. Det blir därför lönande att intensifiera jord användningen och ta i besittning perifera gränsområden med mindre knapphet på jord. På så sätt förklarar von Thürens teori inte enbart allokeringen av jord utan också de relativa faktorsintensiteterna vid jordbruksproduktionen.⁵⁵

Ny jordbruksteknik, liksom institutionella nyheter, infördes bland annat till Polen genom den holländska kolonisationen under 1600-talet. Holländare var experter på att förvandla våtmarker till produktiv jordbruksmark. Sådana holländska nyodlingar kom till först och främst i Pommern, men sedan också i Stor-Polen. Under 1700-talet ökade antalet sådana bosättningar till följd av den ökande efterfrågan och ökade spannmålspriser. Det främsta tillskottet av nyodlingar kommer under 1700-talet. Tillkomsten av dessa nyodlingar sker genom individuella eller kollektiva kontrakt mellan nyodlaren och jordägaren, som garanterade bättre och säkrare rättigheter och besittningsförhållanden för bönder (nyodlare) än det sedvanliga godset.⁵⁶ (Rykten om sådana "kolonisationskompanier" spreds också till Sverige under 1700-talet, varom mer ingående i kapitel fem i denna avhandling.)

De nordamerikanska kolonierna var livskraftiga, därför att de inte nedtyngdes av de två *superial orders*, enligt A. Smith. Även höga löner och hög reproduktivitet rådde här.⁵⁷

1.4 Varför har folkmängden ökat i Sverige-Finland eller Österbotten?

Som framgått inledningsvis har den demografiska transitionsteorin begagnats för att förklara den långsiktiga folkökningen (1750–1900) såväl i Sverige och Finland som i andra nordiska länder.

⁵⁴ Beckmann, M., *Location theory*. New York 1968, s. 60–71; Thünen, J. H. von, *Der isolirte Staat in Beziehung auf Nationalökonomie und Landwirtschaft*. (1826) Stuttgart 1966. s. 11ff.

⁵⁵ Ibid samt Niehans, J., 'Thünen, Johann Heinrich von', s. 636–39, i *The New Palgrave: a dictionary of economics*. London 1987.

⁵⁶ Topolski, J., (1990) s. 8–12.

⁵⁷ Smith, A., (1976), Book IV.vii.b. s. 564–56.

Den finska folkmängden ökade kraftigt redan under perioden 1750–1800, medan utvecklingen i Sverige, Norge och Danmark var mindre extrem. Denna omständighet resulterade i ett ordskitte mellan E. Heckscher och E. Jutikkala om folkökningens orsaker i Finland, varvid flera olika faktorer fördes fram. Tidigt ansåg Heckscher att det omfattande finländska födelseöverskottet kunde ha sin förklaring bland annat i etniska förhållanden eftersom fruktsamheten visat närmast en österländsk karaktär (1750–1800).⁵⁸ Härvid framförde emellertid Jutikkala den ståndpunkten att folkökningen (under 1722–1749) varit snabbast i Finlands västliga kustområden, däribland Österbotten, där det nordgermanska inflytandet dessutom varit starkast. Därför kunde man inte åberopa de av Heckscher omtalade etniska förhållanden.⁵⁹ Heckscher anslöt sig, med viss tvekan, till denna Jutikkalas ståndpunkt.⁶⁰

Heckscher och Jutikkala fann också gemensamma nämnare och orsaker till folkökningen i Finland under 1700-talet. Denna hade sin grund i den återhämtning som följt efter kris- och krigsperioden på 1690-talet och i början 1700-talet, vilka i sin tur hade frigjort näringsutrymme. Därtill hade Finland större expansionsmöjligheter (obrukad jord för nyodling) inom sina gränser än de andra nordiska länderna. Den snabba återhämtning som för övrigt beskrivs i "malthusianska" termer fick sedan ödesdigra följder för Finlands del på 1860-talet.⁶¹ Enligt Jutikkala har folkökningstakten varit snabbast i glesbygden. Finland med sin låga urbaniseringsgrad och isolerade landsbygd låg i en avkrok av Europa, och isoleringen bröts först i början av 1800-talet då landet förenades med Ryssland.⁶²

⁵⁸ Heckscher, E., 'Malthus och den nordiska befolkningsutvecklingen under 1700-talet', i *Ekonomisk tidskrift*. Årg. XLV(1943):3, s. 191–214; Heckscher, E., 'Population in Sweden', i *Economic History Review*. Second series, Vol. II. London 1950. s. 275f.

⁵⁹ "A geographical analysis of the demographic material for 1722–49 efficiently dismisses such a romantic assumption." Jutikkala, E., 'Finland's population movement in the eighteenth century', i *Population in History. Essays in Historical Demography*. Edited by D.V. Glass and D.E.C. Eversley. London 1965. s. 566. Jutikkala, E., *Die Bevölkerung Finnlands in den Jahren 1721–49*. [Annales academiae scientiarum Fennicae. B. LV:4.] Helsinki 1945.

⁶⁰ "(...) men detta kan ej förklaras genom nationella särarter, det har Jutikkala visat. (...) "Olikheternas grundval i ekonomiska förhållanden ter sig avgjort som den viktigaste delen av förklaringen, också om man ej på förhand kan avvisa möjligheten av samtidig inverkan från andra samhällsföreteelser." Heckscher, E., *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*. Vol. II:1. Stockholm 1949. s. 63.

⁶¹ "Finlands särställning förklaras utan tvivel främst att utkomstmöjligheterna där voro större än i de övriga nordiska länderna." Heckscher, E., *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*. Vol. II:1. Stockholm 1949. s. 61f, citatet: s. 63. Jutikkala, E., (1965), s. 566f.

⁶² Jutikkala, E., 'Asutus jä väestö', i *Suomen taloushistoria. I. Toimittaneet Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen ja Sven-Erik Åström*. Helsinki 1980. s. 159.

Jutikkala har inte särskilt tagit upp befolkningsutvecklingen i Österbotten under perioden 1750–1890. Han kan knappast varit obekant med den institutionella utvecklingen i Österbotten före 1800-talet, men förefaller inte heller ha inkluderat denna i sitt finskt-nationella moderniseringsperspektiv. Liksom Heckscher tycks även Jutikkala hålla före att de varaktiga förändringarna hörde till 1800-talet.⁶³

Tesen att den kraftiga finska folkökningen varit ett resultat av befintliga nyodlingsmöjligheter inom landets egna gränser är trivial, och förklarar inte varför ökningen blev så kolossal under perioden 1750–1850.

En talrik befolkning var däremot en dröm för samtida i rikets styrelse (nationalekonomer, präster, kronans tjänstemän) på 1700-talet. Men de hade en annan åsikt om nyodlingsmöjligheterna: tillkomsten av nya hushåll med anläggning av torp och nybyggen kontrollerades genom rådande institutioner av jordägare och jordbrukare. Därför dämpades inte bara folkökningen utan också produktionens ökning. Jorden var inte helt och hållet fri för nyodling, enligt deras syn. Drömmen om ett folkrikt land och växande produktion skulle inte kunna förverkligas om inte speciella mått och steg togs från kronans och statsmaktens sida.

I denna avhandling studerar jag närmare frågan om varför folkmängden ökade i Österbotten från mitten 1700-talet till slutet av 1800-talet. Av speciellt intresse framstår härvid statsmakternas roll och förändringar i strukturella ekonomiska förhållanden (av mer långsiktig karaktär). En del avgörande faktorer har spårats till de omvälvande ekonomiska och institutionella förhållanden som rådde under den närmast föregående tidsperioden, under 1600-talet då Sverige-Finland införlivades med den europeiska världsekonomin. Kampen om naturresurser, skogsmark men också bönders och tjänstehjons arbetskraft, intensifierades härmed. Grunden för rådigheternas omdefinitionsprocess lades under 1600-talet. Godsavsöndringen och bruksrörelsens omåttliga behov av bränsle var faktorer härvid. En reaktion gentemot förhållandena rörande äganderätten till jorden inleddes under 1700-talets första hälft.⁶⁴ Sambandet mellan institutio-

⁶³ Heckscher, E., (1949). s. 46. Se härom även hos Jutikkala, E., 'Ruotsin ja Tanskan yhdenmukaistamispoliittikka', s. 81–105, i förf. *Pohjoismaisen yhteiskunnan historiallisia juuria*. Helsinki 1965.

⁶⁴ På grund av finanspolitiska skäl hade den svenska regeringen förlänat, bortbytit, förpantat eller försålt skattehemmansräntor till enskilda adelsmän, en utveckling som kom att skapa tvister mellan räntegivare och räntetagare, eftersom den enskilda räntetagaren, enligt Almgvist, var benägen att betrakta skattebönder som sina egna landbönder, så länge skatterätten/bördsrätten inte erkändes vara identiska med äganderätten till jorden.

nella reformer – genom skiftesväsendet – ekonomisk tillväxt och ökningen av folkmängden, har ansetts vara ett tämligen utforskat område, enligt G. Fridlitzius.⁶⁵

I litteraturen har de ändrade förutsättningarna för näringsutvecklingen jämte den näringspolitiska diskussionen under 1700-talet med avseende på institutionella förändringar blivit redovisad. I denna diskussion bör även befolkningsfrågan inkluderas. De samtidas åsikter om befolkningsutveckling bör sättas i relationen till den samhälls-ekonomiska och institutionella utvecklingen under första hälften av 1700-talet. Statens roll i denna så kallade arbetarfrågan – gällande tjänstehjorns arbetsförhållanden och folkbristen – har studerats av flera socialhistoriskt orienterade forskare, men statens roll har i dessa arbeten blivit något nedtonad.

1.5 Södra Österbotten som ett primärt studieområde

Studieområdet bör presenteras närmare. Avhandlingen behandlar huvudsakligen Södra Österbotten. (Karta 1) I jämförelse med övriga Finland skiljer sig Österbotten geografiskt genom sin låglänthet. Den låglänta skogsterrängen är genomskuren av många strömmar och älvar som utmynnar i Bottenhavet. Bebyggelsen följer den bördiga lerjorden längs älvar och strömmar som ett ändlöst pärlband. En dåtida besökare skulle ha haft svårt att urskilja var en by slutade och en annan började.

Österbottens ekonomisk-geografiska särställning har varit byggd på basen av skog och hav. Bottenvikens handelsområde levererade till Stockholm under medeltiden pälsverk, tran, fisk och smör. Bonde-seglation var ett viktigt inslag här. I början av den nya tiden blev tjära och beck viktiga produkter för världsmarknaden. Tjärhandeln och den förda merkantilistiska handelspolitiken ledde till ett livligt stadsgrundande längs Bottenvikens kuster under 1600-talet. Varje österbottnisk älv lär ha "liknat en stor svart åder, som från landskapets hjärta, skogen, förde till kusten otaliga mängder tjock livskraft, tjära, och på det sättet gjorde en stadsbildning vid älvmyningarna möjlig."⁶⁶

Almquist, J. E., 'Till frågan om skattebondens jordäganderätt under perioden 1719-89', i förf. *Strödda bidrag till civilrättens historia*. Stockholm 1953. s. 108-143.

⁶⁵ Fridlitzius, G., 'Population, Enclosure and Property Rights', i *Economy and History*. Vol. XII(1980):1, s. 3-37. "On the whole, despite its enormous importance for the economic and social development, the enclosure movement is by and large *terra incognita* in Swedish research. The debate concerning the enclosure movement, its emergence, course and consequences, its relation to population, property rights, etc, has with few exceptions been based on highly aggregated data, without differential empirical foundation.", s. 3.

⁶⁶ Luukko, A., 'Österbottens borgerskap under 1600-talet', s. 106f, i *Det förgyllda*

Skeppsbyggnadskonsten vidareutvecklades här under goda konjunktioner. Även de mindre städernas borgerskap hade en mängd hembyggda segelfartyg som bedrev fraktfart i Europa, och ända till Indien. Under 1800-talets sista kvartssekel försvinner dock denna förut blomstrande näringsgren från österbottniska städer.⁶⁷

Inom jordbruket har boskapsskötseln varit dominerande även om spannmålen ingått bland de produkter som producerades utöver eget behov för att bytas mot andra varor eller för att säljas. Utförseln av spannmål anses ha varit blygsam fram till mitten av 1700-talet. Sporadiska uppgifter från slutet av detta århundrade upplyser oss om ett tilltagande utförsel av spannmål från sydösterbottniska socknar (Laihela, Lillkyrö och Storkyrö).⁶⁸ I takt med nyodling växer spannmålsodlingen sedan snabbt fram till mitten av 1800-talet. Mer om detta i den följande framställningen. Vad gäller odlingsystem, har tvåsådesbruket varit det gängse i Södra och Mellersta Österbotten, ensådet däremot i Norra Österbotten vid mitten av 1700-talet. Hägnadssystemet har dock varit mer komplicerat. På grund av älvdalsbebyggelsen kunde byarna ha många och oregelbundna åkergården längs älvar och strömmar, från sex till 14 gårdar enligt samtida skattningshandlingar. Ängarna har däremot varit mer regelbundet och mestadels separat inhägnade. Skogs- och mulbetesmark har här blivit nyttjad by- och sockenvis fram till storskiftets införande (1757–68).

I moderna framställningar brukar man indela landskapet Österbotten i tre delområden: Södra, Mellersta och Norra Österbotten.⁶⁹ Långt fram till 1600-talet var landskapet administrativt sammanknutet med Väster- och Norrbotten. Den nära samhörigheten har utmärkt sig mycket tydligt i kamerala handlingar.⁷⁰ Sammantaget utgjorde Norrbotten, Öster- och Västerbotten således en särskild landsdel som varken kunde hänföras till Finland eller till det egentliga Sverige.

stamträdet. Finska historiska uppsatser valda av Pentti Renvall. Stockholm 1964.

⁶⁷ Kaila, E., *Pohjanmaa ja meri 1600- ja 1700-luvuilla.* Helsinki 1931. s. 3–15.

⁶⁸ Kaila, E., (1931). s. 41f.

⁶⁹ Indelningsgrunden till denna tredelning tycks vara dels historisk-administrativ, dels geografisk-ekonomisk. (Delområden i samma ordning på finska: Etelä-Pohjanmaa, Keski-Pohjanmaa, Pohjois-Pohjanmaa).

⁷⁰ I kameralt hänseende räknades Österbotten till Norrland åtminstone fram till mitten av 1600-talet. Österbotten var inte med i militiejordeboken för Finland 1651. Österbotten saknas även i 1663 års jordebok för hela Finland. Väster- och Österbotten delades däremot definitivt upp i två landshövdingedömen år 1674. Krook, R., 'Österbottens ställning under Finlands förening med Sverige', i *Historisk tidskrift för Finland.* Årg. 8(1923), s. 1–38. Helsingfors 1923.

Den sociala indelningen har här varit mer homogen än i det övriga Finland. Södra Österbotten utmärkte sig i detta avseende redan i slutet av 1500-talet. För att försvara sig mot den centraliserade statsmaktens och den nya adelns förenade kraft gjorde bönderna uppror. Det så kallade klubbekrigets avgörande slag stod i Södra Österbotten (Ilmola socken) år 1597.⁷¹ Angående förläningsväsendet under 1500- och 1600-talen hade Österbotten egentligen ingått bland de så kallade "förbudna" orter som ansetts vara omistliga för kronan på grund av amiralitetets behov.⁷² Trots detta förlänades en omfattande del av Södra Österbotten såsom grev- och friherreskap från mitten 1600-talet fram till reduktionen, då kronan återtog förlänningarna.⁷³ Laihela, tillsammans med Malax' socken hade emellertid redan tidigare (år 1614) förlänats som tjänstelän till Axel Oxenstierna.⁷⁴

Under förläningstiden stärktes banden mellan bönder och borgare i form av det så kallade majmiseriet, dvs. bönder hade var sin handlare som erlade deras utskylder till räntetagaren och försåg dem med varor. Detta hade sin grund dels i den tilltagande "europeiska världshandeln" med tjära och beck, dels i det ökade jordskattetrycket från början av 1600-talet.⁷⁵ Skattskyldighet var förenad med skyldighet att leverera skatten till räntetagaren. Så länge kronan var räntetagaren skulle utskylderna levereras till ett av kronan anvisat magasin. I och med

⁷¹ Klubbekriget var en följd av stridigheterna om den svenska kungatronen mellan hertig Karl och Polens kung Sigismund. Bönderna i Österbotten hade skäl att frukta att det polska länsväsendet inklusive godssystemet skulle införas i landet. Motsättningarna ledde till att bönderna i finska Österbotten gjorde väpnat uppror (1596) mot Klas Flemming som var unionsförespråkarnas ledare på Åbo slott. H. Ylikangas menar att i fråga om allmogens sociala motstånd gentemot den sociala eliten kan Österbotten i Finland likställas med Dalarna i Sverige, Trøndelag i Norge, Bayern i Tyskland och Donkosackernas land i Ryssland. Ylikangas, H., 'Österbotten i Finlands historia', i *Historisk tidskrift för Finland*. 72(1987):3, s. 395–411.

⁷² Clason, S., *Till reduktionens förhistoria. Gods- och ränteavsöndringarna och förbudna orterna*. Upsala 1895. s. 231–61.

⁷³ Dessa förlänningar bestod av: Korsholms och Vasa grevskap inkluderande Vasa stad, Mustasaari, Lillkyrö och Storkyrö socknar (förlänat 435 mantal); Wörå friherreskap (förlänat 81 mtl); Karleborgs grevskap, inkluderande Nykarleby stad och socken, Lappo, Wörå och Ilmola socknar (förlänat 334 mtl) samt Laihela friherreskap, inkluderande Laihela och Malax socknar (förlänat 191 mtl). Jokipii, M., *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat, I*. Helsinki 1956. s. 42–48.

⁷⁴ A. Oxentiernas tjänstelän återtog i samband med att Laihela förlänades som friherreskap till Carl Bonde år 1651. Malax införlivades i detta län år 1652. Luukko, A., *Laihian historia II*. Laihia 1975. s. 192f.

⁷⁵ Rörande termen majmiseriet: Åström, S.-E., 'Majmiseriet', i *Historisk tidskrift för Finland*. (1977). Luukko, A., *Etelä-Pohjanmaan historia III*. Vaasa 1945. s. 372ff; Luukko, A., (1975), s. 171–181, 190–198. Om det ökade jordskattetrycket under 1600-talet mer ingående i denna avhandling: *Bilaga 1*.

tillkomsten av förläningar i Österbotten kunde förläningsinnehavarna kräva att utskylderna skulle levereras till Stockholm. Detta var i sig en omfattande ökning av skattebördan. Handelsmän som redan hade handel på Stockholm kunde därigenom dra nytta av denna forslingskyldighet. De bönder som inte hade egna båtar eller kunde anlita någon annans, blev beroende av handelsmannens fartyg. För en enskild bonde var det en lättnad att gå ihop med handelsmannen, och på sätt inte själv behöva utrusta fartyg. Men förhållandet kunde även missbrukas. Bönderna hade som oftast en skuld hos handlaren. Som motprestation för detta krävde handlaren produkter in natura, och i förekommande fall viss lojalitet av sina klienter.⁷⁶

I Södra Österbotten fanns praktiskt taget ingen frälsejord. Skattejordens andel var mycket hög här redan i början av 1700-talet.⁷⁷

1.6 Om valet av studieområdet Södra Österbotten

Valet av studieområde sammanhänger med den omständigheten att Österbotten ansågs som ett slags försöksområde för tillkomsten av de nya lagar som kom att reglera jordutnyttjandet – skifteslagstiftningen – vid mitten av 1700-talet. Jacob Faggot anses ha varit "fadern" till det svenska storskiftet. Han medverkade också som en ledande gestalt för ett flertal av ständernas kommissioner som bildades för "Finlands upphjälpande" i början av 1740-talet. Faggots arbete i dessa kommissioner sammanhänger mycket nära med tillkomsten av den allmänna lagstiftningen rörande storskiftet. Faggots måg Efraim Otto Runeberg utsågs till direktör för det finska lantmäteriet 1750. Därmed kom storskiftesarbetet att koncentreras i Södra Österbotten vars bördiga jordmån av Runeberg ansågs vara mycket lämplig för utvecklingen av åkerbruket. I detta sammanhang sammanställde Runeberg ett flertal skrifter där han samlat statistiska uppgifter om Laihela socken. Denna statistik är behäftad med ett teoretiskt försvar rörande nyttan och

⁷⁶ Luukko har undersökt att ca. 75 % av bönderna i Laihela hade en skuldrelation till sina särskilda handlare i Vasa i slutet av 1670-talet. Luukko, A., (1975), s. 178.

⁷⁷ Den överlägset största delen av Finland var kronojord på 1720-talet. I Österbotten sammantaget uppgick kronojorden till 1936 mantal och skattejorden till 1805 mantal. I Södra Österbotten var skattejorden dominerande vid denna tid. I Korsholms södra fögderi uppgick kronojorden till 207 mantal och skattejorden till 547 mantal. I Finland sammantaget ökade skattejordens andel anmärkningsvärt fram till år 1805 (skattejord 14314 mtl och kronojord 12496 mtl). I Österbotten sammantaget uppgick kronojorden till 1008 mtl och skattejorden till 2913 mtl. I Korsholms södra fögderi uppgick kronojorden till 157 mtl och skattejorden till 795 mtl. Jutikkala, E., *Bonden i Finland genom tiderna*. Helsingfors 1963. s. 215ff, 322ff.

sambandet mellan en växande folkmängd, en skattereform och en växande agrar produktion. Både statistiken om Laihela socken och Runebergs teori behandlas närmare i kapitel VI.

Vad gäller synen på Runebergs gärning har det funnits delade omdömen. E. O. Runeberg var, liksom brodern E. F. Runeberg, väl ansedd av de samtida (kap. VI). Bland historiker har E. O. Runebergs verk däremot blivit bemött med en viss skepsis.⁷⁸

⁷⁸ Bland annat har M. Kovero och E. Gylling ansett att både J. Faggot och E. O. Runeberg pläderat för behovet av en ökad finländsk migration till Sverige. Kovero, M., *Valtion uutisasutus Ruotsin Suomessa jälkeen ison vihan*. Helsinki 1909. s. 19; Gylling, E., *Suomen torpparilaitoksen kehityksen pääpiirteet Ruotsinvallan aikana*. Helsinki 1909. s. 120. A. Alanen har å sin sida ifrågasatt Runebergs statistiska uppgifter, vilka i jämförelse med av landshövningen i Österbotten redovisad statistik, "har en tendens att vara gripna ur luften", enligt Alanen. Alanen, A., *Etelä-Pohjanmaan talouselämä 1721–1809*. Vaasa 1949. s. 197.

Kapitel II

Befolkningsutvecklingen i Södra Österbotten

Det här kapitlet handlar huvudsakligen om befolkningsutveckling i tre sydösterbottniska socknar. Efter att källmaterialet presenterats, studerar jag hur den totala folkmängden har ökat i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar 1749–1890. Sedan undersöks hur dödlighet och fruktsamhet gestaltade sig i Södra Österbotten. Reproduktionen, som står i ett nära sammanhang till både dödligheten och fruktsamheten studeras därefter, och vidare hur familjebildningen eller äktenskapsfrekvensen utvecklade sig.

I anslutning till det föregående undersöker jag hur antalet hemmansbruk och torp växte till. Samtida överhetspersoner hade ju vid mitten av 1700-talet bekymrat sig över folkbristen och anfört den restriktiva hållningen vad gällde hemmansklyvning och torpbildning såsom ett hinder för familjebildning och folkökning. Därför studerar jag även hur folkökningen och tillväxten av brukningsenheterna kom att utfalla under 1700-talets första hälft.

Folkmängden och dess förändringar beror inte enbart på den så kallade naturliga folkökningen. Lokalsamhällets utveckling karakteriseras också av in- och utflyttningen. I vilken omfattning migrationen kom att påverka den totala folkmängden i Södra Österbotten undersöks i slutet av kapitlet.

2.1. Tabellverkets befolkningsstatistiska tabeller som källmaterial för lokala undersökningar

Källmaterialet består huvudsakligen av tabellverksmaterial i form av sockentabeller för Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar.

Vad gäller det befolkningsstatistiska källmaterialets beskaffenhet har man ju ofta framhållit det svenska, och därmed även det finska, tabellverksmaterialets enastående betydelse för vår kunskap om den förindustriella befolkningsutvecklingen.¹ Även den allmänna demografin har kunnat dra nytta av, och utvecklats genom Tabellverkets källserier.² Den källkritiska diskussionen angående tabellverksmaterialet har däremot främst stannat vid en granskning som berört sammanställningarna över riks-, läns- och stifttabeller.³ Mortalitets- och folkmängdstabeller, dvs. primärtabeller, på församlingsnivån har sällan granskats systematiskt. Forskarna har emellertid ansett att dessa senare är så pålitliga som de till grund för dem liggande kyrkoböckerna: husförhörlängderna samt längderna över döpta, begravda och vigda medgav.⁴ Vad sedan gäller källkritiken angående längderna över döpta och begravda, har underregistreringen av antalet födselar och dödsfall behandlats av K. Pitkänen. Pitkänen finner i prästernas ointresse och slarv en orsak till underregistreringen, som i synnerhet har förekommit i samband med spädbarnsdöd.⁵ Om man vill studera hur fruktsamheten eller dödligheten utvecklats i Laihela, måste vi således förvissa oss om den möjliga underregistreringens storlek.

¹ Hofsten, E., *Svensk befolkningshistoria. Några grunddrag i utvecklingen från 1750*. Stockholm 1986. s. 11. Det svenska tabellverksmaterialet var en viktig empirisk källa för uppkomsten av den s.k. demografiska transitionsteorin.

² Genom Gustav Sundbärgs pionjärs arbete blev tabellverksmaterialet tillgängligt för demografer över hela världen.

³ G. Sundbärg har omräknat och rekonstruerat tabellverksmaterialet för det rikssvenska området. Han publicerade sin forskning i *Statistiskt tidskrift* under åren 1891-1909. En sammanfattande redogörelse över Sundbärgs rekonstruktionsarbete inklusive källkritisk diskussion återfinns i Y. Fritzells uppsats: 'Gustav Sundbärg och det Svenska tabellverket', *Statistisk tidskrift*. Ny följd, årg. 4(1955), s. 507-30. Se även: Quensel, C.-E., 'Tillförlitligheten i de äldsta befintliga befolkningsdata', s. 9-32, i *Minnesskrift med anledning av den svenska befolkningsstatistikens 200-åriga bestånd*. Stockholm 1949. [Statistiska meddelanden. Ser. A. band VI:4]

Hofsten, E., (1986) s. 25-30. Lext, G., *Studier i svensk kyrkobokföring 1600-1946*. Göteborg 1984. s. 334f.

⁴ Lext, G., (1984) s. 335f.

⁵ Pitkänen, K., 'The reliability of the registration of births and deaths in Finland in the eighteenth and nineteenth centuries: some examples', i *Scandinavian Economic History Review*. Vol. 25(1977):2, s. 138-59.

De aktuella primärtabellerna för Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar hämtas från respektive församlingars kyrkoarkiv. Prosteritabellerna har däremot inhämtas från den finska Statistikcentralens arkiv. Ur forskningens synpunkt är det tillfredsställande att tabellformulären, som utgjorde grunden för sammanställningarna, har bibehållit sin form oförändrad vad gäller redovisning av folkmängds- och vitalstatistik ända fram till år 1877.⁶ Å andra sidan innehåller kyrkoböckerna uppgifter om de särskilda församlingarnas medlemmar oavsett om de är bosatta i landet eller utomlands. Den tilltagande emigrationen i slutet av 1800-talet skapade därför svårigheter vad gäller tabellverksmaterialets tillförlitlighet att mäta den aktuella folkmängden. Jag återkommer till denna fråga i det avsnitt som berör emigration (och särskilt 2.7.3).

Vad beträffar primärmaterialets tillförlitlighet i största allmänhet, har man ansett att prästerna på landsbygden har haft bättre kunskaper om sina församlingsbor än prästerna i stadsförsamlingarna, eller de personer som sammanräknade stifts- och länstabellerna. Redan från början har det funnits inbyggda kontrollmöjligheter i tabellverksmaterialet. Vid skapandet av primärtabeller skulle prästerna kontrollera den inbördes samstämmigheten mellan de införda uppgifterna. I förekommande fall kunde man gå tillbaka till husförhörlängder och längderna över döpta, begravda och vigda för rättelser. Denna möjlighet sänkades dock hos dem som sammanräknade stifts-, läns- och rikstabellerna. Den lokala kontraktsprosten som kontrollerade församlingarnas primärtabeller hade en bättre överblick och en kortare väg att erhålla kompletteringar än domkapitlen, landskansliet eller kanslikollegiet där stifts-, läns- och rikstabellerna sammanräknades.⁷

De källkritiska anmärkningar som berör primärtabellernas uppgifter i denna studie handlar dels om arkivvården, och dels de brister i primärtabellerna, som trots interna kontrollmöjligheter har blivit kvar.

Vad gäller arkivvården har man i församlingarnas kyrkoarkiv vid inbindningen ibland blandat ihop hela kyrkosockens, moderförsamlingens och kapellförsamlingarnas primärtabeller, folkmängds- och mortalitetstabeller, så att det ofta inte framgått vilken församlings-

⁶ Strömmer, M., 'Huru befolkningsstatistiken i vårt land reformerats', i *Tabellverket 1748-1848*. H-fors 1948. s. 9f. De förändringar som tabellformulären genomgick fram till år 1877 berör främst redovisningen av befolkningens ekonomisk-sociala förhållanden. Se härom närmare hos: Kilpi, O., *Suomen ammatissa toimiva väestö ja sen yhteiskunnalliset luokat vuosina 1815/1875*. Helsinki 1913. s. 3-14.

⁷ Kovero, M., 'Tabellverkets uppkomst', i *Tabellverket 1748-1848*. H-fors 1948. s. 6. Tabellkommissionen tog först år 1792 över ansvaret att sammanräkna materialet som kontraktsprosten sände in.

del den enskilda tabellen syftar på. Laihelas och Lappfjerds primär-tabeller är tydliga exempel härpå.⁸

I primärtablerna 1749–1800 förekommer ofta att uppgifterna om den totala folkmängden efter civilstånd, och den totala folkmängden efter åldersklasser inte helt överensstämmer sinsemellan. Dessa olikheter har jag upptäckt först efter att ha kontrollräknat den åldersindelade folkmängden. Den ursprungliga summeringen har i förekommande fall felaktigt angett exakt samma siffror som för folkmängden efter civilstånd. Skillnaden mellan dessa uppgifter är inte så stor, men förekommer på flera andra ställen än i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknars primär-tabeller.⁹ I förekommande fall kan folkmängden efter civilstånd vara ca 2,0 % större än den åldersindelade folkmängden. Den främsta orsaken till dessa felaktigheter har jag funnit i husförhörslängderna. I äldre husförhörslängder, från 1720- till 1740-talet, saknas ibland vissa personers födelseår. Förmodligen har detta sedan inneburit svårigheter för prästerna att placera personen i rätt åldersklass i folkmängdstabellen.

Vilka konsekvenser får då detta för det fortsatta arbetet? De framräknade åldersspecifika dödsriskerna kan periodvis bli högre än de verkliga, om en del av befolkningen saknas i uppställningen över den totala folkmängden efter åldersklasser, men samtidigt ingår i den åldersklassrelaterade mortalitetstabellen. Om prästerna inkluderat dessa personer utan åldersuppgift i den ena och/eller uteslutit från den andra vet vi ingenting om, möjligen saknas de även i den åldersklassrelaterade mortalitetstabellen. Trots att de härav uppkommande felaktigheterna är små, kan man inte alltid förutsätta att de är slumpmässigt fördelade. För att minimera underregistreringens nackdelar är det därför lämpligt att gruppera data över längre perioder (skapa så kallade syntetiska kohorter om 20–25 år) än gängse femårsperioder.

Spädbarnsdödligheten har varit hög i Österbotten. Vad gäller underregistreringen av antalet födselar och dödsfall, i synnerhet vid spädbarnsdöd, som K. Pitkänen observerat i vissa finländska orter, kan man utgå från att den varit obetydlig i Södra Österbotten, särskilt efter år 1743. Det österbottniska prästerskapet fick sina särskilda löneförmåner

⁸ I Laihela socken blir kapellförsamlingen Jurva en särskild kyrklig redovisningsenhet fr.o.m. år 1774. Hela Laihela kyrkosockens folkmängdstabeller har bundits ihop med moderkyrkosocknens och kapellets mortalitetstabeller 1749–1877, men dock så att Jurva kapellförsamlingens mortalitetstabeller 1774–1801 saknas. Jurva församlingens kyrkoarkiv innehåller dock mortalitetstabeller, men endast för åren 1774–1785.

⁹ Motsvarande mindre felaktigheter har jag funnit i alla socknar i Korsholms södra och norra fögderier 1749–1850.

och -förhållanden godkända vid denna tid.¹⁰ Här blev det kapellanernas uppgift att begrava alla barn. Enligt förordningen hade pastorerna till sina kapellaners bättre utkomst överlåtit inkomsterna över "likstol och testamente" av barn och unga som ännu ej gått till nattvard. Dessa avgifter hade kapellanerna därtill rättighet att med "executive utfordras".¹¹ Begravningen av barn och unga fick således här en institutionell form som var annorlunda i jämförelse med andra orter i Finland. Med all sannolikhet bidrog detta till att barn- och spädbarns-dödligheten blev noggrant registrerad här.¹²

Även G. Sundbärg framhöll behovet att testa tillförlitligheten av de redovisade yngre åldersklasserna eftersom det kan föreligga vissa felaktigheter i redovisningen av de yngsta åldersgrupperna under fem år. Den samlade åldersklassen 1-5 har, enligt Sundbärg, uppvisat för låga värden jämfört med antalet födda och döda i de yngre åldrarna (0-1, 1-3 och 3-5).¹³ Quensel har dock genom en räknetest testat hur de framräknade talen för barn 0-1 år har överensstämmt med folkräkningens motsvarande uppgifter för olika län och städer i riket år 1760. Stora differenser kunde upptäckas för Stockholms stad, Blekinge, Skaraborgs, Göteborgs och Bohus samt Nylands och Tavastehus län. Österbotten låg bland de områden som visade de allra minsta skillnaderna mellan framräkningsmetodens (projektionens) resultat och av tabellverket redovisade tal för antalet barn i åldersåret 0-1.¹⁴ Detta testresultat för år 1760 stödjer den uppfattningen att barnantalet, jämte barndödligheten, har redovisats förhållandevis väl i tabellverksmaterialet rörande Österbotten.

¹⁰ Det österbottniska prästerskapets särskilda löneförhållanden behandlas mer utförligt i avsnitt 7.1.4.1.

¹¹ Tengström, J., *Aftandling om Presterliga Tjenstgöringen och Aflöningen i Åbo Erke-Stift*. I-III vol. Åbo 1820-22. Del I s. 122; del III s. 81, 108, 125, 142 och 182.

¹² Detta stöddes indirekt även av K. Pitkäens studie. Pitkäen har i sin studie angående underregistreringen av antalet födselar och dödsfall inkluderat Vetils (Veteli) församling från Mellersta Österbotten. Här var underregistreringen praktiskt taget obefintlig under den undersökta perioden 1722-1774. Att Vetils församling så klart skilde sig från de andra undersökta områden anses av Pitkäen ha berott på avvikande dopsedvänjor, genom kortare eller längre tider mellan födelsedatum och dopdatum. I Vetils hade det förekommit en kortare tid mellan barnens födelsedatum och dopdatum än i andra undersökta områden. Pitkäen, K., (1977), s. 155f.

¹³ Sundbärg, G., 'Fortsatta bidrag till en svensk befolkningsstatistik för åren 1750-1900', i *Statistisk tidskrift* (1903) och *Statistisk tidskrift* (1909).

¹⁴ Quensel, C.-E., (1949), s. 29.

2.2. Folkmängden i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar, totalantalet och dess utveckling 1749–1890

Totalbefolkningen i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar fördubblas under perioden 1749–1800. Ökningen fortsätter kraftigt även under 1800-talets första hälft, så att folkmängden kom att fyrfaldigas under hundraårsperioden 1749–1850. Folkökningen är således snabbare i Södra Österbotten än i det övriga Finland, även om man inkluderar den befolkningsökning som införlivandet av det karelska landområdet medförde. Se härom närmare i tabell 2.2.1. (Tabellbilaga B2.2.1. om hela Finland.) Även de allmänna födelse- och dödstalen jämte den naturliga tillväxten har visat sig vara konsekvent högre i Södra Österbotten än i resten av Finland. (I tabellbilaga B2.3.1. redovisas de allmänna födelse- och dödstalen jämte naturlig ökning för Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar samt för hela Finland för tiden 1749/75 – 1876/90).

Jämförelsen mellan socknarna ger vid handen att folkökningen varit kraftigast i Storkyrö och svagast i Lillkyrö socken. Tidvis var den mycket omfattande. Av enskilda skeden framträder särskilt perioderna 1749–1775 och 1878–1890 i Laihela och Storkyrö socknar. Den kraftiga folkökningen under 1700-talets tredje kvartal sammanhänger med storskiftetidens ökade familjebildning. Befolkningstillväxten under 1800-talets sista kvartal kan delvis ses som en reaktion på det utrymme som skapats av den svagare ökningen under 1860-talets krisår. I Laihela och Jurva ledde storskiftesregleringen (1890) emellertid till att antalet brukningsenheter (genom tilltagande parcellering) ökade.

Folkmängdens ökningstakt hade dock temporärt avstannat under slutet av 1860-talet. Epidemiska sjukdomar hemsökte Finland oerhört hårt. Tidigare forskning har särskilt intresserat sig för krismortalitet under slutet av 1860-talet, spädbarnsdödlighet och emigration.¹⁵

¹⁵ Krismortaliteten: Turpeinen, O., *Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866–1868*. Helsinki 1986, samt Pitkänen, K., *Deprivation and Disease. Mortality during the Great Finnish Famine of the 1860s*. Helsinki 1993. Spädbarnsdödligheten: Lithell, U.-B., *Breast-feeding and reproduction. Studies in marital fertility and infant mortality in 19th century Finland and Sweden*. Uppsala 1981, Lithell, U.-B., 'Breast-feeding habits and their relation to infant mortality and marital fertility', i *Journal of Family history*, vol. 6(1981):2. Därtill: Turpeinen, O., 'Regional Differentials in Fertility Rate and Family Planning in Pre-Industrial Finland', i *Chance and Change*. Odense 1978. Turpeinen, O., 'Infectious Diseases and Regional Differences in Finnish Death Rates, 1749–1773', i *Population Studies*, vol. 32(1978):3. Turpeinen, O., 'Infant mortality in Finland 1749–1865', i *The Scandinavian Economic History Review*, vol. 27(1979):1. Emigrationen: Toivonen, A.-L., *Etelä-Pohjanmaan valtamerentakainen siirtolaisuus 1867–1930*. Helsinki 1963. Kero, R., *Migration from Finland to North America in the Years between the United States Civil War and the First World War*. Turku 1974.

Tabell 2.2.1. *Folkmängdens ökningstakt i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar 1749/75 – 1876/1890. Årlig procentuell ökning.*

	Laihela	Lillkyrö	Storkyrö
1749/1775	1,79	1,43	1,93
1776/1800	1,23	1,15	1,43
1801/1825	1,25	0,79	1,46
1826/1850	1,30	0,94	1,52
1851/1875	1,07	0,16	0,49
1876/1890	1,74	0,93	1,71

Källa: Tabellbilaga B2.2.2.

2.3. Dödlighet och livslängd i Södra Österbotten

Demografiska förhållanden under den förindustriella tiden kännetecknades ofta av höga födelse- och dödstal. Den allmänt höga dödlighetsnivån har därtill ofta visat skarpa toppar genom förekomsten av epidemiska sjukdomar. Denna typ av hög mortalitet, krismortalitet, har successivt avtagit, men hastigheten och hållbarheten i denna utveckling har varierat i olika länder och regioner. Nedgången i dödlighetsnivå har inte heller varit jämn vad beträffar populationens olika åldrar. De faktorer som antas ha medverkat i denna process är mångfaldiga. Bland de främsta kan nämnas följande: födan har blivit bättre, mikroorganismer som alstrar sjukdomar har förändrat sin karaktär; därtill har det skett framsteg inom det medicinska området samt förbättringar vad gäller hygieniska förhållanden.

Den höga dödlighetens och i synnerhet den höga spädbarnsdödlighetens problem i Österbotten har observerats av både samtida skriftställare och 1900-talets forskare och historiker. 1700-talets ämbetsmän och skriftställare ansåg att den höga dödligheten var ett stort hinder för en önskvärd folkökning. Demografer och historiker på 1900-talet har hävdats att orsaken till den mycket starka folkökningen huvudsakligen beror på en nedgång i dödligheten.

Med hänvisning till den synnerligen kraftiga folkökningen i Södra Österbotten, skulle man således kunna vänta sig att de faktorer som medverkat till dödlighetens nedgång speciellt klart skulle komma till uttryck här.

Studier över dödlighetsutvecklingen rörande Österbotten har koncentrerats till kortsiktiga händelser såsom krismortalitet till följd av krig, eller epidemiska och endemiska sjukdomar. Här nedan behandlas sådana spektakulära händelser flyktigt. Istället riktas intresset mot mer varaktiga fenomen och befolkningens strukturella egenskaper.

2.3.1. Krismortalitet under 1700- och 1800-talen

Med krismortalitet avses omfattande dödlighet uppkommen till följd av krig, epidemier eller överstora endemiska reaktioner till skillnad från normal endemisk mortalitet.

Krismortalitet inträffade under 1700-talet under krigsperioderna: 1700–21, 1741–43, 1757–62 och 1788–90. Södra Österbotten drabbas även av kortvariga epidemier under åren 1765/7, 1774/6, 1780, 1785 och 1795. Vad gäller sjukdomsbilden anges "koppor", "okända orsaker" eller "okända sjukdomar" som mest frekventa dödsorsakerna i mortalitetstabellerna på 1700-talet.¹⁶

På 1800-talet uppkommer krismortalitet på grund av krig under åren 1805–1809 och 1854–5, samt till följd av epidemier under åren 1807, 1833, 1836 och 1867–8.

Vad gäller sjukdomsbilden under 1800-talet i Södra Österbotten förekommer "okända orsaker eller sjukdomar" och "rödsoten" ofta bland dödsorsakerna, nämligen under perioderna: 1808–1809, 1813, 1831–33 och 1867–8. Däremot har olika slags "febrar" och "frossor" framträtt under åren 1809, 1830–31 och 1867–68; samt "smittkoppor" under åren 1803–04, 1822, 1832–33 och 1849; "mässling" förekommer under åren 1822 och 1830–31; och till sist anges även "svält" som dödsorsak under krisåret 1868. Allt enligt uppgifterna i de sydösterbottniska församlingarnas mortalitetstabeller.

Ur demografisk synpunkt inträffade de mest förödande händelserna på 1800-talet under krigsåren 1808–9 och nödåren 1867–8.¹⁷ Under nödåren blev de sydösterbottniska kustförsamlingarna drabbade i något mindre grad än inlandsförsamlingarna. Kustområdena tycks således haft bättre beredskap och möjligheter att skaffa hjälp utifrån, än inlandsområdena.

När det gäller sambandet mellan dödlighet och skördeutfall i Finland under 1700- och 1800-talen, visar både O. Turpeinens och Y.

¹⁶ Mortalitetstabellerna innehåller ju även statistik angående dödsorsaker, dessa är dock svåra att tolka när det gäller endemiska och epidemiska sjukdomar i deras sociala sammanhang enligt Ø. Larsen: "(...) 18th century diagnoses are mainly based on symptoms and signs and cannot be directly compared with diagnoses from the later, ethiological period. Thus the diagnoses do not separate true epidemic disease from exacerbations of endemic diseases." Larsen, Ø., 'Eighteenth century diseases, diagnostic trends, and mortality', i *The fifth Scandinavian demographic symposium...at Hurdalssjøen*. Oslo 1979. s. 52.

¹⁷ Turpeinen, O., *Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866–1868*. (Historiallisia tutkimuksia, 136). Helsinki 1986. Pitkänen, K. J., *Deprivation and Disease. Mortality during the Great Finnish Famine of the 1860s*. (Publikationer av Demografiska Föreningen i Finland, 14). Helsinki 1993.

Kaukiainens studier att det inte har funnits något direkt samband mellan dessa faktorer.¹⁸

I början av 1770-talet drabbas det egentliga Sverige svårt av ett par år med felslagna skördar. Dödligheten ökade och nativiteten minskade. Skörden slog dock inte fel i Finland. Ändå gick de finska spannmålspriserna upp, på grund av den ökade prisnivån i Sverige.

2.3.2. Att mäta dödlighet

För att studera befolkningsutveckling över en viss tid finns det en konventionell teknik att mäta hur fruktsamhet, dödlighet och naturlig tillväxt utfallit. Antalet födda och döda relateras till hela folkmängden. Skillnaden mellan dessa födelse- och dödskvoter återger då kvotot för den naturliga tillväxten.¹⁹ Dessa allmänna födelse- och dödstal refererar således till en och samma riskgrupp, dvs medelfolkmängden. Det allmänna dödstalet beskriver då dödlighetsutvecklingen utan avseende på olika åldersgruppers särskilda känslighet för dödsrisker. (I tabellbilaga B2.3.1. redovisas de allmänna födelse- och dödstalen jämte naturlig ökning för Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar samt för hela Finland för tiden 1749/75 - 1876/90.) Man kan observera höga relativtal i de sydösterbottniska socknarna jämfört med hela Finland. De sydösterbottniska socknarnas befolkningspyramid har varit toppigare och hade således en smalare bas än hela Finlands befolkningspyramid. Olikheten bygger alltså delvis på skiljaktiga befolkningsstrukturer.

En livslängdstabell är däremot speciellt utformad för att mäta dödligheten vid olika åldrar. Den kan även utnyttjas på flera olika sätt, såsom för att mäta den återstående livslängden vid en given ålder, att mäta fruktsamhetens, befolkningsökningens eller migrationens utfall. Vad gäller tekniken att framställa livslängdstabeller konstrueras dessa från de åldersspecifika dödstalen. De resulterande värdena används sedan för att räkna fram dödligheten, risken att dö före en given ålder,

¹⁸ Turpeinen har studerat sambandet mellan dödligheten och skördeutvecklingen under 1700-talets andra hälft, medan Kaukianen studerat detta samband under 1800-talet. Turpeinen, O., 'Les causes des fluctuations annuelles du taux de mortalité Finlandais entre 1750 et 1806', i *Annales de démographie historique*. Paris 1980. s. 287-295. Kaukiainen, Y., 'Harvest fluctuations and mortality in agrarian Finland (1810-1870)', s. 235-54, i *Pre-Industrial Population Change. The Mortality Decline and Short-Term Population Movements*. Edited by T. Bengtsson, G. Fridlitzius, and R. Ohlsson. Stockholm 1984.

¹⁹ Terminologiska motsvarigheter: det allmänna födelsetalet - crude birth rate (CBR); det allmänna dödstalet - crude death rate (CDR).

kvarlevandetalet (kvarlevande av 1000 födda) och den förväntade återstående livslängden.²⁰

Tabellverksmaterialet lämpar sig väl för skapandet av livslängdstabeller. I denna studie har jag konstruerat så kallade förkortade livslängdstabeller för vissa perioder.²¹ De årliga mortalitetstabellerna anger antalet döda i olika åldersgrupper. Folkmängstabellerna redovisar därtill hela folkmängden i motsvarande åldersgrupper.²² Dessa åldersrelaterade uppgifter anges även separat för båda könen. Här nedan har jag framtagit livslängdstabeller för Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar.

2.3.3. Den återstående förväntade medellivslängden och dödlighetsutveckling i Södra Österbotten 1749–1875

Betraktar man dödlighetsutvecklingen i Södra Österbotten och i Finland sammantaget på en längre sikt, från 1750 till 1875, kan man inte i allmänhet observera någon väsentlig nedgång (tabellerna 2.3.1, 2.3.2 och 2.3.3). Å andra sidan skiljer sig Södra Österbotten från resten av Finland genom att den förväntade återstående medellivslängden har visat sig vara olika vid olika ålder.

I jämförelse med hela Finland har den förväntade återstående medellivslängden vid födseln varit påfallande låg i de sydösterbottniska socknarna under 1700-talets andra hälft. Detta är ett tydligt spår av den höga spädbarnsdödligheten. Däremot är den återstående medellivslängden för de personer som nått fem års ålder avsevärt högre i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar än i Finland sammantaget. Det samma gäller även för de andra här redovisade äldre åldersgrupperna fram till 60 års ålder. Av tabellen 2.3.1 framgår även att såväl den förväntade återstående medellivslängden vid födseln, som den återstående medellivslängden vid övriga åldrar i regel var högre för kvinnor än för män.

²⁰ Hofsten, E., (1986), s. 31–47. Newell, C., *Methods and Models in Demography*. London 1988. s. 62–81.

²¹ Newell, C., (1988), s. 71–78. Greville, T. N. E., 'Short Methods of Constructing Abridged Life Tables', s. 53–60, i *Mathematical Demography*, Edited by D. Smith & N. Keyfitz. New York 1977.

²² Tabellverksmaterialet redovisar folkmängden oftast i femåriga åldersgrupper med undantag från grupperna: 0–1, 1–3, 3–5 och gruppen över 90 år.

Tabell 2.3.1. Förväntad återstående medellivslängd vid olika åldrar i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar samt i hela Finland 1749 – 1800.

	<i>Laihela 1749-1775</i>		<i>Laihela 1776-1800</i>	
	män	kvinnor	män	kvinnor
e_0	31,8	37,1	-	-
e_5	55,1	56,8	-	-
e_{15}	48,3	49,9	-	-
e_{30}	37,1	37,2	-	-
e_{60}	15,3	14,2	-	-
	<i>Lillkyrö 1749-1775</i>		<i>Lillkyrö 1776-1800</i>	
	män	kvinnor	män	kvinnor
e_0	-	-	30,3	31,6
e_5	-	-	51,4	54,7
e_{15}	-	-	44,6	47,8
e_{30}	-	-	34,0	36,0
e_{60}	-	-	12,8	14,1
	<i>Storkyrö 1749-1775</i>		<i>Storkyrö 1776-1800</i>	
	män	kvinnor	män	kvinnor
e_0	32,4	35,2	32,0	34,9
e_5	54,5	54,9	51,5	55,8
e_{15}	48,1	49,5	46,6	49,3
e_{30}	36,3	38,4	35,0	36,7
e_{60}	13,8	15,9	13,2	14,4
	<i>Finland 1751-1775</i>		<i>Finland 1776-1800</i>	
	män och kvinnor		män och kvinnor	
e_0	38,1		36,9	
e_5	49,6		48,0	
e_{15}	44,2		43,2	
e_{30}	33,1		32,3	
e_{60}	13,8		13,0	

Källor: Mortalitets- och folkmängdstabeller. Finland: som i tabell 2.3.3.

Jag kan dock inte meddela motsvarande könsrelaterade uppgifter angående hela Finland. Att kvinnors återstående livslängd varit högre än männens anses dock gälla generellt.²³ I tabellerna 2.3.2 och 2.3.3

²³ Detta framgår tydligt även av de uppgifter som I. Holmberg meddelat gällande Sverige 1751/55-1896/1900. Holmberg, I., 'En studie i dödligheten bland kohorter födda på 1700- och 1800-talet', i *Kohortdödligheten i Sverige. Tre studier över dödlighetstrenderna förr, nu och*

Tabell 2.3.2. Förväntad återstående medellivslängd vid olika åldrar i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar 1816/36 – 1856/75.

	<i>Laihela 1816–35</i>		<i>Laihela 1836–55</i>		<i>Laihela 1856–75</i>	
	män	kvinnor	män	kvinnor	män	kvinnor
e_0	27,2	33,8	33,1	40,9	27,7	32,7
e_5	46,3	51,5	51,7	54,2	44,2	46,3
e_{15}	42,6	46,1	44,9	47,6	39,5	41,3
e_{30}	31,6	34,5	33,3	35,5	28,2	30,9
e_{60}	11,3	13,5	13,4	13,6	11,4	12,3
	<i>Lillkyrö 1816–35</i>		<i>Lillkyrö 1836–55</i>		<i>Lillkyrö 1856–75</i>	
	män	kvinnor	män	kvinnor	män	kvinnor
e_0	29,8	34,2	31,2	36,7	28,6	31,2
e_5	48,5	51,7	45,9	51,4	42,1	44,9
e_{15}	42,5	46,5	40,3	45,1	37,0	39,6
e_{30}	30,7	35,7	30,4	34,7	26,5	29,5
e_{60}	12,1	14,1	12,8	13,1	9,8	11,4
	<i>Storkyrö 1816–35</i>		<i>Storkyrö 1836–55</i>		<i>Storkyrö 1856–75</i>	
	män	kvinnor	män	kvinnor	män	kvinnor
e_0	32,8	37,0	33,5	39,1	26,4	30,5
e_5	48,1	51,1	47,7	51,5	39,6	42,2
e_{15}	43,5	46,0	41,2	45,1	35,4	38,1
e_{30}	32,8	35,1	30,6	33,9	26,0	28,0
e_{60}	12,5	13,6	11,4	12,6	10,1	11,1

Källor: VLA, LFSKA: Mortalitets- och folkmängdstabeller.

redovisas dödlighetsutvecklingen för Laihela, Lillkyrö och Storkyrö under 1800-talet. För att utröna dessa socknars särigheter i sammanhanget har jag tagit fram jämförande uppgifter även för tre prosterier i Södra Österbotten och för tre prosterier i södra och sydvästra Finland. Även under 1800-talet fortsätter den förväntade återstående medellivslängden vid födseln att vara mycket lägre i Södra Österbotten än i övriga Finland. Däremot är den återstående medellivslängden vid övriga åldrar på samma nivå, och ibland även högre här än i det övriga Finland, inklusive de nämnda prosterierna i sydvästra Finland.²⁴

framtiden. (SCB: Statistiska meddelanden, Be 1970:3) Stockholm 1970. s. 81–85.

²⁴ Björneborgs övre, Raseborgs östra och Tyrvis prosterier förekom av skatte-, krono- och frälsejord samt herrgårdar, med tillgång på interna marknader, vad gäller arbetskrafts-

Tabell 2.3.3. Förväntad återstående medellivslängd vid olika åldrar i Södra Österbotten, sydvästra Finland och hela Finland 1816/35 – 1856/75.

	Södra Österbotten 1816–35		Södra Österbotten 1836–55		Södra Österbotten 1856–75	
	män	kvinnor	män	kvinnor	män	kvinnor
e_0	30,0	34,2	35,6	39,8	30,7	34,0
e_5	49,9	52,0	51,6	53,7	44,4	47,1
e_{15}	45,2	46,8	45,1	46,9	39,7	42,1
e_{30}	34,1	35,7	34,0	35,7	29,4	31,4
e_{60}	13,2	14,5	13,5	14,5	11,9	12,9
	sydv. Finland 1816–35		sydv. Finland 1836–55		sydv. Finland 1856–75	
	män	kvinnor	män	kvinnor	män	kvinnor
e_0	39,4	43,3	37,9	42,0	34,1	36,7
e_5	49,5	52,6	48,3	51,4	44,4	46,4
e_{15}	43,7	46,9	43,3	46,1	39,7	41,7
e_{30}	32,5	35,4	32,1	34,7	28,7	30,6
e_{60}	12,4	13,9	12,1	13,5	10,7	11,9
	Finland 1816–35		Finland 1836–55		Finland 1856–75	
	män och kvinnor		män och kvinnor		män och kvinnor	
e_0	37,5		39,3		35,8	
e_5	47,7		48,8		45,5	
e_{15}	42,5		43,2		40,4	
e_{30}	31,5		32,1		29,9	
e_{60}	11,9		12,2		11,3	

Källor: S:a Österbotten och sydv. Finland: Mortalitet- och folkmängdstabeller. Hela Finland: Beräknad efter de åldersspecifika dödstal som O. Turpeinen anger i artikeln: 'Causal Relationship between Economic Factors and Mortality', i *Yearbook of Population Research in Finland*. Vol. XV. Helsinki 1977, s. 31–45.

Anm. Prosterier som ingår i S:a Österbotten: Jacobstads, Vasa nedre och Vasa övre (Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar ingår i Vasa övre prosteri). Prosterier som ingår i sydvästra Finland: Björneborgs övre, Tyrvis och Raseborgs östra.

situationen har här funnits fler torp och tjänstehjon än i Österbotten.

Av enskilda perioder på 1800-talet är det värt lyfta fram 1836–1855 och 1856–75. Den återstående medellivslängden vid födseln hade under perioden 1836–1855 ökat i Södra Österbotten i jämförelse med den tidigare perioden 1816–35. Särskilt gynnsam ter sig denna period vad gäller dödlighetsutvecklingen i Laihela socken även om skillnaderna till grannsocken Storkyrö kan framstå som mycket små. Livslängdstabellerna för perioden 1856–1875 innehåller däremot verkningarna från 1860-talets krismortalitet. Krisen konsekvenser syns mycket tydligare i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknars livslängdstabeller än i de sydösterbottniska prosteriernas. Dödligheten är katastrofalt hög i Storkyrö socken.

Vad gäller dödlighetens utveckling vid andra åldrar än i åldern 0–1 år, visar dock livslängdstabellerna för Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar att den förväntade medellivslängden bland de grupper som hade passerat det "livsfarliga" spädbarnsstadiet genomgående har varit högre under 1700-talets andra hälft än under tiden 1816–1875. Detta är ett överraskande resultat. I allmänhet anser man ju att folkökning delvis är ett resultat av att dödligheten gått ned. Även här hade man kunnat vänta sig en dödlighetsnedgång i samband med den kraftiga ökningen av folkmängden.

Medan spädbarnsdödligheten i Södra Österbotten var mycket hög i jämförelse med övriga Finland var dödligheten å andra sidan förhållandevis låg efter fyllda 1 år, i synnerhet 5, 15 och 30. Att den höga spädbarnsdödligheten kan ha blivit "kompenserad" med en lägre relativ dödlighet såväl bland unga som vuxna under den yrkesaktiva åldern är ett fenomen som hittills inte alls har diskuterats i samband med demografiska studier rörande Södra Österbotten.²⁵ Skillnader i förhållande till övriga Finland visar sig dock vara avtagande under 1800-talet. Detta beror främst på följande – möjligen samverkande – orsaker, nämligen att spädbarnsdödligheten har minskat samtidigt som dödligheten ökat i de äldre åldersklasserna i Södra Österbotten.

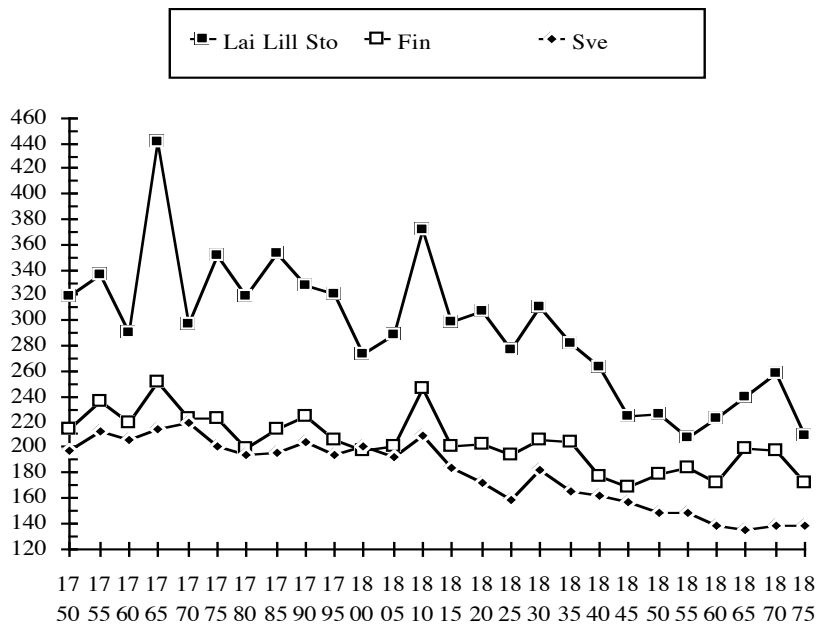
På lång sikt utvisar den sydösterbottniska dödlighetsutvecklingen således att spädbarnsdödligheten går ned, men samtidigt ökar dödligheten bland de övriga åldersgrupperna. Detta är intressant även ur demografisk synpunkt, eftersom det tydligen inte går att förutsätta givna relationer mellan spädbarnsdödligheten, barnadödligheten och vuxendödligheten.²⁶ Den förväntade återstående medellivslängden vid

²⁵ En sådan kompensation kan möjligen förklaras genom att de som överlevt det riskfyllda första levnadsåret har skaffat viss motståndskraft inför de kommande åren.

²⁶ Se härom även hos: Woods, R., 'On the Historical Relationship Between Infant and Adult mortality', i *Population Studies*, 47(1993), s. 195–219.

födelsen ackumulerar (tekniskt sett) dödligheten på alla åldrar, och har därför lite att säga om förändringar inom spädbarns-, barns- och vuxendödligheten.

Diagram 2.3.1. Spädbarnsdödlighet i Sverige och Finland samt i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar sammantaget 1750–1875. (‰)

Källor: Sverige: *Historisk statistik för Sverige. I.* Tab. B 2. Stockholm 1955. Finland: *Suomen taloushistoria 3.* Tab. 1:12. Helsinki 1983. Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar: Mortalitetstabellerna för respektive socken.

Anm. Spädbarnsdödlighet: antalet barn döda under 1 år per 1000 födda i medelfolkmängden, femårsmedeltal.

2.3.4. Om spädbarnsdödligheten i Södra Österbotten

Även i samtida termer var spädbarnsdödligheten mycket hög i de sydösterbottniska socknarna (Laihela, Lillkyrö och Storkyrö) från mitten av 1700-talet till slutet av 1800-talet (diagram 2.3.1). Om vi bortser från tidpunkterna då spädbarnsdödligheten nådde extrema höjder (1765, 1810 och 1868) kan man observera att dödlighetsnivån successivt går nedåt under tiden 1785–1855. Men även efter denna tid var nivån mycket högre i Södra Österbotten än i hela Finland. Den höga nivån kan inte förklaras genom att registrering av födselar och dödsfall temporärt skulle varit mer omsorgsfull i Österbotten. Den relativt sett

noggrannare registreringen av dödsfall kan möjligen haft en marginell effekt. Hela Finlands siffror för spädbarnsdödlighet har i sin tur visat sig vara höga i jämförelse med Sverige. Även om spädbarnsdödligheten har gått nedåt i båda länderna ökades skillnaden under 1800-talet så att spädbarnsdödligheten minskade både snabbare och stadigare i Sverige än i Finland.

Till den höga spädbarnsdödligheten i Österbotten har den senaste forskningen föreslagit flera orsaker. Bland dessa ingår frågan om den dåliga barnomvårdnaden. Kvinnors omfattande arbetsbördor (till exempel plöjning) anses ha lett till minskade amningsmöjligheter, något som i sin tur orsakade spädbarnsdödlighet. Sanitära olägenheter, till följd av vårflooder, har ansetts vara ytterligare en orsak.²⁷

Lithell har poängterat att bristen på amning ledde till användningen av ett ohälsosamt surrogat, som orsakade diarréer och dylika magsjukdomar med ofta dödlig utgång. Spädbarnsdödligheten konstateras ha varit särskilt hög under augusti månad.²⁸

Turpeinen har studerat relationen mellan spädbarnsdödligheten och fluktuationen av spannmålsskördarna och funnit att dessa faktorer inte har någon positiv korrelation sinsemellan.²⁹ Turpeinen framför också icke-amningen som en förklaringsfaktor till spädbarnsdödligheten, men han utgår från en hypotes om vårfloedens förorenande verkan. Återkommande översvämningar av floder och åar skulle ha lett till att dricksvattnet förorenades. Turpeinen har ej utfört detaljerade studier för att belägga sin hypotes. Om översvämningarna skulle påverkat spädbarnsdödlighetens säsongvariation så borde dödligheten varit högst under våren eller försommaren.

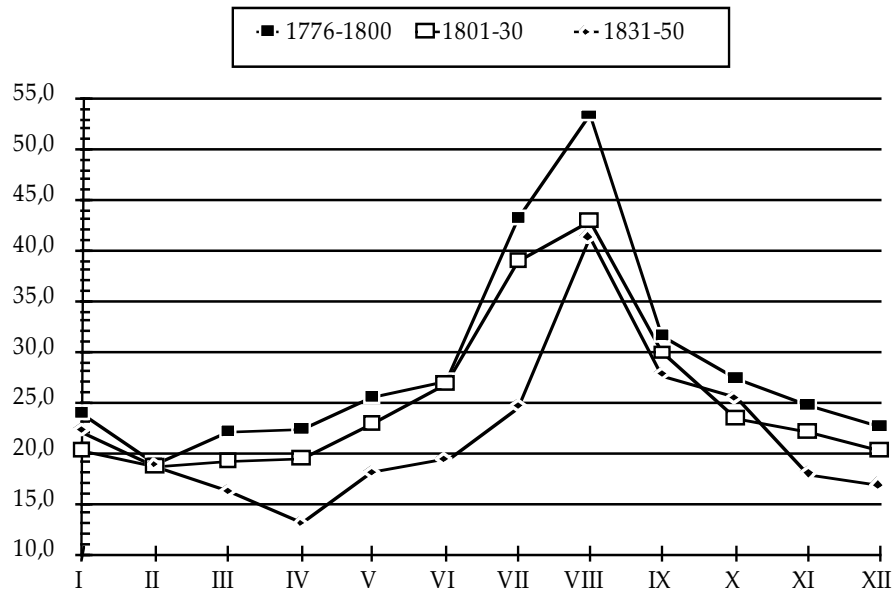
Lithell har ju visat att spädbarnsdödligheten var högst under augusti månad, detsamma visar också mina studier rörande Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar (diagram 2.3.2).

²⁷ Lithell, U.-B., *Kvinnoarbete och barntillsyn i 1700- och 1800-talets Österbotten*. Uppsala 1988. Lithell, U.-B., *Breast-feeding and reproduction. Studies in marital fertility and infant mortality in 19th century Finland and Sweden*. Uppsala 1981, Lithell, U.-B., 'Breast-feeding habits and their relation to infant mortality and marital fertility', i *Journal of Family history*, vol. 6(1981):2. Därtill: Turpeinen, O., 'Regional Differentials in Fertility Rate and Family Planning in Pre-Industrial Finland', i *Chance and Change*. Odense 1978. Turpeinen, O., 'Infectious Diseases and Regional Differences in Finnish Death Rates, 1749-1773', i *Population Studies*, vol. 32(1978):3. Turpeinen, O., 'Infant mortality in Finland 1749-1865', i *The Scandinavian Economic History Review*, vol. 27(1979):1.

²⁸ Lithell, U.-B. *Breast-feeding and reproduction*. Uppsala 1981. s. 55-60. Undersökningsområdet i Södra Österbotten består av Petalax' och Korsholms församlingar, i grannskapet av Laihela socken, under perioden 1827-59.

²⁹ Turpeinen, O., 'Infant mortality in Finland 1749-1865', i *The Scandinavian Economic History Review*, vol. 27(1979):1. s. 5.

Diagram 2.3.2. Spädbarnsdödlighetens säsongvariationer i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar 1776–1850. (‰)

Källor: Längderna över döda (begravda) i respektive socknars kyrkoarkiv.

Anm. 1. Spädbarnsdödligheten 1776–1800: summa XII månader = 324 ‰; 1801–30 summa XII månader = 302 ‰; 1831–1850 summa XII månader = 261 ‰.

Anm. 2. Uppgifterna för Laihela 1776–1800 gäller enbart för moderkyrkosocken.

En förorening av dricksvattnet under vårfloden kan alltså knappast ha varit en bidragande orsak till spädbarnsdödligheten. Förorening av dricksvattnet kan dock mycket väl ha uppstått under sommarmånaderna, särskild under den så kallade röt månaden augusti. De österbottniska byarna har ju åtminstone före storskiftesregleringarna legat i ådalar, så att byarna och hustomten i regel varit belägna på åarnas ömse sidor. På hustomten hade man byggt alla nödvändiga husbyggnader såväl för människor som för djur – i en sluten gård – inklusive avträden och gödselstackar. Förhållandena i ett så tättbebyggt område liknade förmodligen förhållandena i samtida städer, med sina omfattande avfalls- och miljöproblem. Den höga spädbarnsdödligheten i Österbotten kan således sättas i samband med de dåliga hygieniska förhållanden som även rådde i stora städer under 1700- och 1800-talen.

2.3.5. Samtidas reaktioner angående barn- och spädbarnsdödligheten i Södra Österbotten

Enligt samtida observatörer var det den dåliga omvårdnaden och amningsvanorna som bar skulden till den höga spädbarnsdödligheten i landskapet. Landshövding Piper påtalade i sin skrivelse till k. majt (1753) hur allmogen i Österbotten "ansar sina barn med vårdslöshet".³⁰ Provinsialläkaren B. Hast hävdade i sitt betänkande (1754) att i länets södra kustförsamlingar Mustasaari, Nykarleby, Malax, Närpes och Lappfjerd knappt någon kvinna ammade sina barn. Vanligen uppföddes barnet med ouppkokad komjolk strax efter födelsen. Sedan matades barnen med kall mjölk eller välling genom ett horn.³¹

E. O. Runeberg berättar i sin beskrivning över Laihela socken (1758) om folkets oseder:

"...att de späda barnen ej få di modersmjölken utan uppfödes med kall och oftast surnad komjolk uti nappen, är en onaturlig och högstskadlig ovana i större delen af Korsholms Län."³²

Lantmätaren Klingius redogör i sin berättelse över Malax socken (1767):

"(...) att späda barnen icke få di modersmjölken, utan uppfödas med kall komjolk genom hornspene. Sedan de blivit årsgamla, få de sällan smaka söt, utan surnad mjölk. Hvarföre afgången af barn är här ansenlig."³³

Att tyda på den ordrätta överensstämmelsen mellan Runeberg och Klingius, tycks den senare vara beroende av den förra. Klingius' redogörelse är alltså inte ett oberoende vittnesbörd. När man således studerar samtida utsagor samt senare bearbetningar om den dåliga omvårdnaden av barn är det mycket svårt att helt klart avgöra

³⁰ Landshövdingen Piper föreslår böter à 10 dsmt. till sådana mödrar som icke ammade sina barn fram till sex månaders ålder och vilkas barn sedan dog under den sagda tiden. Hjelt, O., *Svenska och finska medicinalverkets historia 1663–1812*. I–III vol. H-fors 1892, s. 282f.

³¹ Hast nämner också att kvinnor i svenskspråkiga församlingar hade vissa fördomar gentemot amningen: den som ammade ansågs göra det av lättja och håglöshet. En annan omständighet som bidrog till vårdslösheten vid barnskötseln berodde på att kvinnorna var tvungna att under sommarmånaderna delta i utearbete på ängsmarkerna långt ifrån hemmet. Enligt Hast hade kvinnor i finskspråkiga församlingar en ännu större nackdel därav, men dessa hade dock sina barn med sig med hjälp av ett speciellt arbetsredskap, de kunde därför amma sina barn därute på platsen vid behov. Hjelt, O., (1892), s. 283f.

³² Runeberg, E. O., (1758) s. 136. I det här sammanhanget beskriver Runeberg dock inte närmare amningsvanorna i Laihela socken i sin sockenbeskrivning även om han borde haft tillgång till mer noggranna uppgifter om förhållandena i Laihela både genom lantmätaren Stierwald och genom sin broder Ludvig som anges vara mantalsskriven i Laihela socken under året 1754.

³³ Klingius, E., *Historisk beskrivning öfver Malax församling*. Malax 1986. s. 49.

amningens omfattning – om man helt och hållet lät bli att amma eller hur tidigt spädbarnen avvandades i Södra Österbotten. Men man kan emellertid inte ta miste på det konsekventa populationistiska intresset hos meddelarna. Den otjänliga barnomvårdnaden ansågs utgöra ett hinder för en befolkningsökning i Österbotten. E. O. Runeberg hade i sina beräkningar kommit fram till att kronans tjänstemän och indelningshavare kunde utgöra stor nytta för riket om barn- och spädbarnsdödligheten minskades. Kronans bemälda löntagare, som med:

”(...) säker bot emot Koppor och andra ödeläggande barnsjukdomar så begår, at Bonde-barnen bilfva mera än förr vid lif, har förkofrat det Allmänna genast med 41,7 och framledes med 2 391 daler emot hvardera.”³⁴

Intresset för smittkoppymningen hade väckts i Sverige under 1750-talet. De första koppymningarna lär ha utförts i Åbo län, men det var i Österbotten koppymningen utövades i större skala bland allmogen av provinsialläkaren B. Hast. Före Hast hade dock kapellanen Anders Chydenius lyckats övertala allmogen att på egen bekostnad låta koppympa sina barn. B. Hast hade däremot av k. maj:t (1762) erhållit tillstånd att ur kronans medel uppbära bidrag à 12 daler kopparmynt per ympat barn för att täcka sina omkostnader. Hast skulle under perioden 1778-1784 ha behandlat 15 848 barn i Österbotten med koppymning. För detta hade han uppburit sammanlagt 10 090 riksdaler från lanträneriet i Vasa.³⁵

Det stora intresset för koppymning som visades av präster och läkare i Österbotten har dock inte förekommit på andra orter i Finland, enligt Hjelt. Att kronan säkerställde provinsialläkarens utlägg och inkomster – provinsialläkaren hade också apoteksrättigheterna i Vasa – hänger väl ihop med de allmänt uppskattade planerna angående folkökning, men provinsialläkarna hade avlönats också med andra medel. Allmogen i Finland hade redan från början av 1700-talet bidragit till provinsialläkarnas avlöning genom frivilliga avgifter à 2 öre silvermynt per rök och matlag, men under år 1764 inställer sockenmännen i Finland dessa bidrag. I Österbotten kunde dock koppymningen fortsätta trots den allmänna penningbristen bland bönderna. Genom kronans försorg behövde provinsialläkaren inte bli medellös.³⁶

Tabellverkets uppgifter över barn- och spädbarnsdödligheten kunde användas som argument för vissa ingripanden och tilldelningen av

³⁴ Runeberg, E. O., (1759) s. 197. Hur E. O. Runeberg kommit fram till dessa uppseendeväckande tal på människans värde redovisas närmare i kapitel VI.

³⁵ Hjelt, O., (1892) s. 426f.

³⁶ Hjelt, O., (1892) s. 434, 109ff.

allmänna medel. I ivern att "hjälpa Finlands och Österbottens uppodling" riktades intresset på barn- och spädbarnsdödligheten samt smittkoppymningen.

2.4. Fruktsamhetsutveckling och reproduktion i Södra Österbotten

Reproduktion är en funktion av både fruktsamhet och dödlighet. Resultatet av denna samverkan kan mätas genom att man relaterar barngenerationens storlek till föräldragenerationens. Här nedan skall jag först och främst ta mått på den sydösterbottniska reproduktionen. I nära anslutning till den senare studerar jag sedan differensen mellan reproduktionen och den totala fruktsamheten. Familjebildning och giftermålsfrekvens studeras närmare i nästa avsnitt.

2.4.1. Att mäta fruktsamhet och reproduktion: definitioner

I den fortsatta framställningen används ett antal förkortningar, som här inledningsvis skall definieras.

ASFR (age-specific fertility rate) – åldersspecifika fruktsamhetstalet. Antalet levande födda barn av kvinnor i viss ålder i relation till totalantalet kvinnor (per 1000) i samma ålder.³⁷

TFR (total fertility rate) – summerade födelsetalet. Det summerade födelsetalet kan tolkas såsom det genomsnittliga totala antalet barn en kvinna kan ha fått under sin reproduktiva ålder upptill 45/49 år.³⁸

GRR (gross reproduction rate) – bruttoreproduktionskvot mäter det genomsnittliga antalet döttrar som en kvinna kan föda under sin reproduktiva ålder med antagande om ett givet fruktsamhetsmönster och ingen dödlighet. Om reproduktionstalet är 1,0 har modern reproducerat sig själv (brutto). *TFR* inkluderar således alla barn, medan *GRR* inkluderar enbart döttrarna.³⁹

NRR (net reproduction rate) – nettoreproduktionskvot är annars som *GRR* men justerad med den observerade dödligheten. För att kunna räkna ut *NRR* krävs det att både kvinnlig åldersspecifik fruktsamhet och kvarlevandetabellerna är kända. *NRR* kan tolkas som det genomsnittliga antalet döttrar en kvinna kan föda under sin reproduktiva ålder,

³⁷ Åldersspecifika födelstal (*ASFR*) per tusen kvinnor räknas för kvinnor i åldern 15–49 år. $ASFR(5)$, åldersspecifika fruktsamhetstal för kvinnor i femårsåldersgrupper = [antalet födda av kvinnor (x , $x+4$) år / medelfolkmängden kvinnor (x , $x+4$) år] * 1000.

³⁸ TFR (summerad födelsetal per en kvinna) = [summan av åldersspecifika födelsetal 15–49 år * 5] / 1000.

³⁹ Newell, C., *Methods and Models in Demography*. London 1988. s. 106f.

under förutsättning: att både fruktsamheten och mortaliteten är givna. Om reproduktionstalet är 1,0 har modern reproducerat sig själv (netto).⁴⁰

Alla fruktsamhets- och reproduktionstal har i denna studie räknats periodvis, och eftersom observationsperioderna är 20 (i somliga fall 10) år långa kan man betrakta dessa perioder såsom syntetiska kohorter.

Både GRR och NRR brukar man oftast beräkna för den kvinnliga befolkningsdelen. De kan i princip beräknas även för männen (eller för båda könen) del, men detta innebär större svårigheter, eftersom det inte finns uppgifter om fädernas åldersfördelning vid födseln av pojkar.

ITR – (internal rate of encrease) är ett mått på den årliga procentuella tillväxten mellan döttrars och mödrars generationer.⁴¹

mm (mean age at maternity) – den genomsnittliga observerade medelåldern för mödrarna.

p(mm) (probability of surviving to the mean age at maternity) – sannolikheten att uppnå den genomsnittliga medelåldern för mödrarna.

För att beräkna reproduktionstalen och motsvarande tillväxttal har jag nyttjat tabellverksmaterialet. De flesta befolkningsstatistiska uppgifter som behövs finns i tabellerna i en eller annan form. Vad som inte kan observeras är den exakta åldersfördelningen hos mödrarna vid födseln av flickor. Detta är dock mindre komplicerat att approximera, eftersom tabellerna redovisar antalet födda flickor och pojkar samt mödrarnas åldersfördelning vid alla födslar.

2.4.2. Total fruktsamhet och reproduktion i Södra Österbotten

Om vi först betraktar det totala antalet barn en kvinna anses ha fått under sin fruktsamma ålder, så uppgår det summerade födelsetalet i Laihela och Storkyrö socknar till 6,89 respektive 7,10 under tiden 1749–1775. Således har kvinnorna i Laihela i genomsnitt fött 6,9, och kvinnorna i Storkyrö 7,1 barn (tabell 2.4.1.). Den totala fruktsamheten visar mycket höga tal i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar även under 1800-talet, i synnerhet vad gäller Storkyrö och Laihela, där antalet barn per kvinna dock har sjunkit till 5,9 i båda socknarna 1856–1875.

De höga antalet barn per kvinna har varit en generell företeelse i Södra Österbotten under andra hälften av 1700-talet och under 1800-talet. Det är anmärkningsvärt att det totala antalet barn en kvinna kunnat få, uppgår till över sex barn per kvinna i fruktsam ålder även på prosterinivån (tabellbilagorna B2.4.1.–B2.4.2.). Såväl i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar, som på prosterinivån i Södra Österbotten, har

⁴⁰ Shryock, H. S., Siegel, J. S. and Associates. *The Methods and Materials in Demography*. New York, London 1976. 315f. Newell, C., (1988), s. 107ff.

⁴¹ Shryock, H. S., Siegel, J.S. and Associates. (1976), 316.

fruktsamheten varit särdeles hög i jämförelse med andra regioner i Finland, såväl i sydvästra Finland och Karelen som i Savolax (tabellbilagorna B2.4.3.-B2.4.4.-B2.4.5.).

Fruktsamheten och dess förändringar kan ju i allmänhet bero på flera olika faktorer. Inte ens 7,1 barn per kvinna kan betraktas som ett fysiologiskt maximum.⁴² Bland begränsande faktorer kan nämnas: en låg giftermålsfrekvens eller en hög giftermålsålder. Barnafödandet kan vara lågt för att kvinnor gifter sig sent eller aldrig. Även männens långeliga bortovaro kan påverka fruktsamheten, liksom makarnas åldersskillnader och att frånskilda och änkor inte gifter om sig. Visserligen kunde man skaffa barn utan att vara gift, men detta motarbetades kraftigt från kyrkans och statens sida. Upprepade förseelser, bland annat genom "lönskaläge" kunde rendera kraftiga böter och även frihetsstraff. I mortalitetstabeller redovisas även antalet barn som föddes utom äktenskapet. I folkmängstabellerna finns en särskild uppgift om antalet "lägrade kvinnfolk". Den utomäktenskapliga fruktsamheten var i allmänhet mycket låg i Södra Österbotten under 1700- och 1800-talen. Man kan således betrakta den aktuella fruktsamheten tillnärmelsevis såsom äktenskaplig fruktsamhet. Den höga fruktsamheten och en hög giftermålsfrekvens är kännetecknande för Södra Österbotten. Även om jag saknar exakta uppgifter över giftermålsåldern, antyder den höga giftermålsfrekvensen att man gifte sig ofta och tidigt. Hur giftermålsfrekvensen exakt gestaltade sig, återkommer jag närmare till i nästa avsnitt.

Reproduktionens omfattning anges av brutto- och nettoreproduktionskvoten. Om vi återigen utgår från Laihela och Storkyrö socknar 1749-1775, uppgår bruttoreproduktionskvot (GRR) till 3,35 respektive 3,41 samt nettoreproduktionskvot (NRR) till 1,78 respektive 1,65. Dessa reproduktionstal berättar för oss i vilken takt döttrarnas generation har vuxit i förhållande till mödrarnas generation. Om reproduktionskvoten är 1,0 så har mödrarna reproducerat sig själva. Eftersom nettoreproduktionskvoten tar hänsyn till den under samma period observerade dödlighetsutvecklingen kan vi direkt utläsa att i Laihela och Storkyrö socknar har mödrarna mer än väl reproducerat sig själva (som mödrar), döttrarnas generation har ju därtill blivit 78% respektive 67% större än mödrarnas under 1749-1775. Nettotillväxten mellan generationerna fortsätter att uppgå till över 50 % under 1800-talet, åtminstone fram till 1865.

⁴² Om skillnaden mellan observerad fruktsamhet och beräknad fysiologisk fruktsamhet, se hos: Hyrenius, H., *Demometri. Den formella befolkningslärans grunder*. Göteborg 1966. s. 89.

I Södra Österbotten är skillnaderna mellan brutto- och nettoreproduktionskvoten relativt stora, främst på grund av den omfattande spädbarnsdödligheten. Men trots detta har nettoreproduktiviteten konsekvent varit högre i de sydösterbottniska prosterierna än i andra finländska regioner under 1800-talet (tabellbilagorna B2.4.2.-B2.4.3.-B2.4.4.-B2.4.5.)

I Södra Österbotten som helhet, liksom i Storkyrö socken, är reproduktiviteten särskilt hög i perioden 1836-1855. Det samma gäller även för Savolax och Karelen. I sydvästra Finland når nettoreproduktiviteten sin högsta nivå under 1856-1865. I Laihela socken har nettoreproduktiviteten visat sig vara en aning högre under perioden 1749-1775 i jämförelse med 1835-1855. I Lillkyrö socken finner man de högsta reproduktionstalen under tiden 1816-1835.

Här ovan har jag angett reproduktionens intensitet mellan generationerna med hjälp av gängse demografiska tillväxttal. Det finns även ett annat sätt att redogöra för tillväxten, nämligen genom att beräkna antalet barn som krävs för full reproduktion och den reproduktiva tillväxten. Det summerade födelsetalet (TFR), anger ju det genomsnittliga totala antalet barn per en kvinna.⁴³

Tabell 2.4.1. Totala antalet barn per kvinna (TFR), för full reproduktion erforderlig fruktsamhet samt den reproduktiva tillväxten av antalet barn per kvinna i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar 1749/75 och 1776/1800.

	kol. A TFR	kol. B NRR	kol. C = A/B för full reproduktion erforderlig fruktsamhet	kol. D = A-C reprod. tillväxt
			1749 - 1775	
Laihela	6,89	1,78	3,87	3,02
Storkyrö	7,10	1,67	4,25	2,85
			1776 - 1800	
Lillkyrö	6,10	1,34	4,55	1,55
Storkyrö	6,27	1,53	4,10	2,17

Källor: Tabellbilaga 2.4.1.

I Laihela socken utgör detta senare 6,9 barn 1749-1775. För att få reda på det antalet barn som krävs för att uppnå full reproduktion, divideras TFR med det motsvarande nettoreproduktionstalet (1,78). För full reproduktion erforderlig fruktsamhet beräknad efter barnantalet kräver

⁴³ E. Hofsten beskrivit hur det totala genomsnittliga antalet barn per kvinna har förhållit sig till det för full reproduktion erforderliga barnantalet i Sverige under 1700- och 1800-talen. Hofsten, E., (1986), s. 55, 66-69.

således 3,9 barn (tabell 2.4.1). Differensen mellan total fruktsamhet och för full reproduktion erforderlig fruktsamhet, efter barnantalet beräknad, utgör följaktligen den reproduktiva tillväxten, dvs 3,0 barn per kvinna i Laihela socken 1749–1775.

I jämförelse med de konventionella (direkta) sätten att antingen beräkna den totala folkmängdens årliga tillväxttakt, eller att relatera antalet födda och döda till hela folkmängden (jämför uppgifterna i tabellbilagan B2.3.1. angående allmänna födelse- och dödstalen jämte differensen mellan dessa dvs den naturliga folkökningen), ger reproduktionstalen mer information om den aktuella befolkningens reproduktion. De nämnda metoderna att mäta på vilket sätt folkmängden har utvecklats, bör anses såsom komplement till varandra. Två olika sätt att beräkna den totala folkökningen – den årliga ökningstakten samt den naturliga folkökningen – anger båda att folkökningen skulle varit högre i Storkyrö än i Laihela 1749–1775 (tabell 2.2.1. här ovan samt tabellbilaga B2.3.1.). Reproduktionen har varit mer omfattande i Laihela än i Storkyrö under denna period.

I Lillkyrö socken uppgår nettoreproduktionskvoten till 1,10 under perioden 1856–75, den totala folkmängdens förändring utvisar däremot -0,01 % per år under samma period. Den totala folkmängden minskar samtidigt som det sker en tillväxt mellan mödrars och döttrars generationer. I Kexholms södra prosteri uppgår det totala antalet barn per kvinna till 4,3 1835–1855 samtidigt som det krävdes precis lika många barn för att uppnå full reproduktion, alltså ingen ökning av barn per kvinna. Den totala folkmängden visade däremot en ökningstakt som uppgick till 0,17 % per år.

Den höga reproduktionen framträder särdeles tydligt i Södra Österbotten i jämförelse med andra områden i Finland under 1800-talet (tabell 2.4.2.) De finns stora skillnader mellan olika finländska regioner, i synnerhet mellan öst och väst. I västra Finland, inklusive Österbotten, kom åkerbruket att få alltmer utrymme i den lokala näringsutvecklingen. I den östra delen hade befolkningen i högre grad varit hänvisad till boskapsskötseln och jordbrukets övriga binärningar.

Det engelska demografiska mönstret skilde sig från andra länders. Den engelska folkökningen, i förhållande till den franska och även till den svenska, hade ju varit mycket omfattande under 1700-talets andra hälft, och i synnerhet i början av 1800-talet, enligt Wrigley och Schofield.⁴⁴ Även de demografiska mönstren mellan dessa länder skilde sig från varandra. På vilket sätt utvecklingen av näringsförhållandena

⁴⁴ De engelska kvinnorna kunde t. o. m. ha över sex barn i genomsnitt per kvinna i fruktsam ålder 1816/21. Wrigley, E. A., och Schofield, R. S., (1981), s. 529.

eller jordutnyttjandet påverkat dessa länders demografiska mönstren låter sig inte att studeras här. Den långsiktiga demografiska utvecklingen i Finlands olika regioner indikerar likafullt ett nära sammanhang med näringsutvecklingen och jordutnyttjandet.

Tabell 2.4.2. Totala antalet barn per kvinna (TFR), för full reproduktion erforderlig fruktsamhet (frefr) samt den reproduktiva tillväxten av antalet barn per kvinna i Finland, Sverige och England 1816/1835–1856/1865.

	1816–1835			1836–1855			1856–65		
	a TFR	b frefr	a-b tillv.	a TFR	b frefr	a-b tillv.	a TFR	b frefr	a-b tillv.
Laihela	6,0	4,0	2,0	6,0	3,4	2,6	6,1	3,6	2,5
Lillkyrö	6,0	4,2	1,8	5,2	3,8	1,4	5,0	4,0	1,0
Storkyrö	6,2	3,8	2,4	6,3	3,6	2,7	6,5	4,1	2,4
Vasa ö.	6,1	3,8	2,3	6,1	3,3	2,8	5,9	4,0	1,9
Vasa n.	6,9	4,4	2,5	6,8	3,9	2,9	6,5	3,9	2,6
Jacobstad	6,8	4,4	2,4	6,6	3,4	3,0	6,3	3,7	2,6
Björneb. ö.	4,8	3,3	1,5	4,8	3,3	1,5	5,2	3,5	1,7
Raseborg ö	4,7	3,3	1,4	4,7	3,6	1,1	5,1	3,5	1,6
Tyrvis	4,9	3,4	1,5	5,2	3,1	2,1	5,7	3,5	2,2
S. Savolax	4,3	3,4	0,9	3,8	3,4	0,3	3,9	3,5	0,4
N.Savol ö.	5,3	3,6	1,7	5,0	3,1	1,9	5,0	3,6	1,4
N.Savol n.	4,6	3,6	1,0	4,3	3,1	1,2	4,4	3,9	0,5
Wiborg	5,0	3,9	1,1	4,5	4,0	0,5	5,0	4,5	0,5
Kexh. s.	4,9	4,3	0,6	4,3	4,3	0,0	4,7	4,1	0,6
Kexh. n.	4,7	3,8	0,9	3,8	3,4	0,4	3,9	3,8	0,1
Sordavala	5,5	4,6	0,9	5,0	4,0	1,0	4,8	4,0	0,8
Finland	4,8	3,5	1,3	4,7	3,3	1,4	4,8	3,5	1,3
Sverige	4,4	3,1	1,3	4,3	3,1	1,2	4,0	3,1	0,9
England	5,7	3,5	2,2	5,0	3,5	1,5	5,1	3,4	1,7

Källor: Finländska socknar och prosterier: tabellbilagor 2.4.1.–2.4.5. Hela Finland: beräknad efter O. Turpeinen (1977): 'Causal Relationship between Economic Factors and Mortality'; Sverige: Hofsten, E., (1986), s. 55, 67f; England: Wrigley & Schofield, (1981), s. 529.

Anm. Uppgifterna om Sverige baseras på kohortdata, medan allt annat grundar sig på perioddata. Jag har beräknat TFR för England genom att multiplicera de engelska bruttoreproduktionskvoterna (GRR) med 2,05.

2.5. Familjebildning och giftermålsfrekvens i Södra Österbotten 1749-1875

De kortsiktiga årliga variationer som kan sammanknytas med reproduktionen - födslar, spädbarnsdödlighet och giftermål - har redan blivit behandlade i anslutning till spädbarnsdödligheten. Här undersöks familjebildningens strukturella intensitet, samt hur den har utvecklats över längre perioder. Det har ju sällan varit fallet att alla människor gift sig.

2.5.1. Att mäta giftermålsfrekvens: definitioner

Olika sätt att mäta giftermålsfrekvens är följande. *CMR* (crude marital rate), det allmänna giftermålstalet. Allmänna giftermålstalet används oftast, termen relaterar medeltalet årliga giftermål till hela folkmängden, det som i sin tur bidrar till att detta relationstal blir en grov eller oförädlad måttenhet. Ty hela folkmängden kan knappast anses utgöra en "riskgrupp" dvs en delpopulation som är i beredskap att bilda en familj. Om man däremot vill relatera äktenskapsfrekvensen till en väl angränsad "riskgrupp" kan man använda termen *general marital rate*.

GMR (general marital rate). Jag kallar *GMR* för "giftermålsintensitet". Tekniskt sett innebär giftermålsintensitet att man relaterar antalet årliga giftermål till antalet ogifta över 15 år.⁴⁵ Fortsättningsvis används denna definition för att mäta familjebildningens intensitet och dess utveckling.⁴⁶

2.5.2. Giftermålsintensitet i Södra Österbotten

Utifrån de höga reproduktionstalen kan man dock vänta sig att även giftermålsintensiteten ligger på en hög nivå i Södra Österbotten. Som det framgår av tabell 2.5.1. befinner sig giftermålsintensiteten i sydösterbottniska socknar i närheten av 100 under 1700-talets tredje kvartal, samtidigt som motsvarande tal för hela Finland uppgick till 82 samt för Sverige till 74 (diagram 2.5.1.). Detta ger vid handen att befolkningen i Södra Österbotten gifte sig både allmänt och tidigt. Giftermålsintensiteten är högst i Laihela och Storkyrö socknar.

⁴⁵ (Medeltalet per år ingångna giftermål divideras med: (summa ogifta män och kvinnor över 15 år dividerad med två)), detta multipliceras sedan med 100.

⁴⁶ För att undersöka förändringar i giftermålsfrekvensen har G. Utterström å sin sida använt termen: det speciella giftermålstalet. Det speciella giftermålstalet för män avser det antal ogifta män i åldern 20-50 år per 1000 ogifta män i samma åldrar, som har ingått äktenskap under året. Utterström, G., *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet*. I-II vol. Stockholm 1957. Vol. 1. s. 282-3.

Tabell 2.5.1. *Giftermålsintensitet (GMR) i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar 1749/75 – 1851/75.*

	GMR Laihela	GMR Storkyrö	GMR Lillkyrö
1749/1775	108	105	96
1776/1800	(86)	94	84
1801/1825	99	94	97
1826/1850	96	88	86
1851/1875	88	88	76

Källor: Antalet årliga giftermål: mortalitetstabeller; antalet ogifta över 15 år: folkmängdstabeller.

Anm.: Giftermålsintensitet gällande Laihela perioden 1776/1800, alltså (86), har beräknats genom att relatera medeltalet per år ingångna vigslar i moderkyrkoförsamlingen i förhållande till medeltalet ogifta i hela Laihela socken, antalet vigslar i Jurva kapellförsamling saknas under denna period.

Hög giftermålsintensitet är karakteristiskt även för de sydösterbottniska prosterierna på 1800-talet. Giftermålsintensiteten är synnerligen hög under följande perioder: 1815–1825, 1845–1850 och 1870–1875 (tabell 2.5.2.).

Tabell 2.5.2. *Giftermålsintensitet (GMR) i sydösterbottniska prosterier 1815 – 1875.*

prosterier	GMR Vasa nedre	GMR Vasa Övre	GMR Jacobstads	GMR i medeltal
1815	81,4	98,7	97,6	92,6
1820	83,3	97,6	93,5	91,5
1825	97,2	103,4	104,3	101,6
1830	79,4	77,7	75,7	77,6
1835	70,5	76,8	78,0	75,1
1840	81,4	73,3	86,5	80,4
1845	94,3	93,6	92,0	93,3
1850	85,4	92,3	94,7	90,8
1855	75,2	75,1	77,4	75,9
1860	80,5	84,0	81,5	82,0
1865	69,4	69,2	62,6	67,1
1870	67,8	93,1	83,9	81,6
1875	73,9	84,4	75,5	77,9

Källor: Som i tabell 2.5.1.

Tabell 2.5.3. *Giftermålsintensitet (GMR) i vissa finska prosterier 1815 – 1875.*

prosterier	GMR Raseborg östra	GMR Björneb. övre	GMR Tyrvis	GMR Norra Savolax	GMR Södra Savolax
1815	68,5	66,1	58,1	74,3	78,8
1820	65,7	71,0	61,0	62,5	68,9
1825	74,9	88,2	70,0	69,9	62,5
1830	74,0	82,8	69,6	68,8	56,4
1835	65,8	69,7	56,1	58,9	44,8
1840	60,4	73,7	65,5	65,4	56,7
1845	62,7	70,2	73,0	57,4	52,8
1850	66,6	78,0	79,6	64,7	66,5
1855	69,7	74,2	77,9	57,8	58,6
1860	74,7	73,8	80,1	62,8	58,7
1865	62,0	63,8	63,8	60,0	52,9
1870	65,6	77,3		71,2	61,8
1875	69,1	72,3		59,9	64,4

Källor: Som i tabell 2.5.1.

Tabell 2.5.4. *Giftermålsintensitet (GMR) i södra Karelen 1815 – 1855.*

prosterier	GMR Wiborg	GMR S:a Kexholm	GMR N:a Kexholm	GMR Sordavala
1815	81,4	108,4	71,3	82,3
1820	77,0	108,3	74,3	81,3
1825	74,0	93,8	62,4	76,3
1830	77,3	91,4	64,4	86,7
1835	62,0	88,8	52,2	65,8
1840	72,1	99,5	56,1	77,3
1845	68,4	77,4	49,0	63,1
1850	82,0	100,9	62,4	76,2
1855	74,9	95,5	59,4	70,4

Källor: Som i tabell 2.5.1.

I jämförelse med Södra Österbotten är giftermålsintensitetens nivå synnerligen låg i Savolax under 1800-talet (tabellerna 2.5.2 och 2.5.3.), den är något lägre även i sydvästra Finland och likaledes i de karelska prosterierna utom i Kexholms södra prosteri där giftermålsintensiteten visar mycket höga tal (tabell 2.5.4). Vad gäller förändringar över tiden, kan man iaktta att giftermålsintensiteten ökar 1825–1830, 1850–1855 samt på 1870-talet. Att giftermålsintensiteten ökar på 1870-talet, efter krisåren, tycks vara ett gemensamt drag i alla områden. Allmänt framgår att giftermålsintensiteten ökar tidigt i Södra Österbotten och sedan, med en fördröjning på fem år, i de övriga regionerna.

Giftermålsintensitet är dock ett relationstal mellan två storheter som är föränderliga och båda kan således påverka utfallet. För att närmare utreda den aktuella giftermålsfrekvensens förändringar över tiden, har jag genom linjär regression predicerat antalet giftermål utifrån det givna antalet ogifta över 15 år gällande Storkyrö socken 1749–1875. Skillnaden mellan det aktuella antalet giftermål och det predicerade antalet giftermål skulle då utvisa lokala variationer i familjebildandet vars intensitet är högre eller lägre i förhållande till variationen av antalet ogifta.

Tabell 2.5.5. *Giftermålsintensiteten (GMR) och dess variation i Storkyrö socken 1749–1875.*

	GMR	medeltalet ogifta över 15 år (ln)	antalet årliga giftermål (ln)	predicerade antalet giftermål (ln)	residu- alerna (%)
1749	112,9	5,513	3,332	3,254	7,8
1754	127,9	5,513	3,466	3,254	21,2
1757	117,1	5,366	3,219	3,128	9,1
1760	139,6	5,416	3,434	3,171	26,3
1763	102,0	5,501	3,219	3,244	-2,5
1766	84,7	5,591	3,135	3,321	-18,6
1769	71,7	5,787	3,135	3,490	-35,5
1772	80,9	5,894	3,367	3,582	-21,5
1775	109,4	5,903	3,689	3,589	10,0
1780	93,3	5,900	3,526	3,587	-6,1
1785	99,3	6,028	3,714	3,697	1,7
1790	95,4	6,138	3,784	3,792	-0,8
1795	82,0	6,279	3,784	3,913	-12,9
1800	82,6	6,340	3,850	3,965	-11,5
1805	80,5	6,455	3,932	4,064	-13,2
1810	101,5	6,558	4,277	4,153	12,4
1815	97,2	6,428	4,094	4,041	5,3
1820	103,2	6,513	4,248	4,114	13,4
1825	100,2	6,513	4,220	4,114	10,6
1830	75,4	6,673	4,094	4,252	-15,8
1835	77,7	6,763	4,205	4,329	-12,4
1840	82,2	6,981	4,489	4,517	-2,8
1845	98,0	6,971	4,644	4,508	13,6
1850	94,6	6,913	4,554	4,458	9,6
1855	89,5	6,935	4,522	4,477	4,5
1860	80,2	7,158	4,635	4,669	-3,4
1865	63,4	7,260	4,500	4,757	-25,7
1870	104,2	7,083	4,820	4,604	21,6
1875	96,5	7,201	4,860	4,706	15,4

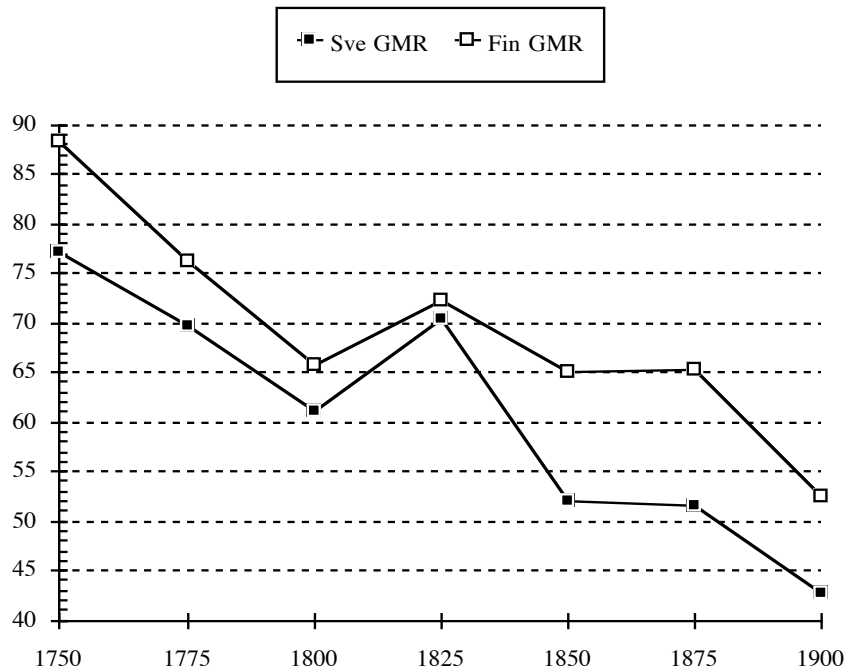
Källa: Som i tabell 2.5.1.

Utfallet av denna beräkning kan läsas i tabell 2.5.5 och baseras på den linjära trendens ekvation: $(\ln) \text{ vigda par} = -1,478 + 0,860 * (\ln) \text{ ogifta}$; $r^2 = 0,96$. Residualerna i tabellen utvisar giftermålsintensitetens lokala relativa intensitet. Den aktuella giftermålsintensiteten var omfattande under 1750- och 1760-talen, 1810–1825 och på 1870-talet i Storkyrö socken. Förutom 1870-talets ökande giftermålsintensitet, som direkt följer efter krisåret 1868, kan dessa perioder karakteriseras på ett följande sätt. Vid mitten av 1700-talet betingar vissa institutionella förändringar – storskiftet och mindre repressiv inställning i tjänstehjonsfrågan samt tilltagande relativpriser för spannmål – ökande möjligheter för familjebildning. Direkt efter det finska kriget, på grund av överdödlighet under krigstiden, uppstår det ökade möjligheter att bilda familj. Tiden 1816/20 utgör kulmen för en allmänt omfattande spannmålskonjunktur då relativpriserna på spannmål var höga. Den ökade efterfrågan på arbetskraft skapade ytterligare möjligheter till familjebildning. I samband med krimkrigets konjunkturer växte efterfrågan på spannmål. Detta ledde åter till ökade möjligheter att bilda familj. Giftermålsintensitetens förändringar över tiden visade en viss, dock inte fullständig, samstämmighet mellan olika finländska regioner under 1800-talet. Det saknas motsvarande regionala uppgifter för 1700-talet. På nationsnivån har den höga giftermålsfrekvensen vid mitten av 1700-talet varit ett känt fenomen.⁴⁷

Detta framgår även tydligare om man studerar giftermålsintensiteten och dess utveckling (diagram 2.5.1.) Giftermålsintensiteten var dock ännu högre i de tre sydösterbottniska socknarna Laihela, Lillkyrö och Storkyrö. Vad gäller giftermålsintensitetens utveckling i Sverige och Finland kan man observera att länderna följer ett likartad mönster, samt att den svenska giftermålsintensiteten ökar något i förhållande till den finländska 1750–1825. Konvergensen upphör dock efter 1825. Den svenska giftermålsintensiteten sjönk åter i förhållande till Finland 1825–1850 och kvarblev på den låga nivån fram till 1875. Den tilltagande folkökningen i början av 1800-talet fick således olika konsekvenser vad gäller giftermålsfrekvensens utveckling under resten av 1800-talet.

⁴⁷ Strömmer, A., (1969), s. 131–36.

Diagram 2.5.1. Giftermålsintensitet i Sverige och Finland 1750–1900.

Källor: **Sverige:** Sundbärg, G., 'Folkmängden åldersvis efter civilstånd, åren 1750-1900', i Statistisk tidskrift 1906, häft 139. Stockholm 1907. Historisk statistik för Sverige I. Stockholm 1955. Tab. B 2. Giftermål. **Finland:** Bifos VI. Befolkningsstatistik 29. Befolkningens tillstånd. Tab.1, tab. 15. och tab. 30. Samt Bifos VI. Befolkningsstatistik 33. Folkmängdens förändringar, tabell 79. Befolkningens fördelning efter kön ålder och civilstånd år 1900. Tab. 11 och 12 a samt tab. 18 i Statistisk årsbok för Finland år 1910. H-fors 1910.

2.6. Folkmängden samt antalet hemmansbruk och torp i undersökningsområdet

När det gäller tillkomsten av nya hushåll och familjebildning, var ju dessa omständigheter institutionellt förankrade och reglerade genom olika slags påbud och sedvana. Hemmansbruk och torp var de viktigaste drifts- eller brukningsenheterna på landsbygden. Den restriktiva hållningen till bildandet av nya brukningsenheter genom kolonisation, hemmansklyvning och torpbildning kom att förändras under 1700-talets andra kvartal. Giftermålsintensiteten har visat sig vara särskilt stark vid mitten av 1700-talet samt under vissa perioder av 1800-talet, enligt föregående avsnitt. På vilket sätt förhöll sig då giftermålsfrekvensen till antalet brukningsenheter? Här nedan studerar jag först hur tillkomsten av nya brukningsenheter i form av hemmansbruk och torp ägde rum i Södra Österbotten från 1700-talets första hälft. Sedan studeras tillkomsten av hemmansbruk och torp i samband med befolkningsutveckling fram till 1890.

2.6.1. Antalet hemmansbruk och torp samt befolkningsutveckling i Södra Österbotten under 1700-talet

Med hemmansbruk avser jag här enbart sådana lägenheter som i mantalslängderna redovisas och debiteras i kolumnen "hemmansrök".⁴⁸ Till torp räknar jag de torp som har denna benämning i mantalslängderna, dit räknas alltså inte soldattorp, så kallade mantalsatta torp eller krononybyggen. Befolkningsutvecklingen kan uppskattas från olika slags källor: antingen från mantalslängdernas tal över den mantalsskrivna befolkningen, eller från kyrkoarkivens uppgifter över födda och döda.

Ökningen av antalet hemmansbruk och torp sker i mycket varierande takt i Korsholms norra och södra fögderier under 1725–1774 (tabell 2.6.1). Om perioden 1725–50 kan man först konkludera att den relativt sett svaga ökningen av brukningsenheter nästan helt och hållet beror på hemmansklyvningar.

⁴⁸ I vissa fall kan en hemmansägare inneha och stå för flera hemmansrökar under ett hemmansbruk. Eftersom var och en av dessa rökar därtill kunde vara bebodda av landbönder eller andra arrendatorer, sammanför jag inte sådana hemmansrökar under ett enda hemmansbruk efter ägaren.

Tabell 2.6.1. Årlig ökning av hemmansbruk och torp i Korsholms norra och södra fögderier under tiden 1725–1774. (%)

fögderi	1725–50	1750–64	1764–74
socken	hebr och torp	hebr och torp	hebr och torp
<i>norra fögderi</i>			
Pedersöre	1,91	2,17	1,88
Nykarleby	1,39	2,28	2,01
Lappo	1,22	1,58	3,26
Wörå	0,60	0,81	3,76
Storkyrö	0,49	1,21	2,45
Lillkyrö	0,66	0,63	1,56
<i>i medeltal</i>	1,17	1,65	2,47
<i>södra fögderi</i>			
Lappfjerd	1,15	1,60	2,41
Närpes	0,92	2,01	1,68
Malax	1,04	1,47	2,10
Mustasaari	1,15	1,66	2,36
Laihela	0,26	0,74	2,40
Ilmola	0,39	1,87	1,70
<i>i medeltal</i>	0,82	1,64	2,06

Källa: FRA. Länsräkenskaper. Österbotten. Landsbokens verifikationer. Korsholms norra och södra fögderier 1725–1774.

Anm. Bland kustsocknar räknas: Pedersöre, Nykarleby, Wörå i det norra fögderiet samt Lappfjerd, Närpes, Malax och Mustasaari i det södra fögderiet.

Torp och torpbildningen var nämligen fåtaliga i Södra Österbotten vid den här tiden (tabellbilaga B2.6.1.). Torpanläggning börjar på allvar först efter att storskiftet satts i gång, alltså efter 1757.

Den största ökningen av brukningsenheter inom undersökningsområdet äger rum i Korsholms norra fögderi och särskilt i Pedersöre och Nykarleby socknar, belägna vid kusten i den nordligare delen av Södra Österbotten. Det norra fögderiet var därtill mer tätbefolkat än det södra redan på 1720-talet.⁴⁹ För det tredje var ökningen av antalet brukningsenheter (på grund av hemmansklyvning) särskilt intensiv i korsholmsfögderiernas kustsocknar 1725–1750, samtidigt som ökningen av antalet brukningsenheter var lägre i inlandssocknarna Lillkyrö, Storkyrö, Laihela och Ilmola. De fyra sistnämnda socknarna kan karakteriseras som skogsbygd i jämförelse med de mer öppna kustsocknarna.⁵⁰

⁴⁹ Befolkningstätheten (antalet mantalsskrivna per kvadratkilometer) uppgick i det norra fögderiet till 0,7 och i det södra fögderiet till 0,4 år 1725. Se härom närmare i tabellbilaga 2.6.2.

⁵⁰ I ljuset av en senare utveckling, från 1750 till 1850, kan dessa skillnader mellan kust- och inlandssocknar framstå som egendomliga. Inlandssocknarna Lillkyrö, Storkyrö,

Hur hade det varit med folkökningen i dessa "skogssocknar" under tiden 1725–1750? E. Jutikkala har sammanställt uppgifter om antalet födda och döda från kyrkoarkiven.⁵¹ Man kan alltså räkna ut storleken av den naturliga folkökningen sockenvis. Den naturliga folkökningen kan sedan ställas emot tillväxten av antalet brukningsenheter, dvs. hemmansbruk och torp. I korsholmsfögderiernas kustsocknar resulterar folkökningen i mer omfattande hemmansklyvning än i inlandssocknarna. I inlandssocknarna resulterade folkökningen således i att antalet personer per brukningsenhet ökade.

Kustsocknarna drog till sig arbetskraft från inlandssocknar. E. O. Runeberg nämner i sin beskrivning rörande Laihela socken att de "raskaste drängarna" flyttade från Laihela till Malax som var en "Skär-Socken, och som hafver seglationsfrihet på Stockholm".⁵² Det fanns en ständigt brist på arbetskraft i Österbotten. Behov av manskap, timmermän och båtbyggare i kustsocknar som hade möjlighet att idka bonde-seglation, har således påverkat den lokala migrationen.

Tabell 2.6.2. Årlig tillväxt av antalet hemmansbruk och torp samt folkmängd i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar 1725 – 1890. Ökning från det föregående året, % per år.

	Laihela		Lillkyrö		Storkyrö	
	hebr + torp	folk- mängd	hebr + torp	folk- mängd	hebr + torp	folk- mängd
1725						
1750	0,26	0,91	0,66	0,50	0,49	1,10
1764	0,74	1,32	0,63	1,34	1,21	1,71
1774	2,40	2,67	1,56	1,72	2,45	2,90
1810	1,31	1,06	0,97	0,72	1,46	1,17
1815	0,78	0,80	0,00	0,68	0,68	1,16
1835	1,82	1,32	1,64	1,26	2,40	1,93
1855	1,32	1,49	1,43	1,09	1,78	1,60
1880	0,24	1,36	-0,47	0,35	-0,41	0,67
1890	1,66	1,49	0,84	0,49	0,12	1,33

Källa: FRA. Länsräkenskaper. Österbotten. Landsbokens verifikationer. Korsholms norra och södra fögderier 1725–1774. Ranta, R., (1988), 923f.

Anm. Folkmängdstalen för år 1725 har intrapolerats från Alanens uppgifter för år 1698. Alanen, A., *Etelä-Pohjanmaan historia*. IV:1. Vaasa 1948. s. 338.

I jämförelse med 1725–1750, accelereras ökningen av antalet brukningsenheter under den nästföljande tiden och främst under perioden

Laihela och Ilmola tillsammans med Lappo och Wörå brukade man ju i början av 1800-talet räkna som "spannmålssocknar", dvs. områden där odlingen hade framskridit allra mest i Österbotten. Se härom närmare i kapitel VIII.

⁵¹ Jutikkala, E., *Die Bevölkerung Finnlands in den Jahren 1721–49*. Helsinki 1945. Tab. 7. "Geborene und Gestorbene in Ostbottnien", s. 110–119.

⁵² Runeberg, E. O., *Beskrifning ofoer Lajhela Socken i Österbotten*. KVAH. (1758), s. 130.

1764–1774, då storskiftesdelningar förrättas i Södra Österbotten. Storskiftets initialskede låg i slutet av 1750-talet. Visserligen hade de restriktioner som lagen fastställt angående hemmansklyvningar modererats från år 1747, likaledes hade blivit möjligt att anlägga torp, men det var först efter storskiftet och den föregående skatteomläggningen (på 1750-talet), som antalet brukningsenheter växte kraftigt i såväl korsholmsfögderierna som hela Österbotten.

Förutom allmänna lagar om hemmansklyvning och torpbildning, hade det emellertid funnits även lokala institutioner som lagt hinder i vägen för tillkomsten av nya brukningsenheter. Lantmätaren C. F. Stierwald hade (1750–53) också observerat detta ofruktbara lokala ointresse för hemmansklyvningar. Lantmätaren skildrade den lokala ”enfaldigheten” i sin beskrivning om Laihela socken genom:

”Ehuru hemmanens klyfning i flere delar är en riket gagnetlig sak och här i Socknen synes vara fast många hemman som tåla och borde klyfwas så är dock litet här dock till widgord hwartill Folckbristen i orten lærer vara största orsaken; men som wid Härads rätterne skall ransakas om hemmanet tål klyfwas eller ej, hwarwid mäst ankommer på Nämndens utlåtande, som dels kan vara mindre patriotisk, dels ej äga förstånd och inblick att se saken på rätta sidan och dels vara weldes i wän, så händer ock ofta att emot hemmans klyfning lägges hinder i vägen där inga hinder wärkeligen finnas. Jag skulle altså tycka att Mätningarne i landet borde med mera förtroende härom consul(t)eras, hälst de wisa hwad ägor som finnas och kunna blifwa til ett hemman, och att konungens Befallnings hafwande måtte ha magt å alla ställen tillåta hemmanens klyfning i så små delar som præjudicat kan finnas”.⁵³

2.6.2. Ökningen av folkmängden och antalet brukningsenheter i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar under 1800-talet

Antalet hemmansbruk och torp ökade mycket kraftigt under storskiftetiden samt under perioden 1815–1835 i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar (tabell 2.6.3). Denna utveckling åtföljs därtill av en snabb befolkningstillväxt, dock så att antalet brukningsenheter växer snabbare än folkmängden 1815–1835. Tillväxten av antalet brukningsenheter beror till större delen på den omfattande torpbildningen, även om hemmansklyvningen ökade under denna period (tabell 2.6.3.). Kraftig och ihållande ökning av antalet torp karakteriserar utvecklingen i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar även under den nästföljande tiden 1835–1855.

Torpbildningen stannar av efter 1855, vid slutet av krimkrigets högkonjunktur, i både Laihela och Storkyrö socknar. Ökningen fortsatte

⁵³ Lantmätaren C. F. Stierwalds berättelse över Laihela socken under åren 1750–53. VLMK, Laihia [1:11].

vidare i Lillkyrö fram till 1860. Därefter, under 1870- och 1880-talen, har antalet hemmansbruk tilltagit, samtidigt som torpbildningen minskat kraftigt.

När det gäller tillväxten av bruksenheter och i synnerhet tillväxten av torp tycks dessa sammanfalla väl med de förändringar som både giftermålsfrekvensen och fruktsamheten genomgått i Södra Österbotten.

Minskningen av torpbildningen under 1870- och 1880-talen kan möjligen ha sin orsak i en begynnande strukturomvandling inom jordbruket. Hemindustriell produktion kunde dock erbjuda alternativa inkomstmöjligheter vid sidan av jordbruket. I Laihela, och speciellt i den forna byn och kapellförsamlingen Jurva, ökade produktionen av olika slags trävaror för avslu under 1800-talets sista kvartssekel.⁵⁴ I allmänhet minskade dock tillgången på arbete i undersökningsområdet. Bristande alternativa inkomstmöjligheter ledde till ökad utflyttning, varom utförligare i nästa avsnitt.

Tabell 2.6.3. Årlig ökning av antalet hemmansbruk och torp i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar 1810–1890. Ökning från det föregående året, % per år.

	Laihela hebr	Laihela torp	Lillkyrö hebr	Lillkyrö torp	Storkyrö hebr	Storkyrö torp
1810						
1815	0,27	1,82	0,27	-0,84	-0,14	2,22
1820	2,07	5,03	-0,36	11,57	0,71	9,10
1825	1,42	4,54	1,14	5,75	2,17	6,82
1830	1,54	1,21	-0,09	0,62	0,49	2,65
1835	0,72	-0,63	0,42	0,72	0,00	-0,90
1840	0,45	1,03	0,82	0,58	0,52	0,67
1845	0,88	2,41	0,32	0,67	0,24	1,66
1850	0,05	3,31	0,70	1,49	-0,67	2,24
1855	0,93	2,53	1,05	6,54	0,87	6,90
1860	0,54	0,80	0,57	3,66	0,65	-0,78
1870	1,19	-0,84	0,00	-2,42	1,05	-2,08
1880	0,42	-0,60	0,81	-3,53	1,20	-1,08
1890	0,11	3,67	0,32	1,68	0,32	-0,09

Källa: Beräkningarna baserar sig på: Ranta, R., (1988), s. 923–4.

Anm. Laihela redovisas tillsammans med kapellförsamlingen Jurva, som blivit en självständig socken; likaledes Storkyrö tillsammans med kapellförsamlingen Ylistaro.

⁵⁴ Ranta, R., 'Talouselämä, asutus ja väestö Etelä-Pohjanmaalla 1809–1917', i *Etelä-Pohjanmaan historia*. Band V. Vaasa 1988. s. 764ff.

2.7. Migration och emigration i Södra Österbotten

2.7.1. In- och utflyttning i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar under 1700- och 1800-talen

Den övervägande största delen av befolkningen var ju sysselsatt inom jordbruket i Södra Österbotten under 1700- och 1800-talen. Andelen självägande bönder var omfattande, samtidigt som torpanläggning här hade varit en senkommen företeelse. Österbotten har därtill varit ett område där det fram till 1800-talets andra kvartal rådde arbetskraftsbrist. För större delen av befolkningen saknades alltså behov av att flytta till andra orter. Vid sidan av den besuttna och bofasta befolkningensdelen fanns det dock en arbetarbefolkning, av tjänstehjon, som var mindre bofast till sin karaktär, men vilkas flyttningstider och -möjligheter har varit genomreglerade. De ekonomiska, kulturella och institutionella sambanden bibehöll sydösterbottningarna i sitt grepp. Den sydösterbottniska landsbygdsbefolkningen har mer sällan flyttat till andra församlingar, än landsbygdsbefolkningen i södra Finland. Den interna migrationen, in- och utflyttning inom landet, med avseende på de nyländska landsbygden uppgick i medeltal till 65 % av medelfolkmängden 1821–1880. Motsvarande tal för den sydösterbottniska landsbygden uppgår till 35 %.⁵⁵

Lokala flyttningar inom en och samma församling eller socken, från en gård till en annan eller från en by till en annan, kan man möjligen observera genom att studera husförhålls- och mantalslängder. Sådana kortväga flyttningar kom inte att särskilt registreras på annat sätt, och lämnas därför därhän i denna studie. Flyttningar som skedde över församlings- eller sockengränsen skulle däremot registreras. De senare underlaget för flyttningsstudier blir dock mer tillförlitligt först under 1800-talet.⁵⁶

⁵⁵ Angående den interna migrationen i Nyland: Rosenberg, A., *Muuttoliike Uudenmaan läänissä esi-industrialistisen kauden lopulla (1821–1880)*. Helsinki 1966. s. 102f. Ang. Södra Österbottens landsbygd: Ranta, R., (1988), s. 904.

⁵⁶ Källkritisk forskning om registrering av flyttningsrörelser återfinns: Rosenberg, A., (1966), s. 16–49; samt Wester, H., *Innovationer i befolkningsrörligheten*. Uppsala 1977. s. 193–202.

2.7.2. Den sydösterbottniska migrationen med avseende på när- och långdistans på 1800-talet

En omfattande del av omflyttningarna skedde under förindustriell tid mellan grannförsamlingar och grannsocknar. Denna typ av intern migration kan kallas för närdistansflyttning. Flyttningar till städer och mer avlägsna socknar och församlingar inom landet, kan kallas för långdistansflyttning. Migrationen på närdistans och på långdistans utgör sammantaget den totala interna migrationen.

Som det redan framkommit var den interna migrationen mellan socknar och församlingar mycket lägre i Södra Österbotten än i Nyland. En större del av den sydösterbottniska omflyttningen skedde därtill mellan grannförsamlingar, dvs. närdistans gällande både in- och utflyttning. Vad beträffar den totala interna migrationens riktning, har inflyttningen dominerat över utflyttning 1809–1835. Därefter ökar utflyttningen på inflyttningens bekostnad. Det var dock inte städerna som attraherade sydösterbottningar. Endast 10 % på 1830-talet och upp till 14 % på 1880-talet av alla utflyttade hade sökt sig till städer, enligt Ranta.⁵⁷ Den ökande utflyttningen från Södra Österbotten blir speciellt märkbar under perioden 1856–1875 och sammanfaller med den alltmer tilltagande utvandringen som hade sitt slutmål i Amerika.

2.7.3. Tabellverksmaterialet och emigrationen

De har tidigare framgått att flyttningar som skedde över församlings- eller sockengränsen skulle registreras i kyrkobokföringsmaterialet. Detta gällde dock inom det egna landet. Å andra sidan har kyrkoböckerna innehållit uppgifter om de särskilda församlingarnas medlemmar, oavsett om de var bosatta i landet eller utomlands.

Den tilltagande emigrationen i slutet av 1800-talet skapade därför svårigheter vad gäller tabellverksmaterialets tillförlitlighet att mäta den aktuella folkmängden. I tabell 2.7.1. används mantalslängdernas uppgifter som kontrollmaterial 1885 och 1890. Folkmängden på sockennivån redovisas olika därför att församlings- och sockenindelningen skiljer sig från varandra. Detta gäller speciellt för Laihela och Jurva socknar. (Jurva socken som tidigare ingått i Laihela. Ylistaro som tidigare ingått i Storkyrö).

⁵⁷ Ranta, R., (1988) s. 907.

Tabell. 2.7.1. Den totala folkmängden enligt folkmängdstabeller och mantalslängder i Laihela, Jurva, Lillkyrö, Storkyrö och Ylistaro 1885 och 1890.

1885						
	enligt folkmängdstabeller			enligt mantalslängder		
	män	kvinnor	summa	män	kvinnor	summa
Laihela	3 097	3 350	6 447	3 521	3 831	7 352
Jurva	2 100	2 168	4 268	1 680	1 735	3 415
summa	5 197	5 518	10 715	5 201	5 566	10 767
Lillkyrö	2 308	2 501	4 809	2 295	2 471	4 766
Storkyrö	3 425	3 673	7 098	3 494	3 839	7 333
Ylistaro	4 285	4 688	8 973	4 100	4 528	8 628
summa	7 710	8 361	16 071	7 594	8 367	15 961
1890						
	enligt folkmängdstabeller			enligt mantalslängder		
	män	kvinnor	summa	män	kvinnor	summa
Laihela	3 319	3 651	6 970	3 711	4 070	7 781
Jurva	2 291	2 388	4 679	1 176	1 209	2 385
summa	5 610	6 039	11 649	4 887	5 279	10 166
Lillkyrö	2 277	2 481	4 758	2 319	2 557	4 876
Storkyrö	3 888	4 145	8 033	3 727	4 008	7 735
Ylistaro	4 385	4 779	9 164	4 313	4 784	9 097
summa	8 273	8 924	17 197	8 040	8 792	16 832

Källor: Statistikcentralen i Finland: folkmängdstabeller. VLA: Häradsskrivaren i Korsholms härad, mantalslängder 1885 och 1890.

Resultatet tyder på att jämförelsen bör ske på den gamla storsockennivån. Folkmängdstabeller visar högre tal i jämförelse med mantalslängder i slutet av 1800-talet. Överskattningen är dock inte regelmässig. För Lillkyrös del visar mantalslängderna större folkmängd än tabellverksmaterialet 1890.

2.7.4. Emigrationen till Amerika från Södra Österbotten

När det gäller den sydösterbottniska emigrationen till Amerika, anses den ha påbörjats redan på 1860-talet. Jämsides med sjömän som stannat kvar på den andra sidan av Atlanten, hade enstaka personer från Österbotten börjat emigrera vid den här tiden. Det var dock ännu inte frågan om familjer eller stora grupper som senare, från och med 1880-talet emigrerade till Amerika.

Tabell 2.7.2. Den transoceana emigrationen i Södra Österbotten 1866–1930. Den årliga genomsnittliga emigrationen i relation till folkmängden. (‰)

	(1861-70)			
	1866 - 1870	1871 - 1880	1881 - 1890	1891 - 1900
Laihela		0,8	8,9	12,1
Jurva		0,0	3,1	11,0
Lillkyrö		0,4	6,9	9,5
Storkyrö		2,1	12,1	17,4
Ylistaro		0,1	10,6	15,7
<i>S:a Österbotten</i>				
<i>totalt</i>	0,01	0,4	4,9	10,8
Finland	0,04	0,2	0,9	2,1
Sverige	(3,00)	3,4	8,1	5,0
	1901 - 1910	1911 - 1920	1921 - 1930	
Laihela	19,4	5,6	2,1	
Jurva	14,5	4,3	3,5	
Lillkyrö	19,3	6,8	5,1	
Storkyrö	19,8	6,6	5,2	
Ylistaro	17,5	6,9	4,3	
<i>S:a Österbotten</i>				
<i>totalt</i>	17,5	5,9	4,6	
Finland	5,5	2,1	1,6	
Sverige	4,9	2,1	2,1	

Källa: Toivonen, A.-L., *Etelä-Pohjanmaan valtamerentakainen siirtolaisuus 1867–1930*. Helsinki 1963. Tabellbilagan: tab. 2. Sverige: *Historisk statistik för Sverige I*. (1955), tab. B 22. "Länens utvandringstal 1851–1950", s. 69.

Den sydösterbottniska emigrationen har specialstuderats av Anna-Leena Toivonen, Reino Kero har däremot studerat emigrationen angående hela Finland.⁵⁸ Även om Toivonens uppgifter om emigrationen kan antas som minimisiffror (tabell 2.7.2.), belyser de ändå emigrationens allmänna utveckling och utbredning i Södra Österbotten. De utflyttade har använt flera olika färdvägar genom Sverige och Norge. Därför finns ett mörkertal när det gäller flyttningsstatistiken, detta gäller i synnerhet tiden före 1880-talet.⁵⁹ Alla sydösterbottniska emigranter sökte inte pass i Finland, men de kan dyka upp i andra sammanhang såsom i skeppslistor som de svenska fartygen var skyldiga att sammanställa över sina resenärer.⁶⁰

⁵⁸ Toivonen, A.-L., *Etelä-Pohjanmaan valtamerentakainen siirtolaisuus 1867–1930*. Helsinki 1963. Kero, R., *Migration from Finland to North America in the Years between the United States Civil War and the First World War*. Turku 1974.

⁵⁹ När det gäller underregistreringen av antalet emigranter har både R. Kero och H. Wester anfört kritik mot Toivonens uppgifter som anses vara alltför låga eftersom de bygger enbart på passjournaler. Kero, R., (1974), s. 24–55. Wester, H., (1977), s. 199–202.

⁶⁰ Holger Wester tillmäter de svenska skeppslistorna ett högt källvärde vad gäller den finska emigrationen till Amerika. Wester, H., (1977), s. 200.

Generellt sett var den finländska emigrationen till Amerika en senkommen företeelse i jämförelse med Sverige. Den svenska emigrationen kulminerade på 1880-talet, medan den finska emigrationen nådde sin höjdpunkt två decennier senare, under 1900-talets första årtionde. Emigrationen från Södra Österbotten kommer emellertid i gång tidigare än den från det övriga Finland. Den sydösterbottniska emigrationen var därtill avsevärt större i jämförelse med andra finländska orter. Emigrationen från Laihela (inklusive Jurva) och Storkyrö (inklusive Ylistaro) var större än genomsnittet för Södra Österbotten under hela observationstiden 1867–1930.

Bland orsakerna till den säregna och omfattande sydösterbottniska emigrationen har Toivonen anfört "lokalpatriotiska" förklaringar: en stark folkökning jämte sydösterbottniska kulturella särdrag.⁶¹ Kero anför däremot tre förklaringsfaktorer beträffande den finländska emigrationens orsaker: den starka folkökningen, ingen industriell utveckling på utvandringsorterna, samt utvandring som en förlängning eller del av den interna migrationsrörelsen, från landsbygden till syd-finska städer och industriorter.⁶² Med det som hitintills framkommit angående emigrationens orsaker i Södra Österbotten kan jag närmast ansluta mig till Keros förklaringar.

2.8. Sammanfattande synpunkter

Det här kapitlet har huvudsakligen handlat om befolkningsutvecklingen i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar. En mycket kraftig folkökning från mitten av 1700-talet fram till mitten av 1800-talet är kännetecknande såväl för dessa tre socknar som för hela Södra Österbotten sammantaget. Ökningstakten överträffar klart den som gäller för hela Finland, ändå var den finländska folkökningen snabbast i Norden under den här tiden.

Den så kallade (klassiska) demografiska transitionsteorin har tre utvecklingsfaser: pre-transitionella, transitionella och post-transitionella fasen. Teorin säger att folkökningen kan förväntas vara mycket låg under de pre- och posttransitionella faserna. Under den transitionella fasen har folkmängden däremot ökat kraftigt, därför att dödligheten minskat.

Vad som i Södra Österbotten avviker från den demografiska transitionsteorin är följande. Under perioden av kraftig folkökning har dödligheten inte minskat i Södra Österbotten (eller i hela Finland). Död-

⁶¹ Toivonen, A.-L., (1963), s. 153f.

⁶² Kero, R., (1974), s. 205ff.

ligheten till och med ökar i vissa regioner under tiden 1815–1865, alltså redan före nödåren 1868–69 (tabell 2.4.2).

Den höga spädbarnsdödligheten har varit ett utmärkande drag för Södra Österbotten under 1700- och 1800-talen. Visserligen gick spädbarnsdödligheten ned vid mitten av 1800-talet, men ändå låg den på en hög nivå i jämförelse med övriga Finland.

Undersökningsområdet visar fler demografiska särdrag. Den förväntade återstående livslängden vid födseln har ju varit mycket låg i Södra Österbotten på grund av den höga spädbarnsdödligheten. I gengäld har den förväntade återstående livslängden bland barn och vuxna varit högre här än på åtskilliga andra ställen i Finland. Detta fenomen framträder i synnerhet under tiden 1749–1800 samt 1816–1855. Likaledes har den återstående medellivslängden (för alla åldrar, utom vid födseln) varit mycket hög för kvinnor i fruktsam ålder i Södra Österbotten. Den senare omständigheten är ju en viktig faktor vad gäller samhällets reproduktivitet. Vi kan också lägga märke till spädbarnsdödlighetens säsongmönster. De flesta dog under augusti medan årets högsta födelsefrekvens inträffade under september. Trots detta var spädbarnsdödligheten extremt hög.

När det gäller fruktsamheten och reproduktionen i Södra Österbotten över en längre tid, kan man däremot konstatera att det genomsnittliga antalet barn per kvinna i fruktsam ålder ofta översteg sex. Den höga totala fruktsamheten kunde tillsammans med den relativt höga återstående medellivslängden resultera i att även reproduktiviteten här uppgick till de högsta talen i landet. Ökningen av antalet kvinnor från en generation till nästa var således betydlig trots den höga spädbarnsdödligheten.

Möjligheten att gifta sig och bilda familj har för reproduktionen varit en viktig faktor, jämsides med fruktsamheten och dödligheten. Giftermålsintensitetens allmänna nivå var mycket hög i Södra Österbotten såväl under 1700-talet som under 1800-talet. Jag har inte här kunnat redogöra för den aktuella giftermålsåldern, varken för kvinnor eller män. Den höga giftermålsintensiteten antyder emellertid en låg giftermålsålder. Större andel av den vuxna befolkningen har således bildat familjer än vad som var regel i övriga Finland. Vad gäller giftermålsintensitetens fluktuationer har sådana mer intensiva perioder observerats vid mitten av 1700-talet, under 1810- och 1820-talen, 1840- och 1850-talen samt på 1870-talet.

De fluktuationer som giftermålsintensiteten genomgår i Södra Österbotten under 1700- och 1800-talen har emellertid sin motsvarighet i tillkomsten av nya brukningsenheter. Den höga giftermålsintensiteten,

fruktsamheten och folkökningen är ett resultat av en omfattande inre kolonisation.

Den allt snabbare tillkomsten av nya brukningsenheter, genom hemmansklyvning och torpbildning, kan ställas emot den svagare utveckling som rådde under 1700-talets första hälft. Kronan borttog i syfte att gynna nybyggen och torp gamla restriktioner gällande arbetskraft och jord. Därigenom bidrog kronan till att nya brukningsenheter kunde bildas mer fritt än tidigare. Den ökade kolonisationsverksamheten blir synlig även i giftermålsstatistiken. Efterfrågan på arbetskraft växer och därmed familjebildningen och antalet familjemedlemmar.

Goda ekonomiska konjunkturer, genom ökade spannmålspriser under början och i mitten av 1800-talet, leder till att efterfrågan på arbetskraft ökade. Dessa fluktuationer kom sedan att påverka både giftermålsintensiteten och torpbildningen. När kronan en gång ändrat de institutionella restriktioner som hindrat jordägare och husbönder att friare disponera jorden, tillkom det således dessa senare att bestämma hur, och på vilken takt, torparebefolkning växte till.

Torpbildningen börjar dock avta betydligt på 1860-talet. Vid den här tiden börjar även utflyttningen från Södra Österbotten bli större än inflyttningen. Sydösterbottningar har således i växande grad börjat söka sin utkomst i landets andra regioner. I större utsträckning än sina övriga landsmän har de även sökt sig till Amerika i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet. Den kraftiga folkökningen och tillkomsten av en underklass har varit bidragande orsaker, bristen på alternativa sysselsättningsformer inom industrin eller i städer har likaledes bidragit till ökad emigration.

Wrigley & Schofield har påvisat olikheter i demografiska mönster mellan olika länder. Förutom de demografiska och ekonomiska faktorer som påverkat folkökningen, har även statsmakterna inverkat genom olika slags institutionella förändringar. De svenska statsmakterna visade sitt intresse för befolkningsökningen i riket. Södra Österbotten ansågs vara speciellt intressant härvid. Institutionella förhållanden med avseende på arbetskraft och jordallokering har säkerligen både varierat och utvecklats olika i olika länder och regioner. Därtill bör även statsmakterna visat sitt intresse för folkökning på olika sätt i respektive länder. Sådana mer långsiktiga institutionella aspekter och deras förändringar har dock blivit oberörda – både i den demografiska transitionsteorin och av dess främsta kritiker på senare tid, Wrigley & Schofield.

Kapitel III

Tjänstehjonsinstitutionen under 1600- och 1700-talen

Den svenska statsmakten gör ett flertal försök att genom tjänstehjonslagstiftning reglera tillgången på arbetskraft under 1700-talet. Var och en som saknade laga försvar, alltså den som inte hade egendom eller ägnade sig åt lagliga näringar, skulle vara skyldig att ta tjänst.¹ Försöken att förnya tjänstehjonslagstiftningen präglas av kamp mellan särintressen. I den politiska diskussionen visar man dock intresse för flera, mer omvälvande och mindre restriktiva, utvägar för att lösa tjänstehjonsfrågan med olika befolknings- och näringspolitiska medel vid mitten av 1700-talet.

Studier som behandlat denna diskussion har grundat sig på ett kortsiktigt (klimatologiskt) perspektiv. E. Heckscher och G. Utterström ansåg att sysselsättning och dess förändringar, i ett förindustriellt jordbrukssamhälle som Sverige, reglerades av det årliga skördeutfallet. Man

¹ Avsikten med tjänstehjonsförordningarna var att fastställa antalet tjänstehjon, inskränka tjänstehjonens rörelsefrihet samt att reglera relationen mellan hushållsföreståndare och tjänstehjon. Tjänstehjonsförordningarna fastställde således lönetaxorna, samt avgränsade de övriga löneförmånerna. Tillkomsten av dessa förordningar har även förenats med andra intentioner. Lagstiftaren säkerställde krigsmaktens outsinliga behov av soldater och de högre samhällsståndens behov av arbetskraft. Därtill anses lagstiftaren även ha förebyggt tiggeri och lösdriveri.

har också ansett att tjänstehjonsstadgorna i praktiken varit verkningslösa.²

Bland de samtida under 1700-talet förekom det däremot den uppfattningen att tjänstehjonslagstiftningen i själva verket var en av orsakerna till bristen på folk och arbetskraft. En ny attityd i tjänstehjons- och arbetarefrågan tycks sakta vinna mark under 1700-talets första hälft.

Tjänstehjonslagstiftningen tillskrivs flera olika funktioner. Men vi vet relativt lite om innebörden och konsekvenserna av denna institution för samhällslivet vad beträffar de ekonomiska, demografiska och sociala sammanhangen. Vi vet föga om antalet tjänstehjon i Sverige före mitten av 1700-talet. Vi vet särdeles lite om den sociala fördelningen av arbetskraften – och tjänstehjonen i synnerhet. I allmänhet vet vi heller inte mycket om tjänstehjonens arbets- och avlöningsförhållanden samt på vilket sätt dessa möjligen inverkat på folkmängden och dess tillväxt i Sverige. För att undersöka grunden och kontexten för de nya idéernas uppkomst, förefaller det således rimligt att redan i detta kapitel studera tjänstehjonsförhållandenas institutionella sammanhang och hur detta hade vuxit fram intill 1700-talets ingång. Som det framkommit i inledningen, skilde sig Sverige (samt Norge och Island) redan under medeltiden från andra europeiska länder i fråga om arbetskraftens allokering.

I det följande kapitlet IV ämnar jag studera såväl förekomsten av tjänstehjon som deras avlöningsförhållanden i Finland under 1600- och 1700-talen. På så sätt kan detta och det nästföljande kapitlet anses bilda en helhet.

3.1. Tjänstehjonsinstitutionen i jämförelse med demografiska, sociala och ekonomiska strukturer

Det är uppenbart att tjänstehjonens arbetskraft har varit av stor betydelse i det förindustriella samhället. Man har ju karakteriserat tjänstehjonssysslän, dels som en slags övergångsyrke för de unga och ogifta, och dels som en slags arbetskraftsbuffert. Man måste emellertid ställa frågan: varför just denna form av arbete var så viktig, och vad var grunden för den, samt hur har de ekonomiska, sociala och demografiska aspekterna blivit uppfattade i litteraturen?

² Heckscher, E., *Merkantilismen*. Vol. II. Andra, reviderade upplagan Stockholm 1953. s. 340f; Utterström, G., *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet*. I-II. Stockholm 1957. Vol. I, s. 234–319. Harnesk, B., *Legofolk. Drängar, pigor, och bönder i 1700- och 1800-talens Sverige*. Umeå 1990. s. 119f.

Efterfrågan på arbetskraft, kvalitén och kvantiteten, har säkerligen varierat mellan olika näringar och samhällsstånd, men jordbrukarens dyra investeringar i dragdjur och nötboskap har dock alltid behövt konstant övervakning. Nyttan av olika anställningsformer och -förmåner ansågs vara olikartade även i ett engelskt 1700-tals perspektiv, då Timothy Nourse föredrog tjänstehjon framför daglönare:

"Whether it be better for a House-keeper to have his Work Manag'd by Day-Labourers, or by Domesticks, is a Point likewise of some Consideration in the Oeconomy of a Family. Domesticks may be a greater Charge, because we are obliged to pay and provide for them, even when they do us no Service, as in case of Sickness, or of unseasonable Weather, or of wanting full Emloyment: In all such cases, Day Labourers ly more easilie upon us, as being paid no longer than they work; But for all this, 'tis better to have Work wanting for our Seroants than Seroants for our Work."³
(kursivering av MR)

Även Adam Smith ansåg att den tillfälliga arbetskraften hade lägre löneanspråk i jämförelse med den ordinarie arbetskraften. Säsongarbetande "cottagers" fanns inte längre i England, men sådana fanns däremot fortfarande i Skottland. "Cottagers" ansågs inte bidra till en högre lönenivå, utan tvärtom, enligt Smith: "The produce of such labour comes frequently cheaper to market than would otherwise be suitable to its nature."⁴

Det förmoderna engelska jordbrukssamhällets struktur kom att favorisera tjänstehjon framför daglönearbetare, enligt A. Kussmaul.⁵ Tjänstehjonsinstitutionen lär ha funnits i England redan under medeltiden och den kom att få en stor betydelse under senmedeltiden. Orsaken till detta var att kvoten arbete/jord hade blivit lägre till följd av digerdöden. De engelska jordägarna hade övergått till boskapsskötseln på grund av animalieprodukternas högre inkomstelasticitet i jämförelse med spannmålens.⁶ Boskapsskötselns krav på arbetskraft skiljer sig från åkerbrukets. Boskapsskötseln kräver ju ett mindre antal arbetare, färre än åkerbruket. I gengäld behöver boskapsskötseln arbetskraft som var

³ Nourse, T., *Campania Fælix, or a Discourse of the Benefits and Improvements of Husbandry*. London 1700. s. 213. Citerad efter Anne Kussmaul: *Servants in Husbandry in Early Modern England*. Cambridge 1981. s. 101.

⁴ Smith, A., (1976), Book I:x.b, s. 133f och I:x.o, s. 263.

⁵ "Service in husbandry was the life of many an early modern youth; servants in husbandry were the work force of many an early modern farmer. Why? In ecological terms, the economic, technological, social, and demographic environment of early modern England was one in which the institution of service in husbandry flourished: it favoured the demand for, and supply of, servants, and restricted the supply of their chief competitors, day-labourers." Kussmaul, A., (1981). s. 22.

⁶ Kussmaul, A., (1981). s. 168.

tillgänglig på heltid året runt. Spannmålsproduktionens behov av arbetskraft var mer säsongbetonat och kunde lämpligen skötas med hjälp av dagsverksarbetande torpare och landbönder eller daglönare.

Tjänstehjonsinstitutionen hade stor betydelse för det engelska jordbruket från slutet av 1500-talet till början av 1800-talet enligt Kussmaul. Tjänstehjonen utgjorde från 1/3 till 1/2 av de för lön arbetande inom jordbruket under denna period. Ungefär 60 % av alla i åldrarna 15–24 år var tjänstehjon.⁷

Tjänstehjonsinstitutionens nytta för den engelska ekonomin genomgår förändringar från slutet av 1500-talet till mitten av 1800-talet. Genom strukturella förändringar som det engelska jordbruket genomgår under perioden ifråga, skapas större brukningsenheter. Den tilltagande folkmängden och det växande intresset för spannmålsodling medverkar till att jordbrukarna anställer mer arbetskraft, men enbart säsongvis under den brådaste tiden. Under 1800-talets första decennier börjar tjänstehjonens arbetskraft bli mer och mer ointressant för det engelska jordbruket.⁸

Kussmaul anger flera olika skäl för tjänstehjonsinstitutionens fortbestånd i England. Utöver dess lämplighet vid boskapsskötseln, erbjöd tjänstehjonsinstitutionen en lösning för bondefamiljer i en förekommande brist på arbetskraft under den tiden då bondens egna barn var unga och oerfarna som arbetskraft. De små och medelstora bondebruken behövde endast lite extra arbetskraft. Den cyklisk återkommande bristen utjämnades således genom cirkulationen av tjänstehjon mellan familjer.⁹ Tjänstehjonsinstitutionen medförde därtill att den enskilda familjen kunde få större säkerhet mot den plötsliga brist på arbetskraft som sjukdomar och dödlighet kunde medföra.¹⁰

Genom J. Hajnals studier på 1960-talet om det så kallade nordvästeuropeiska giftermålsmönstret inriktades forskarnas intresse på den historiska familje- och hushållsbildningen.¹¹ Hajnal håller isär det nordvästeuropeiska "enkla hushållssystemet" och ett "system av förenade hushåll".¹² I det nordvästeuropeiska giftermålsmönstret ingår tre

⁷ Kussmaul, A., (1981). s. 3–5.

⁸ Kussmaul, A., (1981). s. 104, 116–19. Snell, K. D. M., *Annals of the Labouring Poor. Social change and Agrarian England, 1660–1900*. Cambridge 1985. s. 67–76.

⁹ Kussmaul, A., (1981). s. 24.

¹⁰ Kussmaul, A., (1981). s. 26.

¹¹ Hajnal, J., 'European Marriage Patterns in Perspective.' i *Population in History*, eds. D. V. Glass and D. E. C. Eversley. London 1965. Laslett, P., *Family life and illicit love in earlier generations*. Essays in historical sociology. Cambridge 1977. s. 44–49.

¹² De exakta termerna är "Northwest European simple household systems" respektive "joint household systems". Hajnal, J., 'Two Kinds of Preindustrial Household Formation

huvudsakliga element. En relativt sett sen giftermålsålder såväl för män som kvinnor. Det gifta paret förestår ett hushåll. Under sin ungdom har hushållsföreståndarparet, före giftermålet, i regel tjänat som tjänstehjon cirkulerande mellan olika hushåll.

Enligt Hajnal hade det nordvästeuropeiska giftermålsmönstret en betydande inverkan på fruktsamheten och dess reglering. I och med att familjebildningen fördröjdes eller uteblev på grund av tiden som tjänstehjon, blev fruktsamheten lägre än vad som annars varit fallet.¹³

Genom att karakterisera hushållssystemen med fasta regler betecknar Hajnal det nordvästeuropeiska giftermålsmönstret som en enkel institution. Institutionen har uteslutande en familjesocial och demografisk karaktär. Förekomsten, eller den geografiska utbredningen av denna institution, studeras således genom sociologisk-demografiska variabler, ty institutionen enligt Hajnal, inbegriper varken ekonomiska eller offentligträttsliga element. D. Gaunt har emellertid placerat hushållsbildningen tillsammans med ekologiskt-ekonomiska element i sina studier rörande familjebildningen i Sverige.¹⁴ S. Åkerman har å sin sida anfört en del kritiska synpunkter om nyttan och användbarheten av "ekotyper" och "ekosystem" som analysmetod i den historiska forskningen. Han anser att ytterligare två analysnivåer borde inkluderas i analysen vid sidan av naturen, nämligen den sociala och den ekonomiska organisationen.¹⁵

Analogt Hajnals behandling av det nordvästeuropeiska giftermålsmönstret som ett unikum, framförde redan A. Winroth sin uppfattning om den nordiska tjänstehjonsinstitutionens tämligen unika ursprung.¹⁶ I förhållande till Norden, menade Winroth, kunde det i många andra europeiska områden ha dröjt flera hundra år mellan uppkomsten av de första spåren av en verklig tjänstehjonsinstitution och livegenskapens

System.' i *Population and Development Review*. vol. 8(1982):3, s. 452.

¹³ Hajnal, J., (1982), s. 476-81.

¹⁴ Gaunt, D., 'Familj, hushåll och arbetsintensitet.', i *Scandia* 42(1976):1, s. 33-59. Gaunt, D., 'Household Typology: Problems, Methods, Results.', i *Chance and Change. Social and economic studies in historical demography in the Baltic area*. Eds. S. Åkerman, H. Chr. Johansen and D. Gaunt. Odense 1978. s. 69-83.

¹⁵ Åkerman, S., 'Människor och miljöer.', i *Scandia* 44(1978):1, s. 114-44.

¹⁶ "(...)att det rör ett för den germaniske rätten och det moderna samhället alldeles karakteristiskt institut, uppvuxet ur och uppamadt af deras grundsatser, utan någon som helst förebild i det antika samhälle, hvartill vårt i så många andra afseenden anslutit sig. Ty med personerna fria och syftet rent ekonomiskt, med sin grund i godvillig öfverenskommelse, med sitt föremål i obestämda arbetsprestationer samt med tidslängden på förhand fastställd, besitter tjenstehjonsförhållandet egenskaper, hvilka ej i förening påträffas hos något institut i den romerska rätten." Winroth, O., *Om tjenstehjonsförhållandet enligt svensk rätt*. Upsala 1878. s. 13.

fullständiga upphävande.¹⁷ Winroths studie är, som framgått, rättshistorisk till sin karaktär, men likväl behandlas där den statliga regleringen av arbetskrafts- och näringsförhållanden som normerade för tjänstehjonsinstitutionen.

De långsiktiga strukturförändringarna utgör således inom det engelska jordbruket en grund för tjänstehjonsinstitutionens upp- och nedgång. Detta väcker frågan om inte de på lång sikt föränderliga, strukturella och institutionella faktorernas betydelse skulle (ex analogia) ställas i första ledet och framför de kortsiktigt och konjunkturrellt verkande, vad gäller tjänstehjonsinstitutionens utveckling och dess förhållande till arbetskrafts- och näringspolitiken i Sverige under 1600- och 1700-talen.

3.2. Om tjänstehjonsstadgornas och tjänstetvångets tillkomst – ståndsprivilegier och konkurrens om arbetskraften

Samtida iakttagare kunde under 1700-talets första hälft döma ut den svenska tjänstehjonslagstiftningen. De högre stånden ansågs i kraft av privilegier och med hjälp av lagar och förordningar ha tillförsäkrat sig en riklig tillgång på arbetskraft till billigt pris.¹⁸ Tjänstehjonsfrågan har blivit undersökt ur olika perspektiv i litteraturen. Den äldre forskningen var mer intresserad av den historiska utvecklingen av tjänstehjonsförhållandena. De utgick från två centrala begrepp: laga försvar och tjänstetvång.¹⁹ P. Bergfalks och O. Winroths studier berörde inte antalet tjänstehjon. I början av 1900-talet forskade T. Kallio om antalet tjänstehjon och tjänstehjonspolitiken rörande Finland under 1700-talet.²⁰

¹⁷ Winroth, O., (1878), s. 26 och not 83.

¹⁸ Anders Chydenius har behandlat tjänstehjonsfrågan från detta perspektiv. Se härom hos: Schauman, G., *Biografiska undersökningar om Anders Chydenius*. Helsingfors 1908. s. 41.

¹⁹ Termerna "försvar" eller "laga försvar" uppträder enligt Bergfalk för första gången i adelns privilegier 1569 och 1617. I adelns privilegier 1569 stadgas det att adelns landbönder inom en mil från sätesgården endast i nödfall skulle få utskrivas till krigstjänst, likaledes stadgas det att adeln "icke heller uthi ofredligh tijdh haffwa macht at förswara mer folck på theras heman än som hwart heman kan nödtorfteligen bliffwa besatt medh och uppeholles." I adelns privilegier 1617, §19, upprepas det föregående med ett ytterligare tillägg i §30: "Thet må och wara Ridderskapet och Adelen fritt att hafwa och hålla i sitt **Förswar och Tienst** allehanda Embetzmänn, som til HushåldsUppehålle, Tarff och Förbättringh kunne tienlige ware. Dock icke heller fleere antaghe: och under sitt Namn **försware**, än han skäligen och sjelfff behöfwer." Bergfalk, P. E., *Om försvarslösa personers behandling*. Upsala 1833. s. 10.

²⁰ Kallio, T., *Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla*. Helsinki 1913.

Det har skett vissa omprövningar inom forskningen om tjänstehjonsförhållanden sedan andra världskriget. Förutom de studier som berör fattigdom och fattigdomspolitik, tycks den moderna forskningen i mindre grad ha studerat de s.k. offentligträttsliga aspekterna rörande tjänstehjonsfrågan.²¹ Moderna studier har velat lyfta upp den mer eller mindre anonyma tjänstehjonsklassen och dess relation gentemot sina husbönder. Man har härvidlag studerat lego- och löneförhållanden, och forskningen har visat intresse för den aktiva roll tjänstehjonen har haft som en aktör på arbetsmarknaden inom ett regionalt bestämt socialt nätverk.²²

Efter andra världskriget har frågan om tjänstehjonsförhållanden tagits upp i Sverige först och främst av G. Utterström.²³ Utterströms arbete har varit banbrytande vad gäller sättet att avgränsa studien om tjänstehjonsförhållanden. Utterström framhåller klimatförändringarnas betydelse med avseende på skördeutvecklingen och skördarnas inverkan på sysselsättningen.²⁴ I det agrara samhället fluktuerade sysselsättningen starkt som resultat av säsongvariationer under året, och dessutom år från år enligt skördarnas växlingar. Den konjunkturrella utvecklingen har således präglat tjänstehjonsförhållanden och även tjänstehjonsdebatten både i riksdagen och i samhället övrigt under 1700-talet anser Utterström.²⁵ B. Harnesks studie rörande legofolk i Ångermanland och Hälsingland antyder att tjänstehjonslagstiftningen var ineffektiv.²⁶

²¹ Johansson, U., 'Fattigvård i Sverige under 1700-talet.' i *Oppdagning av fattigdomen. Social lovgivning i Norden på 1700-talet*. Oslo 1983. Pulma, P., *Fattigvård i frihetstidens Finland*. Helsinki 1985.

²² Harnesk, B., *Legofolk. Drängar, pigor, och bönder i 1700- och 1800-talens Sverige*. Umeå 1990. Se även diskussionen mellan H. Pleijel, B. Harnesk och P. A. Karlsson i HT årg.106-108(1986-88).

²³ Utterström, G., *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet*. I-II. Stockholm 1957. Därefter har tjänstehjonsfrågan inte blivit föremål för studier i någon större omfattning förrän J. Björkman och B. Harnesk lade fram sina studier om legofolk i Västmanland respektive Ångermanland och Hälsingland. Björkman, J.-O., *Bonde och tjänstehjon. Om social stratifiering i äldre mellansvensk agrarbygd*. Med bilaga. Stencil. Uppsala 1974. Harnesk, B., *Legofolk. Drängar, pigor, och bönder i 1700- och 1800-talens Sverige*. Umeå 1990.

²⁴ Utterström, G., (1957), I. s. 234-319. Se härom även Harnesk, B., (1990), s. 119f.

²⁵ Utterström, G., (1957), I. s. 234, 244.

²⁶ "Den lagstiftning som hade till uppgift att reglera förhållandet mellan legofolket och husbönderna var på det hela taget verkningslös. Sedvanan och de inbördes styrkeförhållanden mellan husbönder och tjänstehjon var bestämmande i långt högre grad än legohjonsstadgorna. (...) Den patriarkaliska ideologi som med växlande intensitet diskuterades inom samhällets överhet framstod med all sannolikhet som ointressant för både bönderna och deras tjänstefolk." Harnesk, B., (1990), s. 216.

Forskningen om tjänstehjonsförhållanden i Finland, sedan Kallios studie i början av 1900-talet, upplivas återigen på 1980-talet av T. Nygård och J. Wilmi vars arbeten utgör det senaste tillskottet.²⁷ Till resultatens av dessa två studier återkommer jag här längre ner.

Den moderna forskningen har främst behandlat utvecklingen under 1700- och 1800-talen. Ett relativt sett mindre utrymme har således givits för jämförelser som berör utvecklingen före 1700-talet.²⁸

3.2.1. Utvecklingen inför 1664 års tjänstehjonsstadga – från tjänsteplikt till tjänstetvång

På landsbygden hade en minimiförmögenhet, dvs. tryggad försörjning, redan under 1400-talet fritagit från plikten att ta tjänst hos någon annan. Det fanns ett inre samband mellan skattskyldigheten och tjänsteplikten, enligt Winroth. Samma minimiförmögenhet som förband innehavaren till deltagandet i allmänna utskylder, befriade denne från plikten att tjäna. Å andra sidan kunde en person med visst lösöre och förmögenhet undgå skattläggning genom att ta tjänst. Winroth menar att tjänsteplikten enbart indirekt kan ha haft sitt ursprung i den dåtida fattigvårdsinrättningen, och att tjänstetvånget därmed redan på den tiden hade existerat. Legotiden omfattade ju på den här tiden ett halvt år, medan kravet på en miniförmögenhet motsvarade ett års underhåll.²⁹

Från och med 1500-talets första hälft kom kronan att driva upp tjänsteplikten med skattskyldigheten som tvångsmedel. De besuttnas årliga laga utskylder, som tidigare – enligt landskapslagarna – enbart hade utgått efter en personlig skattskyldighet, fick nu en säkrare grund och fixerades (närmast genom Gustav Vasas och hans söners omsorg)

²⁷ Nygård, T., *Suomen palvelusväki 1600-luvulla. Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen*. Helsinki 1989. Wilmi, J., *Isäntäväet ja palvelusväen pito 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella*. Jyväskylä 1991. (Studia Historica Jyväskylälänsia 43).

²⁸ Utterström lägger stor vikt vid utvecklingen under 1700-talets senare del och första hälften av 1800-talet. Björkmans studie gäller för tiden 1797–1856. Björkman, J.-O. (1974), s. 164–68. Harnesks undersökning gäller främst tiden 1775–1850. Där inkluderas dock intensivstudier om antalet tjänstehjon under tiden 1690–1890. Harnesk, B., (1990), s. 181–215, 256–60. Nygårds studie behandlar tjänstehjonsförhållanden i Finland på 1600-talet. Nygård, T., (1989), s. 54–97. Wilmi skildrar däremot hur antalet tjänstehjon samt tjänstehjonsförhållanden utvecklades i Österbotten och i sydvästra Finland från början 1600-talet till mitten av 1700-talet.

²⁹ "Det värde af 3 mark, hvilket lagarne i allmänhet bestämde såsom måttgifvande för skattskyldigheten och tjänstetvånget, motsvarade, hvad de samtidigt beräknade åtgå för en persons årliga underhåll." Winroth, A., (1878), s. 52–58, citatet s. 56.

på skattetitlar som byggdes både på skattskyldigheten och jordvärden.³⁰ Kronan hade för avsikt att därmed motverka fragmenteringen av sitt ränteunderlag.³¹ Men detta skedde på bekostnad av inhysesfolk. Ty ökningen av inhysesfolk av olika kategorier – de som enbart livnärde sig med boskapsskötsel, tillfälliga arbeten, de som delvis hade slöjd- och hantverksarbeten – hade statsmakten inte skäl att uppmuntra. Genom att lägga allt flera och högre personella skatter på den icke besuttna befolkningen försökte statsmakten tvinga dem att bli landbönder eller att söka tjänst.³²

Men vad gäller kravet på att söka tjänst, har detta likafullt varit villkorligt enligt de bestämmelser som landskapslagar, landslagar och den allmänna stadslagen hade beskrivit. En inhyses (husman) kunde välja mellan att bli landbonde eller tjänstehjon. Och den som saknade stadgad minimiförmögenhet drabbades av omedelbara påföljder först då han undandrog sig ett givet anbud om laga tjänst.³³

Det sker emellertid en omfattande skärpning av den lagstiftning som berör tjänstehjonsförhållandena under 1600-talet.³⁴ Tjänsteskyldigheten utvidgas genom att förutsättningarna för laga försvar förändras. Ett krav på en "laglig handtering" dvs. rikedom, börd, social ställning och ett lovligt yrke, blir grunden för laga försvar, i stället för den stadgade

³⁰ "Mantalet, som i början hade utmärkt ett visst antal en gärdessammansättning bildande bönder och sedan blivit (såsom helt eller till sina delar) ett uttryck för enhvar häri ingående bonde, öfver gick i anförd måtto slutligen till ett visst, om också ingalunda noggrant, mått för bondens jord." *Lagberedningens betänkande angående ombildning af den direkta beskattningen*. Helsingfors 1898. s. 10-14, citatet: s. 14. Liljenstrand, A., *Finlands jordnaturer och äldre skatteväsende, jemte ett blad ur dess kulturhistoria*. Helsingfors 1894. s. 120f, 148f.

³¹ I kamerala handböcker beskrives detta mer ingående under vissa rubriker, genom olika förbud mot: "ödeläggning", "inläggning", "avhysning", "klyvning" och "minskning". Den skattskyldiga jorden skulle härmed inte kunna minskas, ingen skulle heller (allt för mycket) förstora sina ägor. Liljenstrand, A., (1894), s. 302-19.

³² Enligt Winroth kom kronans skatterätt genom stadgan av 24/1 1540, att spela en viktig roll i denna utveckling. "Husmän af större förmögenhet skulle taga sig hemman – och göre lijke och rätt för sigh som andra Dannemän här i Riket göra". Winroth, A., (1878), s. 58, samt fotnot 183 på s. XX(sic!).

³³ Winroth, A., (1878) s. 57.

³⁴ Adeln krävde 1660 i sitt riksdagsbesvär att en tjänstehjonsförordning borde upprättas. Adeln hade därmed haft orsak att beklaga den ordning "(...) som åhr ifrån åhr tilltagher med legofolck, att bådhe en stoor deel slå sigh på lättia, stöld och okyskheet, icke williandes tagha tienst; såsom ock nedhersättia sigh i torp, inhyses i stuffwur och på skoghar, och när de till tienst skole antagas, åhre öffwermåttan dyrlegde. Begäres derföre underdåningast att een förordning här uppå måtte anrättas och wijdh macht hållas, på det sådhant parthie måtte hållas till arbete för en skiäligh och billigh löhn, som nödwendigt bör determineras effter orternes willkor å landh och städher, för pigor så wäll som drenger;(...)." *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll*. VIII. 1660, senare riksdagen. Stockholm 1886. s. 258f.

minimiförmögenheten. Tidigare hade en självständigt utövad näring tillsammans med sina faktiska förutsättningar – driftkapital och skicklighet – kunnat åberopas som ett skäl mot tjänstetvång. De sistnämnda villkoren fanns inte i den nya lagstiftningen, enligt Winroth.³⁵

Därtill uppkommer det ytterligare restriktioner med avseende på vad som kunde betraktas som ett lovligt yrke på landsbygden. Flertalet av de jordbrukande bönderna hade ju redan tidigare fråntagits rätten att anlägga torp eller upplåta jord till landboarrende. Likaledes sattes det bestämda villkor för jordstyckningen, och handelsnäringen förpassades från landsbygden. Bönderna förbjöds även att driva in- och utrikeshandel med större fartyg. Möjligheten att skaffa sin utkomst genom tillfälliga arbeten begränsades härmed. Att söka tjänst blev således inte längre villkorligt för den icke besuttna och alltså ej bofasta manliga befolkningsdelen. Om personer utan laga försvar inte bereddes möjligheter att bli landbönder eller torpare på landsbygden, på de villkor som medgavs av jordinnehavarna, eller om de inte hade erfarenhet, kredit och förmögenhet för att i städer kunna utöva näring, så var de skyldiga att ta tjänst utan vidare anbud.³⁶

3.2.2. Tjänstehjonsförhållanden och -lagstiftning under 1600-talets senare del samt under frihetstiden

1664 års tjänstehjonsförordning medförde fördelar för de privilegierade grupperna samt nackdelar för de icke privilegierade. Adeln hade nära nog en exklusiv rätt att försvara sina tjänstehjon mot utskrivning. Även prästerskapets och de andra privilegierades nödiga arbetsfolk undantogs från utskrivning till en viss del.³⁷ De icke privilegierade

³⁵ "Att döma efter acta från år 1635 synes åtminstone vid denna tid regering och riksdag icke längre haft några betänkligheter mot att utan begränsning eller modifikation principiellt fastställa tjänstetvånget i hela dess nya utsträckning, och det så för städerna som för landet." Winroth, A., (1878), s. 62.

³⁶ Winroth, A., (1878), s. 63f. Gustav Vasa hade vidhållit att skattebönderna inte skulle uppbära någon avrad av sina landbönder, "utan desse skulle allenast svara Kongl. Maj:t och Kronan, efter Sveriges lag icke medgifver, att bonde bör skatta bonde". Genom skogsordningar stadgades det däremot att skattebonden inte fick lov att anlägga torp. Wahlberg, C., *Om lega af jord å landet enligt Svensk Civilrätt*. Akad. avh. Stockholm 1870. s. 77 och 85f. För bönder hade torpbyggandet på byns oskiftade utmarker blivit hindrad genom skogsordningar 1647 och 1664, enligt §17 och §18. *Stadgar Kongl. förordningar, bref och resolutioner ifrån åhr 1576 in til 1701, utgivna av J. Schmedeman*. Stockholm 1706. s. 246ff, 341ff. Resolution på Ridderskapets och Adelens bersvär, 25/10 1686, §21. Stiernman, A., *Alla Riksdagars och Mötens Besluth (...)*. III del. Stockholm 1733. s. 1966.

³⁷ "Sådana privilegierade personer (utom adeln) voro Biskopar, Professores och Capitulares för sig och alle sine tjenare; prester, fogdar och länsmän för sig och de hjon, de

gruppernas möjligheter att skaffa tjänstehjon bestod således av att konkurrera om tjänstehjonen med att erbjuda höga penninglöner och vissa andra löneförmåner. Adeln ville motverka konkurrensen om tjänstehjonen genom att föreslå både maximitaxor på löner och straff på överträdelser.³⁸ Hade adelns förslag under riksdagen 1660 genomförts, skulle det ha blivit ännu mer besvärande för de andra stånden än vad som verkligen blev fallet. Adelns förslag blev nämligen inte helt och hållet genomförda i den 1664 antagna tjänstehjonsförordningen.³⁹

Bristen på arbetsfolk blev kännbar även för böndernas del under 1670-talet. Allmogen hade besvärat sig över legofolkets dyrhet och adelns överflödiga tjänstehjon. I sitt svar ansåg k. maj:t däremot att de största felet härvidlag begicks av allmogen själv:

”Så lærer dher igenom detta Allmogens besvär öfwer mangel på Tjänstefolck och dheras dyra Legor af sig sielft falla, allenast dhe och sielfwe på sine Skattägor inge oloflige Torpare, Bakestugor eller inhyses hion lijda, dher af icke mindre ohägn offta skeer än af Adelens rätta Förswarskarlar.”⁴⁰

Lagstiftaren hade således fastställt normer om vem som skulle betraktas som den tjänsteskyldige. Rättsfall där tjänstehjonens status

till nödvändiga sysslor behöfde; innehafvare af krigs-, befäls-, knekt- och sjöfolksgårdar äfvensom de personer, orter samt industrianstalter, hvilka hade särskildt fribref att hos sig behålla nödortfittigt folk, till den del de ej öfverskredo denne sin rätt.” Winroth, (1878), s. 97. Drängar, inhysesmän, ”driftekarlar”, m. fl. var däremot självskrivna knektar vid utskrivningar enligt Linde. Linde, L. G., *Systematisk framställning af Svenska Kameral-lagfarenheten*. 2:a omarb. uppl. Örebro 1867. s. 363.

³⁸ Drottningens proposition 22/10 1635 samt adelns svar på denna 2/11 1935 i *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll*. I. 2. uppl. Stockholm 1904. s. 201 respektive s. 207. Se även Kallio, a. a., s. 22f. I adelns svar på drottningens proposition, daterad 17/2 1649, upprepas kraven på en tjänstehjonsordning, samtidigt föreslås även rådslag med andra stånd om regionalt anpassade lönetaxor. *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll*. IV. första häftet: 1645–49. Stockholm 1871. s. 262.

³⁹ ”(...) hwarföre ock begäres att stadgas måtte, det icke heller Prester, Borgare, Fougdar eller Bönder måtte göra legofolcket igenom lockande och tubbande Frelsemannen afspenstigt, uthan wederbörligt straff och böthe tillgiörandes, och then som öfwer den gjorde ordningen goffwe, skulle äffwen så plichta, som den mindre giffwer.” *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll*. VIII. 1660, senare riksdagen. Stockholm 1886. s. 259. K. maj:ts resolution, den 26 nov. 1660, tillstyrker adelns hemställan – enligt Stiernman, A., *Alla Riksdagars och Möten Besluth (...)*. II del. Stockholm 1729. s. 1388. – men själva tjänstehjonsstadgan uttalar sig inte närmare om bestämda lönetaxor mer än: ”(...) at bådhe huusbonden må hafwa skiäl för Löhnen, och Legohion niuta rätt sine Tjänst til godho,(...)” § 7. i Kongl. Maj:ts Stadga och Påbudh om Tienstefolck och Legohjon. Dat. 30 aug. 1664. Stiernman, A., *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och förordningar etc. angående Sweriges Rikes commerce, politie, och æconomie uti gemen,(...)*. III del, Stockholm 1753. s. 242–47.

⁴⁰ Resolution på allmogens besvär, 25/9 1675, §9. Stiernman, A., *Alla Riksdagars och Möten Besluth (...)*. II del, s. 1732.

avgjorts efter gällande förordningar kan ge ytterligare belysning i denna fråga.

Det var inte ovanligt att drängar och pigor kunde arbeta åt sig själv, som ett slags lönetillägg, under sin tjänstetid vid sidan av lönen. Detta kunde innebära till exempel spånadsarbete, arbete med boskap eller utsäde för egen räkning.⁴¹ På 1680-talet hade en dräng från Paldano socken inför häradsrätten krävt att få ta del av sitt utsäde och skörd. Han hade sått utsädet under tjänstetiden, flyttat annanstans, men kommit tillbaka för att kräva sin rätt. Häradsrätten betraktade honom dock som en lösdrivare utan fast tjänst. Enligt rättens utslag fick han betala böter och gå miste om sitt utsäde och skörden.⁴² Betraktad som lösdrivare kunde han inte hävda sin oklara ställning – någonting som låg mitt emellan tjänstehjon och bolagsman⁴³ – över den gällande lagen. I synnerhet bör just bolagsmannens oklara ställning skapat svårigheter. Ett löfte om att bli bolagsman efter några års troget arbete som tjänstehjon bör ha varit ett intressant erbjudande för båda parter, såväl tjänstehjonen som husbonden.

Nygård anger flera andra exempel på rättsfall från olika delar av Finland i slutet av 1600-talet, där skillnaden mellan olika sociala kategorier, tjänstehjon, inhyses och lösdrivare, kan anses ha varit mycket flytande. I sådana områden där man utövade svedjebruk, ledde det oregelbundna säsongarbetet vid svedjandet till en del svårigheter – för tjänstehjon och husbönder såväl som myndigheter.⁴⁴

Tjänstehjonsförordningen 1686 kom till genom Karl XI försorg, utan att ständerna hade behandlat frågan.⁴⁵ Efter reduktionen och indel-

⁴¹ Harnesk, B., (1990), s. 134f, om "drängsäd" s. 138-141; Nygård, T., (1989), s. 126, 129, 138; Wilmi, J., (1991), s. 187ff. I Österbotten samt i sydvästra Finland kunde en dräng, utöver sin lön, få spannmål och boskap som lönetillskott i slutet av 1600-talet. I vissa fall kunde dränglönen innehålla rätten till utsäde. Även piglönen kunde innefatta utsäde. Wilmi, J., (1991), s. 199.

⁴² Nygård, T., (1989), s. 28.

⁴³ Som bolagsman – benämningen finns redan i landslagen – betraktas den som utom sitt eget arbete kunde tillföra även kapital, t. ex. boskap och diverse lösöre, vid ett hemmansbruk. Man förväntade sig att bolagsmannen skulle delta i arbetet med större intensitet än ordinarie tjänstehjon, dessutom blev bolagsmannen delaktig i vinst och förlust. Nygård, T., (1989), s. 29. På annat håll kallas bolagsmannen med namnet "husman". Den senare lär ha brukat frälse- eller skattehemman under benämning "hallvebruk". "Hallvebrukarens" ställning kan anses motsvara bolagsmannens, han insatte i bolaget "folk och avel" och deltog till hälften mot bonden i hemmanets årliga utlagor och indelningsbesvär. Winroth, A., (1878), s. 64f samt not 216. Se även redogörelsen om "halvebruket" enligt Wennberg. Wennberg, A., *Lantbebyggelsen i nordöstra Östergötland 1600-1875*. Lund 1947. s. 137f.

⁴⁴ Nygård, T., (1989), s. 29.

⁴⁵ Kongl. Maj:ts Stadga och Förordning, angående Tienstefolck och Legohjon, samt

ningsverkets tillkomst, hade adeln inte längre den förut omtalade exklusiva rätten att försvara sina tjänstehjon mot utskrivning. Det blev lättare även för de icke privilegierade att anställa och försvara tjänstehjon. Det är efter denna tid som även bondeståndet börjar förespråka maximilöner för tjänstehjonen.⁴⁶

Efter tillkomsten av indelningsverket föreslog adeln att antalet tjänstehjon vid bondehemman borde maximeras, och även att bondsönerna skulle medräknas däri. Därtill föreslog adeln att antalet tjänstehjon skulle kvoterats efter hemmanets storlek. De övertaliga tjänstehjonen skulle därtill vara skyldiga att tjänstgöra hos den avslöjande adelsmannen för en skälig lön.⁴⁷ Kungen stadgade härom inte helt och hållet enligt adelns förslag – de övertaliga manspersonerna, ifall sådana skulle upptäckas, skulle bli kronans soldater i stället för adelsmannens tjänstehjon. Likaledes ägde bönderna rätten att behålla sina barn hos sig, i stället för att de skulle tvingas ta tjänst hos främmande. Men antalet tjänstehjon per hemman maximerades proportionellt efter hemmans storlek hos bönder enligt stadgan. Vad gäller adelns och övriga ståndspersoners tjänare och gårdsfolk inbegreps dessa däremot inte av en dylik maximinorm.⁴⁸

Tjänstehjonsstadgans särskilda bestämmelser rörande antalet tjänstehjon per hemman hade inte före indelningsverkets tillkomst berört Finland. I slutet av 1600-talet genomförs indelningen i Finland utom Österbotten. Allmogen i Österbotten försöker förhindra indelningens genomförande i landskapet, samtidigt som den tillsvidare föredrar utskrivningsförfarandet. Indelningsverket blev dock accepterat i Österbotten 1733. Fram tills dess berörde tjänstehjonsstadgans bestämmelser om antalet tjänstehjon per hemman inte detta landskap.⁴⁹

åtskillige härtills därwid förelupne missbruk och oordningar. Dat. 23 nov. 1686. Stiernman, A., *Samling utaf Kongl. Bref, (...)*. IV del, Stockholm 1760. s. 683–91. Kallio, T., (1913), s. 24.

⁴⁶ Winroth, A., (1878), s. 98. Kallio, T., (1913), s. 26, 99f.

⁴⁷ Adeln och krigsbefälet hade i sitt besvär (uppläst och resolverad 8, 9 och 11 okt. 1686) framhållit inte enbart de dryga lönerns skadlighet pga konkurrensen från böndernas sida efter indelningsverkets införande, utan även att: "Riddererskapet och Adelen ej mer kunna få något tienstefolck på dheras gårdar, uthan så framt dhe ej villia låta dheras ringa lägenheteer liggia ödhe, måste dhe ofta gifva dubbelt löhn, ja stycke landh till säde medh mycket mehr." *Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll*. XV. 1686, 1689. Stockholm 1899. s. 171f.

⁴⁸ Enligt § 1, 2 och 10, i Kongl. Maj:ts Stadga och Förordning, angående Tienstefolck och Legohjon, samt åtskillige härtills därwid förelupne missbruk och oordningar. Dat. 23 nov. 1686. Stiernman, A., *Samling utaf Kongl. Bref, (...)*. IV del, Stockholm 1760. s. 683–91. Winroth, A., (1878), s. 101 och not 370.

⁴⁹ Kallio, T., (1913), s. 101f. De orter där det fortfarande pågick utskrivningar var undantagna från tjänstehjonsstadgans bestämmelser rörande antalet tjänstehjon per hemman.

Tjänstehjonsförordningarna från 1723 och 1739 var ofördelaktiga både för tjänstehjon och bönder. Dels innebar 1723 års stadga att tjänstetvånget omfattade för första gången även kvinnorna, dels inkluderades även böndernas hemmavarande barn i det maximerade antalet tjänstehjon per hemman.⁵⁰ Böndernas barn var dock inte tvungna att söka tjänst hos främmande, ifall barnantalet skulle överstiga det stadgade maximiantalet.⁵¹ 1739 års tjänstehjonsstadga var dessutom synnerligen oförmånlig för bönderna. Hemmavarande barn inräknades ju sedan 1723 i den totala maximerade arbetsstyrkan per hemman, så de övertaliga barnen blev nu för första gången skyldiga att ta tjänst hos främmande enligt stadgan. Därmed omfattades även böndernas egna barn av tjänstetvånget.⁵²

Bondeståndet hade ständigt försökt uppnå bättre villkor med avseende på det maximerade antalet tjänstehjon per hemman, och i synnerhet huruvida bondens egna barn skulle inkluderas.⁵³ Likväl avstyrkte bondeståndet alla försök för tillkomsten av nya, för det egna ståndet oförmånliga, tjänstehjonsförordningar. Hit hör frågan om tjänstetvång som omfattade även böndernas hemmavarande barn.

Det sistnämnda förhållandet förändrades dock år 1747, då bönderna åter fick möjligheten att utan inskränkning behålla sina barn hos sig genom lagen om hemmansklyvning.⁵⁴ Därmed kunde allmogen behålla en större arbetsstyrka vid sina hemman än annars hade varit möjligt.

⁵⁰ "Pigor och kvinnor" hade tidigare kunnat undgå tjänstetvånget dels genom innehav av en nödvändig förmögenhet för att försörja sig, och dels genom att stå utom tvivel om "att omgå med otilbörlig bergning" enligt §1. i tjänstehjonsstadgan från 1686. Tjänstehjonsförordningen 1723, §1, inkluderar dock inte längre den förutnämnda förmögenhetsprincipen, utan från tjänstetvånget undantas nu enbart de "pigor och andra lösa qwinnos personer" som hade "utgamla och wanhföre" föräldrar att sköta. Kongl. Maj:ts Förnyade Stadga och Förordning angående Tienstefolck och Legohjon. 6. aug. 1723. *Årstrycket*.

⁵¹ Angående bondens egna barn enligt tjänstehjonsstadgan 1723, står det i §3: "Der någon af förbem:te hemmans Åboer ägde några Söner och döttrar, af den ålder och åhr, som sagdt är, hafwer han at nyttja dem til sin tienst, och niute då icke tilstånd, at desutan städia flere, enär barnen kunna upfylla det bestådde antalet af tienstehjonen." Kongl. Maj:ts Förnyade Stadga och Förordning angående Tienstefolck och Legohjon. 6. aug. 1723. *Årstrycket*.

⁵² Förnyad Legohjons-stadga, 21/8 1739. Modée, *Utdrag Utur alle (...)*. vol. II 1582ff. Stockholm 1740. Kallio, (1913), s. 26.

⁵³ Tjänstehjonsfrågans behandling under riksdagarna 1742-43, samt allmogens allmänna besvär § 18, tryckta bondeståndets riksdagsprotokoll, s. 75, 384 och 598. *Bondeståndets riksdagsprotokoll*. På riksgäldskontorets uppdrag utg. av Sten Landahl. 5. 1742-43. Stockholm 1954. Likaledes under riksdagarna 1746-47, se härom på s. 37f, 49 och 94 i *Bondeståndets riksdagsprotokoll*. Utg. av S. Landahl. 6. 1746-47. Stockholm 1957.

⁵⁴ Förordning, angående hemmans klyfning, den 30. juni 1747. Modée, *Utdrag Utur alle (...)*. vol. III, s. 2391f. Stockholm 1749.

Även oskattlagda torpare kom 1764 att få rätten att nyttja tjänstehjon och barn i proportion mot utsädets storlek.⁵⁵ Tjänstetvånget upphävs 1770 för alla gifta personer.⁵⁶ Först 1789 blev det dock helt fritt för allmogen att försvara hos sig så många tjänstehjon och barn som de själva ville.⁵⁷

Vad sedan gäller tjänstehjonens självständighet, så hade den begränsats genom den i tjänstehjonsförordningarna införda principen som befäste husbondens överhet eller förmynderskap över tjänstehjonen under tjänstetiden. Det är först i samband med 1805 års tjänstehjonsstadga som principen om fria arbetsavtal i en modern mening introducerades.⁵⁸

Angående avlöningsförhållanden framhöll Bergfalk att tjänstehjonsstadgorna 1664, 1686, 1723 och 1739 i regel har förbjudit sådana överenskommelser där en del av näringsvinsten skulle utgöra tjänstehjonets lön.⁵⁹ I de två sistnämnda stadgorna finns dock en anmärkningsvärd avvikelse från denna regel: de orter för vilka länets lönetaxor tillät dylika löneförmåner, var undantagna. Lönetaxorna för de båda Skånska länen upptog utsäde som en del av tjänstehjonslönen.⁶⁰

I Danmark hade ju "lönesädet" fortfarande på 1600-talet varit ett gängse sätt att avlöna tjänstefolk. På bondgårdar avlöndes tjänstefolket in natura med korn till utsäde och klädespersedlar, enligt Skrubbeltrang. År 1701 blev dock detta avlöningsätt genom lag förbjudet i Danmark, samtidigt som penninglön påbjöds. Att övergå till rena penninglöner har tydligen varit mycket svårt för både bönder och tjänstefolk, eftersom förbudet mot lönesäde upprepades i Danmark 1746 och 1771. Den traditionella uppfattningen, att både husbönder och tjänstefolk skulle vara delaktiga i skörden vid både goda och dåliga år, tycks därmed hållit sig länge orubbad bland bönder och tjänstefolk.⁶¹ För tjänstefolket var avlöning in natura förmodligen en stor fördel, som

⁵⁵ Enligt kungl. brev 19. mars 1764. Branting, (1827) s. 333.

⁵⁶ K. Maj:ts förordning, angående Upmuntringar til Jordbrukets uphjelpande. 8/3 1770. "Derjemte skal ingen som trådt uti gifte och eger wist boningsrum, eller är å wist ställe boende, emot sin wilja til årstienst twingas." Modée, *Utdrag Utur alle (...)*. vol. IX, s. 260f. Stockholm 1777.

⁵⁷ Modée, *Utdrag Utur alle (...)*. vol. XIV s. 319f. Stockholm 1804.

⁵⁸ Tjänstehjonsstadgan 15/5 1805.

⁵⁹ Bergfalk, P., (1833). s. 56.

⁶⁰ Taxa hwarefter Tienstefolcket kommer at städjas och aflönas(...), den 6. aug. 1723. *Årstrycket*. Taxa, hwarefter Tienstefolcket kommer at Städjas och lönas så i Städerna som å landet, 21. aug. 1739. *Årstrycket*. Förnyad Legohjons-stadga, 21/8 1739, §5:4. *Årstrycket*.

⁶¹ Skrubbeltrang, F., *Det danske Landbosamfund 1500-1800*. Udg. af Den danske historiske Forening. Odense 1978. s. 145.

gjorde bönderna mindre frestade att reducera antalet tjänstehjon i samband med dyrtiden eller penningbrist.

Om lagar och förordningar rörande tjänstetvånget i allmänhet har haft för avsikt att reglera själva "tjänstehjonsstockens" storlek, så kan lagparagraferna rörande lego-, uppsägnings- och flyttningstider, anses haft för avsikt att reglera tjänstehjonens rörlighet och lönenivån. Legotiden var i allmänhet ett år. Tjänstehjonen skulle vara i tjänst hos en husbonde åt gången. Den lagstadgade tjänstetiden var från Mickelsmässodag till Mickelsmässodag. Likaledes reglerades rörligheten inom landet samtidigt som flyttning till andra länder blev allt mer kringskuren.⁶² Först år 1766 fick allmogen i Sverige och Finland rätten att fritt söka arbete inom riket.⁶³

Svårigheterna att komma överens om en gemensam flyttningstid i riket för tjänstehjoners del skapade återkommande diskussioner mellan representanterna för olika län och stånd. Avvikande behov och näringsstruktur, skillnaderna mellan intressegruppernas ståndpunkter, och likväl de naturgeografiska olikheterna i riket gjorde det svårt att komma överens om en flyttningstid. I det egentliga Sverige diskuterade man mellan stånden huruvida flyttningstiden skulle läggas på vintern, på sommaren eller på hösten. Ståndspersonerna talade för flyttningstiden på sommaren – för att tjänstehjon som bärgade in höskörden på sommaren skulle vara de samma som även fodrade boskapen om vintern.⁶⁴ Bönderna var inte intresserade av detta, eftersom de själva kunde övervaka hela arbetsprocessen. För deras del passade hösten bäst. I förarbetena till 1734 års lag hade lagman Watrang föreslagit januari och februari som den bästa flyttningstiden.⁶⁵ I Finland önskade man enstämmigt att flyttningstiden skulle läggas vid den tiden då havet var istäckt för att hindra flykten väster- och söderut

⁶² Utflyttning t. ex. till andra östersjöländer reglerades på 1690-talet. Även flyttning inom riket, från ett län till ett annat utan landshövdingens tillstånd förbjöds 1697. Kallio, T., (1913), s. 81f.

⁶³ Resol. på allmogens allmänna besvär, 9/12 1766, §11, samt resol. på städernas allmänna besvär, 9/12 1766, §35. Modée, *Utdrag Utur(...)*, del VIII. s. 7471 och 7462.

⁶⁴ Kallio, T., (1913), s. 87.

⁶⁵ "Uppsägningstiden borde öfwer allt och i synnerhet för landtmannen skull vara uti Januari och Februari månader, och icke som Lag-Commissionen projecterat, den 15 Augusti månad, emedan tjenstefolket den tiden på åker och äng ständigt komma tillsammans och kunna hwarandra tubba; hwarjemte också landtmannen då nödgas mer än eljest gifwa sitt tjenstefolk goda ord, på det de icke skola uppsäga tjensten." Anmärkningar till Handelsbalken XIV. Kap. Om Legohjon. *Lag-Commissionens förslag till Sveriges Rikes Lag af år 1734; jemte de wid samma Förslag gjorde anmärkningar, Lag-Commissionens derå afgifna swar, samt Riksens Ständers förhandlingar och Besluth wid Lagens granskning och antagande å Riksdagarne 1731 och 1734.* Stockholm 1841. s. 112.

över till den "svenska sidan" eller till andra länder. Detta godkändes dock inte på den "svenska sidan". Men för att säkra sig om tillgången på arbetskraft ville de styrande för Stockholm i alla händelser ha samma flyttningstider som i Finland.⁶⁶

Vad sedan gäller reglering rörande unga tjänstehjon, flickor och gossar, och deras arbetsförhållanden, befäster lagstiftaren detta allt mer noggrant i stadgorna under första hälften av 1700-talet. Rätten att uppfostra fattigmans barn, inklusive rätten att få behålla dessa som tjänstehjon under en viss tid, påbjuds från och med 1723. Här lagfästades således en ny form av tjänstetvång, som med all sannolikhet kom att minska tjänstehjonens rörlighet.⁶⁷

Även daglönearbetet utsattes för en noggrann reglering vid sidan den egentliga tjänstehjonslagstiftningen. Genom den lagstiftning som reglerade tjänstehjonens arbetsförhållanden, hade lagstiftaren redan tidigt velat inskränka den möjligheten att någon utan laga försvar skulle kunna försörja sig med tillfälliga arbeten. Rätten att arbeta mot lön under en kortare period kunde därmed tillhöra alla andra utom tjänstehjonen. Genom tjänstehjonsförordningar och andra påbud försökte lagstiftaren likväl styra även daglönarnas löneförhållanden. Det bör ha varit svårt att verkningfullt reglera daglönearbetarnas löner, eftersom det inte kunde finnas något tvång mot den tillfälliga arbetskraft som redan hade laga försvar. Stadganden som berör daglönarna tycks således ha varit riktade mot sådana hushållsföreståndare som hade särskilda behov av att anställa tillfällig arbetskraft. Bland sådana kan företrädesvis inräknas småbönder och hushåll som sysselsatte sig med säsongvisa binärningar till jordbruket eller de som av andra skäl inte hade råd eller behov att städsla tjänstehjon året om.

3.3. Reglering om tjänstehjon fram till mitten av 1700-talet – sammanfattande synpunkter

Konsolideringen av tjänstehjonslagstiftningen vid mitten av 1600-talet ledde till en större restriktivitet rörande skyldigheten att tjäna. Detta

⁶⁶ Kallio, T., (1913), s. 88.

⁶⁷ "Der en Husbonde och Matmoder uptager fattig mans barn och det upföder, håller någon sin dräng til at idka några wettenskaper och slögder, eller ock utbyter någon utur krigstiensten, då må en sådan icke afträda, förr än Husbonden är skiähligen förnögd för sitt beswär och omkostnad, efter Domarens ompröfwande: och ware en sådan ändå skyldig, heldre tiena honom än andra, der han tienst taga wil." §9 i Kongl. Maj:ts Förnyade Stadga och Förordning Angående Tienstefolck och Legohjon 1723. *Årstrycket*. Tjänstehjonsstadgan 1739, Art. 6. §3:2-4 upprepar det föregående samt inkluderar utförligare bestämmelser rörande de halv vuxna tjänstehjonens skyldigheter mot sina uppfödare.

tjänstetvång berörde främst allmogen och framför allt dess arbetsföra barn i fruktsam ålder.

Vad gäller skeendet under den nästföljande tiden, hade tjänstehjonsstadgorna 1723 och 1739 haft sina föregångare i stadgorna från åren 1664 och 1686. Utvecklingen hade emellertid lett till mer väsentliga restriktioner under början av frihetstiden. Genom 1723 års tjänstehjonsstadga utökades tjänstetvånget att omfatta även kvinnor och till en viss del flickor och gossar. Vad gäller de reella begränsningar i rätten att bilda eget hushåll på skatte- och kronojord som 1686 års tjänstehjonsstadga hade infört, kom detta till starkast uttryck i 1739 års tjänstehjonsstadga då böndernas hemmavarande barn omfattades av tjänstetvånget. Detta förändrades år 1747, då bönderna åter fick möjligheten att utan inskränkning behålla sina barn hos sig genom lagen om hemmansklyvning. Därmed kunde allmogen behålla en större arbetsstyrka vid sina hemman än annars hade varit möjligt.

Vad som vidare karakteriserar den svenska tjänstehjonslagstiftningen är dess nära sammanhang med annan lagstiftning varmed tjänstehjonsstockens omfång reglerades genom att en institutionell begränsning av möjligheten till självförsörjning genom nybyggesverksamhet allt mer rigoröst infördes på landsbygden. Hit kan räknas den restriktiva närings- och kolonisationspolitik som reglerade nyttjandet av stora skogar och allmänningar. Hit hör även regleringen av tjänstehjoners flyttningstider och lönetaxor som sammantaget syftade till att sänka lönenivån bland tjänstehjonen. Dessa senare omständigheter skall emellertid rörande Finland mer ingående studeras i nästa kapitel.

Kapitel IV

Antalet tjänstehjon i Finland under 1600- och 1700-talen

I det föregående har det varit tal om institutionella förutsättningar rörande tjänstehjon, och hur dessa har utvecklats under en längre tid. Vi har också sett hur lagstiftaren, med olika påbud, eftersträvat att avdela arbetskraft genom att begränsa nybyggesverksamheten på landsbygden.

I det följande redogör jag för hur antalet tjänstehjon utvecklas först och främst i Finland under 1600- och 1700-talen. Resultaten jämförs sedan med uppgifter från det egentliga Sverige och andra nordiska länder. Den regionala utvecklingen och den sociala fördelningen av tjänstehjon kommer först. Därefter diskuteras tjänstehjonsförhållandenas relation till den ekonomiska och demografiska strukturen. I framställningen läggs särskild vikt vid hur antalet tjänstehjon och tjänstehjonens löneförhållanden utvecklas i Österbotten.

4.1. Antalet tjänstehjon i Finland under 1600-talet

Forskarna har haft alternativa sätt att redovisa sina resultat. Antalet tjänstehjon relateras antingen till antalet (jordeboks)hemman, till den totala befolkningen, till den mantalsskrivna befolkningen, till totala antalet hushåll eller till de hushåll som hade tjänstehjon. Det är således

viktigt att i det följande hålla isär de olika beräkningssätten. Exempelvis i Jämsä socken, mellersta Finland, var 13,8 % av alla som betalade mantalspenningar tjänstehjon år 1694. Om man beräknar den mantalsskrivna befolkningens andel till 45 %, utgör tjänstehjonen 6,2 % av den totala befolkningen. Det fanns sammanlagt 164 hushåll i Jämsä, av dessa hade 70 hushåll sammanlagt 126 tjänstehjon. Det innebär att där fanns 0,8 tjänstehjon i genomsnitt per hushåll eller 1,8 tjänstehjon per hushåll som hade tjänstehjon. Per jordebokshemman fanns 1,3 tjänstehjon.¹

I jämförelse med andra regioner visar sig Jämsä socken inta en mellanställning beträffande antalet tjänstehjon. – I sydvästra Finland – där andelen tjänstehjon var högst i Finland 1694/95 kunde drygt 30 % av alla mantalsskrivna vara tjänstehjon i vissa häradar, medan de lägsta talen härstammar från södra Karelen, där 2,3–5,1 % av alla mantalsskrivna var tjänstehjon.²

Det relativa antalet tjänstehjon – per mantalsskriven befolkning och per hemman – sammanfattas på länsnivån i tabell 4.1. I Savolax och Karelen samt i Österbotten fanns det i relativt sett få tjänstehjon, medan Åbo och Björneborgs län samt Nylands län i sydvästra Finland visar mycket högre tal. I allmänhet har antalet tjänstehjon ökat mycket snabbt i slutet av 1600-talet. Med all sannolikhet hade den tilltagande kontrollen av mantalsskrivningen en icke obetydlig del i denna utveckling.³

Tabell 4.1. *Antalet tjänstehjon i förhållande till den mantalsskrivna befolkningen och per hemman i Finland 1694/95.*

	per mantalsskriven befolkning %	i medeltal per hemman antal tjänstehjon
Åbo och Björneborgs län	21,3	0,8 – 1,0
Nylands län	22,0	0,6
Österbottens län	9,1	0,3 – 0,6
Kymmenegårds län och Savolax	4,8	0,1 – 0,3

Källor: Nygård, T., (1989), s. 55 och 59.

Anm. Hemman = antalet jordebokshemman plus torp och säterier, samt antalet tjänstehjon efter mantalslängder, enligt Nygård.

¹ Nygård, T., (1989), s. 53f. Antalet mantalsskrivna var 915 i Jämsä år 1694 enligt Nygård. Om man beräknar den mantalsskrivna befolkningens andel till 45 %, utgör den totala befolkningen 2033 personer. I Jämsä fanns det 100 jordebokshemman 1690. *Suur-Jämsän historia I*. K. Virkkala, m. fl. Forssa 1954. s. 195.

² Nygård, T., (1989), s. 57 och 134f.

³ Nygård, T., (1989), s. 80f.

4.2. Antalet tjänstehjon inom olika hushållskategorier under 1700-talet

Under 1700-talet ligger antalet tjänstehjon per hushåll högst i de syd-finska landskapen Nyland, Egentliga Finland och Satakunda. Antalet tjänstehjon per hushåll är lägst i Tavastland och Österbotten. Den relativa ökningen av antalet tjänstehjon är däremot högst i Tavastland och Savolax under perioden 1710–1749. Ökningen är snabbast i de mer glest befolkade områdena. Detta är fallet även under den andra hälften av 1700-talet, då antalet tjänstehjon per hushåll ökar snabbast i Österbotten och Savolax.⁴ Jämför man olika stånd, hade adeln flest tjänstehjon per hushåll i förhållande till de övriga stånden i de flesta landskapen – utom i Savolax och i Österbotten, där prästerna hade det högsta antalet tjänstehjon per hushåll under 1700-talet.⁵ Kallios statistik över tjänstehjon grundar sig på en genomgång av mantals- och bevillningslängder som studerats stånds-, hushålls- och personvis för vissa finländska landskap 1710, 1749, 1801.⁶

Antalet tjänstehjon ökar relativt sett snabbare hos ståndspersonerna än hos bönderna under första hälften av 1700-talet, men under den andra hälften av 1700-talet är den relativa ökningen något större hos bönderna, som framgår av tabell 4.2. Trots detta blir antalet tjänstehjon per bondehushåll mycket lågt i förhållande till antalet tjänstehjon per hushåll hos adeln och övriga ståndspersoner.

Vad sedan gäller Österbotten, kan man dra slutsatsen att antalet tjänstehjon hade ökat i allmänhet under 1600-talet, men att ökningen främst skedde inom ståndspersonshushåll. För böndernas del var ökningen mycket blygsam. Under första hälften av 1700-talet ökar antalet tjänstehjon per bondehushåll något mer i Österbotten, men dock inte så mycket som hos ståndspersoner. Man bör även observera skillnaderna rörande ståndsintensiteten i olika delar av landet. Bondehushållens relativa andel av alla hushåll var avsevärt högre (ca 10%) i Österbotten än i Finland sammantaget.

⁴ Kallio, T., s. 184f.

⁵ Detta gäller även för Österbotten under 1600-talet enligt Wilmi. Wilmi, J., (1991), s. 120f.

⁶ Kallio, T., (1913), s. 8–18. I slutet av 1600-talet, nämns personers namn, yrke eller ställning (position) i mantals- och bevillningslängder. Kallio avgränsar tjänstehjonen enligt följande. Hantverkar-, torpare- och landbondehushåll inkluderar han i bondeståndet, länsmanen däremot bland ståndspersoner, medan brofogde, klockare och kyrkvårdar inkluderas i bondeståndet. Adelns tjänare av den "bättre sorten", dvs. kammarjungfrur, lakejer eller andra mer specialiserade tjänarbefattningar har inte räknats med i denna statistik. Hushållens egna barn inkluderas inte bland tjänstehjon.

Tabell 4.2. *Tjänstehjons- och ståndsintensitet. Finland totalt i jämförelse med Österbotten 1710, 1749 och 1801. Index = (rel. andel tjänstehjon/rel. andel hushåll)*100*

	1710		1749		1801	
	Finland totalt	Österbotten	Finland totalt	Österbotten	Finland totalt	Österbotten
adel	229	141	265	228	279	145
präster	163	188	187	245	198	249
övr. stånds- personer	169	204	149	172	157	153
de högre stånden totalt	184	182	186	212	188	189
bönder	87	89	85	87	90	96
borgare	97		102		94	
totalt	100	100	100	100	100	100

Källa: Beräknad enligt Kallio, T., (1913), s. 191-93, 214-15.

Anm. Antalet tjänstehjon relateras till antalet hushåll som hade tjänstehjon i enlighet med mantals- och bevilningslängder. Hushållens egna barn inkluderas inte bland tjänstehjon.

Omfattningen av den tillfälliga arbetskraften, sporadiskt eller säsongvis arbetande daglönare, är svår att kvantifiera exakt. Nyttjandet av tillfällig arbetskraft i form av vuxna daglönare, har emellertid till största delen varit koncentrerad till säteri- och herrgårdsbruk i Finland under perioden 1650–1750. Bland allmogen brukade man dock anställa unga vallhjon, flickor eller pojkar, under kortare perioder.⁷

Hur antalet tjänstehjon per hushåll och stånd förhöll sig i hela riket, finns det dock inga närmare uppgifter om. Förfogandet av tjänstehjon har med all sannolikhet varit omfattande hos adeln och övriga stånds-personer i det egentliga Sverige än i Finland under 1600- och 1700-talen. En enkel jämförelse mellan de finska och svenska ståndstabellerna, enligt Tabellverket, visar att stånds-personer och städernas borgerskap hade något fler tjänstehjon i Sverige än i Finland 1751 (tabell 4.3).⁸ Allmogen i Finland hade däremot fler barn och tjänstehjon över 15 år än allmogen i Sverige, något som inte kan anses vara oviktigt

⁷ Wilmi, J., (1991), s. 200.

⁸ Indelningen av folkmängden efter stånd och villkor enligt tabellverket kan anses ha vissa brister t. ex. vad gäller att bestämma den exakta ståndstillhörigheten. Gruppen "lägrade kvinnfolk" - §29 enligt ståndstabellen - skulle säkerligen till största delen kunna inrymmas bland den stora allmogegruppen, §15-23 enligt ståndstabellen. Jag har dock inte genomförd denna justering. I tabell 4.3 ingår i gruppen borgerskap, §5a-f, 6-13, även ett mindre antal personer dvs arbetare av olika slag, som skulle kunna kategoriseras som "tjänare", med hänsyn till den indelning mellan "tjänare-" och "huvudmannapersoner" som tabellen strävar efter att beskriva. Men tabellverkets uppgifter medger inte till fullo en sådan finfördelning.

Tabell 4.3. *Folkmängden och antalet tjänande personer i förhållande till huvudmannapersoner ståndsovis i Sverige och Finland enligt tabellverkets ståndstabeller 1751.*

Stånd och villkor	män	Folkmängden kvinnor	totalt	andel av totalbefolkning (%)	tjänande per huvudmannaperson
<i>S v e r i g e</i>					
ståndspersoner	26 797	28 748	55 545	3,2	
<i>tjänande</i>	15 884	21 092	36 976	2,1	0,67
borgerskap	58 603	60 072	118 675	6,8	
<i>tjänande</i>	3 729	11 481	15 210	0,9	0,13
allmogen	575 796	561 603	1 137 399	65,3	
<i>tjänande</i>	148 188	170 297	318 485	18,3	0,28
gamla, sjuka, totalt	18 835	40 472	59 307	3,4	
	847 832	893 765	1 741 597	100,0	
<i>F i n l a n d</i>					
ståndspersoner	6 471	6 804	13 275	3,0	
<i>tjänande</i>	2 594	3 214	5 808	1,3	0,44
borgerskap	8 746	9 959	18 705	4,2	
<i>tjänande</i>	629	1 367	1 996	0,4	0,11
allmogen	139 061	142 380	281 441	62,7	
<i>tjänande</i>	52 324	60 438	112 762	25,1	0,40
gamla, sjuka, totalt	5 163	9 734	14 897	3,3	
	214 988	233 896	448 884	100,0	

Källor: 'Faksimil av tabellverkets första tabeller' i Minnesskrift med anledning... Sthlm 1949. s. 8-9; Fougstedt, G - Raivio, A., Finlands befolkning efter stånd och yrke åren 1751-1805. H-fors 1953. s. 26f.

Anm: Stånd och villkor enligt ståndstabellen. Huvudmannapersonerna består av: ståndspersoner: § 1-3, 4c; borgerskap: §5a-f, 6-13, 14b; allmogen: §15-22, 23b; gamla, sjuka, fångar, mm: § 24-33. De tjänande personerna markeras med kursiv: ståndspersoners tjänande: § 4a-b; borgerskapets tjänande: §14a och allmogens tjänande: §23a.

med avseende på hur tjänstehjons- och arbetarpolitiken formades och diskuterades i riket.

Från 1730-talet till 1760-talet hade därtill de ofrälse innehav av frälsejord stigit med över 50%, enligt S. Carlsson. Bland de nya jordinnehavarna utmärkte sig i synnerhet ofrälse civilämbetsmän. Eftersom deras jordförvärv hade skapat stora förändringar på fastighetsmarknaden, är det mycket sannolikt att även arbetskraftsefterfrågan hade ökat på deras ägor under denna tid.⁹

⁹Carlsson, S., *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700-1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*. 2. omarb. uppl. Lund 1973. Se härom tabellerna: 27 och 28 på s. 131-33; diagrammet på s. 198, och s. 245ff.

4.3. Om förekomsten och avlöning av tjänstehjon

I Karelen har det funnits färre tjänstehjon än i Österbotten under 1600- och 1700-talen. Tjänstehjonslönerna var emellertid högre i Österbotten än i Karelen.¹⁰ I själva verket har tjänstehjonslönerna i Österbotten visat sig vara de högsta i Finland under andra hälften av 1600-talet och första hälften av 1700-talet. Detta gäller både pig- och dränglöner under 1600-talet, och främst dränglöner under 1700-talet. Piglönerna i Satakunda var något högre än motsvarande i Österbotten under början av 1700-talet.¹¹ Det ringa antalet tjänstehjon i sig kan således inte vara orsaken till höga tjänstehjonslöner, utan orsaken därtill måste sökas bland ekonomiska och sociala omständigheter.

Tjänstehjonslönernas nivå bestämdes av flera faktorer som vid olika tider påverkades av olika krafter. Tjänstehjonslönerna var naturligtvis beroende av jordbrukets allmänna pris- och kostnadsnivå. Närhet till viktiga produktions- och avsättningsområden drev både lönenivån och antalet tjänstehjon uppåt. Skogsbygdens lönenivå var i allmänhet låg i förhållande till slättbygdens. Mellersta och norra Österbotten kan visserligen karakteriseras såsom skogsbygd, men efterfrågan på skogsprodukter, fartyg samt städernas behov av tjänster och arbetare ledde trots detta till att lönenivån blev hög här.¹² I säteri- och herrgårdstäta områden var lönenivån högre och antalet tjänstehjon större i jämförelse med områden där skatte- och kronobönderna dominerade.¹³ Överhuvudtaget tycks den kontanta lönenivån varit låg i rikets mer perifera områden såsom i Norrland och Österbotten. Detta framgår tydligt även av den föreslagna tjänstehjonsstadgan 1756, i tabellbilaga B4.1.

Löneutvecklingen följde emellertid inte slaviskt vare sig skördeutvecklingen eller priskonjunkturer. Utskrivning av soldater och grundandet av nya städer i Österbotten visade sig ha haft en stor betydelse

¹⁰ Nygård, T., (1989), s. 74ff.

¹¹ Det bör dock påpekas redan här att uppgifterna om avlöning, och löner i Finland under 1600- och 1700-talen är i sin helhet baserade på domboksmaterialet. Nygård, T., (1989), tjänstehjonslöner i Österbotten, s. 134f och 155; tjänstehjonslöner i östra Finland, s. 127ff; tjänstehjonslöner i västra Finland, s. 130ff. Wilmi, J., (1991), tjänstehjonslöner i Österbotten i jämförelse med Satakunda, s. 164ff, 176, 180ff, 194ff, 283f.

¹² Nygård, T., (1989), s. 124–140, 143ff.

¹³ Nygård, T., (1989), s. 59ff, 130ff. Wilmi, J., (1991), s. 113, 119, 202ff. Av alla bondehushåll var andelen tjänstefolk högst hos frälsebönder i Dala pastorat, Skaraborgs län, år 1780. Frälseböndernas dagsverkskyldighet till herrgården ledde till att de var nödgade att hålla sig med mycket tjänstefolk enligt Winberg. Winberg, C., *Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturömvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen*. Göteborg 1975. s. 207f.

för löneutvecklingen vid mitten av 1600-talet samt i början av 1700-talet.¹⁴

Löneutveckling med stigande penninglöner samt den starkt varierande andelen naturaförmåner ger problem vid beräkning av reallönenens värde. Tjänstehjonslörens beståndsdelar var städsel, årslön, persedlar samt olika slags andra förmåner såsom utsäde eller möjligheten att hålla boskap och att tillverka av kläder – pigor kunde tillverka sådana för eget bruk eller till avsalu. Därtill ingick alltid både kost och logi. Städseln och årslönen utgick i pengar, men kunde delvis ersättas med persedlar. Av en total löneutgift omfattande kost, logi, penninglön, persedlar och personskatter kunde alltså en stor del utgå in natura. Utvecklingen av den del av lönen som gavs i reda pengar jämnades säkerligen ut något om man räknar in lörens övriga beståndsdelar. De regionala olikheterna med avseende på pris- och kostnadsnivån bör därför ha påverkat löneutvecklingen på olika sätt. I allmänhet saknar vi emellertid grundläggande forskning härom. Wilmi har dock beräknat genomsnittsvärden på löneutgifter för en vuxen dräng sammantaget för Åbo-Björneborgslän och Österbotten under åren 1650 och 1750. Enbart livsmedlens andel av löneutgifterna, alltså utom husrum och värme, har utgjort ca 80–85 % av det totala beräknade lönebeloppet under de nämnda åren.¹⁵ Den årliga penninglönen bör således ha utgjort en mycket liten del av tjänstehjonens totala inkomst inklusive kost och logi.

Daglönearbetarnas penninglöner per dag kunde ibland bli höga i relation till tjänstehjonens årliga penninglöner. Daglönare anställdes dock under en kortare tid under jordbrukets högsäsong, och kunde ofta erhålla sin lön helt eller delvis in natura.¹⁶ Det gäller även för daglönearbetarnas löner att dessa är mycket varierande vad gäller penninglönens storlek. Även i detta fall saknar vi faktiskt grundläggande forskning som beskriver hur daglönearbetarnas löner utvecklades över en längre period. Därmed ter sig relationen mellan faktiska tjänstehjonslöner och daglöner samt markegångstaxornas utlösningsspriser gällande för dagsverk som ett mycket intressant under-

¹⁴ Nygård, T., (1989), s. 150–53, Wilmi, J., (1991), s. 181f, 196f. Luukko, A., *Etelä-Pohjanmaan historia III*. Vaasa 1945. s. 413–419. Luukko, A., *Laihia historia II*. Vaasa 1975. s. 105–110.

¹⁵ Värdet på löneutgifter inklusive personskatter, i reda pengar, uppgick till 8 dal. kmt samt värdet på den årliga kosten, till 43 1/2 dal. kmt., alltså totalt till 51 1/2 dal. kmt. vid mitten av 1600-talet. Motsvarande utgifter vid mitten av 1700-talet var: löneutgifter inklusive personskatter i reda pengar uppgick till 22 dal. kmt samt värdet på den årliga kosten, till 100 dal. kmt., alltså totalt till 122 dal. kmt. Wilmi, J., (1991), s. 229f.

¹⁶ Nygård, T., (1989), s. 128, 130f, 134f. Wilmi, J., (1991), s. 202f.

sökningsobjekt.¹⁷ Utrymmet för denna avhandling tillåter dock inte en sådan studie.

Stora åkerarealer och boskapsinnehav kännetecknar hushåll som hade tjänstehjon i jämförelse med hushåll utan tjänstehjon i sydvästra Finland och Österbotten på 1630- och 1640-talen, enligt Wilmi. I synnerhet var boskapsinnehavet den starkast samvarierande faktorn för förekomsten av tjänstehjon vid bondehemmanen.¹⁸ Det finns även andra binäringar utöver åkerbruket och boskapsskötseln som konkurrerade om arbetskraften, nämligen skogsbruket med tjärtillverkning och brädsågning.¹⁹ Trots den alltmer tilltagande spannmålsodlingen, speciellt i Södra Österbotten, tycks boskapsskötseln fortfarande ha varit den dominerande agrara näringen vid mitten av 1700-talet i Österbotten. Närmare uppgifter om åker-, boskaps- och höinnehavet i södra Österbotten på 1750-talet, (enligt mina beräkningar) ges i kapitel VII och VIII.

Efterfrågan på tjänstehjonens arbetskraft har varierat även av familjesociala skäl. I ståndspersoners hushåll litade man helt till främmande arbetskraft. Bondehushållen kunde åtminstone tidvis ha tillgång på främmande arbetskraft, samtidigt som familjemedlemmar utgjorde den huvudsakliga arbetsstyrkan. Skulle dagsverken utgöras till kronan eller andra räntetagare var tjänstehjonens arbetskraft av mycket stor betydelse. Förmågan och behovet att städsla tjänstehjon var således beroende av de ståndsvisa ekonomiska och familjesociala förhållandena.

Jämförbara uppgifter om hushållens egen (familje-) arbetskraft i förhållande till antalet tjänstehjon finns tillgänglig endast för första hälften av 1600-talet. Vad som kännetecknar sydvästra Finland (Egentliga Finland och Satakunda) är att både den egna arbetskraften per hushåll och antalet tjänstehjon per hushåll är högre än i Österbotten. Skillnader mellan dessa områden tycks också finnas i den

¹⁷ Se härom L. Jörbergs banbrytande framställning om reallöneutvecklingen för jordbruksarbetare med anförd litteratur och källor. Jörberg diskuterar reallöneutvecklingen från 1730-talet till 1900, och antar att markegångstaxornas utlösningsspriser för dagsverke och råg eller livsmedel reflekterar både arbetsmarknaden och reallönebildningen under perioden i fråga, de institutionella och strukturella förutsättningarna både för arbetsmarknaden och (real-) lönebildningen har dock inte beaktats. Jörberg, L., 'The Development of Real Wages for Agricultural Workers in Sweden During the 18th and 19th Centuries', i *Economy and History*. Vol. XV(1972), s. 41-57. Lund 1972. Samt Jörberg, L., *A History of Prices in Sweden 1732-1914*. 1-2. Lund. 1972. Vol. 2, s. 334-56.

¹⁸ Wilmi, J., (1991), s. 131, 135-38, 140ff.

¹⁹ Nygård, T., (1989), s. 144f.

genomsnittliga hushållsstorleken, som således var avsevärt lägre i Österbotten i jämförelse med sydvästra Finland.²⁰

Förekomsten av storfamiljer (*joint households*) har ansetts känneteckna skogs- och svedjebruksområden i norra Österbotten och Savolax. Här var benägenheten att städsla tjänstehjon lägre, samtidigt som det fanns möjligheter för bondsöner och -döttrar att gifta sig och stanna kvar hos sina föräldrars hushåll.²¹ Luukko anser dock att bildandet av storfamiljer i mellersta och norra Österbotten var en relativt senkommen företeelse, som inleddes på 1600-talet.²² Den ökande utländska efterfrågan på tjära och bildandet av organiserad handel genom tjärhandelskompanier på 1600-talet gav upphov till "tjärekonomier" främst i mellersta och norra Österbotten.²³ Detta lär ha varit orsaken till uppkomsten av dessa storfamiljer, som var ett naturligt sätt att allokera arbetskraft i de glest befolkade gränsområden där det pågick en ständig kolonisationsverksamhet av skogs- och ödemarker.

I åtskilliga områden i sydvästra Finland och södra Österbotten, där man utövade åkerbruk och boskapsskötsel, var benägenheten att anställa tjänstehjon mycket högre än i skogs- och svedjebruksområden i norra Finland och i Savolax. I mellanregioner – skogsbygder i norra Satakunda och i mellersta Österbotten, där man även utövade boskapsskötsel i större omfattning – bibehöll hushållen karaktären av en storfamilj samtidigt som de hade tjänstehjon.²⁴

Vad sedan gäller individuella relationer mellan tjänstehjon och husbönder som löntagare och löngivare, så varierade tjänstehjonslönen i enlighet med tjänstehjonets fysiska egenskaper och praktiska yrkeskunnighet. Tjänstehjonsförordningar med vidhängande taxor hade indelat tjänstehjonen i vissa löneklasser som fullvuxna och halv vuxna, därtill var dränglönen i regel högre än piglönen.²⁵ Lokala krav på yrkeskunnighet kunde dock ibland rubba den allmänna ordningen mellan dräng- och piglöner. Pigan erhöll lika hög lön som drängen om hon kunde och orkade utföra de erforderliga arbetsuppgifterna.²⁶ Se härom närmare i förslaget till lönetaxan och förhållandet mellan dräng-

²⁰ Wilmi, J., (1991), tabell 21. s. 143f.

²¹ Även giftermålsåldern var i allmänhet lägre i skogs- och svedjebruksområden i norra Finland och i Savolax än i södra och västra Finland. Wilmi, J., (1991), s. 266, 268, 295f.

²² Luukko, A., *Suur-Lohtajan historia 1*. Kokkola 1957. s. 84f.

²³ Kaila, E., *Pohjanmaa ja meri 1600- ja 1700-luvuilla*. Helsinki 1931. s. 52ff, 65f.

²⁴ Nygård, T., (1989), s. 62–78. Wilmi, (1991), s. 130–47, 238–48

²⁵ I enlighet med tjänstehjonstaxorna 1723 och 1739.

²⁶ Nygård, T., (1989), s. 122f.

och piglöner i riket – i tabellbilagan B4.1. Tjänstehjonsstocken bestod till största delen av barn till besuttna bönder fram till mitten av 1700-talet. Tjänstehjonsyrket var ett genomgångsyрке för unga och ogifta inom den jordbruksidkande befolkningen.²⁷ En viss del av bondbarnen, de som av sedvanan var självskrivna som blivande hushållsföreståndare, kunde ibland undgå tjänstehjonsstadiet. Därtill kunde bondbarnen etablera sig som husbönder och matmödrar efter en tid som tjänstehjon. För dem kunde tjänstehjonstillvaron vara "en reträttpost för ett återtag", enligt Björkman.²⁸

Husbondens intresse att betala så låga löner som möjligt kom vidare till uttryck i sedvanan att till släktingar inte betala lön utöver den kost och logi som erbjöds av husbonden – de fick alltså mycket sällan betalt i reda pengar.²⁹ Utterström har ju ansett att det varken fanns utrymme för sparande eller ackumulation i bondesamhället.³⁰ Men bondsöners och -döttrars kanske främsta utväg att skaffa pengar – alltså spara och ackumulera inför ett giftermål, för inlösning (städja) av ett landboarrende eller för utlösning av medarvingar – var att under en viss tid ta en tjänst mot betalning. Att stanna hemma hos sina föräldrar kunde således innebära sämre sparmöjligheter än att ta tjänst hos främmande.

Det föregående strider mot Utterströms uppfattning om "lättjans lyx" dvs. att bondebarnen skulle ha särskilda skäl att just vid goda skördeår stanna hemma hos sina föräldrar.

Men det finns också undantag: de särskilda odlingarna, som de s.k. "ärikois" i Tavastland, dvs. bondsöners och -mågars särskilda intagor och svedjor, som bestod av odlingar liggandes mestadels på allmänningar. Sådana intagor röjdes upp och skördades med hjälp av föräldrar, syskon eller jämnåriga grannar och kamrater. I sådana fall kunde bondesonen eller -mågen vid tidpunkten för giftermålet inte sällan visa upp lika mycket spannmål och linne som föräldrahemmanet hade. Bondsönerna kunde på detta vis skaffa en ståndsmissig ställning i

²⁷ Wohlin, N., *Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1751-1900*. Stockholm 1909. (Emigrationsutredningen. Bil. IX) s. 46. Redan summan av "menige allmogens barn och tjänstefolk" över och under 15 år utgjorde drygt 50 % av den totala folkmängden i riket enligt ståndstabellen 1751. Faksimil av tabellverkets första tabeller. i *Minneskraft med anledning av den svenska befolkningsstatistikens 200-åriga bestånd av Statistiska centralbyrån*. [Statistiska meddelanden. Ser. A. band VI:4] Stockholm 1949. s. 8-9.

²⁸ Björkman, J.-O., (1974), s. 175, 181ff, 186ff, 201-09.

²⁹ "Betraktar man lönefrågan från löngivarens sida, ger källmaterialet stöd åt den uppfattningen att till tjänstehjonen betalade man så litet som möjligt. Om tjänstehjonen däremot var en släkting, kunde man direkt framhäva, att inget lön skulle behöva utbetalas, (...)". Wilmi, J., (1991), s. 173. Även Nygård har observerat släktingars relativt sett sämre penninglöner i sin studie. Nygård, T. (1989), s. 129.

³⁰ Utterström, G., (1957), s. 247.

samhället. Men detta skadliga sättet att nyttja allmänningen och skogen var likafullt behäftad med en överflödigt konsumtion av öl, brännvin och tobak ansåg fänrik Petter Lang i en skrivelse.³¹

Ståndspersoner ville inte sällan binda tjänstehjonen till längre tjänstperioder än ett år. Faktiska förhållanden framgår av flyttningsfrekvensen bland tjänstehjon.

I sydvästra Finland och Österbotten var den ettåriga tjänstetiden klart dominerande bland både drängar och pigor (ca. 60–70%), två år hos en och samma husbonde stannade ca 20–25 % av tjänstehjonen. Benägenheten att tjäna en längre period, från tre till fem år, var större bland pigor än bland drängar, ca. 10% respektive 5%.) Studerar man flyttningsfrekvensens regionala skillnader finner man att de längsta tjänstetiderna i allmänhet finns i rikets mer perifera delar där det fanns möjligheter till jakt och fiske, såsom på öar eller områden där befolkningstätheten i allmänhet var mycket låg och där möjligheterna att välja mellan husbönder var knappa.³²

I Bollnäs socken (Gävleborgs län) hade däremot omkring 1/3 av drängar och pigor stannat tre år hos ett och samma bondehushåll under tiden 1760–1870, enligt Harnesk som granskat husförhörslängder. Drygt 1/3 hade stannat ett år.³³ Tjänstehjonen i Bollnäs stannade således i genomsnitt längre tid kvar hos en och samma husbonde än tjänstehjonen i sydvästra Finland och Österbotten.

Det råder dock skilda meningar bland forskarna om orsakerna till de täta bytena av hushåll. Skillnaderna tycks åtminstone delvis bero på forskningsmetoden och olikheterna rörande källmaterialet. Enligt Wilmi och Nygård anses tjänstehjonen ha strävat efter bättre förhållanden. Nygård som studerat domboksmaterialet uttalar mycket bestämt att det var de dåliga förhållandena mellan husbönder och tjänstehjon som var den främsta orsaken till missnöje hos tjänstehjonen och byten av tjänstplatser.³⁴ Medan Harnesk refererar till den säregna flyttningskulturen bland tjänstehjonen samt den allmänna sedvänjan på landsbygden.³⁵

³¹ Förekomsten av de s.k. "ärikois" uppmärksammades av fänrik Lang i sin skrivelse till landshövdingen (år 1734): "Enfaldig Relation uppå de hos menige män mäst här i Tavastland gammal inrotad och numer tilltagande skadelige oseder uti Oeconomien, landet till stor skada." *Jämsän seudun historia I*, s. 348f.

³² Genom studier av mantals- och husförhörslängder i sydvästra Finland och Österbotten under 1640–1749 har Wilmi tagit fram uppgifter om flyttningsfrekvensen. Wilmi, J., (1991), s. 244–48.

³³ Harnesk, B., (1990) s. 167.

³⁴ Wilmi, J., (1991), s. 246. Nygård, T., (1989), s. 108–118.

³⁵ "Orsakerna till de täta tjänstbyterna kan knappast ha varit att man sökte platser där

Björkman anser att de flesta flyttningarna är ett resultat av bortstöttningsmekanismer: man flyttar därför att förhållandena är olidliga samt möjligheterna att påverka dem minimala. Björkman särskiljer dock olika slags flyttningsmönster hos tjänstehjon beroende på den sociala härkomsten. Personer med nära anknytning till bönder särskild del av tjänstehjonsklassen, eftersom agrarsamhället erbjudit vissa reträttposter för ett återtåg. De tjänstehjon som sedermera blivit husbönder och matmödrar har haft en tendens att flytta färre gånger och stanna kvar en längre tid på sina tjänsteplatser än tjänstehjon vilkas föräldrar varit obesuttna.³⁶

Wilmi, Nygård, Harnesk och Björkman diskuterar flyttningsfrekvensen utan avseende på de konjunkturella växlingarna – alltså oberoende av om tiderna varit goda eller dåliga. Utifrån detta "statiska" perspektiv kan man dock finna vissa sociala och strukturella mönster som svar på frågan om orsakerna till korta eller långa tjänstetider.

Det är svårt att finna kvantitativa uppgifter om antalet tjänstehjon i litteraturen om det egentliga Sverige, i synnerhet vad gäller 1600-talet. Det finns dock en del sporadiska uppgifter. Enligt Harnesk förekom det 0,6 – 1,2 tjänstehjon i genomsnitt per hushåll i socknarna Undersvik, Bollnäs, Sidensjö och Nätra under tiden 1690–1737.³⁷ Tjänstehjonsandelen i förhållande till den jordbruksidkande befolkningen i Sverige var i genomsnitt 10,7 % år 1775 och 9,3 % år 1790. Lunds, Karlstads och Uppsala stift är de områden i Sverige där andelen tjänstehjon var högst – 12,9, 11,9 respektive 11,7 % under tiden 1775–90. Västerås och Göteborgs stift uppvisar däremot de lägsta talen, 6,7 respektive 7,8 %.³⁸ Andelen tjänstehjon av den totala befolkningen varierade däremot från 10 till 14,7 % i Skaraborgs län 1755–80.³⁹

Uppgifter från den övriga Norden och även från andra europeiska länder visar att tjänstehjonsandelen har legat inom ramen för det nordvästeuropeiska mönstret i Sverige liksom i södra och i västra Finland.

bättre lön eller humanare behandling gavs. (...) Flyttningsfrekvensen inom tjänstefolkskollektivet som helhet torde knappast ha påverkats av sådana anledningar." Harnesk, B., (1990) s. 163.

³⁶ Björkman, J.-O., (1974), s. 168–173, 186.

³⁷ Harnesk, B., (1990) s. 256–59.

³⁸ Antalet tjänstehjon enligt tabellverket redovisas för Sveriges del i Wohlin's råtabeller för tiden 1775–1800. Wohlin, N., (1909), s. 21ff och 206–227. Variationskoefficienten var 1,86 år 1775 och 2,12 år 1790.

³⁹ Rosengren, L., Avhandlingsmanuskriptet, febr. 1995. s. 108. Rosengren anger tjänstehjonsandelen till 10,6–12,5 för de fem Kinnesocknarna. I Dala pastorat uppsteg tjänstehjonsandelen däremot till 14,7 % år 1780 enligt Winberg. Winberg, C., (1975), s. 205.

I Danmark uppgick andelen "tjenestefolk" till 18,4 % och 16,4 % av lantbefolkningen under åren 1787 respektive 1801.⁴⁰ I förhållande till Sverige var tjänstehjonsandelen således högre i Danmark. Antalet tjänstehjon per hushåll varierade i genomsnitt från 0,6 till 1,3 under åren 1787 och 1801.⁴¹ Antalet tjänstehjon per hushåll som hade tjänstehjon uppgick däremot till 2,4 under bägge åren 1787 och 1801.⁴²

Tjänstehjonsandelen var hög även i sydöstra Norges skogsbygder, där antalet tjänstehjon per hushåll varierade från 0,8 till 1,4 i genomsnitt år 1801. Andelen tjänstehjon av totalbefolkning utgjorde 11,9%.⁴³

Vad sedan gäller Island har det relativa antalet tjänstehjon under 1700- och 1800-talen varit avsevärt högre på Island (drygt 18 %) än i andra nordvästeuropeiska länder.⁴⁴

Vilken betydelse har då dessa siffror om tjänstehjonsandelen – utöver en allmän indikation om tjänstehjonsinstitutionens förekomst? Att jämföra och diskutera tjänstehjonsinstitutionens betydelse i olika länder kan te sig tämligen formalistiskt om man inte kan göra jämförelser med andra arbetskraftsförhållanden vid sidan av tjänstehjonsinstitutionen. Jordbrukets arbetskraftsförhållanden i Sverige skiljer ju sig från andra länders, åtminstone fram till mitten av 1700-talet, på den punkten, att allmogen i princip inte hade tillgång till arbetskraft från torpare eller egna landbönder, eftersom bönderna i Sverige inte ägde rätt att anlägga torp på sina ägor för att uppbära ränta eller dagsverken.

I England och Skottland har det å andra sidan förekommit – förutom den genuina tjänstehjonsinstitutionen – även andra särskilda arbetargrupper inom jordbruket, som ofta klassats såsom "servants". Dessa kunde vara städslade även för kortare perioder än ett år. Det förekom ofta att dessa "servants" var gifta och att de levde i ett eget hushåll – även om de för övrigt var städslade på årsbasis. Det förekommer därtill

⁴⁰ Skrubbeltrag, F., *Den danske husmænd. Husmænd og husmændsbevegelse gennem tiderne*. Del I. København 1952. s. 67.

⁴¹ Nygård Larsen, H., 'Familie- og husstandsstrukturen på landet i det 18. århundrede.', i *Studier i Dansk Befolkningshistorie 1750–1890 ved Hans Chr Johansen*. Odense 1976. s. 138f.

⁴² Johansen, H. Chr., *En samfundsorganisation i opbrud 1700–1870*. København 1979. s. 171f. Johansen, H. Chr., *Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede*. Odense 1975. s. 155–59.

⁴³ Drake, M., *Population and Society in Norway 1735–1865*. Cambridge 1969. s. 113f. Sogner, S., *Fra stua full til tobarnskull. Om nedgangen i barnetall i norske familier i de siste 200 år. med særlig vekt på perioden 1890–1930*. Oslo 1984. s. 127.

⁴⁴ Gunnlaugsson, G. A., *Family and Household in Iceland 1801–1930. Studies in the relationship between demographic and socio-economic development, social legislation and family and household structures*. Uppsala 1988. [Studia Historica Upsaliensia 154], s. 70f. Om andelen tjänstehjon år 1703, se Gunnarsson, G., 'La pauvreté et ses causes – sociales et individuelles – dans l'Islande du XVIIIe siècle', i *Aspects of Poverty in Early Modern Europe III. La pauvreté dans les pays nordiques 1500–1800*. Odense 1990. s. 95.

en större skara av daglönare, specialister och säsongarbetare.⁴⁵ Enligt Gregory King utgjorde samhällsgrupperna: "labouring people", "outservants", "cottagers" and "paupers" över hälften (56%) av det totala antalet familjer i England år 1688 - på samma gång uppgick familjeandelen för "freeholders" och "farmers" sammanlagt till 24 %.⁴⁶

I Danmark och Norge har det funnits också andra arbetargrupper än tjänstehjon inom jordbruket. I Danmark kan man finna de familjebildande "husmænden" - med eller utan jord - utöver den större gruppen av bönder som tillhörde "gårdmandsstanden". Därtill har det i Danmark förekommit även daglönare, "daglejere" och inhysesfolk, "insiddere" vid sidan av tjänstehjon, "tjenestefolk".⁴⁷ I Norge har det jämsides med självägande bönder och landbönder - "selveiere" eller "leilendinger" - funnits också andra familjebildande grupper inom allmogen såsom "rydningsmenn" och "husmenn" utöver tjänstehjon, "tjenestefolk".⁴⁸

Även i Island har det förutom självägande bönder, "själfseignarboendur", funnits andra familjebildande jordbruksarbetargrupper, nämligen, landbönder, "leigulithar" och "hjáleigumenn". Likaledes kunde här inhysesfolk, som "húsmenn" och "lausamenn" samt back-

⁴⁵ Hassel Smith, A., 'Labourers in late sixteenth-century England: a case study from north Norfolk', i *Continuity and Change*, årg. 4(1989):1, 3, s. 11-52 och 367-94. Cambridge 1989. Everitt, A., 'Farm labourers', i *The agrarian history of England and Wales*. Vol. IV, 1500-1640. Edited by J. Thirsk. Cambridge 1967. s. 396-442. Gray, M., 'Farm Workers in North-East Scotland', i *Farm Servants and Labour in Lowland Scotland 1770-1914*. Edited by T. M. Devine. Edinburgh 1984. s. 10-23. Orr, A., 'Farm Servants and Farm Labour in the Worth Valley and South-East Lowlands.', i *Farm Servants and Labour in Lowland Scotland 1770-1914*. Edited by T. M. Devine. Edinburgh 1984. s. 29-48.

⁴⁶ King, G., 'Natural and Political Observations and Conclusions upon the State and Condition of England (1696)', som ett appendix hos George Chalmers: *Estimate of the Comparative Strength of Great Britain...* London 1804, s. 48-49. *Scottish society 1500-1800*. Edited by R. A. Houston and I. D. Whyte. Cambridge 1989. s. 8ff, 52. Vad gäller träffsäkerheten av Kings beräkningar har nutidnes forskare förvånat sig över deras exakthet, i synnerhet vad gäller den totala folkmängden. Kings antaganden om den genomsnittliga hushållsstorleken anses dock ha varit alltför måttfulla, samtidigt som Kings insikt om att hushållens storlek varierar negativt efter bosättningsstorlek får ett godkännande av Wrigley och Schofield. Wrigley, E. A. and Schofield, R. S., *The Population History of England 1541-1871*. London 1981. s. 571f.

⁴⁷ Stendal Pedersen, F., 'Husmænd på landboreformernes tid', i *Huse og husmænd i fortid nutid og fremtid*. [Beretning fra det 12. bebyggelseshistoriske symposium ved Odense Universitet afholdt den 2.-4. november 1988] Odense 1989. s. 52ff. Hansgaard, T., *Danmark under forvandling - på landboreformernes tid. Træk af det danske bondesamfundet 1700-1870*. Aalborg 1988. s. 46ff.

⁴⁸ Sogner, S., *Folkevekst og flytning. En historisk-demografisk studie i 1700-årenes Øst-Norge*. 2. vol. Stencil. Oslo 1979. Sogner, S., *Far sjøl i stua og familien hans. Trekk fra norsk familiehistorie før og nå*. Oslo 1990. s. 23-29.

stugusittare, "búthsetumenn", ha egna hushåll inom jordbruksområden, eljest har dessa senare oftast ingått i husbondens hushåll.⁴⁹

Bland tjänstehjon - "vinnuhjú" i Island och "tjenestefolk" i Danmark och Norge samt, tjänstehjon i Sverige - räknades i regel inte sådana som var gifta och hade bildat egna hushåll. Detta i motsats till de arbetargrupper i England och Skottland som ibland har blivit klassade som "servants".⁵⁰

Trots de ovannämnda skillnaderna om förekomsten av olika arbetarkategorier inom jordbruket, bör man emellertid hålla i minnet, att städlandet av tjänstehjon i allmänhet har varit kopplat till "mixed farming" och boskapsskötseln i nordvästeuropeiska länder under den förindustriella tiden.⁵¹

4.4. Antalet tjänstehjon jämte arbetskraftens skattekostnader

Antalet tjänstehjon per bondehemman översteg dock sällan långvarigt de stadgade maximitalen för barn och tjänstefolk i sydvästra Finland och i Österbotten.⁵² Likaledes har antalet hemmavarande barn och tjänstehjon i Ullvi by varken överstigit eller ens uppgått till de stadgade maximitalen enligt Björkman.⁵³ Visserligen kan detta förhållande anses bevisa tjänstehjonsstadgornas obetydlighet vad gäller maximerade antalet tjänstehjon per hemman. Men det finns även andra omständigheter - såsom en avvägning mellan ett behov att städsla tjänstehjon och den kostnadsutveckling som påverkade den skattskyldiga allmogens förmåga att hålla tjänstehjon.

Ökningen av olika slags personella skatter ledde till en betydande och skiftande skattskyldighet. Mantalsskrivning kom att utgöra grunden för den statliga personbeskattningen sedan 1635. Därefter utfärdade kronan tidvis kompletterande föreskrifter i syfte att befria vissa

⁴⁹ Gunnlaugsson, G. A., (1988), s. 33f.

⁵⁰ Hassel Smith, A., (1989), s. 14ff. Gray, M. (1984) och Orr, A., (1984).

⁵¹ Devine, T. M., 'Introduction: Scottish Farm Service in the Agricultural Revolution', i *Farm Servants and Labour in Lowland Scotland 1770-1914*. Edited by T. M. Devine. Edinburgh 1984. s. 3ff. Kusmaul, A., (1981), s. 3-5. Vad gäller Österrike se Mitterauer om skillnaden mellan tjänstefolksamhällen och daglönarsamhällen - "Gesindegesellschaften" och "Taglönergesellschaften". Mitterauer, M., 'Formen ländlicher Familienwirtschaft. Historische Ökotypen und familiale Arbeitsorganisation im österreichischen Raum.' I *Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesellschaften*. Herausg. von J. Ehmer und M. Mitterauer. Wien 1986. s. 193-98, 200-13 och 244-45.

⁵² Wilmi, J., (1991), s. 289-94.

⁵³ Björkman, J.-O., (1974) s. 164.

personer från skyldigheten att erlägga mantalspenningar eller att effektivisera mantalsskrivningen och därmed utöka personskatteuppbörden.⁵⁴ Effektivisering behövdes, enligt statsmakten, därför att många kom att undandra sig från mantalsskrivningen och därmed skyldigheten att betala personella utskylder.

Statsmakten hade ju visat stort intresse för att avslöja "undandolt mantal" under andra hälften av 1600-talet. Kammarfiskalen Anders Jacobsson Äimä har redogjort för de oegentligheter som inträffade vid mantalsskrivningar i anslutning till den undersökning han företog i Österbotten på 1650-talet. Kammarfiskalen hade upptäckt att prästerna – "som med allvar hållit ihop med bönderna" – och tolvmän i Österbotten hade från mantalsskrivningen undanhållit över tusen skattskyldiga personer enbart i Gamla Karleby och Uleåborgs prosterier.⁵⁵

Tabell 4.4. *Andelen tjänstehjon av den mantalsskrivna befolkningen i Södra Österbotten under 1600-talet och 1749 jämfört med den mantalsskrivna befolkningens andel av den totala folkmängden år 1749. (%)*

socknar					andelen mantals-
	1640	1664	1695	1749	skrivna år 1749
Laihela	8,4	2,6	17,1	13,1	45,0
Lillkyrö	8,5	6,4	13,5	13,7	46,2
Storkyrö	12,3	6,4	16,8	19,9	42,5
Ilmola	4,8	5,9	20,5	25,3	35,9
Lappo	11,9	6,3	11,8	20,3	31,5

Källor: 1600-talet: Beräknad enligt Luukko, A., *Etelä-Pohjanmaan historia III*. Vaasa 1945. s. 65, 68f. 1749: Suomen asutuksen yleisluettelo och folkmängdstabellerna för Laihela, Lillkyrö, Storkyrö, Ilmola och Lappo socknar.

I tabell 4.4. kan man se hur tjänstehjonsandelen har ökat avsevärt i södra Österbotten under 1600-talet och i synnerhet under tiden 1664–1695. Effektivisering av mantalsskrivningen, genom förnyade instruktioner till mantalskommisariater, bör anses ha gett resultat även i detta avseende. Relationen mellan tjänstehjonsandelen och andelen mantalsskrivna visar mycket olika tal speciellt i Ilmola och Lappo socknar i

⁵⁴ Lext, G., *Mantalsskrivningen i Sverige före 1860*. [Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 13] Göteborg 1968. s. 23–30.

⁵⁵ Kammarfiskalens rapporter behandlar inte enbart om undandolda personer, han redovisar också att kronans inkomster av jorden, dvs grundskatt, har undanhållits genom att prästerna och tolvmän hade felaktigt förmedlat hemmansräntor! Kammarfiskalen Anders Jacobsson (Äimä) tillhöriga brevkoncept till kammarfiskalämbetet och landshövdingar: den 24/1 1650, den 8/5 1652 och den 16/5 1657. Lunds universitetsbibliotek. De La Gardieska samlingen: Finland, Kammarfiskalrannsakingar, Österbotten.

förhållande till andra socknar i södra Österbotten år 1749. Skillnaderna kan tolkas på olika sätt. Om man, å ena sidan, antar att inga personer olovligen hade undanhållits från mantalsskrivningen betyder siffrorna att andelen från mantalsskrivningen befriade, barn och överåriga personer, var hög i relation till de personskattskyldiga åldersklasserna. Här fanns det således behov av tjänstehjon, eftersom bondehushållen inte hade egen arbetskraft i tillräckliga mängder.

Både Lappo och Ilmola var ju oerhörd vida socknar – koloniseringsbygder – där boskapsskötseln och skogsbruk dominerade. Å andra sidan erbjöds det här, inte minst på grund av geografiska omständigheter och den kanske mindre noggranna kontrollen, möjligheter till att undanhålla skattskyldiga personer från mantalsskrivningen, men därom vet vi ännu ingenting med säkerhet. Det ligger närmast vid handen att förklaringen finns i en kombination av de två antagandena.

Den personella skattetyngden har visat en varierande ökning under första hälften av 1700-talet, enligt L. Herlitz. En real ökning av skattekostnaden med avseende på barn och tjänstefolk beräknas inträffa i Skaraborgs län speciellt under perioderna 1719 – 1729 och 1733 – 1738.⁵⁶ De förhöjda skattekostnaderna hade ju lett till att husbönderna hade undanhållit barn och tjänstehjon från mantalsskrivningen.⁵⁷ De fasta personskatterna jämte bevillningen har naturligtvis varit plågsamma för allmogen även i andra delar av riket. Före indelningsverkets tillkomst i Österbotten år 1733, var ju antalet barn och tjänstehjon per hemman inte maximerat därstädes. Men denna säregna förmån hade haft sitt pris eftersom allmogen ograderad betalade här för mantalspengar 24 öre silvermynt per mantalsskriven person fram till 1743.⁵⁸ Därtill innebar en ökning av de övriga personskatterna ett anseeligt tillskott ovanpå de gängse städsel- och löneutgifter som åsamkades av anställning av tjänstehjon – och som skulle erläggas i reda pengar. Husbonden skulle ju enligt lagen erlägga tjänstehjonets skatter och avgifter.

De ökade skattekostnaderna hade tidigare försvårat och förminskat den skattskyldiga allmogens möjligheter att städsla tjänstehjon. Men

⁵⁶ Den ökade skattekostnaden för barn och tjänstefolk utgick i form av mantalspengar, lön- och betalningsavgift, bevillning, slottshjälp samt tillfälliga gården och hjälper. Herlitz, L., (1991) s. 65–69.

⁵⁷ Herlitz, L., (1991) s. 91–101.

⁵⁸ På vissa andra orter i Finland hade en nedsättning och gradering av mantalspengar kunnat genomföras pga indelningsbesvärets tillkomst i enlighet med instruktionen till mantalskommisarierna 1693, §8. I Österbotten där indelningsverket tillkom först 1733, hade allmogen betalt dubbelt (24 ösmt) emot vad allmogen på annat håll i Finland betalade (12 ösmt) för mantalspengar. Bonsdorff, J. G. v. (1833), s. 599.

tjänstehjonsbeivllningen avskaffades i början av 1750-talet. Därmed ökades hushållens möjligheter att anställa mer arbetskraft vid behov. Därtill medverkade även grundräntans reella värdeminskning på grund av inflationen till att den skattskyldiga allmogens finansiella ställning förbättrades gentemot räntetagarna.

4.5. Sammanfattande synpunkter

Fram till mitten av 1700-talet har jordbrukets arbetskraftsförhållanden i Sverige-Finland visat sig vara skiljaktiga från andra länders, såtillvida, att allmogen i princip inte hade tillgång till arbetskraft från torpare eller egna landbönder, eftersom bönderna inte ägde rätt att anlägga torp på sina ägor för att uppbära ränta eller dagsverken. I ståndspersoners hushåll litade man helt till främmande arbetskraft. Dit räknas förutom landbönder och torpare även tjänstehjon. Bondehushållen kunde åtminstone tidvis ha tillgång på främmande arbetskraft, alltså tjänstehjon, samtidigt som familjemedlemmar utgjorde den huvudsakliga arbetsstyrkan.

Fördelning av arbetskraft mellan slättbygd och skogsbygd bör rimligen uppvisa samma slags mönster i Sverige och Finland. De högre stånden (inklusive indelningshavarna), som var starkast företrädna i slätt- och mellanbygder, har tillgång på arbetskraft av olika kategorier utöver de årliga räntedagsverken, nämligen torpare och tjänstehjon, medan allmogens arbetskraft består huvudsakligen av allmogens egna barn och tjänstehjon. Uppgifterna är knappa därför att forskning om dessa förhållanden varit nästan obefintlig i Sverige.

Jämför man däremot den relativa arbetarstyrkan per huvudman i Sverige och Finland vid mitten 1700-talet, kan man konstatera att i Finland hade bönderna relativt sett mer arbetskraft än bönderna i Sverige, medan den svenska adeln hade mest av alla, enligt tabellverkets uppgifter. Tabellverket hade ju inkluderat även bondebarnen bland "tjänande"! Detta bör vara en följd av den samtida uppfattningen bland de högre stånden liksom bland barnlösa jordbrukare att bondebarnen skulle räknas bland tjänstehjonen. Men detta kunde också förklara Stockholmsbornas intresse att med Finland ha gemensamma flyttningstider för tjänstehjon. För Stockholm har Finland varit ett land med många bondebrängar och -pigor att ösa ur!

Studerar man den geografiska fördelningen av drängar och pigor (exklusive hemmavarande barn) i Finland, var de vanligast i södra och sydvästra Finland och fåtaligast i Karelen. Vad gäller den sociala indelningen hade adeln och präster flest tjänstehjon per hushåll, medan

borgare och bönder hade färre. I Österbotten var adeln fåtalig. Prästerna framstår här i praktiken som den grupp som hade flest tjänstehjon per hushåll. Mönstret har varit detsamma både under 1600- och 1700-talen.

Med avseende på näringsgeografiska förhållanden förekom tjänstehjon mer frekvent i säteri- och herrgårdstäta områden, där stora åkerarealer och boskapsinnehav ställde krav på driftsenheternas arbetskraft. Rörande bondehemman såväl i Österbotten som i sydvästra Finland har boskapsinnehavet varit den faktor som starkast samvarierat med förekomsten av tjänstehjon. Ett särskilt slags arbetskraftsbehov kunde lösas genom den annorlunda hushållskonstruktion som storfamiljen utgjorde.

En stor del av tjänstehjonslönen avlöning utgick in natura. Enbart livsmedlens andel har uppgått till 80-85 % av det totala lönebeloppet (husrum och värme oberäknat) under 1600- och 1700-talen. Lönenivån var högre i säteri- och herrgårdstäta områden än i områden där skatte- och kronobönderna dominerade. Överhuvudtaget tycks den kontanta lönenivån varit låg i rikets mer perifera områden såsom i Norrland och Österbotten. Skogsbygdens lönenivå var i allmänhet låg i förhållande till slättbygdens.

Betraktas löneutvecklingen på lång sikt följde denna emellertid inte slaviskt vare sig skördeutveckling eller priskonjunkturer. Institutionella och strukturella förhållanden liksom utskrivning av soldater och grundandet av nya städer i Österbotten, har haft en mycket stor betydelse för löneutvecklingen såväl under 1600-talet som i början av 1700-talet.

Beträffande tjänstehjonsinstitutionens ekonomiska och demografiska konsekvenser, bör höga skattekostnader för barn och tjänstehjon ha begränsat de befintliga hushållens möjligheter att effektivt utöva åkerbruk, som var relativt arbetsintensiv verksamhet. Förutom direkta lönekostnader skulle husbonden ju betala de personella skatterna såväl för tjänstehjon som för familjemedlemmar. Statsmakterna hade ju ansträngt sig för att kartlägga och skattskryva den befolkningsdelen som undandrog sig från beskattningen i de expansiva gränsområdena. Detta gällde även Österbotten och Finland. Hushållen kunde lättare ägna sig åt boskapsskötsel och svedjebruk, som var mindre arbetskraftskrävande. Till sådant fanns det ju större möjligheter där landet var mindre tätt befolkat. Tillkomsten av nya hushåll, torp och backstugor, hade varit reglerad genom lagar. Tjänstehjonets årlön, som till största delen utgick in natura, var inte ägnad att försörja fler än en person. Detta medförde att hushållsbildningen blev lägre än annars hade varit fallet. Även giftermålsåldern bör ha blivit högre.

Det äldre regelverket från medeltiden rörande jord och arbetskraft hade sålunda, fram till 1730-talet, utvecklats mot större restriktivitet. Syftet var att tillförsäkra kronan och de högre stånden arbetskraft, men i praktiken begränsades familjebildningen och därmed befolknings-tillväxten.

Kapitel V

Frihetstidens jordbruksentusiasm och "lantbrukets upphjälpande" i Finland

Företrädarna för frihetstidens jordbruksentusiasm hade den grunduppfattningen att jordbruket är källan till all rikedom.¹ Vid sidan härav fanns ideologiska och ekonomisk-teoretiska skillnader sprungna ur en brokig mångfald av uppslag och impulser. Den svenska förfysiokratiska entusiasmen för jordbruket inbegrep i själva verket flera riktningar, enligt Heckscher.² Det som kännetecknade den jordbruks- och befolkningsvänliga litteraturen i Sverige vid mitten 1700-talet var, enligt Lars Herlitz, insikten om det egna landets egenart och ett mer självständigt förhållningssätt till den utländska litteraturen.³

¹ Forsman, K., 'Studier i det svenska 1700-talets ekonomiska litteratur.' i *Historiska och litteraturhistoriska studier* 23. [Skrifter utg. av svenska litteratursällskapet i Finland 312.] Helsingfors 1947. s. 172–78.

² Heckscher, E., *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*. Stockholm 1949. Vol. 2:2, s. 858ff. Det fanns en stor skillnad mellan fysiokratismens strama och doktrinära resning, och de mycket enkla och vardagliga tankegångarna rörande livsmedelsproduktionens nödvändighet som de jordbruksvänliga varianterna av merkantilismen framförde, enligt Heckscher.

³ Herlitz, L., (1991), s. 130–32.

Om mångfalden av uppslag karakteriserade de mer övergripande ekonomiska teorierna på 1700-talet, har det dock funnits färre idéer i fråga om jordbrukets organisationsformer. E. Jutikkala har betonat att det fanns två, skenbart motsatta, företeelser som båda hade som högsta mål att höja jordbrukets avkastning, och som var skapelser av samma tidsanda: bytvånget formaliserat i mönsterbyordningen (1742), och storskiftet (1757).⁴

Det svenska jordbrukets organisationsform, med tegskifte på inägorna och samfällighet på utägorna, hade sedan medeltiden överlevt nästan oförändrad. Även det nya lagverket som tillkom 1734 fastställde tegskiftet som den lagliga organisationsformen.⁵ För lantbrukets del gällde det således fortsättningsvis att antingen bygga vidare på det sedan gammalt existerande tegskiftet eller att detta radikalt förändrades genom skiftesreform.

Det samtida engagemanget för ett nytt skiftesväsende kan dock inte uteslutande betecknas som tekniskt. Kalle Bäck har hållit före att storskiftet bör ses från ett vidare, populationistiskt, perspektiv.⁶ Här framskyntar dock inte enbart intresset för en talrik befolkning. Frågan om hur folkmängden bäst skulle kunna nyttjas blir i lika grad viktig. Den kanske mest genomtänkta uppfattningen rörande den allmänna nyttan av storskifte, ett nytt skattesystem och en tät och växande folkmängd framlades av E. O. Runeberg vars verk behandlas i nästa kapitel (VI).

För Finlands "upphjälpande" bildades riksdagsdeputationer och ekonomikommissioner under första hälften av 1700-talet. De hade bland annat uppgiften att avge förslag för detta ändamål. Förbättringsförslagen spände över vida fält. Man diskuterade en eventuell ökning av antalet förvaltningsområden, län och socknar; man tog upp tjänstemännens bristande kunskaper i finska; anläggandet av nya stapelstäder, samt kanal- och vägbyggen. Därtill diskuterade man de frågor som jag anser vara centrala i den fortsatta framställningen, nämligen befolknings- och tjänstehjonsfrågan, jordbrukets iståndsättande, skiften av jord och skattelättnader. Den stora frågan angående jordbrukets organisation, som delade befolkningsentusiasterna inbördes,

⁴ "Byordningar med bytvång trugades på bönderna, och de tvingades att gå med på storskifte: detta genomfördes som en teknisk och inte som en idéell reform, (...)" Jutikkala, E. *Bonden i Finland genom tiderna*. Helsingfors 1963. s. 262f.

⁵ Ahlbäck, R., *Bonden i svenska Finland. Teori och praktik inom åkerbruket och boskapsskötsel*. Helsingfors 1983. [Svenska litteratursällskapet i Finland, 509] s. 35.

⁶ "Storskiftet måste placeras i ett större perspektiv, där den primära målsättningen var att modernisera den svenska landsbygden för att ge utrymme åt en större befolkning." Bäck, K., *Bondeopposition och bondeinflytande under frihetstiden*. Stockholm 1984. s. 194.

var om folkökningen skulle framkallas genom nybyggen och kronans försorg, eller genom hemmansklyvning och torpbildning på de redan befintliga lägenheterna.

Först skall här behandlas frågan om jordbrukets organisationsform med avseende på arbetskraftsförhållanden. Därefter redogörs för de riksdagsdeputationer och ekonomikommissioner som förberedde ärenden rörande folkökning och jordbrukets upphjälpande i Finland.

5.1. Reglering av arbetskraftsförhållanden genom lokala föreskrifter och byordningar

Man kan observera olika slags institutionella lösningar för att reglera landsbygdens arbetskraftsförhållanden i Norden under 1700-talet. Å ena sidan försöker centralmakten att generellt reglera arbets- och tjänstehjonsförhållandena. I Danmark framträder detta genom stavnsbåndet, medan tjänstehjonslagstiftningen begagnas i Norge och Sverige. Dessutom förekom lokala institutioner för att reglera arbets- och tjänstehjonsförhållandena i både Norge och Sverige. I Norge finns särskilda lokalföreningar, i Sverige utformas byordningar.

5.1.1. Norska lokalföreningar

Norska lokalföreningar anses ha tillkommit därför att den allmänna lagstiftningen varit ineffektiv. De äldre norska lagar och bestämmelser som reglerade tjänstehjons-, daglönare- och lösdrivareförhållanden anses ha varit verkningslösa fram till början av 1800-talet, då lagstiftaren skärpte de förordningar som hade utkommit vid mitten av 1700-talet. Men ingripandet från den centrala statsmaktens håll tycks återigen varit förgäves, ty bönderna intog, enligt S. Skappel, samma ståndpunkt i denna sak som de hade gjort sedan medeltiden och skyddade dessa så kallade lösdrivare.⁷

I Norge hade man emellertid skapat lokala föreningar för att lösa tjänstehjons- och arbetarfrågor, åtminstone sedan början av 1700-talet. Byarnas inflytelserika personer, oftast under ledning av sockenprästen,

⁷ "I 1812 utsedte saaledes vicesatholderen et circulære hvorved frg. av 9de aug. 1754 indskjærptes, da han av flere indberetninger hadde bragts i erfaring at ungdommen paa endel steder kun tjener paa vissa tider av aaret og hendrev den øvrige tid i dovenskap. Ved frg. av 9de april 1813 blev indført den forandring i frg. av 9de aug. 1754, at de som ikke tok sig tjeneste, kan hensættes 1-2 maaneder i sognets arresthus paa deres egen bekostning." Skappel, S., 'Om Husmandsvæsenet i Norge. Dets oprindelse og udvikling', i *Skrifter utgit av Videnskapsselskapet i Kristiania 1922*. II Historisk-filosofisk klasse. 2. bind. Kristiania 1923. s. 64.

hade slutit sig samman för att stävja skyddandet av sådana lösa arbetare bland husmän och bönder.⁸ Det är lätt att känna igen argumentationen, på samma sätt som i Sverige klagar man på norsk sida över arbetarnas egenmäktighet. Allmogen i Hoff hade förenat sig för att hålla ordning bland sig själva och sina arbetare. Skappel menar dock att sådana sammanslutningar var ägnade att hålla tillbaka småbönder och torpare på den "oordnade arbetskraftsmarknaden". Småbönder hade ju mindre möjligheter att upplåta torp, samtidigt som få torpare hade råd att anställa tjänstehjon året om. De lokala föreningarna skulle således gynna de stora och medelstora jordbruken genom att dessa för sin egen del kunde räkna med ökad tillgång på tjänstehjon och/eller torpare.

5.1.2. Svenska byordningar

I Sverige kan man finna tilltagande aktivitet vid mitten av 1700-talet för att skapa lokala institutioner, som åtminstone delvis hade sin motsvarighet i ovannämnda norska lokalföreningar. Mönsterbyordningen (1742) och dess tilltänkta efterföljare, det så kallade 1752 års organisationsprojekt, är tydliga tecken härpå.

Bysamhället under landskaps- och landslagarnas tid var ordnat med tegskifte på inägorna och samfällighet på utägorna. I båda fallen fungerade innehavet av en viss tomt eller skatt i byn som mätare av det enskilda hemmanets andel av byn. Även tjänstehjonslagstiftningen (rörande landsbygd) hade av ålder varit förankrad i landskaps- och landslagens byggningsbalk.⁹ I bysamfälligheten reglerades åtskilliga ärenden – rörande bland annat hägnadsskyldighet, vägar, broar, betesrätt, besittnings- och ägofrid samt jordbruksarbeten – av byns delägare vid mer eller mindre reguljärt förekommande stämmor. Den som inte hade uppfyllt sina skyldigheter, kunde dömas till böter.

⁸ Ett utdrag från stadgan till en sådan förening som slutits bland allmogen från Hoff socken i Solør år 1728 illustrerar detta: "Og som endel bønder og husmænd indtager sin slegt og andre venner til sig under skin at være tjenestefolk, som dog løper den meste og bedste tid bort aannetider, fløtning, skoghugst og deslige for dagpenge, saa og for et ringe arbeide en viss tid, tilsteder dem vilkaar at nyde av tømmerhugst, sæd paa gaarden, kreaturers holdese og videre, saa skal saadant efterdags ikke mere lides eller tilstedes iblandt os, men enhver for sig herudinden redelig og uprigtig at handle under vedbørlig ansvar." Skappel, S., (1923), s. 65.

⁹ *Uplands-lagen*. Widærbobalkær XI. Utg. af D. Schlyter. Stockholm 1834. *Östgöta-Lagen*. Bygda balkær XII-XIII. Utg. af D. Collin och D. Schlyter. Stockholm 1830. *Sveriges Rijkets Lands-Lag*, (...) Stockholm 1726. Byggningsbalkens XV kapitel: Om Legho folk och Legho stemmor. Det nya lagverkets stadganden (1734) rörande tjänstehjon återfinns däremot i handelsbalkens kapitel XIV.

Böterna tillföll byalaget, som även hade möjlighet att ta böterna i mät om de inte erlades godvilligt. Även 1734 års lags byggningabalk förutsätter en viss samverkan mellan bydelägarna, men den byalagens domsrätt som fanns i landskaps- och landslagarna inkluderades däremot inte alls.¹⁰

Omregleringen hade alltså medfört försämringar vad gällde den lokala domsrätten och dess verkställighet. Detta riskerade uppenbarligen att på lång sikt sänka effektiviteten i bysamverkan. Mönsterbyordningen (1742) kan således ses som ett sätt att återskapa den effektiva bysamverkan som redan hade funnits under landskaps- och landslagarnas tid. Genom lokala byordningar skulle samfälligheterna således kunna återskapa och effektivisera regleringen inom byn genom att däri införa bestämmelser som inte fanns i den allmänna lagens byggningabalk, men som på grund av lokala förhållanden och sedvanan kunde anses som angelägna. Byordningarna skulle därmed gälla som lag inom byn.¹¹

Vid tillkomsten av byordningar har, förutom de brister som 1734 års lag i detta avseende hade medfört, även andra omständigheter medverkat sedan början av 1740-talet. Hit hör med all säkerhet det allmänna medgivandet från 1740 och 1741 att göra uppodlingar på mossar och kärr utan att dessa skulle medföra ökning av skattskyldigheten. Förordningen från 1740 inte bara förutsätter utan även uppmanar, till samverkan bydelägare emellan. I en skrivelse till landshövdingar (1741) hade k. maj:t ansett det nödvändigt att närmare förklara innebörden av denna reform. Landshövdingarna fick därmed uppgiften att övervaka denna nyodlingsverksamhet och underlätta för tillkomsten av byordningar.¹²

Mönsterbyordningen (1742) kom således att komplettera den nya lagens (1734) bestämmelser om arbetskraften. Lands- och landskapslagarnas byggningabalk hade tidigare innehållit en paragraf som berörde arbetskraft. I enlighet därmed föreskrev mönsterbyordningen att ingen må utan grannars tillstånd på sina ägor inta inhysesfolk, eller "annat folk af mindre frägd". Motsvarande bestämmelser ingick även i lokala byordningar.¹³

¹⁰ Ahlbäck, R., (1983), 35-39, samt Ahlbäck, R., *Socklots byrätts protokoll 1751-1761*. H-fors 1971. [Svenska litteratursällskapet i Finland, 444. Folklivsstudier VIII], s. 7-10.

¹¹ Ibid.

¹² Jutikkala, E. *Bonden i Finland genom tiderna*. Helsingfors 1963. s. 266-67

¹³ Ahlbäck, R., (1971), s. 30, 38. Bysamfälligheten i Socklot hade även för avsikt att inhysesfolket skulle hjälpa till med omlagning och byggandet av rånhängnader. Se härom även hos Jutikkala, E., (1963), s. 265.

S. Ljung har hållit före att initiativtagaren till mönsterbyordningen knappast kan komma från bondeståndet. Kapten C. Roxendorff anses ha varit en drivande kraft.¹⁴ Det är dock svårt att föreställa sig några allmänna skäl till varför bönderna skulle varit emot en effektivare bysamverkan. I Roxendorffs förlaga till mönsterbyordningen hade även byggandet av backstugor förbjudits, vilket sedan ändrades i den slutliga lagtexten av kammardeputationen.

Strävan att reglera arbets- och tjänstehjonsförhållanden genom lokala föreskrifter förekommer därtill i det så kallade 1752 års organisationsprojekt. Ett förslag till "Instruction för Soknarnes Œconomiska Samhällen eller Sokn-Ordning", daterad 27/4 1752, inkluderar följande paragraf (§9):

"I bland andra nyttigheter som av denna ordning äskas och förväntas, bör ock vara samhällets omsorg at tilse, thet ingen syslelös som til något slags arbete kan finnas skickelig eller tienlig, må tålas eller hysas, utan hwar och en nyttjas til den giärning, sysla och arbete som den kan finnas skickelig at öfwa: ock bör således alt löst folk och lättningar hos kronobetiente genast angifwas, hwilcka åligga bör at med sådana effter lag och förordningar utan uppehåll förfara."¹⁵

I jämförelse med mönsterbyordningen (1742) medförde 1752 års organisationsprojekt således strängare bestämmelser i fråga om arbetar- och tjänstehjonsförhållanden. Organisationsprojektet (1752) inkluderade dels villkorslösa föreskrifter rörande "syslelösa" personer, dels anknöt det direkt till den rådande tjänstehjonslagstiftningen.

5.1.3. Sammanfattande synpunkter

Medelst det nya lagverket (1734) förändrades förutsättningarna för den effektiva bysamverkan, inklusive domsrätt, som hade funnits i den äldre lagstiftningen. Genom mönsterbyordningen och lokala byordningar skulle den gamla ordningen återställas. Avsikten har även varit att främja jordbruket. Rätten att bygga backstugor eller att på annat sätt

¹⁴ Ljung, S., 'Kring tillkomsten av 1742 års byordningsprojekt', i *Festskrift till G. Carlsson*. Lund 1952. s. 285-99.

¹⁵ Westerlund, L., *Sockensamhällen och provinssamfund. Riksdagsbehandling av 1752 års organisationsprojekt rörande "Œconomiska Samhällen til Landthuushåldningens uphielpande"*. Åbo 1988. [Meddelanden från ekonomisk-statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo akademi. Ser. A:267]. s. 58. Inrättandet av nya administrativa institutioner, såsom : "lantkollegier", "lantgillen", "sockensamhällen" eller "provinssamfund", mm. har sysselsatt ett antal skriftställare i Sverige under tiden 1700-1760. C. Polhem, A. Duhre, J. Faggot, A. Berch och S. Scultze har lagt fram planer för sådanda korporativistiska institutioner. "Instruction för Soknarnes Œconomiska Samhällen eller Sokn-Ordning" av 1752 lades däremot fram av riksdagens kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen. L. Westerlund har i sin studie närmare redogjort för tillkomsten av detta organisationsprojekt.

inhysa folk bör haft stor betydelse för både folkökningen och tillgången på arbetskraft. Tillsammans med den rådande tjänstehjonslagstiftningen kan en effektivare bysamverkan närmast ha verkat omfördelande *inom byn*. Det skulle, på samma sätt som var fallet med berörda norska lokalföreningar, favorisera det privilegierade och stora jordbruket samtidigt som småbrukens möjligheter att avlöna arbetskraft för kortare perioder minimerades.

Vilka konsekvenserna blivit om det så kallade 1752 års organisationsprojekt hade kunnat genomföras tillsammans med den projekterade, mycket restriktiva, tjänstehjonsförordningen 1752 kan vi enbart spekulera om. Dessa förslag diskuterades och lagarna förbereddes i riksdagen. Mot denna bakgrund framstår den inriktning som pläderade för friare förhållanden som småbrukarvänlig.

5.2. För jordbrukets och Finlands upphjälpande vid mitten av 1700-talet

Frihetstidens finska riksdagsdeputationer och ekonomikommissioner blev viktiga fora för intresset för lantbruket och folkmängdens ökning. Många reformförslag förbereddes och lades fram inför riksdagen, inte bara för Finlands, utan även för hela rikets utveckling.¹⁶ Tillkomsten av dessa deputationer och kommissioner härrör inledningsvis från den svenska besvärsinstitutionen.¹⁷

Dessa finska deputationer och kommissioner har, som besvärsinstitutioner, haft en allmän uppgift att medla mellan olika intressegrupper

¹⁶ A. Mickwitz har redogjort för de finska deputationerna och ekonomikommissionerna från 1742 till 1747. Mickwitz, A., *De finska deputationerna och ekonomikommissionerna under frihetstiden. I-II*. H-fors 1912-14. T. Paloposki har behandlat dessa deputationers och kommissioners arbete under tiden 1751-1766. Paloposki, T., *Suomen talouden kehittäminen 1750-1760-lukujen valtiopäiväpolitiikassa*. [Historiallisia tutkimuksia, 98] Helsinki 1976. S. Ervasti har däremot redogjort för den finska beredningskommissionens sammansättning och politiska indelning under riksdagarna 1755-56. Ervasti, S., 'Suomalainen valmistelukunta valtiopäivillä 1755-1756', i *Historiallinen arkisto*. [Toimittanut Suomen Historiallinen Seura] Vol. 59(1964). Helsinki. Därtill har M. Koveros och E. Gyllings arbeten om kronokolonisation respektive torparinstitutionens utveckling varit givande såsom ingångar till berörda riksdagshandlingar. Jag kan dock inte ansluta mig till deras uppfattning om J. Faggots och E. O. Runebergs demografiska intentioner. Se härom närmare i det nästföljande kapitlet VI. Kovero, M., *Valtion uutisasutus Ruotsin Suomessa jälkeen ison vihan*. Helsinki 1909. s. 19f; Gylling, E., *Suomen torpparilaitoksen kehityksen pääpiirteet Ruotsinvallan aikana*. Helsinki 1909. s. 120f.

¹⁷ För att organisera behandlingen av det stora antalet besvär efter kriget behövdes det ett särskild forum där besvären kunde behandlas och förslag beredas. Mickwitz, (1912), I. s. 3f.

samt att verka för "Finlands upphjälpande".¹⁸ Medlingsuppgiften gällde först och främst tvisten mellan kronans räntegivare och dess rättagande tjänstemän. Efter kriget var det ju självklart, att de orter som hemsökts av kriget och dess prövningar skulle medgivas ett antal så kallade frihetsår, dvs. befrias temporärt från skatter och avgifter till kronan. Frihetsåren skapade emellertid svårigheter vad gällde avlöningen av kronans indelta civila och militära tjänstemän.¹⁹ Vad sedan gäller uppgiften att verka för "Finlands upphjälpande" infortrade de finska deputationerna och ekonomikommissionerna upplysningar från myndigheter samt emottog besvär och förslag från allmänheten, de samarbetade med landshövdingar och kollegier. Reformförslagen, som oftast grundade sig på ovannämnda uppgifter och interna memorialer, föregicks av prokollförda sammanträden.

5.2.1. L. Ehrenmalms förslag om allmänningars och ödemarkers kolonisation på 1740-talet

Den första finska deputationen hade L. Ehrenmalms memorial (1740) som utgångspunkt i sitt arbete för "Finlands upphjälpande".²⁰ Ehrenmalm beskrev Finland som ett mycket vidsträckt, fruktbart och folklöst land där stora områden fortfarande låg outnyttjade, samtidigt som misshushållningen med skogarna bredde ut sig. Kronan kunde antingen "genom egen drift förskott och anstalter" påbörja nyodlingsarbetet i Finland eller från Sverige sända "collonister" i synnerhet till Österbotten.²¹ Förutom förbättrade far- och kommunikationsleder pläderade Ehrenmalm även för att kronan skulle grunda spannmålsmagasin i syfte att utjämna prisfluktuationerna på spannmål. Medelst sådana institutioner skulle prisnivån alltså kunna upprätthållas på hög

¹⁸ Mickwitz, (1912), I. s. 151f; samt Mickwitz, A., (1914), II. s. 74ff, 93ff.

¹⁹ Den mest betydande av skatterna som skulle efterskänkas var jordeboks- och mantalsräntan. Dessa var dock mycket varierande i olika landsdelar, ofta kunde de variera t. o. m. i olika delar av samma socken.

²⁰ Ehrenmalm, L., 'Lagman Lars Johan Ehrenmalms memorial angående Finlands rätta skötsel och bruk samt värkelige tillväxt och uppkomst', dat. 29/12 1740, tryckt i *Skrifter utg. af Svenska literatursällskapet i Finland IX. Förhandlingar och uppsatser* 3. Helsingfors 1888. s. 160-82. L. Ehrenmalm var vid 1740-41 års riksdag ledamot av sekreta utskottet. Han utnämndes till revisionssekreterare 1742 och fick 1744 av regeringen uppdraget att med befolkningen i Finland söka överenskomma om en minskning av frihetsåren. Under 1744-49 var han landshövding i Åbo-Björneborgs län. Till den finska deputationen som tillsattes under rd 1746-47 lämade Ehrenmalm ett ytterligare memorial (Hörsamt memorial av L. E. inlämad till finska deputationen 1747). Han tillkallades även ofta som sakkunnet vid närvara vid deputationens sammankomster. Mickwitz, A., (1912), I. s. 5.

²¹ Ehrenmalm, L., (1888), s. 167.

nivå även under de goda skördeåren, då utbudet av spannmål var större än vanligt.²²

Vad gäller arbetskrafts- och tjänstehjonsfrågan var Ehrenmalm anhängare till de gamla restriktionerna och tjänstetvånget. I själva verket talade han för tjänstetvångets utvidgning, och föreslog att regeringen skulle genom lag förbinda soldater och ryttare till arbete hos rusthållare och rotebönder, eller hos andra behövande i Finland.²³

Framträdande i frågor rörande jordskiften var inspektören, sedermera lantmäteriets överdirektör, J. Faggot, som blev medlem i finska ekonomiekommissionen 1743.²⁴

I sitt memorial till ekonomiekommissionen hävdar Faggot att ett land först måste uppmätas och beskrivas för att sedan kunna uppodlas och befolkas på ett rätt sätt.²⁵ Faggot omnämner Ehrenmalms memorial från 1740, men tycks ändå anse att nyodlingsverksamheten måste planeras mer noggrant. Visserligen delar Faggot Ehrenmalms uppfattning om nyttan av en talrik befolkning, men hur man bäst kunde främja folkökningen fanns det delade meningar om. Faggot avvisade direkt Ehrenmalms förslag om att skicka nybyggare från Sverige eftersom det även på den svenska sidan redan fanns "en lika stor brist på folk, som på medel och förlag." Faggot ville inte heller stödja sig på lagar och tvång för att lösa arbetskraftsbristen, utan genom uppmuntran och frivillighet befordra den naturliga folkökningen. Tidiga giftermål skulle uppmuntras, lantmannen skulle tillåtas att klyva sitt hemman i många delar och att ha så många barn och tjänstehjon han själv ville. Tjänstehjonen skulle få gifta sig och bo där de önskade, även om de inte hade eget jordbruk.²⁶

Även i fråga om magasininrättningen skilde sig Faggot något från Ehrenmalms ståndpunkter. Magasin, som Ehrenmalm föreslagit, skulle

²² "Häri genom kunde ock jämnvigten underhållas emellan landtmannen och borgaren i goda år, så att allmogen ej blefve tvungen att för alt för ringa pris sin säd föryttra." För att täcka kostnaderna för kommande spannmålsuppköp till sådana magasin skulle kronan bistå och fondera landshjälp eller dyl. medel. Ehrenmalm, L., (1888), s. 169f.

²³ "Underkastar jag ock Riksens Höglofl:e Ständers gunstiga gottfinnande, om icke den frihet som soldater och ryttare nu i Finland njuta kunde någorlunda inskränkas, och de förbindas någon tid af året tiäna hoss deras rusthållare, rotebönder eller ock andra som dem behöva." Ehrenmalm, L., (1888), s. 166.

²⁴ Mickwitz, A., (1912), I. s. 150, 152-63.

²⁵ Faggot, J., 'Betänkande om Stor-furstendömet Finlands uphjälpande, efter anmodan upsatt och ingifwit i Kongl. Finska Œconomie Commissionen.', dat. Stockholm 5/5 1745, SRA. Skoklostersamlingen. Manuscripta miscellanea, vol 24, fol. 390-411. Detta betänkande framstår som en förlaga till Faggots bok: *Svenska Landtbrukets Hinder och Hjälp*. Stockholm 1746. Vissa delar av betänkandet återges ordagrant i boken.

²⁶ Faggot, J., (1745), fol. 402f.

väl på kort sikt vara nyttiga, men dessa skulle inte lösa alla problem rörande spannmålets avsättning. Jordbrukets avsättningsproblem var ju inte helt och hållet konjunktorellt betingade. Det största hindret härvidlag bestod av städernas brist på folk och näringar.²⁷ Dessa förhållanden skulle inte kunna lösas genom att kronan lade upp magasin, som med skattemedel köpte upp spannmål under de goda skördeåren. Lantbrukets produktions- och avsättningsproblem skulle däremot förbättras genom en rad institutionella förändringar som påverkade både producenternas förhållanden på landsbygden och städernas villkor.²⁸

Bland skriftställarna till den finska ekonomikommissionen (1743–46) och deputationen (1746–47) framträder, förutom Ehrenmalm och Faggot, även kronans löntagare och indelningshavare, samt städernas borgerskap. De uttryckte var för sig idéer om kolonisationen och delning av jorden. För att främja Österbottens uppodling framlades två intressanta memorial, den ena från kyrkoherden M. Pazelius från Kälveå och den andra från vice borgmästaren H. Pipping från Vasa. Intresset för en ny skattläggning och jordskiften framträder mycket tydligt i deras förslag.

M. Pazelius' memorial handlar om betydelsen av en ny skattläggning i Österbotten. Omfattande skogsbruk jämte misshushållningen med skogar, genom svedjande och tjärbränning, var ett resultat av höga kronoutlagor, enligt Pazelius. Därför borde Österbotten skattläggas på nytt. Den gamla skattläggningen från 1608 hade skett på måfå. Jordskatten var inte hög vid den här tiden och det hade varit lätt för hemmansägarna att påta sig ett högt mantal och vida ägor. De nya och alltmer växande jordskatterna som tillkom under 1600-talet hade emellertid lett till att husbönderna var tvungna att svedja och bränna tjära för att klara sig. När tjärpriserna gick upp under 1600-talet, vårdade sig många bönder mindre om sina åkrar. Därför var kronans jordskatter delaktiga i att bönderna i Österbotten fortfarande sysselsatte sig med andra näringar än åkerbruket. Genom en ny skattläggning

²⁷ Faggot, J., (1745), fol. 407f.

²⁸ "För den skull står det fast, at så länge et medelmåttigt Spannmåls pris hos oss ej winnes genom MAGAZINERS inrättning, til hwilcka Landtmännen få hålla sig, så i de magra som feta åren, så länge ej flera Städer blifwa anlagda uti et widlyftigt Land, och så länge Städerna ej blifwa fulla med folck, och sysselsättas med viktiga näringar: så länge måste ock Landt Bruket ligga öde, ock antingen brista eller hindras i afsättningar. In summa: Finlands så väl som andra våra Landsorters upkomst, beror så mycket på Städernas ans, och på deras PRIVILEGIERS ändring eller förbättring; så at jag håller alla andra hjälpmedel, och i synnerhet främmandes underwisningar om Lands Culturens skötsel, för otillräckliga, om icke frucktlösa, så framt de ej få biträde och sin fulla styrcka af Städernas upkomst." Faggot, J., (1745), fol. 403–05, 408.

kunde byarna emellertid få sina skogsägor avskilda från allmänningen. Därmed skulle man kunna minska skogsödandet samtidigt som en stor del av sockenjorden kunde lämnas till särskilda kronoallmänningar. På sådana allmänningar skulle det även vara möjligt att anlägga nybyggen utan hinder av andra bydelägare.²⁹

H. Pipping var för en ökad hemmansklyvning, han var även anhängare till att bönderna skulle få ha så många barn och tjänstehjon som de önskade. Men han var definitivt emot det bland bönder förekommande mångsyssleri (fiskeri, tegelslageri, kalkbränning och hållskjuts) som han ansåg vara ett hinder för lantbrukets utveckling. Samfälligheten i skog och mark samt tegskiftet i åker och äng var ytterligare ett stort hinder, enligt Pipping.³⁰

Det är anmärkningsvärt att idén om storskiftet, skifte av både in- och utägor, så tydligt och tidigt uppväcktes av borgerskapets representant i Vasa. Kyrkoherden M. Pazelius hade däremot varit mer intresserad av kronoskogars avskiljande från byskogar.

Den finska deputationens betänkande (daterad 9/7 1747) anses ha varit mycket betydelsefull för utvecklingen av Finlands lantbruk.³¹ Deputationen har tagit intryck av både Faggots och Ehrenmalms synpunkter. I flera viktiga fall tycks Ehrenmalms uppslag emellertid ha vägt tyngre än Faggots.

Vad gäller magasinfrågan skulle sädeshus inrättas genom att invånarna själva skulle anlägga sockenmagasin. För att verksamheten skulle komma i gång skulle kronan köpa spannmål. Deputationen föreslog även att en magasinsfond, uppgående till 300 000 daler silvermynt, skulle kunna stå i ständers bank på samma sätt som hade beviljats till manufakturerna. Detta var också Ehrenmalms förslag.

²⁹ Pazelius, M., 'Tanckar om Landthushållningens förbättrande i Österbotn.', Odaterad, upplästs 22/10 1747. SRA. Frihetstidens utskottshandlingar, r.d. 1746-47. R2896. Finska deputationens protokoll och handlingar, fol. 357-366. Kyrkoherden M. Pazelius från Kälveå i Österbotten var intresserad förutom skogarnas tillstånd även av kronoboställernas behov av byggnadsmaterial och bränsle.

³⁰ Mickwitz, A., (1914), II. s. 130. Henrik Pippings memorial om lantbrukets förbättring i Finland, uppl. 8/1 1747. SRA. Frihetstidens utskottshandlingar, r.d. 1746-47. R2896. Finska deputationens protokoll och handlingar, fol. 346-53.

³¹ Danielson-Kalmari, J., *Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää 18:nella ja 19:nellä vuosisadalla: Piirteitä vapaudenajalta II. Yhteiskunnallisia virtauksia*. Porvoo 1932, s. 269ff. Den finska deputationen lade fram två betänkanden under 1747. Det första (daterad till 29/1) handlade till större delen om antalet kronans tjänstemän, antalet förvaltningsområden och språkfrågan i Finland. Det senare betänkandet var dock mer inriktad på ekonomiska frågor: 'Betänkande, om hushållningen samt dess uphjälpande och förbättring i Stor-Furstendömet Finland', dat. 9/7 1747. SRA. Frihetstidens utskottshandlingar, r.d. 1746-47. R2896. Finska deputationens protokoll och handlingar, fol. 279-314.

Tjänstefolkets uppsägningstid skulle flyttas till 8/11 och flyttnings-tiden till 11/12. Städerna skulle inte få emotta och hysa löst folk, ej heller bruken hysa mer folk än de behövde; skolungdomen skulle inte få bli så mångtalig. Inhysesshjon eller husmän skulle inte få rätt att slå sig ned i backstugor, ej heller hysa många barn hos sig. Denna restriktivitet närmade sig Ehrenmalms förslag.

Den ojämna och dryga beskattningen ansågs vara en viktig orsak till Finlands otillräckliga uppodling. Passande skattningsmetoder efter ortens beskaffenhet skulle färdigställas och ägorna skattningslägga. Sedan hela Finland uppmätts och kartlagts samt räntorna jämkats, skulle hemmanen i varje socken gemensamt svara för socknens jordeboks- och mantalsränta utan ränteförhöjningar. De gamla hemmanen skulle ha rätt att anlägga nybyggen med en tidsbegränsad skattefrihet. Nybyggen skulle sedan efter frihetsårens slut bli delaktiga i hela sockens årliga räntor, varmed de gamla hemmanen i motsvarande grad skulle erhålla lindring, alltefter Faggots förslag från 1746.³²

Men innan landet hade blivit avmätt borde nybyggarverksamheten påbörjas på kronoallmänningar eller på sådana ställen som inte med säkerhet tillhörde någon annan. För att uppta nybyggen i skogs- och ödemarker samt befolka ödeshemman skulle kronan genast medverka till att "befordra coloniers af hela Familier öfverflyttande til Finland". Till detta behövdes det en särskild fond. Deputationen föreslog att åtminstone 100 000 daler silvermynt skulle reserveras för detta ändamål. Även förmögna personer borde, enligt deputationen, kunna få tillstånd att upprätta kompanier eller intressegemenskaper som skulle bekosta nyodlingen av allmänningar eller kronan tillhöriga obrukbara lägenheter, mot att erhålla skatterätt jämte 50 års frihet från kronoutlagorna. För detta ändamål fanns det ju i Österbotten mycket lämplig mark. I förekommande fall, vid svåra nyodlingar, skulle ännu längre perioder av frihetsår kunna tillämpas.³³ Förslaget var Ehrenmalms.

³² Faggot, J., (1746). s. 83-91. Faggot hänvisar till erfarenheter från Dalarna under Karl XI:s tid.

³³ 'Betänkande, om hushållningen samt dess uphjälpande och förbättring i Stor-Furstendömet Finland', dat. 9/7 1747. SRA. Frihetstidens utskottshandlingar, r.d. 1746-47. R2896. Finska deputationens protokoll och handlingar, fol. 296. Vid beredningen av detta ärende (24/4 1747) hade landshövdingarna Piper och Ehrenmalm personligen varit närvarande. Deputationen hade funnit att följande omständighet borde beaktas i det generella betänkandet: " 2) At Herrar Lands-Höfdingarne, utaf de til colonier föreslagna 100,000 Dr Smt, må äga tilstånd, at lemna dem, som sålunda uptaga Öde-hemman, 50 Dr Smt til dräkters och andra nödvändigheters upkiöpande, hwilke kunna Cronan godtgöras, då deremot proportionaliteter åboen så mycket midre frihet tillägges. Likaledes at Landshövdingarne, efter brefwäxling med Kongl. Collegierne, måge taga af samma medel förskotter til nya merkers uptagande samt kiärrs och mossars utgräfning."

Det är anmärkningsvärt att den finska deputationen behandlade kronans nyodlingsverksamhet och jordskiften på utmarker separat från inägoskiften. Med all sannolikhet sammanhängde detta med den olösta frågan om delningen av allmänningssjorden samt äganderätten till densamma. Problemet skulle komma att behandlas mer utförligt under följande decennier. Vid inägoskiften skulle emellertid majoritetsbeslut råda framför den gällande lagens totala enighet, enligt deputationen.³⁴

Att den finska deputationen gav företräde åt uppodlingen av ödemarker bör ha skapat missnöje bland de hemmansägare och -brukare som redan led brist på arbetskraft. Kronans tilltänkta direkta understöd till enskilda nybyggare eller kolonisationskompanier skulle verka omfördelande till slättbygdens nackdel.

Ehrenmalms förslag om kolonisationen i Finland och Österbotten bör ses mot bakgrund av kronans kolonisationsverksamhet och bruksindustrins behov av resurser i hela riket.³⁵

Kronan hade haft två möjligheter att göra nödvändig skog tillgänglig för de privilegierade järnbruken. Dels kunde kronan tillförsäkra bruken skogsavkastningen från kringliggande krono- och skattehemman. Och dels kunde kronan till brukens nyttjande upplåta "kronans" allmänningsskog även i fråga om oskiftade byamarker. Bruken kunde även få bistånd av kronan vad beträffar omfördelning av arbetskraft. Kronans inkomster i form av hemmanens skattepersedlar (varor och dagsverken in natura samt pengar) utbyttes mot arbets- och kolningskyldighet vid bruken. I stället för att betala sin skatt till kronan fick allmogen således arbeta av dessa till bruksägaren.³⁶

Av omsorg om bruksnäringen hade kolonisationen av stora skogs- och ödemarker begränsats under 1600-talet och i början av 1700-talet, på grund av att skogstillgången blivit mindre i Bergslagen. Det hade därmed bildats en intressegemenskap som var motståndare till kronans kolonisationsverksamhet. I de skogsrika kustområdena på Bottenvikens

³⁴ Deputationen hade ansett det vara angeläget: "at i Byelag de många små skiften så i Åker som i Äng, warda sammanslagne för hwar åbo särskildt uti et stycke, på det hwar och en kunde nyttja des del efter bästa förstånd, (...) och följakteligen, at när ägarne eller åboerne af större delen i Byen åstunda en sådan delning, den måtte verkställas, oaktadt de öfrigas klander och gensago, af Landtmätare." 'Betänkande, om hushållningen samt dess uphjelpande och förbättring i Stor-Furstendömet Finland', dat. 9/7 1747. SRA. Frihetstidens utskottshandlingar, r.d. 1746-47. R2896. Finska deputationens protokoll och handlingar, fol. 296f.

³⁵ Bland redskap för att studera förhållandena härvidlag: Arpi, G., *Sveriges skogar under 100 år*. Stockholm 1959. Schager, N., *Det svenska skogsbrukets förutsättningar och historia*. Stockholm 1925. Karlsson, P.-A., *Järnbruken och ståndssamhället. Institutionell och attitydmässig konflikt under Sveriges tidiga industrialisering 1700-1770*. Stockholm 1990.

³⁶ Schager, N., (1925), s. 41-43.

både sidor hade nya hyttor och bruk anlagts. Det hade dock inrapporterats till statsmakterna, att skogarna där föröddes genom allmogens misshushållning.³⁷ Den befarade skogsbristen skulle motverkas genom en lag om avvitrning (dvs. att byaskogarna skulle avskiljas från allmänningens markerna). Kronan skulle därmed återta och befästa sina rättigheter till stora skogar och allmänningar. Avsikten med författningen var att de avvitrade kronomarkerna skulle bli disponibla för bruksindustriens behov.³⁸ Sålunda begränsades böndernas möjligheter att göra intagor på allmänningen.

Det var landshövdingarnas sak att leda kronokolonisationen. Men 1734 års skogsordning hade förbjudit kolonisationen på alla samfälliga skogsmarker, såväl kronans som enskildas.³⁹ Detta togs sedan tillbaka i förklaringen 1739 till 1734 års skogsordning.⁴⁰ Landshövdingarna skulle därefter se till att stora skogar och ödemarker blev befolkade. Ännu var det inte fråga om uppdelning av nyttjanderätten mellan kronan och byar, utan här kom det av bruksnäringens behov betingade skyddandet av skogar att förmildras med hänsyn till behovet av folkökning.

För att underlätta kolonisationen gavs nyodlaren under 1740-talet långtgående skattelättnader. Detta gällde såväl för nyodlaren av kärr- och mossmark på befintliga hemman, som för kolonisatören av ödejord och stora allmänningar.⁴¹

Den ofrälse person som upptog ödejord till åker och äng i Västerbotten hade, enligt kungörelsen 20/11 1741, förklarats få besitta jorden i evärdlig tid med frälsefrihet. Därtill befriades nyodlaren också från personella skatter under en bestämd tid. En adelsman skulle vid sådana nyodlingar däremot erhålla säterifrihet.⁴² Dessa rättigheter som först angick Västerbotten utökades 1743 att gälla även på andra ställen i riket.⁴³

³⁷ Arpi, G., (1959), s. 22ff.

³⁸ Det sk stora avvitringsverket fastställdes i den kungl. för. och påb. 19/12 1683, där det förklaras att kronan hade full privatsrättslig äganderätt till de skogar, beträffande vilka det inte kunde påvisas att de ägdes av någon annan. Boëthius, B., *Ur det stora skogarnas historia*. Stockholm 1917. s. 92ff.

³⁹ Förordning om Skogarne i Riket, 12/12 1734. Modée, *Utdrag utur alle.... Del II*. Stockholm 1746. s. 1116.

⁴⁰ Förordning öfver 1734 års skogsordning, 5/4 1739, Modée, *Utdrag utur alle.... Del II*. Stockholm 1746. s. 1440.

⁴¹ Förordning, angående Landsculturen, 25/11 1740. Modée, *Utdrag utur alle.... Del III*. Stockholm 1749. s. 1659; samt Förklaring öfver Förordningen af den 25. Nov. 1740. om Måssars och Kiärrs, samt annan oländig marks upodlande, 5/10 1741. Modée, *Utdrag utur alle.... Del III*. Stockholm 1749. s. 1757.

⁴² Modée, *Utdrag utur alle.... Del III*. Stockholm 1749. s. 1806f.

⁴³ Rättigheterna utökades genom: resol. på allmogens allmänna besvär, §. 24, 10/9 1743.

Det är svårt att avgöra på vilket sätt Ehrenmalms synpunkter kunnat påverka uppkomsten av den förmånliga nyodlingslagstiftningen. Visserligen hade Ehrenmalms memorial (1740) blivit flitigt uppläst, såväl i rådet som i riksdagen, men memorialets innehåll avviker från lagstiftningen. Lagstiftaren hade inte gått med på direkta bidrag till nyodlaren, till magasinfonder hade inga medel tilldelats. Den finska riksdagsdeputationen kunde däremot i sitt betänkande medräkna, förutom nämnda fonder för kolonisation och för spannmålsmagasin, även den gällande lagens förmånliga skattelättnader till nyodlare.

Direkta resultat av den finska deputationen (1747) var dels att en ny skattläggning kom i gång i Österbotten, dels att den geografiska mätningsskommissionen påbörjade sitt arbete i Finland.

5.2.2. Landshövding Piper om kolonisation i Österbotten

Landshövding Piper hade inför riksdagen 1751–52 beklagat att ägarna till gamla hemman motsatt sig tillkomsten av nybyggen i Österbotten. Under perioden 1748–51 hade dock 59 nybyggen grundats, men mycket mera skulle ha kommit till om inte de gamla bolbyarnas omåttliga utbredning i utmarkerna hade varit ett hinder för uppodlingen och bosättningen, enligt Piper.⁴⁴ Den mycket ojämna delningen av skogar mellan byar och hemman borde dock kunna rättas till. I samband med den nya skattläggningen i Österbotten skulle skogsandelarna brytas ut från den stora allmanningen. Piper hade föreslagit att 200–300 tunnland skog, beroende på skogens beskaffenhet, skulle vara tillräckligt för ett mantals hemman.⁴⁵ Byar och socknar skulle få sina säkra andelar utskiftade från den stora skogen eller allmanningen, ansåg Piper. Här var det alltså inte frågan om hemmansvisa individuella skogsdelningar.

Under riksdagen 1751–52 förekom inga särskilda finska deputationer eller ekonomikommissioner. Ärenden rörande ödemarkernas kolonisation eller Finlands uppodling behandlades direkt av riksdagens kammar-, ekonomi- och kommersdeputation.

Med hänvisning till lagstiftningen angående ödejordens upptagande i Västerbotten, föreslog riksdagens kammar-, ekonomi- och kommersdeputation (14/5 1752) att landets egna invånare skulle ges företräde framför kolonister från främmande länder.⁴⁶

Modée, *Utdrag utur alle... Del III*. Stockholm 1749. s. 2080.

⁴⁴ Landshövdingen Pipers riksdagsberättelse, r.d. 1751, SRA, Frihetstidens utskottshandlingar, r. d. 1751-2, R3005, fol. 4.

⁴⁵ Kuusi, S., *Isonjaon alkuvaiheet Pohjanmaalla*. Helsinki 1914. s. 57.

⁴⁶ SRA. Frihetstidens utskottshandlingar. R.d. 1751–52. R3002. Kammar-, ekonomi- och

Pipers klagomål mötte visst gensvar i en speciell lagstiftning som bereddes för att underlätta kolonisationen. Deputationen föreslog att Finland snarast och utan vidare skattläggning skulle mätas och delas, så att varje delägare fick en andel av skog och utmark proportionerad efter sitt hemmans storlek. Men vad den övriga marken angick, ansåg deputationen att den borde upplåtas mot frälsefrihet och för evärdlig tid till uppodlaren, oberoende av dennes stånd.⁴⁷ Frånsett förberedelser utkom det inga nya lagar om Finlands kolonisation under riksdagen 1751–52.

Ständerna förenade sig däremot om en ny lag angående uppodlingen av kärr och mossar.⁴⁸ Den nya lagen medförde att upptagandet av sådan mark blev friare än tidigare. Kärr och mossar skulle inte längre få delas i små tegskiften. Ansökan om förmånsrätten till kärr- och mossodlingar på socken-, krono- och häradsallmänningar skulle lämnas till landshövdingen. Efter anmälan kunde nyodlaren trots andras klander lämnas tillstånd att individuellt uppta och nyttja sådan oländig mark till "ewärdelig besittning". Landshövdingen skulle emellertid tillse att till enskild person inte uppläts sådan mark som var nödvändig betesmark för härads- och socknebornas kreatur.

5.2.3. Det populationistiska storskiftet – förslag om storskifte, folkökning och nyodling

Under riksdagarna 1746–47 och 1751–52 hade vidlyftiga utkast lanse-rats om folkökning, kolonisation och skogsdelning i Finland. Diskussionerna och förslagen hade emellertid inte uteslutande berört utägor och skogs- eller oländiga ödemarker. "Storskifte" på inägojorden hade också berörts, men separat från delningen av utmarker.⁴⁹ Delning av

kommers (KEK) deputationen (14/5 1752). Betänkande om den frihet och förmån de böra åtnjuta, som upodla mossar, kärr och annan ödemark till hemmansbruk.

⁴⁷ SRA. Frihetstidens utskottshandlingar (FUH). R.d. 1751–52. R3002. KEK-deputationen (14/5 1752). Betänkande om Finlands uppodlande.

⁴⁸ Kongl. Maj:ts nådiga Förklaring, öfwer de för detta utfärdade Kongl. Förordningar, angående Kärrs och Mossars, samt annan oländig Marks upptagande. 12/8 1752. Modée, *Utdrag utur alle.... Del V*. Stockholm 1756. s. 3310f.

⁴⁹ Se härom Finska deputationens förutnämnda förslag: 'Betänkande, om hushållningen samt dess uphjälpande och förbättring i Stor-Furstendömet Finland', dat. 9/7 1747. Därtill hade allmogen i Blekinge, Närke och Värmland, Skaraborgs, Östergötlands, Kopparbergs, Göteborgs och Bohus län samt på Öland i Kalmar och Dalsland i Älvsborgs län i sitt allmänna besvär, §14 (r.d. 1751–52), begärt att tillkomsten av storskiften i åker och äng borde kunna underlättas. *Bondeståndets riksdagsprotokoll. 7. 1751–1756*. Red. av S. Landahl. Stockholm 1963, s. 325. Angående detta ärende hade riksdagens kammar-, ekonomi- och kommers deputationens kammarutskott i sitt betänkande föreslagit storskifte både i åker

utmarker hade nämligen blivit ett stort problem. Under riksdagen 1755-56 började man däremot mer ingående diskutera sådant jordskifte som samtidigt tog sig an såväl in- som utägorna.⁵⁰ Man krävde då att hemmansägarna skulle få fulla rättigheter att skifta och arrondera ägor samt att anlägga torp och backstugor på sina marker, utan andras inblandning. Den omtalade finska riksdagsdeputationen blev ett viktigt organ, där förslag väcktes och diskuterades.⁵¹ Därtill kom den så kallade kungliga finska beredningskommissionen för Finlands upphjälpande att lämna tungt vägande bidrag.⁵²

Ett iögonenfallande lappkast i kolonisationsfrågan skedde redan under 1752. I sin berättelse om resan till Finland och norra Sverige ansåg kung Adolf Fredrik att jordmånen i Österbotten var mer lämplig för jordbruk än jordmånen på den svenska sidan (Västerbotten, Ångermanland, Medelpad, Hälsing- och Gästrikland). Det var dock tveksamt om nyodlare från främmande länder eller från rikets andra delar skulle vara lämpliga som kolonistörer. Jordbrukaren från annan ort skulle ha svårigheter att anpassa sig till nya förhållanden, han hade ju vant sig vid ett annat klimat samt vid andra seder och bruk. Om nyodlaren flyttade inom riket ökade detta inte rikets folkmängd.

och äng. SRA. Frihetstidens utskottshandlingar, r. d. 1751-52. R3012, Kammar- och ekonomiutskottets betänkanden, s. 1-6. Men nya skifteslagar kom inte att ges ut under denna riksdag. Däremot utkom ett förslag till en ny lantmäteriförordning som i många stycken föregrep den kommande storskifteslagen (1757). Förslag til en förnyad Kongl. Landtmäteri-Ordning, 7/12 1752. Modée, *Utdrag utur alle.... Del V.* Stockholm 1756. s. 3367-97.

⁵⁰ Till detta medverkade Faggot i sitt memorial: 'Betänkande om vårt allmänna tillstånds sjukdom och bot', ursprungl. SRA. Rådsprotokoll: Inrikes civila ärenden, 18/3 1755, 387ff. Tryckt i *Ekonomisk tidskrift*. 48(1946):4, s. 276-89. Stockholm 1946. Bestämmanderätten för storskiftets igångsättande skulle ges till den som önskade skifta, även om grannarna inte samtyckte, på samma sätt även, där kronan ägde hemman i by, där borde detta genast ske. Även skogar skulle delas och därmed sparas.

⁵¹ Den finska deputationen under r.d. 1755-56 hade sin härkomst i ständernas sekreta utskott, alltså direkt underställt till sekreta utskottet, och hette egentligen: "Storfurstendömet Finlands uphielpande förordnade Berednings Deputation." SRA. Frihetstidens utskottshandlingar (FUH). R.d. 1755-56. R3071. Finska Beredningsdeputationens protokoller och handlingar.

⁵² K. maj:t hade i anledningen av kung Adolf Fredriks resa i Finland och rikets norra delar grundat en särskild kommission för att "bereda och föreslå medel och utvägar till detta Storfurstendömet uphielpande och förkåfran". Bland ledamöterna fanns även J. Faggot. K. maj:t Sekreta Proposition till Rikens Ständer. SRA. FUH. R.d. 1755-56. R3071. Finska Beredningsdeputationens remisser, memorialer och projekter.

Kungen hade därtill lämnat en intressant berättelse om landets beskaffenhet. 'Konung Adolf Fredriks berättelse om sin resa till Finland och Sveriges norra landskap år 1752.' Berättelsen är tryckt i *Handlingar rörande Skandinaviens historia*. Stockholm, vol. 40 (1860), s. 353-83.

Nyodlaren var dessutom oftast fattig, och fick arbeta länge innan han kunde försörja hustru och barn.⁵³

Även den kungliga beredningskommissionen för Finlands upphjälpande var tveksam till de olika förmåner som hade företagits för att främja tillkomsten av nybyggen, som kunde leda till folkökning. Orsaken till detta var att ägarna till de gamla hemmanen inte tillät någon kolonisation. Hemmansägarna där nyodlade inte heller själva på grund av ängslan för ökade utlagor.⁵⁴

Därför föreslog kommissionen att den delägare som önskade storskifte i en by, "för åkerbrukets skull eller hjonelagets ökande", borde äga vitsord oberoende av vad grannarna tyckte om saken. Kronan skulle därtill ge en försäkran att jordbeskattningen inte förändrades till följd av nyodling. Likaledes skulle varje by eller gård, som kunde visa laglig åtkomst till skogar, få behålla dessa med villkor att man inrättade nybyggen och nyodlade åker och äng, åt sina barn, mågar och anhöriga eller andra efter behag. Varje jordägare, "om han derwid finner bättre sin räkning", skulle således få lov att anlägga torp och att försvara så många torpare som de önskade.⁵⁵

Det är anmärkningsvärt att kommissionen gjort individualiseringen av både inägojord och utmarker avhängigt av vissa villkor. Den som begärde storskifte i en by skulle ensam få vitsordet om han nyodlade

⁵³ 'Konung Adolf Fredriks berättelse om sin resa till Finland och Sveriges norra landskap år 1752', (1860), s. 357-62.

⁵⁴ "Det skulle wäl synas at de hälsosamma författningar, som i senare åren äro tagna til nybyggens inrättningar, samt kärr och mossars och oländig marks uptagande, hwartil inbyggarena äro uppmuntrade, dels med frihetsår, och dels med Frälse- och Säteri frihets åtniutande, hade bordt uträtta något godt i detta ärendet, men erfarenheten visar et tydligt wederspel. Ty de gamla Bohlstäderna som genom rättegång eller längelig ogwald häfd, skaffat sig åtkomst til stora Skogstrakter nog, släppa ingen främmande in på sådana sina ägor, att där göra någon upodling, ej eller göra de det själfwa, af fruktan för ny skattläggning, fast å utmarken finnas aldrig så många och goda lägenheter til åker och ängs uprödjande." SRA. FUH, r. d. 1755-56. R3071. Finska Beredningsdeputationens remisser, memorialer och projekter. (Ingivit rådet 7/7 1755, upplästs i finska beredningsdeputation, 29/1 och 5/2 1756)

⁵⁵ Ibid. Tjänstehjonslagstiftningen hade varit ett stort hinder för folkökning. "Men det som än mera har hindrat människolägtets ökande och jordens upfyllande, har kommit däraf, att man, emot wissa förordningar icke kunnat förswara torpare för utskrifning, lösa- som och dagswärks folk, som satte sig ned för sig sjelf, i tanka at arbeta och förtiena födan hos andra, enär de icke hade egen jord at bruka, äro förklarade för lösdrifware, och förfallne til Krigstienst eller publict arbete, i stället för det, at slika omisteliga menniskior kunde få öka folkhopen, at ej allenast landtmän och jordägare sluppo hålla tjenstefolck, och finge sysslorne gjorde med mindre kostnad, utan och Indelnings wärcket hade fullkomlig tilgång på sådant folck, som godwilligt arbete sig till krigstienst, eller snarare sagt trängdes derom."

eller anlade torp. Likadant med individualiseringen av utmarker: en förevisad laglig åtkomst var tryggad vid nyodling och torpanläggning.

Kommissionen ansåg att kronan skulle "tillställa nya uppodlingar" på allmänningar, men först skulle man ta reda på lämpliga områden. Således ansågs kronans kolonisationsverksamhet komma i andra hand.

I förhållande till sina naturliga rikedomar skulle Finlands folkmängd väl kunna uppgå till tre millioner personer, ansåg kommissionen. För att folkökningen skulle bli verklig krävdes lagändringar. Eftersom folkbristen var omfattande, och tillståndet var likadant i hela riket, skulle k. maj:t ombesörja att lagen och förordningarna anpassades till folkmängdens ökning.

Svårigheten med ut-, skogs- och ödemarkernas nyodling hängde ihop med tvisten om äganderätten. Problemet om skogsdelningar mellan kronan och enskilda (hemman, byar, socknar och härader) skapade stora svårigheter när frågan togs upp i den finska beredningsdeputationen under riksdagen 1755-56.⁵⁶ I synnerhet var adeln emot att skattebönder direkt skulle ges äganderätt till "öfverloppsorden" dvs. till de utägor som avsöndrades från allmänningar. Man beförde att bönderna gradvis skulle lämna sådana odlingar utan vård. Adeln föreslog att "öfverloppsord" skulle erhållas med frälsefrihet men på villkor att vederbörande skulle nyodla densamma.⁵⁷

För det andra framkom det meningsyttringar, i fråga om skogsdelning, som helt och hållet bestred kronans delaktighet i stora skogar och allmänningar. Prosten C. Mathesius och överstelöjtnant C. Nordenskjöld ifrågasatte var för sig skogsdelningarnas laglighet, dels genom att hävda att kronan inte egentligen ägde ödemarkerna, och dels genom att påstå att kronan genom den forna skattläggningen av hemman efter svedjebruk och tjära redan för länge sedan hade medgivit och avhänt sig både ägande- och kolonisationsrätten till enskilda.⁵⁸

⁵⁶ De huvudsakligaste uppgifter som den finska beredningsdeputationen skulle befatta sig med ingick fyra huvudpunkter: 1) landets beskrivning och avmätning samt undersökning om vilka kostnader byggandet av kommunikationsleder kunde dra med sig. 2) landets mätning och fördelning emellan inbyggarna samt *överbägning på vilket sätt storskiftesdelningar bäst kunde ske*; 3) till förekommande av invånarens utflyttning och folkbrist skulle deputationen föreslå utvägar; 4) att undersöka och överlägga om läns och landshövdingedömens fördelning såsom "otwifwelagit bidragande til landets uphjelpande". SRA. FUH, r. d. 1755-56. R3071. Finska beredningsdeputationens protokoll, 12/2 1756.

⁵⁷ Enligt yttrandet (26/2) av överstelöjtnant Hjärne som var en av adelns representanter i beredningsdeputationen samt yttrandet av adeln 8/3. SRA. FUH, r. d. 1755-56. R3071. Finska beredningsdeputationens protokoll, 26/2 och 8/3 1756.

⁵⁸ C. Mathesius memorial, daterad till 26/2 1756; C. Nordenskjölds votum, daterad till 2/3 1756. SRA. FUH, r. d. 1755-56. R3071. Finska beredningsdeputationens remisser och memorialer.

För det tredje var bondeståndet faktiskt emot att "öfwerloppsjord" skulle mot nyodlingsplikt kunna erhållas med frälsefrihet, såsom adeln föreslagit. I stället förordade bondeståndet att den erhållna jorden skulle vara av samma jordnatur som det i allmänningsjorden delaktiga hemmanet bestod av.⁵⁹ Borgareståndets synpunkter sammanföll delvis med böndernas i denna fråga. Dessa ville inte gå med på den frälsefrihet som adeln hade framställt som ett villkor. Angående nyodlingsplikten ansåg borgerskapet däremot att denna enbart skulle gälla sådana hemman som hade för mycket jord. Erforderliga utlagor skulle däremot utbetalas från sådana nyodlingar efter ett visst antal år av skattefrihet. De som hade för lite jord borde få skattelindring.⁶⁰

Deputationens förslag blev ett slags provisorium, och innebar att när man skulle dela jorden i storskifte, skulle varje hemmansägare erhålla så mycket skogsmark som han kunde bevisa att han haft äganderätten till. Om det därtill fanns ödejord och samfällda ägor som ingen med säkerhet kunde visa rätten till, skulle detta noga undersökas och även den jorden delas i storskifte; vem äganderätten tillföll skulle bestämmas senare.⁶¹ Det av adeln ställda villkoret för frälsefrihet, alltså att hemmansägaren själv skulle vara tvungen att nyodla eller anlägga torp på "öfwerloppsjorden" hade tydligen blivit ohållbart. Frågan om äganderätten till "öfwerloppsjorden" hänsköts vidare till de speciella institutioner, *Æconomie Deputationer*, som i varje landsort skulle försöka bilägga tvisterna mellan olika ägare och intressen, samt därom lämna förslag till nästkommande riksdag.⁶²

5.2.4 Storskiftesförordningen (1757) rörande Österbotten

Storskiftets allmänna motivering är välkänt. Sammanhängande ägoenheter skulle skapas och samfälligheter upplösas för att befrämja både befolkning- och jordbruksutvecklingen. En bydelägare som i övrigt var

⁵⁹ För bondeståndet tillförordnade kungl. sekreteraren Pallen lade fram bondeståndets synpunkter, vid sammanträdet 8/3. SRA. FUH, r. d. 1755-56. R3071. Finska beredningsdeputationens protokoll, 8/3.

⁶⁰ Borgareståndets synpunkter framlades av borgmästaren G. Hagert i deputationens sammanträden 26/2 och 6/3. SRA. FUH, r. d. 1755-56. R3071. Finska beredningsdeputationens protokoll, 26/2 och 6/3.

⁶¹ SRA. FUH, r. d. 1755-56. R3071. Finska beredningsdeputationens protokoll, 15/3 1756.

⁶² SRA. FUH, r. d. 1755-56. R3071. Finska beredningsdeputationens protokoll, 15/3, 22/3, 7/4 och 19/10 1756. I sammanträdet den 19/10 redogör kapten Boije för att ständerna bifallit sekreta utskottets betänkande angående tre *æconomie deputationer* förordnande i Storfurstendömet Finland samt därtill lämnat deputerade av finska beredningen, att föreslå ledamöter. De tre "*Æconomie Deputationer*" förordnades till Österbottens, Åbo- och Björneborgs och Tavastehus län.

berättigad att begära skifte, skulle oberoende av hans ägors storlek ensam kunna kräva storskifte oavsett vad de andra bydelägarna tyckte om saken. Detta var den speciella skillnaden mellan storskifteslagstiftningens och den allmänna lagens bestämmelser rörande byns ombyggnad. Enligt den senare, skulle ju bydelägarna vara ense om ombyggnaden.

Storskifteslagstiftningen medgav således en tilltagande individualisering av jordinnehavet genom enskildas initiativ. Detta gäller i största allmänhet, men storskiftesförordningen (1757) innehåller emellertid ett passus med delvis annan innebörd. I vissa fall framtogs enskilda den nyssnämnda möjligheten till initiativ enligt förordningen. I orter där det fortfarande pågick skattläggningsmätningar skulle storskiftet påbörjas utan att vänta på enskildas ansökningar. Kronan var ju en bland jordägarna i Österbotten, det kanske inte fanns kronohemman i varenda by, men i varje socken fanns det åtminstone något kronohemman.⁶³ Storskiftet i Österbotten dikterades i så måtto uppifrån. Södra Österbotten och Laihela socken blev startpunkten för storskiftets genomförande i Finland år 1757. Här har bläcket knappast hunnit att torka i storskiftesförordningen förrän delningsarbetet skulle inledas i Laihela. Den hemmansbrukande allmogen fick alltså inga tillfällen att själv ansöka om det.

5.2.5 Kronokolonisationens resultat

Om anläggandet av nybyggen i stora allmänningar blivit tillbakaträngd under riksdagen 1755–56, skulle dock nya möjligheter uppstå längre fram under riksdagen 1765–66. I samband med de därpå följande ägodelnings- och storskiftesförordningarna (1766 och 1775) öppnades stora allmänningar, skogs- och ödemarker successivt även för kronans nybyggarverksamhet.⁶⁴ I samband med delningen av stora

⁶³ "(...) så wil Kgl. Maj:t äfwen härmed i nåder hafwa förordnat, at lika som den, enligt Lag, äger witsord, som skifta wil, så bör ock den äga witsord, som wil dela i Storskifte, så at när någon af Grannarna af Byen, om det icke wore mer än en ända, och ehuru liten del den ock kunde innehafwa, wil hafwa sådan delning, den samma då må äga fri- och rättighet at derom anmäla sig på wederbörlig och wanlig ort, (...); men i de orter, hwarest allmänne ref- och skattläggningar äro anbefalte, finner Kongl. Maj:t, det all ägoblandning bör uphäfwas och hemmansägorne derstädes ofelbart i Storskiften förläggas (...). K. maj:ts kungörelse och Förordning, om hemmansägors läggande i Storskiften. Den 5. April 1757. Modée, *Utdrag utur alle.... del VI*, s. 4601–4603.

⁶⁴ Kongl. Maj:ts Förordning, huru Ägo-delningar i Österbotten hädaneftter måge förrättas. 2/12 1766. Modée, *Utdrag utur alle.... Del VIII*. Stockholm 1774. s. 7422ff. K. maj:ts Förordning, angående Storskifts-delningar i Finland och hward derwid i akt tagas bör, 27/7 1775. Modée, *Utdrag utur alle.... Del X*. Stockholm 1781. s. 459–73. Bildandet av nya kronolägenheter på oskiftad mark blev lovlig överallt genom K. Maj:ts förordning angående

allmänningar kunde dock de befintliga gamla hemmanen tillskansa sig stora ut- och skogsmarker.

Även om ökningen av antalet hemman och torp till den övervägande största delen skedde i privat regi, medverkade kronokolonisationen till att antalet nybyggen ökade. På nybyggen kunde torp anläggas och nybyggen kunde också klyvas. Uppkomsten av nybyggen var speciellt omfattande i skogsbygderna i Österbotten, i Vasa och Uleåborgs län, samt i Karelen. Enligt Soininen tillkom under perioden 1750–1875 ca 60 000 hemmansbruk och ca 50 000 torp. Av denna ökning anses kronokolonisationen ha svarat för ca 10 % vad gäller det totala antalet hemmansbruk, alltså torp oräknade.⁶⁵

5.3. Sammanfattande synpunkter

Brist på folk, såväl i Finland som i hela riket, var ett genomgående ämne i den svenska riksdagen under frihetstiden. Sätten att angripa folkbristen varierade dock. Vi kan också observera en politisk omsvängning i fråga om resursallokering på landsbygden. Restriktiv reglering av tjänstehjon och deras villkor, samt återhållsam torparepolitik var kännetecknande för den äldre inriktningen som fick ge sig för den nya och mer populationistiskt inriktade jordbruksvänligheten.

I början av frihetstiden befann sig kronokolonisationen på en låg nivå på grund av omsorgen om extraktiva näringar (järnhanteringen och bruksrörelsen). Genom mönsterbyordningar och allt strängare tjänstehjonslagstiftning kom också det stora och privilegierade jordbruket favoriseras, samtidigt som småbrukens möjligheter att avlöna arbetskraft för kortare perioder minimerades.

Kronans inställning till skogars och allmänningars kolonisation förändrades i slutet av 1730-talet, då man, för att stimulera folkökningen, tillät anläggandet av nybyggen. Därtill började kronan under 1740-talet ge skattelättnader och friheter för att underlätta för tillkomsten av nya hushåll på ut-, öde- och skogsmarkerna.

Intresset riktades även på jordbrukets upphjälpande i Finland, där det fanns mycket jord men lite folk. Riksdagens finska ekonomikommissioner och -deputationer vidtog långtgående dispositioner för att underlätta tillkomsten av nybyggen. Förutom med skattefrihet och skattelättnader, skulle nybyggare uppmuntras med direkta premier: dels till igångsättningskostnader och dels till avsättningshjälp. För detta

”Uppmuntringar till Jordbrukets upphjälpande”, 1770 8/3. Modée, Utdrag utur alle.... Del IX. Stockholm 1777. s. 260.

⁶⁵ Kovero, M., (1909), s. 179–84. Soininen, A., (1974), s. 322–28.

ändamål skulle Finland mätas geografiskt, och Österbotten skattläggas på nytt.

Det av L. Ehrenmalm väckta förslaget om skogars och allmänningars kolonisation med kronans direkta hjälp fick på 1740-talet inget enhälligt mottagande. J. Faggot ansåg redan då att folkökning bättre skulle kunna främjas genom tidiga giftermål på de redan befintliga hemmanen. Därför borde hushållsbildning ges ökade möjligheter genom hemmansklyvning och torpanläggning. Omsorgen om folkökningens möjligheterna var också ett skäl att slopa det ålderdomliga tjäns-tetvånget som hindrade tillkomsten av nya hushåll. Om kronan därtill skulle främja spannmålsavsättningen borde detta enligt Faggot kunna ske med hjälp av städerna. Ehrenmalms förslag om skogs- och ödemarkernas delning och kolonisation fick emellertid större gehör än Faggots hos den finska riksdagsdeputationen.

Det skedde en omkastning i nyodlingsfrågan under 1750-talet. Folkökning och nyodling på befintliga hemmansbruk lyftes fram före nybyggen på stora allmänningar. Visserligen ansågs Österbotten vara lämpligare för jordbruk än rikets övriga norra delar, men att locka landets invånare till obebyggda skogs- och ödemarker avvisades direkt med lämpliga populationistiska argument. Rikets folkmängd ökade inte därigenom att man lät folk flytta från en ort till en annan. Därtill ansågs det att nybyggaren oftast var fattig, och det kunde dröja länge innan han kunde ha råd med hustru och barn.

Frågan om äganderätten till jorden som avsöndrades från allmänningar, "överloppsjord", var fylld av meningsskiljaktigheter. Att ensamt kunna kräva storskifte på såväl in- som utägor belades först med ett villkor att nyodla. Adeln hade tidigare varit emot att allmogen skulle erhålla äganderätt till den från allmänningar avsöndrade jordegendomen. Det stora behovet av arbetskraft medförde emellertid att denna ståndpunkt försvagades. Detta beredde vägen för storskiftet, som i Södra Österbotten medförde uppdelning av alla samfällda ägor, något som främjade tillkomsten av nya hushåll och folkökning. Storskiftet fick därigenom en populationistisk karaktär.

En ytterligare omkastning skedde under 1760- och 1770-talen, då stora allmänningar, skogs- och ödemarker återigen öppnas. I samband med delningen av stora allmänningar kunde de befintliga gamla hemmanen tillskansa sig ut- och skogsmarker. Samtidigt kunde också kronokolonisationen ta fart. Härvidlag uppmuntrades väl uppkomsten av nyodlingar och hushåll, men därmed främjades också tillkomsten av kapital- och arbetskraftssvaga brukningsenheter.

KAPITEL VI

E. O. Runebergs ekonomiska kalkyl för Österbotten

Landet runtom Bottenviken har alstrat ekonomiska författare av främsta slag. I kretsen av svenska nationalekonomer har både Anders Nordencrantz (Bachmanson) och Anders Chydenius intagit en särskild plats som samhällskritiker och reformvänliga. Förutom denna substantiella samhörighet har de också en gemensam härstamning, från det perifera omlandet runt Bottenviken: Väster- och Österbotten. Efraim Otto Runeberg som härstammade från Stockholm var dessutom, liksom A. Chydenius, verksam i Österbotten. Det som särskilt förenar alla tre är kritiken mot den inflationsdrivande bankpolitik som representanterna för det så kallade växelkontoret samt ständernas riksbank bedrev vid mitten av 1700-talet.¹

Därtill propagerade A. Chydenius ihärdigt såväl mot tjänstevånget som det bottniska handelstvånget. Såsom populationist har han varit mer omtalad än E. O. Runeberg.² För Runeberg, liksom Chydenius, var

¹ Virrankoski, P., *Anders Chydenius. Demokraattinen poliitikko valistuksen vuosisadalta*. Helsinki 1986. s. 157-162, 223-257. Herlitz, L., 'Nordencrantz, Anders', i *Sv. biogr. lexikon*. XXVII, s. 187-197. Herlitz, L., (1974), s. 361-64.

² Tjänstehjonsfrågan var en del av det dåtida befolkningsproblemet, bristen på arbetskraft, som ansågs vara ett resultat av tjänstevånget och emigration. Anders Chydenius behandlade detta ämne i en skrift varmed han deltog i vetenskapsakademiens tävling 1763. Virrankoski, P., (1986), s. 115-19.

Österbotten ett eldorado. På grund av jordmånens beskaffenhet och förbindelsen med havet var området särskilt lämpat för kommersiellt jordbruk och spannmålsodling. Men arbetskraften var en knapp resurs.

Bröderna Efraim och Edvard Runeberg³ har räknats till populatio-nisterna och reformmerkantilisterna i frihetstidens Sverige.⁴ Bröderna publicerade, var för sig, ett antal uppsater under 1750- och 1760-talen. Deras kanske viktigaste verk gavs ut i början av 1760-talet.⁵ Här behandlar jag enbart E. O. Runebergs arbeten och gärning.

E. O. Runeberg arbetade med praktiska frågor som rörde sig vid jordbrukets utveckling, lantmäteriet och statens finanser med siktet inställt på att reformera det svenska skattesystemet från grunden. Men när allt kommer omkring bygger E. O. Runebergs verk även på klara teoretiska kunskaper. Han delade broderns uppfattningar om arbets-kraftsbristen och den okontrollerade och alltför snabba ökningen av penningmängden i riket. Arbetare och tjänstehjon skulle fritt få bilda familj och obehindrat kunna anställas av lantmän och borgerskap, som i det avseendet skulle bli jämställda med adeln.⁶

³ Bröderna Runeberg, Edvard Fredrik, f. 1721, d. 1802 och Efraim Otto, f. 1722, d. 1770, växte upp i en prästfamilj. Fadern var slottsprekiant och skolmästare vid Drottningholms slott. Edvard Fredrik R. kom att tjänstgöra som inspektör av mått, mål och vikt samt som Borgerskapets sekreterare i Stockholm. Efraim Otto R. hade först en tjänst som informator hos Louis De Geer, sedermera tjänstgjorde han som direktör för det finska lantmäteriet. De båda bröderna gifte sig med döttrar till Jacob Faggot som var lantmäteriets generaldirektör. Båda bröderna blev ledamöter i Kungliga vetenskapsakademien vid slutet av 1750-talet. Efraim Otto R. kallades till ledamot i Tabellkommissionen år 1761. *Biografisk lexikon öfver namnkunninga Svenska män*. XIII bd, (1847), s. 24ff. *Nordisk Familjebok*, vol. 23 (1916) s. 1188. Bland bröderna Runeberg, varav de flesta tycks ha utbildat sig inom lantmäteriet inkluderas även Ludvig Anton, som blev skaldens farfar. *Svenska landtmätare 1628–1900. Biografisk förteckning af Viktor Ekstrand*. Uppsala 1896–1903. s. 26f, 198, 217.

⁴ Heckscher, E., *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*. II:2. Stockholm 1949. s. 851–53, 859–70. Utterström, G., (1957), del. 1. s. 260–63.

⁵ Runeberg, E. O., *Tankar om et rätt kammar och skattläggnings wärck*. Stockholm 1761. Nära anknytning till denna bok hade två uppsatser: 'Beskrifning öfwer Lajhela socken i Österbotten'. I Kongl. Vetenskapsacademiens handlingar 19(1758), s. 108–162; och 'Försök til en politisk värdering på land och folk, i anledning av Lajhela socken'. I (KVAH) Kongl. Vetenskapsacademiens handlingar 20(1759), s. 187–198.

Runeberg, E. F., *Tankar om penningars värden, eller afhandling om växel-coursen, grundad uppå teorien af penningars värden i inländska handelsrörelsen*. Stockholm 1762. En nära anknytning till detta arbete hade uppsatsen: 'Tal om varors värden, hållit för Kongl. Vetenskaps Academiens vid Præsidiu afläggande, d. 7 febr. 1760'. KVAH. Stockholm 1760.

⁶ Utöver de förutnämnda arbeten redogör Runebergarna för sin syn i tjänstehjonsfrågan och för allmogens rättigheter i följande arbeten. Runeberg, E. O., *Nödige Påminnelser i Tjenstehjons-Statgan*. Stockholm 1761. Fougel, Birger., (Med all sannolikhet skriven av Runeberg, E. O.) *Ödmjukt memorial*. Stockholm 1769.

Jacob Faggot hade framhållit att näringarnas framsteg måste vila på kännedom om landets förutsättningar. Hela landet skulle karteras och uppmätas, de naturtillgångar och andra "förmåner" som riket innehade skulle undersökas och upptecknas. Faggots svärson E. O. Runeberg följde dessa föreskrifter.⁷ Han utarbetade en sockenbeskrivning rörande Laihela socken i Södra Österbotten. Sockenbeskrivningen använder han sedan som en modell för ekonomisk tillväxt (ekonomiska kalkyl för Österbotten). Hur Runebergs sockenbeskrivning skiljer sig från Faggots, behandlas här först. Den ekonomiska kalkylen som baserar sig på en växande folkmängd och ökande jordvärde undersöks sedan. Därefter studerar jag hur det nya skattläggningssystemet skulle användas i praktiken. Omläggningen av kronans finanser skulle ju få till följd en omallokering av resurser.

6.1. Sockenbeskrivning över Laihela socken

I detaljrikiedom överträffar Runebergs beskrivning av Laihela socken Faggots sockenbeskrivning om Pernå socken.⁸ I Runebergs sockenbeskrivning kan man därtill finna en klarare koppling mellan samlandet av statistik och en tillväxtmodell.

Med hjälp av lantmätaren C. Stierwald hade Runeberg undersökt i vilken omfattning ägorna i Laihela var nyodlingsbara. De befintliga ägoslagen – åker-, ängs-, betes- och skogsmark samt odlingsbar mark och impediment – hade blivit undersökta.⁹ Summan av odlad och odlingsbar mark uppgick till 143 463 tunnland i Laihela socken. Den redan odlade jordarealen uppgick däremot till 14 000 tunnland. Särskilt intressant var omfattningen av den typ av mossmark som med lätthet kunde göras odlingsbar. I Laihela socken beräknades den till 43 000 tunnland. Dessa mossar skulle lämpligen och genast läggas under

⁷ Faggot, J., 'Tankar om Fäderneslandets Känning och beskrivande', i *Kongl. Vetenskapsacademiens handlingar* 2(1741). Runeberg, E. O., 'Beskrifning öfwer Lajhela socken i Österbotten', i *Kongl. Vetenskapsacademiens handlingar* 19(1758), s. 108-162.

⁸ Runeberg, E. O., 'Beskrifning öfwer Lajhela socken i Österbotten', i *Kongl. Vetenskapsacademiens handlingar* 19(1758, s. 108-162); Faggot, J., 'Tankar om Fäderneslandets Känning och beskrivande', i *Kongl. Vetenskapsacademiens handlingar* 2(1741). Faggot, J., 'Beskrifning öfwer Pernå Sockn, belägen i Skärgården wid Finska Wiken, uti Nyland...', i *Kongl. Vetenskapsacademiens handlingar* (1750).

⁹ VLMK, Laihia 1:11. "Lantmätaren C. F. Stierwalds berättelse rörande Laihela socken, åren 1750-60: Handlingar rörande särskilda beskrifningar och statistiska uppgifter öfver Laihela socken i Vasa län, 119 folier".

dikningsarbete ansåg Runeberg. Folkbristen var dock ett avgörande hinder.¹⁰

Den odlade och odlingsbara marken skulle sedan relateras till den aktuella folkmängden, eller till den verkliga arbetsstyrkan. Detta är kännetecknande för E. O. Runeberg, ty både Faggot och E. F. Runeberg jämförde hela folkmängden med den totala jordarealen (folkmängden per kvadratmil).¹¹

Antalet "egentligen arbetande" framgår av tabell 6.1 och beräknades på följande sätt: Det vid hemmansbruk sysselsatta husbondefolket (273) tillsammans med barn och tjänstefolk (495) utgjorde 768 arbetare. Barn mellan 10 och 15 år samt äldre arbetsdugliga över 65 år personer beräknades utgöra 1/3 av en vuxens arbetskraft. Eftersom det fanns 309 sådana personer i Laihela, motsvarade deras arbetskraft sammantaget 103 fullvuxna arbetare. Skötseln av småbarn skulle däremot kräva arbetskraft som motsvarade 1/5 av en vuxens arbetskraft. För att sköta det befintliga antalet småbarn under tio år skulle det behövas 72 vuxna i Laihela socken. Den egentliga, för hemmansbruket tillgängliga, arbetsstyrkan skulle därför uppgå till ca 800 arbetare ($768+103-72=799$) i Laihela socken.¹² Andelen "verkliga arbetare" inom jordbruket i förhållande till den totala folkmängden uppgick till 42 % i Laihela. Andelen "verkligen arbetande" var således större här än vad Faggot beräknat för hela riket på basis av Tabellverkets uppgifter (20 %).¹³ I jämförelse med rikets andra delar var dock befolkningstätheten, den totala folkmängden dividerad med den totala jordarealen, mycket låg i Södra Österbotten.¹⁴

¹⁰ Runeberg, E. O., (1758), s. 118f, 134.

¹¹ Faggot, J., (1746), Faggot, J., 'Betänkande om vårt allmänna tillstånds sjukdom och bot', ursprungl.: SRA. Rådsprotokoll: Inrikes civila ärenden, 18/3 1755, 387ff. Tryckt i *Ekonomisk tidskrift*. 48(1946):4, s. 276-89. Runeberg, E. F., 'Om Svea rikets folknummer och naturliga styrka,' i KVAH (1764).

¹² Runeberg, E. O., (1758), s. 133f. I Laihela fanns det även under denna tid 366 personer som inte arbetade med hemmansbruket, enligt Runeberg. Dit räknades bl. a. ståndspersoner, kronans tjänstemän, socken hantverkare, soldater och inhysingar. Den sammanlagda folkmängden uppgick till 1925 personer. Antalet personer som var hemmansbrukare, såväl vuxna som barn, uppgick således till 1559. Bland de 1559 inkluderar Runeberg även, utom de förutnämnda 1437 ($=768+309+360$) 122 personer som var gamla orkeslösa eller sjuka.

¹³ Faggot, J., 'Betänkande om vårt allmänna tillstånds sjukdom och bot', i *Ekonomisk tidskrift*. 48(1946):4, s. 281.

¹⁴ Befolkningstätheten (i Södra Österbotten) i Korsholms norra och södra fögderier uppgick till ca 140 respektive 270 personer per kvadratmil. De befolkningstätaste länen var, enligt E. F. Runeberg, Malmöhus län (2710 personer/kv.-mil), Göteborgs- och Bohus län (2238), Kristi-anstads län (1914), Blekinge och Skaraborgs (1800), medan Kymmegård och Savolax (229), Västernorrland (163), Österbotten och Västerbotten (100) var de mest glest befolkade länen år 1760. Runeberg, E. F., (1764), s. 96f.

Tabell 6.1. *Laihelas befolkning, enligt Runebergs klassifisering.*

Folk och hemmansbrukare i Laihela		Barn och arbetsföra vid hemmansbruken		Verkligen arbetande
Hela folkmängden	1 925	husbondefolk	273	273
- varav ej vid hemmansbruk	-366	vuxna barn och tjänstehjon	495	495
Vid hemmansbruk	1 559	unga 10-15 år och äldre arbetsföra över 65	309	103
- varav gamla orkeslösa och sjuka	-122	barn under 10 år	360	-72
antalet barn och friska arbetsföra vid hemmansbruken	1 437	summa	1 437	799

Källa: Runeberg, E. O., (1758), s. 133f.

Genom att relatera arbetsstyrkan eller folkmängden till den odlade och odlingsbara marken, skapar E. O. Runeberg ett viktigt begrepp: en sockens eller ett landskaps "allmänna styrka".¹⁵ Laihela sockens "allmänna styrka" (hela folkmängden i relation till odlad och odlingsbar mark) uppgår således till 343 personer på en kvadratmil, eller omvänt till 74,5 tunnland per person.¹⁶

Betraktar man den redan odlade jordens vidd per arbetare, faller på varje arbetare 17,5 tunnland att bevara och förbättra. Delar man däremot den odlingsbara marken per arbetare, tillkommer 162,2 tunnland att nyodla för var och en. Man skulle således inte ha några förväntningar om en blomstrande nyodlingsverksamhet, om inte folkmängden kraftigt växte till.¹⁷

I Södra Österbotten fanns alltså goda naturliga förutsättningar för att bedriva jordbruk. Visserligen var befolkningstätheten mycket låg, men paradoxalt nog fanns det här, trots arbetskraftsbristen, bättre sociala förutsättningar att driva jordbruk än på flera andra ställen i riket.

¹⁵ Begreppet "allmänna styrka" genomgår en smärre förvandling i E. O. Runebergs arbeten. Först relaterar han hela folkmängden till den odlade och odlingsbara marken (1758) i syfte att skaffa statistiska uppgifter. I boken "Tankar om et rätt kammar och skattläggnings wärck." (1761) grundas den "allmänna styrkan" på den verkliga arbetsstyrkan per odlad och odlingsbar mark i syfte att omräkna skattebördan på de ränteskyldiga jorden.

¹⁶ Runeberg, E. O., (1758), s. 134f.

¹⁷ "(...) och när man ser, at 14 000 tunl. hållas med svårighet i bruk af Socknens nu varande Jordbrukare, så lærer första omsorgen blifva, at öka Folkhopens antal, såsom det enda medlet hvarigenom nya upodlingar och odal-ägor skola i framtiden tilväxa och underhållas." Runeberg, E. O., (1758), s. 119.

Andelen "verkligen arbetande" var ju synnerligen omfattande här. Om man tog bort alla restriktioner som hindrade familjebildningen och folkökningen, och om man därtill underlättade åkerbrukets villkor medelst en förnyad skattelägningsmetod, storskifte och bättre avsättningsförhållanden, skulle folkbristen lindras och åkerbruket utvecklas. Runebergs populationistiska tillväxtoptimism kan i många avseenden karakteriseras såsom förbluffande eller exempellös, men den var ingalunda "gränslös". I Laihela socken fanns det 90 jordmantal. Genom nyodling skulle man däremot kunna öka mängden mantal till 1295, enligt Runeberg.

6.2. Om grundskatten och Runebergs förenklingsförslag

Skatteläggningarna på landsbygden hade av gammalt baserats på den produkt som framförallt jorden kunde ge sin brukare i olika regioner. Produkten skulle sedan fördelas mellan räntegivaren och räntetagaren på ett visst sätt. De årliga räntorna erlades delvis i pengar och delvis i natura. Delningen av skattebördan mellan gamla hemman och nybyggen tenderade att bli ojämn. Dels hade skatteläggningar som tillkommit vid olika tider baserats på olika varor (räntepersedlar) och värden.¹⁸ Dels var prisutvecklingen olika på olika varor. Grundräntans aktuella belopp i pengar nåddes genom så kallad "förvandling" av värde efter kronovärdering till värde efter löpande priser.

Det har varit i böndernas eller räntegivarnas intresse att åstadkomma en beskattningsreform och att alltid få betala sina räntor i reda pengar. Utskylderna skulle helst fastställas för all framtid till ett visst belopp.¹⁹ Räntetagarna å sin sida hade knappast skäl att medge detta. De hade av olika orsaker ett intresse att själva kunna bestämma om och när räntorna erlades i pengar.

I sina skrifter angående "ett nytt skattelägningsvärck" har Runeberg anfört följande skäl för ett nytt skattesystem.²⁰ Bönderna i Södra Österbotten (Laihela socken) betalade alldeles för mycket till lokala

¹⁸ Grunden för de årliga jordskatterna utgjordes av jordeboks- och mantalsräntan. Dessa var dock mycket varierande i olika landsdelar, ibland kunde de även variera inom en och samma socken. Vad gäller grundskatterna i Finland under 1700-talets första hälft, kunde jordeboks- och mantalsräntan för ett helt hemman variera betydligt, enligt A. Mickwitz. Mickwitz, A., (1912), I. s. 76.

¹⁹ Om skatteförenklningar: Almqvist, J., 'Den svenska jordbeskattningens historia (...) med särskild hänsyn till den s.k. skatteförenklingsfrågan', i *Historisk tidskrift* 40(1920), s. 51ff.

²⁰ Skatteläggningar som berör Österbotten, under 1600- och 1700-talen, behandlas närmare i kapitel 7.1 och *Bilaga 1*.

”kappetagare” (dvs. tjänstemän och indelningshavare) och kronan i förhållande till sina penninginkomster vid jordbruk. Därför har de blivit skuldsatta, dragit på sig restantier och fallit offer för exekutiva auktioner varmed hemmansbruket äventyrats.²¹ Räntorna borde i sin helhet betalas i pengar, och dagsverken aldrig mer kunna räknas till räntepersedlarna.²² Den rätta grunden för skattläggning var folkmängden – ej jordens mer eller mindre tillfälliga bördighet. Kronoutlagorna skulle därmed baseras på en mer hållbar grund i stället för de enskildas temporära idoghet eller förmögenhet. De gamla grundskatterna ansågs av Runeberg vara både omöjliga och orättvisa, i synnerhet i långa loppet, såväl administrativt som stats- och privatekonomiskt.²³ Den nya skattläggningsmetoden skulle emellertid inte användas för att öka kronans inkomster. Vid omläggningen skulle landets räntesumma inte bli större än förut. Den skulle dock fördelas på ett mer rättvist sätt, ansåg Runeberg.²⁴

En gemensam skattegrund för hela landsbygden, dess ”*allmänna styrka*”, skulle beräknas genom att relatera antalet verkligen vid hemmansbruk arbetande till den odlade och brukbara jordarealen, exempelvis inom en socken. Medan detta relationstal utvisade den allmänna skattegrunden för en socken, skulle en brukningsenhet eller ett hushåll däremot beskattas efter sin ”*privata styrka*” dvs. efter antalet skattskyldiga.²⁵ Utlagorna skulle således anpassas både till antalet skattskyldiga och arbetartätheten. Till den praktiska tillämpningen återkommer jag (kapitel 6.4).

E. O. Runeberg skulle därmed befria jord(egendom)en från de bördor som åvilat jorden sedan medeltiden. Ett sådant plötsligt steg skulle säkerligen skapa motstånd. Hur skulle räntetagarna i framtiden kunna garanteras sina inkomster, om inte jorden längre låg som underpant? För att försöka skingra sådana tvivel hade Runeberg framtagit ”värderingstabeller” som visade nyttan av den nya beskattningsmetoden i samband med en växande folkmängd.

²¹ Runeberg, E. O., (1758), s. 147f.

²² Det skulle inte vara kronans uppgift att sätta pris på arbetskraft. Dagsverk (1758, 1761b)

²³ Runeberg, E. O., (1758), s. 149, 151f; Närmare skäl för de gamla skattläggningsmetodernas oduglighet anger Runeberg i sitt: ”Tankar om et rätt kammar och skattläggningswärck.” Stockholm. (1761), s. 5–9.

²⁴ Runeberg, E. O., (1758), s. 153.

²⁵ Runeberg, E. O., (1758), s. 133; idem, (1759), s. 191; idem, (1761), s. 25.

6.3. E. O. Runebergs mantalsvärdering

Genom nyodling skulle mängden (jord)mantal i Laihela socken öka från 90 till 1 295. Men för att närmare kunna illustrera värdeutvecklingen, behövde Runeberg närmare kunskaper om laihelabornas inkomster och utgifter.

En sådan värdering baserades på den genomsnittliga bruttoinkomsten per ett mantals hemmansbruk. Dessa uppgifter hade lantmästaren C. Stierwald meddelat till Runeberg. Runeberg uppskattade den genomsnittliga bruttoinkomsten per mantal i Laihela till 2 468 dkmt och kapitaliserade den à 6% till 41 133 dkmt.

Ett hemman om ett mantal hade den årliga bruttoinkomst som redovisas i tabell 6.2. Bruttoinkomsten var alltså indelad i årliga kronoutgifter, lokala avgifter och allehanda konsumtionsutgifter med avseende på inköpta och egen producerade varor i Laihela socken.²⁶ Att Runeberg dessutom kalkylerar en mantalets bruttoinkomst från användnings- och efterfrågesidan är mycket anmärkningsvärt.²⁷ Studerar man närmare hemmansbrukarnas i Laihela förbrukning, så uppgår utlagornas andel (A+B) till 10% av den totala bruttoinkomsten, den inköpta förbrukningens andel (C) till 15% och den egenproducerade förbrukningens andel (D) till 75%.

I förhållande till motsvarande uppgifter från annat håll framstår utlagornas andel (10 %) som mycket låg och den egenproducerade förbrukningens andel (75 %) som mycket hög. I Vadsbo härad (Skaraborgs län) uppgick utlagornas andel till 18 %. Vadsbo var emellertid ett område där spannmålsproduktionen gav bönder en betydande nettoinkomst, enligt samtida källor.²⁸

Tabell 6.2. Årlig bruttoinkomst i medeltal per ett mantal i Laihela

²⁶ Runeberg, E. O., (1758), s. 147f.

²⁷ Runeberg redogör för laihelabönders utgifter, utlagor och avgifter. Dessa är för stora i förhållande den penninginkomst som de kan skaffa genom att sälja sina produkter. Den härflytande underbalansen uppgår till 157 dal. kmt per mantal. Det uppstår alltså negativt sparande. Runeberg, E. O., (1758), s. 147, 162.

²⁸ Den egenproducerade förbrukningens andel uppgick här till 71 %, och den inköpta förbrukningens andel till 11 %. Jämförelsen med Skaraborgs län är hämtad från C. Bergmans kalkyl: "Förslag til en Fullbrukande Bondens årliga inkomster och utgifter på ett helt hemman". Bergman, C. F., *Oekonomisk beskrifning öfver Wadsbo härad uti Westergöthland och Skaraborgs höfdingedöme*. Upsala 1759. s. 37-41.

Enligt R. Cantillon skulle jordägarens andel, ersättning för jorden, däremot uppgå till 1/3, och arrendatorens (entreprenörens) andel till 2/3, varav 1/3 som arrendatorens profit och lön samt resterande 1/3 till arrendatorens nödvändiga kostnader och utgifter. Av arrendatorens andel skulle 1/6 (17%) spenderas i staden. Cantillon, R., *Essai sur la nature du commerce en général*. (1755) Paris 1952. s. 26.

Räntan till kronan, reala och personella avgifter (A)	176:03,23.
Lokala avgifter till vissa "kappetagare" (B)	87:20,16.
Summan av allmänna utskylder (A+B)	263:24,16.
Inköpta produktions- och konsumtionsvaror (C)	373:11,17.
Värdet på utgifter (A+B+C)	637:04,09.
Värdet på egen producerad förbrukning (D)	1 867:00,00.
Ett mantals totala bruttoinkomst (A+B+C+D)²⁹	(dal. kmt) 2 468:00,00.

Källa: Runeberg, E. O., (1759), s. 146f.

Man kan således misstänka att värdet på den egenproducerade förbrukningen i Laihela är överskattad. Sådan övervärdering kan uppstå genom dubbelräkningar. Värdet av slutprodukter kan ha summerats med värdena på halvfabrikat och råvaror. Men så är dock inte fallet. Runeberg redogör uttryckligen för att värdet på den egenproducerade förbrukningen ingår enbart värdet på människoföda, alltså laihelabönders mat och dryck.³⁰ I själva verket har Runeberg själv, uttryckligen, uteslutit vissa andra konsumtionsnyttigheter såsom - kläder, bostad och värme - som dock med arbete, mat och dryck kunde åstadkommas. Värdet på slutprodukten i Laihela relateras sedan till olika fysiska kapital, såsom areal, socken, mantal, människa, arbetare.

Värdet på en människa eller arbetare i allmänhet, dvs. utan avseende på ålder eller civilstånd, baseras på uppgifter från Laihela socken. Runeberg relaterar både antalet verkliga arbetande per mantal ($800/90=8,88$) och den för hemmansbruket stående folkmängden per mantal ($1559/90=17,32$) till mantalets värdebelopp (hela värdet: 2468). Arbetarens relativa värde uppgår således här till 278 ($=2468/8,88$) och människans till 142 ($=2468/17,32$).³¹ De specifika värderelationerna på en ogift och gift, värdet på en kvinna och en man härledes dock från andra värdeförhållanden.³²

²⁹ Här har 36 dal. dragits av därför att en persedler inräknats två gånger. Runeberg, E. O., (1758), s. 146.

³⁰ "Folkets lefnad i mat dryck är hvarken fattig eller osnygg. Efter nogaste förteckning på det, som åtgår för ett mantal, bestiger det sig till 1867 Dal. Kopp:mt eller 105 Daler per person." Runeberg, E. O., (1758), s. 136. En omfattande del av laihelabornas konsumtion av matvaror bestod av mjölkprodukter, kött och fisk. Runeberg anger också värdet på förbrukningsvaror. Drygt hälften av den totala kosten bestod således av animalieprodukter. Runeberg, E. O., (1761), s. 49-51.

³¹ Runeberg, E. O., (1758), s. 134; Idem, (1759), s. 191.

³² Olika värden på en ogift och gift: eftersom de gifta reproducerar sig själva bör de värderas dubbelt emot ogifta anser Runeberg. Runeberg, E. O., (1759), s. 191.

De olika värden på en man och en kvinna tycks således bygga på arbetsstyrkan och den disponibla arbetstiden. Mannen är fysiskt starkare samtidigt som en del av kvinnans tid åtgår till reproduktion. "Om en Qvinnas styrka och ledighet at arbeta förhåller sig til Mannens, som 3 til 4, så måste ock deras värden upställas i samma proportion." Runeberg, E. O., (1759), s. 194.

Tabell 6.3. Runebergs "ekonomiska kalkyl" rörande Laihela socken 1759

värderings objekt	kronovärdet		allmänna kronovärdet	
	ränta	kapital	ränta	kapital
ett mantal	176	2 933	264	4 400
en människa: ogift	10	169	15	254
en människa: gift	20	338	30	508
en arbetare: ogift	19	330	30	495
en arbetare: gift	39	661	59	991
ett mantal: potentiellt	2 532	42 202	3 865	63 311
socken	15 840	263 970	23 760	396 000
socken: potentiellt	228 520	3 798 235	347 880	5 698 000
kvadratmil	2 464	41 040	3 694	61 576
kv.-mil: potentiellt	35 528	590 520	54 085	885 883
	politiska värdet		totala värdet	
	ränta	kapital	ränta	kapital
ett mantal	637	10 616	2 468	41 133
en människa: ogift	37	612	142	2 373
en människa: gift	73	1 225	285	4 746
en arbetare: ogift	72	1 195	278	4 632
en arbetare: gift	143	2 391	556	9 264
ett mantal: potentiellt	9 165	152 741	35 511	591 858
socken	57 330	955 440	222 120	3 701 970
socken: potentiellt	824 915	13 747 720	3 196 060	53 267 235
kvadratmil	8 928	148 524	34 533	575 555
kv.-mil: potentiellt	128 251	2 137 394	496 900	8 281 442

Källa: Runeberg, E. O., (1759), s. 192f.

Anm. I tabellen motsvarar *kronovärdet* kronoutsylder (A) i tabell 6.2, *allmänna kronovärdet* motsvarar: (A+B), *politiska värdet* motsvarar: (A+B+C), och *totala värdet* motsvarar: (A+B+C+D). Värdet på en människa och arbetare har nåtts genom att dividera mantalets värde (2468) med 17,4 (1559/90) respektive 8,88 (800/90); socknens värde nåtts genom att mantalets värde multipliceras med 90, de potentiella värdena är de aktuella som multiplicerats med 14,39 (1295/90), socknen har beräknats till 6,43 kvadratmil.

Värdering av folk och arbetare, mantal, socken och kvadratmil framgår av tabell 6.3. När man tagit fram sådana värderingstabeller för alla socknar i hela landet, skulle man således kunna jämföra hur värdet på ett mantals hemman förhöll sig i landets olika delar, enligt Runeberg.

För Runeberg intressanta värden fanns bland annat i kolumnen politiska värdet, dvs. värden varmed ett mantals bondehemman i Laihela socken bidrog till att kommersialisera ekonomin, genom betalning av skatter och avgifter samt inköp av varor från andra, såväl från landsbygden som städer. Men i värderingstabellen (den ekonomiska kalkylen) kunde man även finna uppgifter om arbetskraftens värde och jämföra denna med den föreliggande arbetskraftsutgiften:

”Om et mantals alla inkomster 2468 delas imellan 8,88 arbetare, så framkastar hvardera 278 Dal. och om en arbetares lön och mat värderas til 160 Dal. så vinner Bonden uppå honom 74 pro-cent; men så vida 10,6 pro-cent betalas i allmänne utlagor, så belöper det sig til 1,2 pro-cent af hvarje arbetare, hvarföre behållningen stiger til 72,8 pro-cent.”³³

Bondens vinst på tjänstehjonen (72,8 %) är ju ansenlig. Den är dessvärre felräknad. Den rätta behållningen uppgår till 55 % per arbetare.³⁴ Det som Runeberg faktiskt framställer här är en äldre och svensk version av den funktionella inkomstfördelningens analys, som med vissa modifikationer efteråt antogs av företrädare för den klassiska ekonomiska skolan, nämligen: jordägarens ränta, (handels)kapitalistens vinst och löntagarens lön (dvs. *rent*, *profit* och *wages*). Källan till ekonomisk utveckling låg i den produktionstillväxt som ökningen av arbetskraft åstadkom, enligt Runeberg.³⁵

Hela mantalets värdering, såväl ränta som kapital, återförs i värderingstabellen på människorna och arbetarna. Jämsides med de aktuella värdena beräknar Runeberg de framtida och potentiella värdena för ett mantal, för en socken eller kvadratmil. De framtida värdena baseras på den existerande tillväxtpotentialen i Laihela. De redan existerande 90 mantalen skulle kunna växa upptill 1 295 mantal om familjebildningen och befolkningstillväxten kunde fortfara. På lång sikt ökar värdet på mantalet, socknen och kvadratmilen medan värdet på människor antas oförändrat. Även proportionerna mellan olika användningsändamål – utlagornas andel (A+B), den inköpta förbrukningens andel (C) och den egenproducerade förbrukningens andel (D) – antas oförändrade över tiden. Jämvikten mellan räntetagare (kronan och indelningshavare), handelsmän och bondens egenproducerade konsumtion består således.

Värderingstabellerna utvisade den allmänna nyttan av en växande befolkning på ett konkret sätt. Förutom det ovannämnda blev det härigenom möjligt att utvärdera tjänstemannafliten.³⁶ Runeberg ansåg

³³ Runeberg, E. O., (1759), s. 195.

³⁴ Runeberg borde först ha dragit av utlagornas andel (10,6 %) från 278 och därefter relaterat återståden (248,5) till den aktuella arbetskraftskostnaden (160) för att rätteligen kunna beräkna vinsten till 55,3 % (248,5/160).

³⁵ Ökad sparande hade varit viktigast för William Petty, som i sin ”Political Arithmetick”, kalkylerat hastigheten av den inkomstökning som en växande skara arbetsföra människor, fullt sysselsatta, kunde spara (*superlucrate*) och på detta sätt öka nationens välstånd. Petty, W., *The Economic Writings of Sir William Petty*. Edited by C. H. Hull. Cambridge 1899. Vol. I, s. 307f.

³⁶ Runeberg, E. O., (1759), s.197. Runeberg hade funnit att i Österbotten där spädbarnsdödligheten var omfattande, skulle kronans tjänsteman kunna bidra till den allmänna rikedom med 416,7 dal. kmt genast, och 2 391 dal. kmt i framtiden, då han kunde rädda ett barns liv. Se härom i Runebergs värderingstabell, ekonomisk kalkyl, tab.

att kronans tjänstemän sysselsatte sig med mycket onödigt räknande, deras arbete kunde antingen nyttjas på ett bättre sätt eller kunde antalet tjänstemän minskas.

Värderingstabellen kunde användas för att beräkna nyttan av krigsföretag. Runeberg hade även tagit fram en sådan kalkyl som utvisade att förlusten av människor och arbetsdagar, däri inräknat vad som följde med den därav följande försvagningen i befolkningstillväxt, översteg värdet av ett erövrat landområde som dessutom var folklöst. Denna för tiden våghalsiga kalkyl har tydligen ingått i Runebergs skrifter, men tycks inte ha passerat censorn.³⁷

Runeberg föreslår därtill att kronans inkomster skulle göras nyttiga för att befrämja både befolkningstillväxten och den näringsgren som mest bidrog till folkökning, alltså åkerbruket. Med hjälp av exportstöd skulle inhemska handelsmän ges ökande möjligheter att exportera spannmål.³⁸ Jordbrukets avsättningssvårigheter kunde lösas på detta sätt. Och tillväxten på landsbygden skulle då fortgå i enlighet med den modell som Runeberg beräknat angående Laihela socken. Runeberg förutsätter således att städernas spannmålsexport spelar viktig roll i denna utveckling.³⁹

6.4. Runebergs skattningsförslag på landsbygden och i städer

Det nya i Runebergs föreslagna beskattningssystem var, bland annat, att alla jordskatter från skatte- och kronohemman skulle förvandlas till direkta personskatter. På frälsejord och säterier skulle dock ingen

6.3.2. Runeberg utgår från det kapitaliserade "politiska värdet" för en ogift arbetare (1195) som nyss fyllt 18 år, därefter interpolerar han värdet på barn av olika åldrar och barnet i "vaggan" genom antagandet av en årlig tillväxttakt à 6%. "Således om en yngling är vid 18:de året i Politiskt värde uppsatt til 1195 Dal. måste han vid det 15:de värderas til 998,8, vid det 10:de til 746,3, vid det 5:te til 557,6, och medan han ligger i vaggan til 416,7 Daler." Runeberg, E. O., (1759), s. 194. Det framtida värdet (2391) avser däremot en gift arbetare enligt värderingstabellen.

³⁷ Runeberg hänvisar till en sådan kalkyl i sina skrifter (1758 och 1759). Rantanen, M., 'E. O. Runeberg, Laihela socken och politiskt räknkonst vid mitten av 1700-talet'. (Stencil) PM för högre seminariet. Ekonomisk-historiska institutionen. Göteborgs universitet. 1986.

³⁸ Alla andra bidragsformer, i form av direkta belöningar eller bidrag till enskilda brukare eller jordägare skulle däremot vara mycket skadligt, enligt Runeberg.

³⁹ "Däremot om Landtmanna waror förnämligast röras i utlänske handeln, så händer, at om t. e. en fjortondel af Staten, i handelns första tidewarf, framskaffat Köpmanna waror, så utspredes den inkomne penningen i den andra fjortonde delen, och drager fram waror utur två fjortonde delar i det andra tidehwarfvet, och så widare i de öfriga tidehwarfven, til dess alla 14 fjortonde delar kommit uti fullkomligt lif och styrka". Runeberg, E. O., (1761), s. 20f.

förändring ske.⁴⁰ Varje ort på landsbygden skulle få sin egen skattegrund genom den allmänna styrkan. "Förbrukningsränta", som den nya skatten hette, skulle utgöras per person, efter ålder, av alla, som sysslade med hemmansbruket.⁴¹

Även städernas invånare skulle få erlægga sin "förbrukningsränta" men dock såsom en indirekt skatt eller accis på stadsbornas konsumtionsvaror. Accissatsen skulle då sättas lika med relationen mellan hemmanens förbrukningsränta och deras egenproducerade konsumtion.⁴²

Vid sidan av förbrukningsräntan skulle selektiva beskattningsmetoder tillämpas för att beskatta olika branscher. Den näringsgren som sysselsatte mest folk, som befrämjade den största befolkningstillväxten, och som mest efterfrågade andra branschens produkter, borde sättas före de andra, enligt Runeberg. Produktionen av spannmål skulle därför komma i första rummet, sedan boskapsskötseln eftersom den sysselsätter mindre folk än åkerbruket. Därefter kommer lantbrukets övriga binärningar som sysselsätter folket även under vintertid. Spannmålsproduktionen skulle således inte utsättas för någon selektiv näringskatt medan boskapsskötseln skulle beskattas något högre osv. Produktionen av lyxvaror eller helt skadliga ting, såsom brännvin skulle beskattas hårdast, föreslår Runeberg. Detta målinriktade allmänna beskattningsinstrument kallades för "avvägningsränta".⁴³

Tabell 6.4. *Praktisk tillämpning av Runebergs skattläggningsförslag i städer och på landsbygden. Daler: öre.pennningar i kopparm.*

Kronohemmanet N:o 4 i N. by, N. socken, N. härad		Skräddaren N. N. i gården n:o 6, kvarteret N, N stad.	
debet	credit	debet	credit
<i>Ränteskrivna:</i>	<i>Räntefria:</i>	<i>Ränteskrivna:</i>	<i>Räntefria:</i>
1 husbonde	1 dotter (u. 1 år)	1 husbonde (54 år)	1 son (2 år)
1 matmor	1 son (4 år)	1 matmor (43 år)	1 son (4 år)
1 son	1 dotter (9 år)	1 son (14 år) i verkstan	1 son i skolan

⁴⁰ Runeberg, E. O., *Tankar om et rätt kammar och skattläggningswärck*. (1761), s. 52.

⁴¹ Runeberg, E. O., (1761), s. 25f.

⁴² Om bondehushållets egenproducerade konsumtion värderas till 1 503 dal. kmt och samma hushåll betalar förbrukningsräntor till ett belopp av 97 dal. 20 öre kmt, då uppgår tull- eller accis andelen i medeltal till 6,5 % (= 97,62/1503). Runeberg, E. O., (1761), s. 49-52.

⁴³ Runeberg, E. O., (1761, s. 31f). Jämsides med "avvägningsräntan" som skulle uttaxeras efter närings allmänna nytta för ekonomin, skulle också "taxeringsränta" nyttjas, enligt Runeberg. Avgift efter taxeringsräntan skulle utgå om någon drev en viss näring på ett för denna näring "onaturligt" ställe. T. ex. om någon egentlig stadsnäring praktiserades på landsbygden eller tvärtom. Runeberg propagerar här för en viss arbetsdelning mellan städer och landsbygden. "Taxeringsräntan" skulle såsom förbrukningsräntan och avvägningsräntan utgöras per person.

1 dotter 1 piga	1 son (student) 1 gubbe (64 år) 1 gumma (71 år)	1 dotter (11 år) 1 dotter (13 år) 1 gesäll (20 år) 1 gesäll (23 år)	1 dotter (10 år) 1 gubbe (67 år)
5 personer		7 personer	
Förbruknings- ränta: 74:24.12 Avvägnings-ränta: 17:19.18 Taxeringsränta, enl. Kam. koll. brev 27/8 1743, åker: 0:20.0 äng: 0:20.0 humla: 1:08.0 tobak: 2:16.0	3 barn under 10 år: 13:25.0 Betalt: d. 24/11, 30:16.12 d. 20/2, 32:12.0 d. 24/6, 20:22.18	Avvägningsränta: 31:16.0 Taxeringsränta, enl. Kam. koll. brev 4/7 1747, tobaksland: 0:28.0 äng: 5:08.0 åker: 7:00.0	Betalt d. 10/12: 44:20.0
97:12.8	97:12.8	44:20.0	44:20.0

Källa: E. O. Runeberg, (1761), s. 62f, 68f.

Anm. På landsbygden uppgår förbrukningsräntan till 14:30.12 och avvägningsräntan till 3:16.18. daler kopparmynt. I staden ingår förbrukningsräntan såsom accis i konsumtionsvarupriserna och redovisas därför inte i den här tabellen. Avvägningsräntan uppgår däremot till 4:16.0. Skrädderinäringen ingår i näringsklassen fem, enligt Runeberg.

Denna avvägningsränta skulle erläggas per person och ersätta de nu gällande personella avgifterna (mantalspengar, lagmans- och domareräntan, lön- och betalningsavgiften, slottshjälpen och bevillningen) såväl på landsbygden som i städer. Avvägningsräntan skulle erläggas av alla skattskyldiga i riket.⁴⁴ Städerna diskriminerades också på annat sätt. På landsbygden, men inte i städerna, skulle barn under 10 år medföra ett avdrag från avvägningsräntan, enligt tabell 6.4.⁴⁵

Folkökningen betraktades alltså som något som framför allt kunde förekomma på landsbygden. Dels avräknades från ortens förbrukningsränta den arbetskraft som, enligt Runeberg, behövdes för att sköta småbarn, och dels drog barn under 10 år med sig ett avdrag från avvägningsräntan.

Indelningshavarnas inkomstutveckling skulle enligt Runeberg ligga på en mer säker grund än tidigare. Under 1700-talet hade kronans indelningshavande tjänstemän fått reallönesänkningar på grund av inflationen. Den stadigt minskande realinkomsten, tillsammans med

⁴⁴ Även frälsegods och säterier skulle inbegripas fast endast till den del som därifrån förut hade betalats i form av personella utlagor och bevillningar. Runeberg, E. O., (1761), s. 54.

⁴⁵ Runeberg, E. O., (1761), s. 62-69.

den tilltagande lidelsen för lyxkonsumtion i samhället, hade lett många att söka sin egen vinning framför det allmännas bästa. Sådana "människans frie gerningar" kan dessutom förutsägas med naturvetenskapernas exakthet, angiper Runeberg, och visar härmed sin djärva och kritiska hållning mot äldre sociala institutioner.⁴⁶ Med det nya skattesystemet, som baserades på befolkningsutvecklingen, kunde indelningshavaren både höja sin egen inkomst och tjäna det allmännas intressen genom olika folkökningsfrämjande insatser.

Runeberg vill särskilt understryka att skattereformen skulle medföra förenklade rutiner inom förvaltningen. Förutsägbarhet och genomskinlighet skulle vara fördelar som såväl kronan som räntegivarna kunde ta del av. Räntegivaren skulle få större visshet om sina räntor, eftersom han kunde veta att räntorna ändrades enbart i takt med befolkningsförändringar.⁴⁷

Genom kunskap om den allmänna styrkan skulle det även vara möjligt att utjämna existerande skatteskillnader mellan olika orter.⁴⁸

Skatteutjämningen skulle få omfördelade effekter, varom närmare här nedan. En förutsättning för den nya metoden var dock att landet först blev ekonomiskt uppmätt, samtidigt som alla de förmåner som orterna innehade blev undersökta, upptecknade och skiftade mellan delägarna.

⁴⁶ "Äro några beswär, som ankomma uppå personer at öka elle lindra, så står egande rätten under godtycko. Äro de näringar under största bördan, som mäst bidra til Folkhopens förökelse, så lider det Menige bästa. Äro ränte- och löningstagarnas fördel icke sammanbunden med det allmännas, söka de förre sin winning på Samhällets bekostnad." Runeberg visar emellertid en viss "förståelse" gentemot de indelningshavare som pga den sjunkande avlöningen frestats att söka sin egen vinning framför det gemensamma bästa: "En dylik calcul ursäktar likwäl icke öfwerträdaren, eller befriar honom ifrån det ansvar, som Guds och Fäderneslandets kärlek och Lagarna utkräfwer; men så wida en Politicus bör och kan i många delar skärskåda människans frie gerningar, som en Mechanicus häftygen, så har jag icke bordt lemna denna betraktelsen aldeles osagd." Runeberg, E. O., (1761), s. 2, 86.

⁴⁷ Runeberg föreslår att arbetarna skulle få betala de nya förbrukningsräntorna. Detta var också en nyhet, eftersom själva verksamheten, genom hemmansbrukaren, skulle då beskattas endast efter "avvägningsräntor" eller "taxeringsräntor" samtidigt som egendomen lämnades obeskattad. Sedan gammalt hade ju husbonden varit skyldig att svara för sina anställdas personliga utskylder, men arbetarna hade inte behövt erlagga räntor för hemmanets del. Näringsidkaren skulle naturligtvis få betala högre löner för sin arbetskraft på folktätare orter där "förbrukningsräntorna" skulle vara högre ifall marknaden inte justerade lönerna nedåt.

⁴⁸ Runeberg, E. O., (1761), s. 58–60. Kronoutlagor/arbetare i den befolkningstätaste orten skulle ställas emot kronoutlagor/arbetare i den folklösaste orten. När man kände till de extrema värden, skulle man sedan kunna intrapolera kronoutlagornas rätta belopp för de mellanliggande, mer eller mindre befolkningstätta, orterna. Runeberg jämför här Morlanda socken på Orust och Idensalmi socken i Savolax med varandra. Morlanda var den tätast, medan Idensalmi var den glesast bebodda orten.

6.5. Runebergs modell för Österbottens uppodling

För Runeberg var det viktigt att kronans inkomster gjordes nyttiga för åkerbruket genom att städernas handelsmän som utskeppade spannmål fick exportstöd. Skulle sådana premier däremot direkt utdelas till lantbrukarna, skulle detta vara en ansevärd fördel för det stora jordbruket och en nackdel för de mindre jordbrukarna. Genom direkta premier skulle de stora jordbrukarna få konkurrensfördelar beträffande arbetskraft.⁴⁹ Konkurrensen om arbetskraften skulle leda till löneökningar. Därmed skulle de direkta premierna till jordbruket kunna äventyra hemmansbruket på de mindre jordbruken, och därför även folkökningen.⁵⁰ Om kronans stöd till åkerbruket däremot gick via lokala städer, skulle befolkning, produktion och byte mellan stad och land reproducera sig i utvidgad skala, tills all brukbar mark hade blivit uppodlad.

Angående kolonisationen och spannmålshandelns organisation i Sverige skilde sig Runebergs förslag betydligt från L. Ehrenmalms. Visserligen hade Ehrenmalm talat varmt för "Finlands uppodling", men han hade även förordat att privilegierade kolonisationskompanier skulle stödjas med kronans medel. Även avsättningen skulle stödjas av kronan genom den så kallade spannmålmagasinsinrättningen. Kronans omfattande ödemarker skulle ju uppodlas med hjälp av utländska och inhemska kolonistörer, enligt Ehrenmalm. Runebergs förslag sammanföll emellertid närmare med Faggots intentioner. Alltså att stegvis uppliva jordbruket genom en inhemsk folkökning, samtidigt som de lokala städerna skulle aktivt få delta i denna utvecklingsprocess.

Enligt Runeberg skulle kronans skatteväsende omorganiseras och en del av inkomsterna användas för det "allmännas bästa".⁵¹ Åkerbruket skulle favoriseras framför boskapskötseln och jordbrukets övriga

⁴⁹ Se härom också hos: Herlitz, L., *Fysiokratismen i svensk tappning 1767-1770*. Göteborg 1974. s. 71f.

⁵⁰ "(...) så följer, at den som förut har största förmögenheten och styrkan, måtte få de största och bäst skötte upodlingarne, och följaktligen måste han ock få största Lotten af Landtbruks præmierne. Om det almänna icke tappade något härwid, så wore detta icke något skäl emot Landtbruks præmiers directa utdelning wid vår Lands-cultur." Runeberg, E. O., *Undersökning huru vårt landtbruk bäst må kunna uphjelpas genom premier*. Gefle 1762. s. 15-17, citat s. 16.

⁵¹ K. Johannison har ansett att Runeberg med sina värderingstabeller och med sin populationism pläderat för att staten skulle få ett ökad inflöde till sina kassakistor. Johannison, K., *Den mätbara samhället. Statistik och samhällsdröm i 1700-talets Europa*. Stockholm 1988, s. 117. Detta är således inte fallet, utan egentligen tvärtom, administrationens resursallokerande funktion förändras radikalt eftersom Runeberg vill använda kronans behållna inkomster från jordbruket för att stödja näringsidkare, alltså direkt stöd till handelsmän och indirekt stöd till åkerbrukare.

binärningar. När det gäller det planerade exportstödet skulle kronans behållna inkomster användas. Sådana inkomster fanns i Österbotten (liksom i Västerbotten och Norrland), därför att räntorna av den här dominerande skatte- och kronojorden i mycket liten utsträckning var anordnade. I Österbotten fanns det därför stora finansiella möjligheter. Även nyodlingsmöjligheterna var omfattande här, speciellt i Södra Österbotten (varom mer utförligt i kapitel VII).

Arbetskraftsbristen vållade dock stora bekymmer för åkerbrukets utveckling i Österbotten, enligt Runeberg. Här fanns det mycket jord per arbetare. Å andra sidan var den relativa befolkningstätheten (folk/jordmantal) högre i Norra och Mellersta Österbottens skogsbygder än i Södra Österbottens slättbygder.⁵²

En rättvis fördelning av arbetskraft, mellan skogsbygder och slättbygder, var således ett av syftena med Runebergs skatteförslag. Genom att räntorna erlades efter arbetarantalet i stället för efter åkerjorden, skulle skattebördan på slättbygden lindras och skogsbygden drabbas.

Runebergarna pläderade emellertid för att allmogen skulle få samma privilegier som adeln angående tillgången på arbetskraft. Detta fordrade dock att de gamla restriktionerna angående tjänstehjon helt och hållet slopades. Men eftersom arbetskraften var en knapp resurs skulle en plötslig avreglering, allt annat lika, leda till att många hemmansbrukare kunde bli utan arbetskraft.⁵³ Jordreformen, medelst storskifte, och arbetskraftsreformen hörde ihop, enligt Runeberg. Därför var det viktigt att kronoutlagorna baserades på den "allmänna styrkan" för att åstadkomma en önskvärd utjämning.

Den ökade folkmängden skulle följaktligen leda till ökat befolknings- och skattetryck. Man kan ifrågasätta om dessa sammantaget kan betraktas som folkökningensfrämjande. Bakom Runebergs förslag fram-

⁵² "Denne orsaken har jag igenfunnit uti Mantals-Längderne, hwaraf jag blifwit warse, at på skogrike hemman där tjärubrännerie och swedjande idkas NB. på en samfällt skog, finnas dubbelt om icke flere arbetare, än på lika stort Mantal å de skogslösare orter. Och som denne ojämnne fördelning på arbetare, förer med sig jordens wanhäfd på åkerbygden, samt skogens utödande längre up i landet; så ligger det magt uppå at besörja om en rätt fördelning af den tjenande hopen, imillan hushållen på landet." Runeberg, E. O., *Nödige Påminnelser i Tjenstehjons-Stadgan*. Stockholm 1761. (ej num. s.)

⁵³ "Den tankan, at hwarje Husbonde må antaga i tjenst, så många arbetare han gitter sysselsätta och underhålla, är ganska nyttig, samt bidragande til Landets förkåfran; men den supponerar förut at, ej allenast tilräckelig myckenhet af arbetare; utan också at utlagor icke efter jorden och hemmantalen, utan blott efter arbetarens antal, warda pålagde; ty eljest måtte den, som icke får så många arbetare som hemmanets häfd fordrar, försätta det i ödemål, kronan i mistning och sig sielf i fattigdom, utan at han dertil på något sätt warit wällande." Runeberg, E. O., *Nödige Påminnelser i Tjenstehjons-Stadgan*. Stockholm 1761.

skymtar dock en idé om en ökad intensifieringen av jord användningen. Strukturellt skulle omfördelningen av skattebördan mellan skogs- och slättbygder skapa bättre förutsättningar för utvidgning av spannmålsproduktionen i slättbygden, dels genom lindring av skattebördan, dels genom migration från skogs- till slättbygd (eller mindre utflyttningsbenägenhet från slätt- till skogsbygden). På lång sikt skulle befolknings- och skattetrycket tvinga fram nyodling. För att förstå dynamiken i Runebergs förslag bör man emellertid beakta spannmålexportens roll, det dubbla skattelindrande stödet till hemmansbrukare med små barn och Runebergs åsikter om produktivitet utvecklingen.

Den växande och allt tätare folkmängden medförde även större inkomster som kronan kunde använda som premier vid spannmålsexport. Avsättningsförhållandena skulle därmed förbättras jämsides med folkökningen och nyodlingen. Därmed hade de lokala städerna en avgörande roll i Runebergs modell.

Det skattelindrande stödet för enskilda hemmansbrukande familjer som hade små barn gällde både för förbruknings- och avvägningsrätten (dubbelt barnavdrag). Genom att skaffa fler barn kunde hemmansbrukarna på landsbygden, åtminstone temporärt, åstadkomma lägre kronoutlagor. Eftersom förbrukningsrätten skulle räknas sockenvis skulle även barnlösa hemmansbrukande hushåll på orten bli delaktiga i detta enkla (sociala) barnavdrag. Runeberg litade alltså inte på den "naturliga" fruktsamheten. Det dubbla barnavdraget var en social innovation så tillvida att bydelägarna tidigare hade kunnat förhindra tillkomsten av nya hushåll på samfällda marker. Nu skulle det föreligga ett lokalt socialt intresse i att nya hushåll kom till, och antalet barn ökade.

Vad gäller produktivitet utveckling i allmänhet, ansåg Runeberg att den ökande befolkningstätheten också medförde ökad produktivitet. Produktionen ökade alltså exponentiellt med växande befolkning.⁵⁴

De hemmansbrukande hushållen med många vuxna barn och tjänstehjon i befolkningstäta områden skulle få betala mycket mer per person i förhållande till den brukbara jorden än ett hushåll utan barn eller tjänstehjon på glestbebodda orter. Därtill kunde en hemmansbrukare minska sina kostnader genom att använda arbetsbesparande kunskap, genvägar och verktyg.⁵⁵

⁵⁴ Runeberg, E. O., (1759), s. 190.

⁵⁵ Som skäl för att uppfinningars och färdigheters nyttjande bör uppmuntras angavs: "Alla Kameralister erkänna skadan och obilligheten deraf, at idogheten och eftertanken warder uti mäst alla beskattningssätt, mera betungad än upmutrad; men så wida idogheten består deruti, at den ena kan igenom ginvägar, ordning, flit och omtanka göra

De som skulle få betala mer bestod främst av allmogens hemmavarande vuxna barn och tjänstehjon. Deras utgifter skulle i samma mån stegras som folkmängden ökade i förhållande till jordarealen. När jorden dessutom skulle skiftas mellan delägarna skulle även jorden bli en knapp resurs. I detta sammanhang skulle en ökad kronokolonisation få oönskade konsekvenser, den skulle bara leda till att den knappa arbetskraften spriddes ut till större jordareal, och möjligen även till svagare odlingsenheter. Här hade alltså skiftes- och delningsverket en viktig uppgift att föranstalta. Kronokolonisationen skulle tydligen aktualiseras först längre fram, då befolkningstrycket medfört brist på jord.

För att skynda på den ekonomiska utvecklingen var Runeberg såsom direktör för finska lantmäteriet från 1750 mycket aktiv i storskiftets genomförande. I Österbotten behövde man enligt storskiftesförordningen på grund av pågående skattläggning inte avvakta delägarnas ansökningar. Storskiftet kom i det avseendet att dikteras "från ovan" där. Runeberg ville göra Laihela till ett mönsterexempel. Det blev därför bråttom med igångsättandet. Brådskade påbud från ovan i förening med en redan pågående tvist rörande prästbordets jordnatur och kamerala status var sannolikt de viktigaste orsakerna till det motstånd som inledningsvis mötte storskiftesinrättningen här. Detta motstånd är förövrigt känt i tidigare litteratur och tycks där ha framkallat förhastade slutsatser om allmogens enfald och blinda tillit sin präst.

6.6. E. O. Runeberg i ett vidare sammanhang

E. O. Runeberg försvarar sin plats som politisk aritmetiker. Hans empiriska underlag var väl förankrat. Hans tillväxtmodell vilade därtill på omfattande teoretiska kunskaper.

R. Cantillon hade baserat sin teori på en jordvärdeteori, jorden var ju den knappa resursen för honom.⁵⁶ För Runeberg var däremot arbetskraften en knapp resurs, i så måtto vilar hans teori på ett slags arbetsvärdeteori. Teorin är deskriptiv på så sätt att den beskriver hur arbetsvärdet grundar sig på människans reproduktiva aktivitet, och prediktiv därigenom att teorin beskriver hur den allmänna värdeökningen i takt med folkökning, förbrukning och produktion skulle

med få händer, det en annan behöfwer flere til, så lockas inbyggarena mera til idoghet, än de skrämjas derifrån, när utlagorna följa arbetarens antal efter." Runeberg, E. O., (1761), s. 28.

⁵⁶ Herlitz, L., (1991), s. 111–119.

utvecklas i Laihela. Sålunda skilde sig Runeberg från de merkantilister som i sparandet såg det främsta tecknet och den främsta orsaken till nationens välstånd.⁵⁷

Fysiokraterna ansåg att det "stora jordbruket" med kapitalstarka arrendatorer var den enda näring som kunde producera ett beskattningsbart överskott, alltså nettoprodukten som tillföll jordägaren. För jordbrukets reproduktion var det därför viktigt att jordbrukarens kapital fritogs från beskattning.⁵⁸ Runeberg ville å sin sida frigöra jorden från grundskatterna. I synnerhet skulle den framväxande arbetskraften – såväl landsbygdens småbarn som den arbetskraft som på landsbygden behövdes för barnuppfostran – befrias från beskattningen.

I jämförelsen mellan fysiokrater och Runebergs teori bör vi dock observera skillnaderna rådande sociala, politiska och ekonomiska hållanden i Frankrike och Sverige. Det franska fysiokratiska programmet (fri handel med spannmål samt kapitalstarka jordbrukare som förutom ökad produktion förväntades därtill kunna erlagga högre räntor till jordägarna än småbrukarna) skulle svårligen kunnat anpassas till de svenska förhållandena. I Sverige hade bönderna politisk makt i riksdagen, men som jordägare kunde de svårligen identifieras som fysiokraternas proprietärer, dvs. stora jordägare och lagstiftande politisk elit, såsom L. Herlitz påpekat.⁵⁹ Fysiokraten F. Quesnay uttryckte sin rädsla för en omfattande överproduktion av spannmål i Frankrike (1756), om all bördig jord sattes under plogen. Detta skulle leda till prisfall, och till vem skulle man sälja spannmålen? – frågade Quesnay.⁶⁰ I Sverige var man däremot inte rädd för "överproduktionen". Nyodling och ökad produktion skulle här gynnas på flera olika sätt.

⁵⁷ Petty, W., *The Economic Writings of Sir William Petty*. Edited by C. H. Hull. Cambridge 1899. Vol. I, s. 307f. Herlitz, L., 'On the Prehistory of the Trinity: Functional Class Division from Mercantilism to Classicism', i *Scandinavian Economic History Review*. Vol. 37(1989):2. s. 7–15.

⁵⁸ Herlitz, L., 'Fysiokraterna', i *Samhällsvetenskapens klassiker*. Redaktion M. Bertilsson och B. Hansson. Lund 1988. s. 43–65.

⁵⁹ "I svensk kameralistik var de proprietärer, som ägde sin jords nettoprodukt, inte beskattningsbara, medan de, som var beskattningsbara, inte ägde nettoprodukten av sin jord." Herlitz, L., *Fysiokratismen i svensk tappning 1767–1770*. [Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 35] Göteborg 1974. s. 191.

⁶⁰ Quesnay, F., *Ceuvres économiques et philosophiques accompagnées des éloges et d'autres travaux biographiques sur Quesnay par différents auteurs*. Publiées avec une introduction et des notes par Auguste Oncken. Réimpression de l'édition Frankfurt 1888. Aalen 1965. s. 171–73.

Jordbruksvänlighet var en bred och mångskiftande strömning i Europa under 1700-talet. I den svenska ekonomiska doktrinhistorien anses fysiokratismen haft sin egen särskilda uttolkare i C. F. Scheffers gestalt.⁶¹ Den Schefferska "fysiokratismen" var säregen såtillvida att den skulle dels bibehålla jorden (brukarens kapital) som beskattningsobjekt, och dels motverka det förhållandet att kronans och indelningshavarnas inkomster minskades.⁶² Runebergs populationistiska jordbruksvänlighet skiljer sig från den Schefferska därigenom att den tillmäter kronans och indelningshavarnas kassakista mycket mindre betydelse, samtidigt som behovet av handelskapital i lokala städer tillskrivs större roll.

Den svenska kamerala praktiken och lagfarenheten hade – genom lokala skattläggningar och skattepersedlar – alltid varit beroende av de lokala naturgivna omständigheterna. Runebergs förslag till skatteförenkling bröt mot denna genom att välja den allmänna styrkan, dvs. det relativa arbetarantalet, som grundval. På så sätt föregrep Runeberg den kommande klassiska ekonomiska skolans tradition där arbetsvärdeteorin kom i främsta rummet, och naturen eller de ekologiska olikheterna, trängdes i bakgrunden.⁶³

6.7. Sammanfattning

E. O. Runebergs beskrivning över Laihela socken innehåller empiriska uppgifter som var viktiga för den tillväxtmodell och ekonomiska kalkyl han lade fram i sitt verk. Ändamålet var att främja folkökning och tillväxt inom jordbruket. Runeberg skiljer sig emellertid från andra – reformmerkantilister, populationister eller jordbruksentusiaster – genom sitt genomgripande förslag. Han var, av allt att döma, besatt av de landsbygdens resurser och de städernas möjligheter han såg i Österbotten.

Rikets ekonomiska utveckling, goda naturliga förutsättningar till trots, hade hämmats av brist på arbetskraft. Orsaken till detta ansåg Runeberg vara dels tjänstevånget, och dels tegskiftet och ägosamfälligheter, vilka sammantaget utgjorde ett hinder för uppkomsten av nya hushåll och folkökning. Grundskattesystem som missgynnade åkerbruket, samt usla avsättningsförhållanden, var ytterligare hinder för jordbrukets intensifiering och utveckling.

⁶¹ Herlitz, L., *Fysiokratismen i svensk tappning 1767–1770*. Göteborg 1974. s. 7–11.

⁶² *ibid.*, s. 99–105, 114f, 190.

⁶³ D. Ricardo anses ha reducerat naturen till ett abstrakt begrepp *land*. Herlitz, L., (1997), s. 174.

För att främja tillkomsten av nya hushåll, samt förbättra åkerbrukets villkor och avsättningsförhållanden, föreslår Runeberg en rad institutionella förändringar. Tegskiftet och ägosamfälligheterna skulle avskaffas genom storskiftet. Det gamla från medeltiden härstammande grundskattesystemet skulle ersättas med ett nytt, där skatten utgick efter arbetarantalet. Jordegendomen skulle därmed befrias från jordskatter. De skatter som kronan inhöstade från landsbygden (av dess arbetare) skulle användas för att stödja spannmålsexporten via städerna.

Tillväxtens dynamik hos Runeberg – det dubbla trycket, av befolkning och beskattning – skulle tvinga fram både intensivare odlingsmetoder och kontinuerlig nyodling. Städernas roll blir viktig i detta samspel mellan jordbruksutveckling och utrikeshandel. Städernas uppgift var att sörja för efterfrågan samt för en "god" och jämn prisutveckling på spannmål. Den fortgående ekonomiska omsättningen skulle ha sin motsvarighet i reproduktionen och folkökningen. Det dubbla barnavdraget på landsbygden skulle vara ett incitament, både enskilt och socialt, till att skaffa många barn.

Jämsides med empiriska och teoretiska kunskaper erbjuder Runeberg också praktiska redskap för att förverkliga sitt förslag. Hit hör hans empiriskt-tekniska redskap att skaffa relevanta uppgifter. Hit hör inte minst hans skatteförenklingsförslag. Och hit hör även hans hängivna intresse för storskiftesreformen.

Faggot verkade för tillkomsten av en speciell storskiftesförordning för Skånes del, Runeberg var engagerad i Södra Österbotten. Laihela socken var ett utmärkt utgångspunkt för storskiftet. Här skulle det finnas gott om nyodlingsmöjligheter efter jordreformen. Fattigdom som ofta besvärade nybyggaren på andra folklösa orter främjade inte folkökningen. Däremot skulle Laihelabornas rikliga konsumtionsvanor i fråga om mat och dryck väl kunna gynna folkökningen. Södra Österbotten var även därför ett lämpligare område än Mellersta och Norra Österbotten.

Med sitt populationisk-merkantilistiska engagemang för Österbottens interna kolonisation föregrep Runeberg, låt vara i absurda dimensioner, den kommande frigörelsen och mobiliseringen av arbetskraften och den tillhörande intensifierande jord användningen. Runeberg hade sammanbundit arbetskraftsreformen med beskattnings- och jordreformen. Vad som först förverkligades var väl storskiftet och en tilltagande folkökning i Österbotten. Grundskatten togs bort först långt senare, och arbetarlagsstiftningen moderniserades bara steg för steg. Runebergs beskattningsförslag utgjorde ett teoretisk försvar för alla former av skattelättnader för föräldrar med många barn.

Jordbrukande föräldrar på landsbygden, inklusive torpare och backstugusittare, med många små barn som befriades från mantalspengar, åtnjöt skattelättnaden även under 1800-talet.

Runeberg tycks ha varit helt upptagen av Österbottens potentiella resurser. Tilltagande spannmålspriser, bristen på arbetskraft och nödvändig infrastruktur gjorde honom förblindad. Han hade knappast funderat eller förstått de negativa begränsningar som hans populationistiska framtidsutsikt var förknippad med. Han hade knappast något begrepp om problemet med avtagande avkastning. Konsumtionen av mat och dryck per capita skulle alltså bestå oförändrad även vid ökad folkmängd. Men så blev det inte fallet i Södra Österbotten. Tillväxttakten inom jordbruket avtog under andra hälften av 1800-talet.

Ledsagade av den populationistiska tillväxtoptimismen hade nya institutionella förhållanden (skattelindringar, jord- och arbetskraftsreformer) introducerats till Österbotten i syfte att öka folkmängden. Det äldre välståndet hade inte varit tillräckligt. Med överdödighetens och emigrationens rödpenna raderades följderna av det nya.

Kapitel VII

Nyodling, skördeutveckling och boskapsinnehav i Södra Österbotten i mitten av 1700-talet

I det här kapitlet undersöker jag hur nyodlingsverksamheten och skördeutfallet kom att utvecklas i Södra Österbotten under första hälften av 1700-talet. Syftet är att göra en undersökning av odlingens ställning före de institutionella nydaningsarbeten, i form av nya skattdämläggningar och storskiftet på 1750- och 1760-talen, som tillskyndades av populationister och jordbruksentusiaster.

Inledningsvis redogör jag för den tidigare forskningen och relaterar denna till vissa källmaterialproblem. Beräkningarna över skördeutfallet har tidigare baserats på kronotiondet. Jag använder arealmätningar, utsädes- och korntalsuppgifter som grund för att värdera tiondelängdernas uppgifter (7.1). Därefter studerar jag höskördens omfattning, foderresurserna och kreatursbeståndet (7.2). Till sist undersöks hur landshövdingens siffror över utsäde och boskap vid mitten av 1700-talet förhåller sig till uppmätta arealuppgifter (7.3).

7.1. Nyodling och skördeutveckling

7.1.1. Tidigare forskning

Större delen av forskningen om nyodling och skördeutveckling i Finland för tiden före mitten av 1700-talet finns redovisad i socken- och landskapshistoriker.¹ Eftersom alla socknar ännu inte har sin egen historiebok, och både källäget och undersökningsmetoderna skiljer sig mellan de olika sockenhistoriska arbetena, är det svårare att redovisa allmänna uppgifter om nyodling och skördeutveckling för hela Finland. Viktiga resultat kan emellertid sammanställas när det har funnits möjligheter till jämförelser mellan olika slags räkenskapsmaterial, såsom utsädeslängder, geometriska jordeböcker och kvarntullslängder från och med 1600-talets första hälft.²

I områden där socken- och landskapshistoriker kunnat grunda sina framställningar på geografiska mätningar och utsädesuppgifter kan man finna att åker- och utsädesarealen visar en kontinuerlig tillväxt under tiden från 1640 till 1800. Jutikkala har framhållit att tillväxten bör anses härröra från perioden efter freden i Nystad (1721) och att en sådan linjär tillväxt – framställd grafiskt genom att sammanbinda begynnelse- och slutåren av perioden 1640–1800 inte kan anses återge realistiska uppgifter för de enstaka åren över perioden i fråga.³

Utvecklingen av spannmålsavkastningen har oftast beskrivits i termer av korntal, dvs. avkastningen i förhållande till utsädet. Hur höga korntal kan man vänta sig under perioden 1500–1750? Enligt B. H. Slicher van Bath kan man observera en tillbakagång av avkastningstalen vid slutet av medeltiden och under perioden från 1600 till 1750. Han anger genomsnittliga avkastningstal för vete, råg och korn uppgående i medeltal till 4,4 för området som inkluderar både Tyskland och Skandinavien under perioden 1500–1599. Slicher van Baths genomsnittliga korntal för 1700–49 är 18 % lägre än dem för 1550–99 i samma område.⁴ Nedgången är mycket mindre vad gäller vete (–8 %), samtidigt som korntalen för råg (–32%), korn (–27%) och havre (–27%)

¹ Dessa socken- och landskapshistoriker är en i Sverige nästan okänd genre som mestadels har skrivits av professionella historiker.

² E. Jutikkala i *Suomen taloushistoria I*. Helsinki 1980, s. 171f.

³ *Suomen taloushistoria I*. Se närmare diagram 2 a-c på s. 176-77.

⁴ Slicher van Bath, B. H., 'Les problèmes fondamentaux de la société pré-industrielle en Europe occidentale. Une orientation et un programme.', i A. A. G. *Bijdragen*. Vol. 12(1965), s. 13.

minskar i allt större omfattning.⁵ Gällande för Finland i sin helhet föreslår E. Jutikkala ett generellt korntal uppgående till 5,0 under 1500- och 1600-talen.⁶

Uppgifter om skördeutvecklingen rörande det egentliga Sverige under samma tid kan finnas i en del avhandlingar inom ämnena kulturgeografi, historia och ekonomisk historia. D. Hannerberg har beräknat att korntalet i Närke låg vid 4,2 på 1630-talet, i början av 1700-talet låg korntalet mellan fyra och fem. M. Isacson beräknar korntalet till 4,5 i By socken Kopparbergs län år 1680. J. Lindegren har hävdade att korntalet utgjorde 3,5 i Bygdeå socken i Västerbotten under åren 1620–39. B. Helmfrid anser att det normala korntalet i Ö. Eneby socken i Östergötland bör ha legat mellan fyra och fem under 1710-talet.⁷ J. Söderberg och J. Myrdal har därtill hävdade att det normala korntalet i de flesta svenska landskapen, utom Västergötland och Närke, har gått nedåt om man jämför korntalsuppgifter från tiden 1550/75 med motsvarande uppgifter från 1700-talet.⁸ Det bör observeras att korntalen som redovisats här ovan av Hannerberg, Isacson, Lindegren, Helmfrid, Söderberg och Myrdal mestadels har beräknats efter kronotondeuppgifter. Det är dock mycket tveksamt om tiondelängderna kan anses ge en riktig bild av skördeutvecklingen, varom närmare här nedan.

Även den tidigare forskningen om åkerbrukets utveckling i Österbotten under 1700-talets första hälft har baserat sig på kronotonde-
delängder som källmaterial. A. Alanen har beräknat spannmålsskörden för åtta socknar i Södra Österbotten enligt kronotonde-
delängderna under åren 1748–54. Skördetalen beräknade efter kronotonden visar sig emellertid vid närmre påseende vara orimligt låga. Jag har jämfört dem med den aktuella folkmängden som tabellverket ger för dessa åtta socknar år 1749. Resultatet, som ger en bruttoskörd uppgående i genomsnitt till 0,9 tr spannmål per person, kan ställas emot de bebyggelsebeskrivningar, i vilka samtida iakttagare karakteriserade bondebyarna i Södra Österbotten vid mitten av 1700-talet. Byarna låg i regel i

⁵ Slicher van Bath, B. H., 'Die europäischen Agrarverhältnisse im 17. und der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts.' i A. A. G. *Bijdragen*. Vol. 13(1965), s. 138.

⁶ *Suomen taloushistoria I*. s. 194.

⁷ Hannerberg, D., *Närkes landsbygd 1600–1820. Folkmängd och befolkningsrörelse, åkerbruk och spannmålsproduktion*. Göteborg 1941. s. 227–28 och 230. Isacson, M., *Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680–1860. Bondeklassen i By socken, Kopparbergs län*. Uppsala 1979. s. 75. Lindegren, J., *Utskrivning och utsugning. Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620–1640*. Uppsala 1980. s. 215f, 221–25. Helmfrid, B., *Tiondelängderna som källa till ett byalags ekonomiska historia 1555–1753*. Stockholm 1949. s. 142.

⁸ Myrdal, J. och Söderberg, J., *Kontinuitetens dynamik. Agrar ekonomi i 1500-talets Sverige*. Stockholm 1991. s. 288. I källförteckningen till tabell 9.5 hänvisar Myrdal och Söderberg till arbeten som utnyttjar olika slags källor rörande spannmålsskorntal under 1700-talet.

ådalar och grupperade sig längs åarnas ömse sidor. Närmast byarna låg de vackra och bördiga åkerfälten, intill åkrarna och in mot skogsbrynet fanns hemängarna, medan utmarksängarna hade blivit röjda inne i skogen. Vad som särskilt väckte iakttagarnas uppmärksamhet var inte bara det stora antalet byggnader, utan även byggnadernas storlek. Bondehemman vilkas huvudbyggnader hade två våningar, som var målade med röd färg och som därtill alltid hade en eller flera skorstenar, kunde man finna många i socknarna Laihela, Ilmola, Storkyrö och Lappo.⁹ Karaktärsbeskrivningarna låter läsaren förstå att bygdens livsvillkor grundade sig i relativt välmående. Något sådant välstånd antyds dock inte av tiondelängderna. Mellan de beskrivande källorna och bilden som ges av det statistiska materialet finns alltså en motsättning. En undersökning av grunderna till det österbottniska välståndet har också sitt intresse däri att den erbjuder möjligheter att pröva tiondelängdernas källvärde.

7.1.2. Beskrivning av skatteuppbördsmaterialet och dess problem

Kronans uppbördsmaterial består av "kyrkotiondelängder" där kronans andel av kyrkotiondet registrerades, roterings- och indelningsverkets handlingar, skattläggnings- och storskifteshandlingar. Dessutom jämförs det ovannämnda materialet med samtida myndighetspersoners enskilda berättelser och rapporter.

De mätningar och värderingar som källmaterialet grundar sig på utfördes någorlunda samtidigt i Österbotten. Roterings- och indelningskommissionen taxerade hela Österbotten under perioden 1732-34. En ny skattläggning gjordes i Södra Österbotten under 1750-talet. Storskiftet genomfördes här sockenvis under 1760 och 1770-talen. Att mätningarna gjordes samtidigt kan bidra till källmaterialets homogenitet i allmänhet.

Mångfalden av odlade grödor – råg, korn, havre, vete, ärter och rovor – intygas av samtida författare, men allmogen i Österbotten betalade sitt kronotionde endast av råg- och kornskörden.¹⁰ I det kamerala materialets natur ingår, att ägornas avkastning först skulle värderas för

⁹ Skördeuppgifterna redovisas i Alanen, A., *Etelä-Pohjanmaan talouselämä 1721-1809*, s. 57f, 69ff, 77. I *Etelä-Pohjanmaan historia IV:2*, Vaasa 1949; medan uppgifterna över folkmängden och beskrivningen över landskapets karaktär redovisas på s. 338 respektive s. 248 hos Alanen, A., *Etelä-Pohjanmaan talouselämä 1721-1809*. I *Etelä-Pohjanmaan historia IV:1*, Vaasa 1949.

¹⁰ Lantmätaren C. F. Stierwalds berättelse rörande Laihela socken, åren 1750-60: Handlingar rörande särskilda beskrifningar och statistiska uppgifter öfver Laihela socken i Vasa län, 119 folier, VLMK. Laihia 1:11.

att sedan kunna delas upp mellan räntetagarna och räntegivarna. I det följande skall visas att mätningen av denna produkt inte bara har varit en fråga om att mäta fysiska kvantiteter, utan en angelägenhet som påverkades av ekonomiska och sociala faktorer, liksom av den mångfald av olika måttenheter som uppborndsverket under tidernas lopp hade fastställt vid olika slags förrättningar.¹¹

7.1.3. Skördeutfallet och kronotiondet

Skördeutfallets utveckling har ofta illustrerats med hjälp av kronotiondet. Tilltron till tiondelängdernas uppgifter har dock varierat. Ibland, inte alltid, har de prövats.¹²

I Österbotten baserades kronotiondeuppbörden på skylräkning och provtröskning fram till 1761. Ett kontrakt om ett fast tionde kom att gälla från och med 1762. Källäget medför att man kan skapa kontinuerliga serier över tiondeuppbörden. Kronans andel av det gamla kyrkotiondet var 2/3 och ska alltså multipliceras med 15 för att vi ska få skörden. Materialet kan således nyttjas på olika aggregeringsnivåer från länsnivå ner till enstaka hemmansbruksnivå.

Sådana serier över spannmålsskörden har här skapats på sockennivån rörande Korsholms två fögderier.¹³ Men kunde tiondelängdernas råg- och kornskördar vara tillräckliga för de mänskliga behoven? I tabellen 7.1.1. och 7.1.2. har tiondelängdernas råg- och kornskördar per mantalsskriven person beräknats för socknar och fögderier vid två tidpunkter.

Tabell 7.1.1. *Spannmålsskörden enligt tiondelängderna per mantalsskriven person i Korsholms södra fögderi och dess socknar. Tunnor.*

	Lapp- fjerd	Närpes	Malax	Musta- saari	Laihela	Ilmola	Södra fögd.
1730-34	2,52	1,70	1,94	1,07	2,78	1,93	2,00

¹¹ Skattläggningshandlingarna redovisar åker- och utsädesarealen, för höets del redovisas ängarnas avkastning i volymtal. I storskifteshandlingarna redovisas både åker- och ängsarealen. Ängmarkens höavkastning utvärderas i parmtal och åkrarnas avkastning utvärderas efter åkermarkens relativa bonitet. Betesmarkerna, mulbetet och skogsmarken taxerades efter utsädesarealen.

¹² Förutom litteraturen, som angetts i noterna 3-6 här ovan, bör även L. A. Palms arbete: *Människor och skördar. Studier kring agrarhistoriska metodproblem 1540-1770*. Göteborg 1993 – särskilt omnämnas.

¹³ Korsholms södra fögderi (742 jordeboksmantal år 1728) inbegriper sex socknar: Lappfjerd, Närpes, Malax, Mustasaari, Laihela och Ilmola; Korsholms norra fögderi (1002 jordeboksmantal år 1728) inbegriper socknarna: Pedersöre, Nykarleby, Lappo, Wörå, Storkyrö och Lillkyrö. FRA. vol. 9289, 9291, länsräkenskaper, Österbotten.

1750-54 2,00 2,74 2,47 1,54 2,25 2,29 2,21

Källor: FRA. Länsräkenskaper, Österbotten, landsboksverifikationer, kyrkotiondelängderna samt extrakt över mantalslängder för Korsholms södra fögderi.

Tabell 7.1.2. *Spannmålsskörden enligt tiondelängderna per mantalsskriven person i Korsholms norra fögderi och dess socknar. Tunnor.*

	Peders- öre	Nykar- leby	Lappo	Wörå	Stor- kyrö	Lillkyrö	Norra fögd.
1730-34	1,29	2,00	2,21	1,68	2,78	1,97	2,00
1750-54	1,60	1,64	1,81	2,03	2,78	2,62	2,08

Källor: Som i tabell 7.1.1.

Utvecklingen över tiden, inom båda fögderierna, visar i flera fall en ökad spannmålsskörd per mantalsskriven person. Ökningen är desto mer intressant som den mantalsskrivna befolkningsandelen kan anses ha ökat generellt sett under tiden.¹⁴ Men för att försörja hela befolkningen är dessa relationstal för låga. Om man antar att det enbart till livets nödtröft skulle ha behövts minst 2,2 tunnor¹⁵ per invånare i allmänhet, framstår fögderimedeltalen 2,0–2,2 tunnor per mantalsskriven otroligt låga. Enheter som lagligen var befriade från tiondet, här till exempel präste- och kapellansboställen med underlydande torp, var väl bärgade hemman. Men även om man skulle uppskatta och räkna med skörden från dessa hemman, skulle det ge endast en marginell ökning av spannmålsproduktionen per mantalsskriven person. Därmed aktualiseras frågan om kronotiondet verkligen var 1/15 av den totala skörden.

¹⁴ Antalet mantalsskrivna ökar i Laihela med 1,66 % i genomsnitt per år, i Lillkyrö med 1,56 % och i Storkyrö med 1,66 % under tiden 1730/34–1750/54. Andelen mantalsskrivna av totalbefolkningen var i Laihela socken 45,4 % år 1749. Den oerhört snabba ökningen av antalet mantalsskrivna var en allmän företeelse i hela riket. I det egentliga Sverige var den årliga ökningstakten synnerligen omfattande i Värmlands län (1,41 %) samt Kopparbergs län (1,86%) under tiden 1730–1750. Den genomsnittliga ökningen i sex län och Uppland under samma tid uppgick till 0,89 % per år enligt Heckscher. Heckscher, E., 'En mätare på svenska folkets välförhållanden. Den mantalsskrivna befolkningen 1634–1820.' i *Ekonomisk-historiska studier*. Stockholm 1936, s. 249f. Ökningen av mantalsskrivna i Skaraborgs län var jämförbar med ökningen i Kopparbergs och Värmlands län, enligt L. Herlitz. Herlitz, L., *Koppskatten i det äldre tjänstesamhället. Den mantalsskrivna befolkningen i Skaraborgs län 1699-1767*. Göteborg 1991. s. 22. Se härom diskussionen i Herlitz, L., (Göteborg 1991) s. 63–77 samt särskilt s. 87.

¹⁵ Se diskussionen härom i Herlitz, U., *Restadtegen i världsekonomin...*(1988), s. 249ff.

7.1.4. Utvärdering av tiondelängdernas uppgifter

7.1.4.1. Kronotiondet och kyrkoherdens tertial

Frågan om tiondets undanhållande har blivit berörd av en del forskare. A. Luukko ansåg att de var de lokala tiondeombudens – de så kallade sexmännens – mycket rymliga samvete i denna frågan som bidrog till tiondeskördens låga resultat redan under 1500-talet. Även F. Dovring har menat att tiondeuppbördens resultat inte kan ha avspeglat de verkliga skördetalen. Därtill har Lennart Palm noggrant undersökt tiondesiffrorna och jämfört dem med utsädesarealen i Falbygden och Marks härad omkring år 1640. Palm karakteriserar tiondelängderna som praktiskt taget oanvändbara för att beräkna skördeutvecklingen över tiden.¹⁶

Jag ska här ta upp frågan om kronans möjligheter att kontrollera sina tiondeinkomster och uppbörden av dessa. Hit hör också frågan om och hur lokala intressen behöll tiondemedel och annat överskott för egna behov. Skördefluktuationer beräknade efter kronotiondet visar ett likartat mönster i Korsholms fögderier. Det talar för att tiondeserierna återger faktiska naturbetingade skördevariationer i regionen. Men detta hindrar förstås inte att det också kan ha funnits ett gemensamt mönster för undanhållande av kronotionde.

De österbottniska prästerna hade i sina allmänna besvär till riksdagen 1638 redogjort för hur kyrkoherdarna i varje socken biträdades av två edsvurna tiondeombud, lokala bönder, så kallade sexmän, som alltid efter skörden utvärderade skörderesultatet från varje åker. Kyrkoherden upprättade sedan enligt dessa uppgifter en tiondelängd, som han expedierade till länskansliet. Några år därefter drogs tiondefogdens tjänst in, eftersom prästerna och bönderna ständigt hade klagat över de övergrepp och felaktigheter som de påstod hade skett vid tionderäkningen.¹⁷ Tiondeberäkningen utfördes därefter helt och hållet av lokala förtroendemän.

Kronan försökte genom förnyade kronofogde- och häradsskrivareinstruktioner 1688/89 återskapa sina kontrollmöjligheter vid tionderäk-

¹⁶ Luukko, A., *Laihian historia II*. Vaasa 1975. s. 134f. Folke Dovring ansåg också att "tyvärr innebär antagandet att tionden verkligen var en tiondel av skörden ett väl stort förtroende för skattemoralen i äldre tider. I de fall där vi på något sätt kan kontrollera saken, visar det sig i regel att vi inte har rätt att förutsätta att tiondesiffrorna återspeglar skörderesultatet korrekt, eller ens på ett sätt som är likformigt över större områden." Dovring, F., *Agrarhistorien*. Stockholm 1953. s. 41. Palm, L. A., *Människor och skördar. Studier kring agrarhistoriska metodproblem 1540-1770*. Göteborg 1993. s. 259-76.

¹⁷ Luukko, A., *Etelä-Pohjanmaan historia III*. Vaasa 1945. s. 385-387. Tiondefogdens tjänster drogs in år 1644 och tydligen i hela riket.

ningen. Den decentraliserade formen av tionderäkning, samt kronans möjligheter att verifiera tionderäkningens resultat, kom dock att bibehållas i samma skick som förut.¹⁸ De lokala tjänstemän som var närvarande vid tiondestämman och kunde utöva någon typ av kontroll, bestod av länsmän och sockenskrivare. Dessa hade, å ena sidan, ingen egentlig skyldighet att, såsom det tidigare hade ålegat tiondefogden enligt instruktionen, lagföra präst och bonde vid undanhållet tionde. Å andra sidan har länsmännen och sockenskrivarna, vilka i regel rekryterades bland lokala bönder, alltid varit väl införstådda med bondesamhällets seder och bruk. Enligt J. Tengström hade skylräkningen lämnats helt och hållet i böndernas händer i ett flertal socknar i Södra Österbotten.¹⁹

Kronans intresse för att försöka standardisera tiondeuppbörden, medelst ständigt tionde, uppstår ungefär samtidigt – i slutet av 1600-talet – som kronans strävan att införa ett för hela landet lika och fast avlöningssätt för prästerskapets del. Enligt S. Alsne hade både adeln och allmogen vid flera riksdagar klagat över oklarheten i vad de var skyldiga att prestera till sina kyrkoherdar och kapellaner i årligt underhåll, samt begärt närmare och mer bestämda föreskrifter härom.²⁰ Under åren 1681 och 1694 utfärdade Karl XI författningar som fastställde prästavlöningsens belopp samt sättet för dess utgörande. Genom 1681 års allmänna stadga reglerades prästavlöningen i största delen av

¹⁸ I direkt konflikt med instruktionen blev häradsfogdens och -skrivarens enda kontrollåtgärd att undersöka om alla tiondeskyldiga hemman var korrekt antecknade i tiondelängderna. Luukko, A., (1945) s. 390. Instruktionen för kronofogdarna 9/10 1688 och häradskrivarna 16/10 1689, se Styffe, C. G., *Samling af instruktioner för högre och lägre tjänstemän vid landtregeringen i Sverige och Finland*. Stockholm 1852. s. 47-51 och 76f.

¹⁹ Angående den lokala sedvanan vid skylräkningar i Mustasaari pastorat anför Tengström följande: "Pastors Tertials-Tionde utgjordes här för detta i Skaftet, efter så kallad Skylräkning, dermed så tillgick, att Hemmansägarna tourvis räknade skylarna eller stackarna på hvarandras Åkrar, då hvar 30:de skyl, såsom Pastor tillhörig, behörigen utmärktes; hvarefter med större eller mindre antal af de sålunda afräknade skylarna Proftröskning anställdes, då afkastningen deraf tjente till grund för bestämmande af det kvantum Spanmål hvarje Jordägare var skyldig att för det löpande året till Pastor i Tionde erlægga.", vol. III. s. 66f i Tengström, J., *Afhandling om Presterliga Tjenstgörningen och Aflöningen i Åbo Erke-Stift. vol. I-III. Åbo 1820-22*. I Malax pastorat hade tertialen utgått efter årsväxten "på god tro och förening", ibid. vol. III, s. 120. I Lappfjerd's pastorat hade kyrkoherdens tertial utgått "efter de betalandes gottfinnande, utan både skylräkning och Convention, samt bestigit sig till omkring 130 tr, hälften af vardera sädeslaget, och blivit alltid å Prestgården levererad.", ibid. vol. III, s. 140f. Angående pastors "Spanmåls-Tionde" i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö pastorat, hade tertialen även i dessa socknar erlagts efter särskilda mellan pastor och församlingen träffade överenskommelser. Ibid. vol. III: Storkyrö (s. 170), Lillkyrö (s. 180) och Laihela (s. 186).

²⁰ Alsne, S., *Från prästtioden till reglerad lön. Pastoraliekonventionerna i Uppsala ärkestift 1810-1862*. Uppsala 1966. s. 25f.

riket, medan 1694 års författning avsåg speciellt Åbo stift. I de före detta danska provinserna Skåne, Halland, Blekinge och Bohuslän kom inte denna generella förordning att gälla, inte heller godtog prästerna i Österbotten det senare, för hela Åbo stift avsedda förslaget, utan i alla ovannämnda landskap ville prästerskapet ingå särskilda avtal – lokala föreningar och konventioner – med sina församlingsbor om avlöningen.²¹

Vad sedan ankommer kronans intresse att standardisera kronotondeuppborren med ständiga tiondesättningar, var detta en förutsättning för att denna del av kronans inkomster från jorden skulle kunna indelas.

I enlighet med det föregående, kan man således ifrågasätta om det så kallade gamla kyrkotiondets båda beståndsdelar, kronans 2/3 och den resterande tertialen för prästerskapets underhåll, överhuvudtaget hade med varann att göra när kronotiondet beräknades i Österbotten. Dessutom kan ifrågasättas om beräkningssättet kunde utgöra ett rättmätigt underlag för kronotiondets erläggande.

Vidare har den omständliga och tidskrävande tionderäkningen, skylräkningen och provtröskningen, blivit föremål för en förenkling för att underlätta själva proceduren. Därav uppkom ett systematiskt underslev vid tionderäkningen. Problemet diskuteras i litteraturen. Man talar om en normalisering av mätnings-, räknings- och värderingsprocedurerna som i längden skulle ha lett till en förstelning av tiondeuppborren.²² Vad beträffar provtröskningen i Österbotten, kan

²¹ Thurgren, J.A., *Handbok i Svenska Presterskapets rättigheter från äldsta till närvarande tider*. Stockholm 1886. s. 76ff. Sädestionden som fortfarande 1681 skulle utgöra huvuddelen av prästernas lön, skulle erläggas efter årsväxten, medan förordningen av 1694 bestämde sädestionden till "otta Cappar reen sääd" efter varje tunnans utsäde på åkern. Här förutsatte man således ett ganska högt korntal varefter prästerskapets tertial skulle utgå. I Österbotten hade prästerna däremot gjort anspråk på att efter omständigheterna och gamla sedvanor "åsämjas, accordera och konventionera" om de löneförmåner som i denna del av riket av ålder hade dem blivit beviljade. Prästerskapets anspråk hade ofta vunnit bifall å högsta ort enligt Nordlund. Nordlund, K., 'Förarbetena för en särskild förordning om prästarättigheterna i Österbotten år 1743'. i *Finska kyrkohistoriska samfundets årsskrift*. Nr. 7-10. H-fors 1930. s. 16f. Angående tiondets utgörande i de f d danska provinserna, så hade den danska kronan där indragit enbart 1/3 eller biskoparnas andel av hela tionden. I det senare hade där förut, utom biskopstionden, också ingått kyrko- och prästetionden. Någon ändring i detta skedde inte omedelbart efter att landskapen förenades med Sverige. Thomson, A., *Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809-1866*. Lund 1923, s. 17.

²² Helmfrid, B., *Tiondelängderna som källa till ett byalags ekonomiska historia 1555-1753*. Stockholm 1949. ss. 79, 82, 86 och 97. Enligt Helmfrid ska ett sådant underslev ha stannat vid 5% i undersökningsområdet i fråga. J. Lindegren beskriver ett motsvarande underslev i termer av "tröskeeffekter vid skylräkning och vid erläggning av kronotonde-spannmålen". Skördeunderslevet visar en årlig variation från 9 till 36 % under perioden 1620-39. Lindegren, J., *Utskrivning och utsugning. Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620-1640*. Uppsala 1980. s. 215.

man i tiondelängderna se att provtröskningens resultat oftast sattes till lika antal skäppor per provtröskad skyl och nominatus i en och samma by, medan antalet skylar per nominatus kom att variera.²³ Detta förfaringssätt bör anses utgöra en sådan normalisering och förenkling av mätningsproceduren.

Till tiondebeskattningens utformning i Österbotten och den ovan nämnda normaliseringstendensen, ställer sig två frågor. För det första: varför kom kronotiondet att utgå enbart av råg- och kornskörden? Detta kan möjligen förklaras genom att hänvisa till en gammal sedvana, dvs. att kronotiondet skulle utgöras av det på orten gångbara sädesslaget.²⁴ En jämförbar principståndpunkt intogs och motiverades av bönder i Särestad, Skaraborgs län, där tvist hade uppstått mellan kyrkoherden och församlingsborna om tertialtiondets utgörande av både havre och ärter.²⁵

För det andra: om kronans kontrollmöjligheter med avseende på uppbörderna av kronotiondet således visat sig vara något kringskurna i Österbotten, vari bestod då de lokala tiondetagarnas och tiondegivarnas intressegemenskap?

I flera fall hade sockenborna i Österbotten upplåtit ågor, främst åker och äng, för att underhålla präster och kapellaner. Allmogen hade också erlagt en viss del av avgifterna och utlagorna som tillföll kyrkoherden och kapellanerna – in natura – i form av åker och äng, en gång för alla, och i tron att detta skulle gälla för evärdliga tider.²⁶ Därtill hade prästerskapet i Österbotten av allmogen fått ytterligare löneförmåner,

²³ I det här avseendet bör man fästa uppmärksamhet på det mycket komplexa gärdesystemet i dessa ådalsbygder. Bönderna i Båddebyn (i Laihela socken) hade sina åkrar sammanblandade med sina grannars i 6–11 gården, medan bönderna i Jurvabyn hade sina åkrar enskilt.

²⁴ "Kyrkotionden utgöres efter wanligheten i hälften råg och hälften korn, undantagandes de orter, hwarest annorledes warit brukligt och föga råg sås." Instr. rörande tiondesättning 28/3 1696. Branting, J. G., (1827) s. 134. Det är värt att notera att både tobak och potatis blev fria från tiondebeskattningen.

²⁵ Se härom: Herlitz, L., *Jordegendom och ränta. Omfördelning av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden*. Lund 1974. s. 274, not 59. Bönderna i Särestad hävdade att "(...) vår havre genom vår träldom växer på vår ängsmark, som vi tillföre är skattlagda för, och ärterna på vår trädesjord, som vi även både konungen och kyrkoherden ären tillföre alltid erlagt tionde av och för".

²⁶ I Laihela pastorat bildas prästhemmanet, det s.k. prästebordet, successivt under 1600-talets gång. Varje bonde skulle ge antingen 5 stänger åker eller 12 kappor spannmål per år, prästebordets höbol bildades genom att den årliga höskatten utbyttes mot ett skrindland äng. LSA. Laihia E 35, 30/1. Luukko anser att detta var en typisk företeelse för bildandet eller utvidgandet av prästelägenheter i Österbotten. Luukko, A., (1745), s. 677ff. Laihela prästebord blev ej heller skattlagt förrän 1752.

utöver de som kronan varit benägen att medge för prästers och kapellans underhåll.

Prästerskapet i Österbotten vände sig emot den generella förordningen om avlöningssättet som gavs 1694. Ett nytt lagförslag som tog hänsyn till de lokala förhållandena, skulle upprättas, men det dröjde fram till 1743 innan en ny lag "om prestarättigheterna" i Österbotten kunde fastställas. Kronans intresse för att fastställa kronotiondet med ständiga tiondesättningar tycks ha varit en av stötestenarna.²⁷ Prästerskapet i Österbotten hade ägnat mycket möda åt att få behålla sina gamla löneförmåner, som hade visat sig vara mer omfattande än som var brukligt i andra delar av riket.²⁸

Tillkomsten samt innehållet av lokala överenskommelser mellan allmogen och prästerskapet om avlöningen i Österbotten har beskrivits mer utförligt av Tengström och Nordlund. Här nedan nämner jag endast några karakteristiska och avvikande drag rörande de österbottniska "prestarättigheterna". I allmänhet kan pastorers och kapellans inkomster indelas i tre grupper. Inkomster härrörande av de så kallade pastoralerna²⁹, inkomster och förmåner i form av bruket

²⁷ Med stöd av äldre författningar anhöll prästerskapet i Österbotten i sina enskilda besvär vid riksdagen 1726: "(...) att i anseende till sin tionde-intäkt ej bliva bunden till den Tiondesättning, hvarom vid Häradstingen i Landet 1725 fråga förevarit." Denna fråga blev slutligen helt avgjord till prästerskapets fördel enligt 1743 års Kungl. förordning 1. §, som stipulerar att tertialen av tiondet skulle utgå efter årsväxten. Samt K. Maj:ts Nådiga Förordning, huruledes med Uppbörden af Presterättigheterna i Österbotten skulle förhållas givna 18 Jan 1743. Tengström, J., (1820), vol. I. s. 103, 115.

²⁸ Enligt Tengström hade prästerskapet både i Österbotten och Åland tillskansat sig bättre löne- och andra förmåner än övrigt. "Men det är ej endast hvad löningssättet beträffar, som Österbottniska och Ålands Prester så märkeligen skilja sig från Medbröderna i det öfriga Stiftet; de hafva tillika länge yrkat, och äfven en tid begagnat, en egen befodringsrätt, eller ett slags *Indigenat*, i kraft hvaraf de ansetts berättigade til en snart sagdt exklusiv befodringsrätt till Prestelägenheter inom Österbottniska och Ålandska Prestelägenheterna, hafva ock försatt deras innehafvare i tillfälle att använda drygare kostnader på sine Söners uppfostran, än de flesta af deras mer vanlåttade Medbröder i Stiftets öfriga Församlingar mäktat åstadkomma; och den önskan har tillika naturligtvis hos dem uppstått, att till dem liksom i arf få öfverlämna ett åtminstone gladt hopp, att någon gång framför Medsökande ifrån stiftets öfriga trakter, få räkna på säker befodran inom Fosterbygden." Tengström, J., (1820), vol. I. s. 124ff.

²⁹ Enligt Alsne avser de sk pastoralerna de löneförmåner som prästerskapet erhöi av församlingsborna direkt. Dessa kan i sin tur indelas i två huvudgrupper. I den första ingår sädestionden och den s.k. småtionden jämte en kompensation för tionden från bruk, hyttor och kvarnar samt en kompensation för tionden från personer, som inte brukade jord, såsom gärningsmän, och slutligen en kompensation för tionden från torparna. I den andra gruppen ingår de sk. "jura stolae" eller tillagorna som bestod av avgifter relaterade till allehanda prästerliga och kyrkliga förrättningar, såsom kyrkotagning, lysning, vigsel, barndop, likstolen och påskpenningar. Alsne, S., (1966), s. 17-20.

av boställens ägor samt en löneförmån under namnet "vederlags-spannmål".³⁰

De förutnämnda konventionerna mellan prästerskapet och allmogen om pastoraliernas innehåll skiljer sig från varandra i olika delar av riket.

I till exempel Uppsala ärkestift ingår varken höet eller dagsverken från hemmansbruken, men väl "kompensation" för tionden från torparna och från personer som icke brukade jord.³¹ I Österbotten däremot ingick både hö och dagsverken från hemmansbruken enligt förordning.³² Där skulle ett årligt dagsverke utföras till pastorn av varje hemmansbruk i de allra flesta pastoraten utom i Laihela och Ilmola, medan i Storkyrö och Lillkyrö dagsverken skulle levereras enligt ackord.³³ I Österbotten skulle generellt ett eller två årliga dagsverken utföras av inhysingar och torpare för kapellanerna. Men i Laihela och Jurva skulle två dagsverken utföras för kapellanerna även av hemmansbrukare, samtidigt som torpare, hantverkare och inhysingar skulle prestera ett dagsverke årligen.³⁴

Konventionerna mellan prästerskapet och allmogen i Södra Österbotten är, trots smärre skillnader, tämligen lika med avseende på tertialtiondet. Pastorerna tycks i de allra flesta socknar ha överlåtit skylräkningen och beräkningen av tertialet åt böndernas egen kontroll.

De hemman och ägor som lagligen var undantagna att erlægga kronotionde bestod mestadels av prästelägenheterna med underliggande torp, samt soldattorpen. I Österbotten fanns det inte några hemman som tillhörde det ypperliga frälset.³⁵

³⁰ Med vederlagsspannmål i Österbotten avses den årliga löneförmånen i form av spannmål till sockenprästen som Gustaf Adolf enligt kungl. påbud beviljade år 1613. Antalet spannmåls tunnor varierade från 16 till 34 beroende på socken. Tengström, J., (1820), vol. I s. 99f.

³¹ Se härom Alsne, S., (1966), s. 16ff.

³² Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning, huruledes med Uppbördens af Presterättigheterna i Österbotten skulle förhållas given 18 Jan 1743.

³³ Se Tengström, J., (1822), vol. III: Mustasaari s. 75; Närpes s. 106; Malax s. 125; Östermark s. 133; Lappferd s. 142; Ilmola s. 156f; Storkyrö s. 170; Lillkyrö s. 181; samt Laihela s. 187.

³⁴ Tengström, J., (1822), vol. III: Mustasaari s. 81 och 84; Närpes s. 107; Malax s. 124; Östermark s. 134; Lappferd s. 142f, 145 och 147; Ilmola s. 158ff; Storkyrö s. 173; Lillkyrö s. 182; samt Laihela och Jurva s. 188.

³⁵ Till den lagliga sfären med befrielse från kronotiondet ingår också de generella skattelättnaderna som allmogen tillerkändes under vissa år, då även den brukliga kronotiondeavraden kunde behållas inom hemmanen, t.ex. åren efter "hattarnas" krig. (se härom i kap. V).

En mer betydelsefull skattelättnad uppkom under åren 1740–41.³⁶ Skattelindringen inbegrep inte en befrielse från tertialens betalande till pastorn. Möjligen hade tertialstiondet även från sådana uppodlingar kommit att ingå i pastoraliekonventioner.³⁷ Vid studier av kronotiondelängder rörande åren 1706–1762 har jag märkt att man vid skylräkningar inte har tagit hänsyn till sådana spannmålsodlingar som företogs på kärr, mossar och annan oländig mark, inte heller kyttland och brännor.³⁸

Man kan alltså konstatera att beräkningen av tertialtiondet hade överlåtits till de lokala bönderna. Detta fick effekt även på kronotiondet, eftersom tertialberäkningen skulle utgöra underlag för detta. För det andra tycks tiondeberäkningen ha förstelnats till att omfatta enbart de sädesslagen – råg och korn – som odlades på den gamla åkermarken.

Kronan hade haft ett intresse att standardisera både kronotionde-uppbörden och prästernas avlöning. Med ständiga tiondesättningar skulle kronans inkomster från jorden kunna indelas. Men genom lokala överenskommelser har prästerskapet i Österbotten kunnat behålla sina sedvanliga och fördelaktiga löneförmåner, samtidigt som bönderna själva kunnat påverka hur mycket de gav som kronotionde. De var tydligen kronan som i slutändan fick stå för fiolerna, och således gick miste om en del av tiondeinkomsterna.

³⁶ Från kronotiondets utgörande var följande i Österbottens landsbygd förekommande ägor och lägenheter befriade: Kungsgårdar och -ladugårdar med underlydande torp; likaledes kapellansgårdarna med eget avel och folk, ryttare- soldate- och båtsmanstorp; torp- och lägenheter å frälse, skatte och kronohemmans ägor enl. K. Res. på allm. besv. 1743, § 20, och K. Br. 18/2 1757; likaledes var alla uppodlingar av kärr, mossar, och oländig mark å skatte-, krono- och frälsehemmans ägor samt nybyggen och uppodlingar av oländig mark å kronoskogar och allmänningar, dessa senare så länge frihetsåren räcka, K. för. 25/11 1740, K. förkl. 5/10 1741 och 17/6 1747, K. Res. på allm. besv. 1756 §. 69. Se härom: Branting, J. G., *Handbok innehållande uppgift af de fläste från äldre tider intill och med år 1825 utkomne Swenska Författningar*, (...). Stockholm 1827. s. 129ff.

³⁷ Mellan pastoren S. Hanelles och allmogen i Ilmola socken hade en tvist uppstått i början 1790-talet huruvida tertialstionde så väl av kyttländer som av torp anlagda å skattehemmansägor skulle erläggas. I ett brev till landshövdingen ansåg K. Maj:t att saken skulle borde närmare utredas och helst i godo biläggas. Tengström, J., (1820), vol. I. s. 155.

³⁸ Med kyttland och brännor avses de moss- och brännodlingsmetoder som nyttjades i Österbotten (se härom närmare i kapitel 8.3.4). Tiondelängderna ifrån Ilmola socken upptar kyttländerna i början av 1700-talet (1702–05), under samma tidpunkt kan man se också att i Laihela socken registrerades skörden för blandsäd vid sidan av råg och korn. Både kyttlandsspannmålet och blandsäd registrerades dock i tiondelängderna i slutet av 1600-talet för Laihelas del. Luukko, A., (1975) s. 137f.

7.1.4.2. Ständigt kronotionde jämte förmedling av grundrätten

Böndernas vilja att bibehålla det gamla förfaringssättet vid tionderäkningen kommer till uttryck även vid de tillfällen då kronan försökte att införa ett fast tiondebelopp för all framtid.

Kontrakt om övergång till ett fast tionde hade man kunnat ingå redan från år 1688. Landshövdingarna hade anbefallts att medverka vid tillkomsten av en fast tiondesättning år 1727, då grunden för tiondebeloppet bestämdes antingen till ett medeltal av nio föregående års tiondeavgifter, eller till "hemmanens utsäde och jordmånens godhet och beskaffenhet i åkrar och ängar". I resolutionerna på allmogens besvär år 1734 och 1748, samt i kungl. brevet 1756, upprepas detta krav, men det ansågs samtidigt att ständiga tiondesättningar inte kunde genomföras, om inte allmogen själv lämnat sitt medgivande.³⁹ I Österbotten hade först och främst bönderna alltid förordat en skylräkning och provtröskning framför en fast tiondesättning.⁴⁰

Bönderna intar dock en helt annan uppfattning i denna fråga, efter att den nya skattläggningen i början av 1750-talet genomförts. Inför den stundande tiondesättningen i Laihela socken framför lantmätaren Stierwald en varning. Själva grunden för denna tiondesättning, dvs. tiondet beräknat efter den bonitetsgraderingen av åkrarna som företagits vid den senaste skattläggningen, är inte att rekommendera anser han. Lantmätarens vittnesmål om den fasta tiondesättningens för- och nackdelar är avslöjande. Med denna skulle kronan inte kunna öka sina inkomster, inte heller skulle bönderna få erlägga mer än förut, eftersom också skattläggningen undervärderade jordens avkastning:

"Tionden här i socknen utgår efter årlig räkning; dock höres allmogen icke klaga öfver något hinder i bergningen: emedan de sällan begynna föra något i Rione [riorna, dvs. en torkanläggning; MR] till tröskning innan all säden mäst är skuren och då har tijonde räkningen merendels hunnit passera. Jag ser ock icke hwad en ständig 10de här i orten skulle så synnerligen gagna kronan eller allmogen. Det will jag allenast påminna att en ständig 10de ingalunda lærer kunna fastställas efter det som hwarje hemman i Skattlägningsuträkningar utfört finnes: emedan öfwerheten att gå lindrigaste vägen med allmogen, uti skattlägnings Methoden utsatt äringen

³⁹ Hermanson, R. F., *Anteckningar enligt prof. R. F. Hermansons föreläsningar öfver Finlands finansförvaltningsrätt med föreläsarens begifvande*, utg. af G. Palmgren, del I. H-fors 1917. Andra uppl. s. 247f. Angående indelningshavarna var det enligt Hermanson en nödvändig förutsättning för införandet av ett fast tionde, att inte bara allmogen utan också vederbörande anslagstagare godkände denna övergång till ett fast tionde.

⁴⁰ Bönderna i Finland har i allmänhet haft delade meningar om införandet av ett fast tionde vid riksdagen 1727, i vissa län hade bönderna krävt en fast tiondesättning. De österbottniska bönderna har dock vidhållit sin önskan att bibehålla de gamla systemet ännu år 1731. Alanen, A., (1948) del I, s. 456, Hermanson, R., (1917), s. 249.

af jordmonerne en god del lindrigare än de wid Medelgod årgång kunna wärkligen wara".⁴¹

Det är anmärkningsvärt att allmogen i Österbotten först efter den nya skattläggningen var villig godkänna den fasta tiondesättningen.⁴² I väntan på att Österbotten skulle bli skattlagt i sin helhet, träffade socknarna ett särskilt kontrakt med kronan. Kontraktet som skulle gälla tillsvidare, innebar att hemmanen erlade ett fast tionde enligt principen: tio föregående års medeltal inklusive en viss förhöjning för att tillfredsställa kammarkollegiets krav härom.⁴³

Anledningen till den ändrade hållningen gentemot tiondesättningen finner man nog i skattläggningsmetodens lindrighet. Det var inte enbart åkrarnas äring som hade blivit värderad "en god del lindrigare", utan då hade också åkerarealen blivit uppskattad till ett mindre tunnlandstal allt efter den österbottniska skattläggningsmetoden. Metoden innebar, för det första, att åkermark, vars medeläring var mindre än två tunnor, skulle klassas som ängsmark, och för det andra, att metoden inte tog hänsyn till avkastningen från kyttland och brännor där spannmål odlades.⁴⁴

7.1.4.3. Sammanfattande synpunkter om tiondet

Man kan sammanfattningsvis konstatera att den långsiktiga trenden för skördetalen varit stigande i bägge fögderierna samt att skördefluktuationerna också visat ett enhetligt mönster under perioden i fråga. Man kan även se att skörden av råg vuxit i snabbare takt än kornskörden. Den totala skörden per jordeboksmantal är större i Korsholms Södra fögderi än i Korsholms Norra fögderi. Den relativa produktiviteten för råg är också högre i det södra fögderiet.

Spannmålsskörden per mantalsskriven person hade vuxit i allmänhet, dock inte i alla socknar. Dessutom fann jag skördetalet per person

⁴¹ Stierwalds berättelse över Laihela socken: VLMK. Laihia 1:11. Stierwald själv hade deltagit i skattläggningen av Laihela samt flertalet andra socknar i Österbotten, skattläggningarna genomfördes enligt den särskilt konstruerade österbottniska metoden.

⁴² Om den nya skattläggningen i Österbotten vid mitten av 1700-talet: se kap. 7.1.5.6.

⁴³ Hermanson, R., (1917), s. 250; Österbottens allmoge hade i sitt allmänna besvär till Rd 1756, § 18, anhållit om en fast tiondesättning grundad på skattläggningsmetodens princip. Kungen och regeringen ansåg att detta skulle kunna ske först efter att hela landskapet hade blivit skattelagt. Tiondekontraktet undertecknades redan år 1762, utan att skattläggningen blivit fullbordat. Kontraktets snabba tillkomst skedde dock genom Kammarkollegiets försorg. Alanen, A., (1948), del I, s. 457.

⁴⁴ Om Skattläggningar efter Österbottniska Methoden, i Bonsdorff, J. G. von, *Stor-Furstendömet Finlands kameral-lagfarenhet I-II*, Helsinki 1833. Del II, s. 330–337. Lantmätaren Stierwald beräknade kyttlandsarealen i Laihela socken till 1604 t i början av 1750-talet. VLMK. Laihia 1:11. Se närmare avsnittet: "Skattläggning (...)" i *Bilaga 1*.

alldeles otillräckligt för att tillfredsställa de mänskliga behoven. Därmed hade frågan om tiondets undanhållande och den totala skördens egentliga storlek aktualiserats.

En möjlig orsak till undanhållet tionde finner jag i den intressegemenskap och i de normaliseringstendenser som var förenade med tionderäkningens metod och praxis. Både bönderna och prästerna visar sig ha haft ett gemensamt intresse av att hålla beräkningsförfarandet vid tionderäkningen i sina egna händer, samtidigt som kronans kontrollmöjligheter begränsats. Sådan lokal intressegemenskap har säkerligen lett till att kronan gått miste på tiondemedel. Kronan har å sin sida försökt att utöva kontroll av tionderäkningen. Dessutom har ett fast tionde legat i kronans intresse, delvis för att undkomma det inkomstbortfall som ett systematiskt underslev genom normaliseringsförfarandet kunde åstadkomma, och delvis för att skapa en viss kontinuerlig balans mellan utgifter och inkomster.

Att beräkna eller skatta det undanhållna tiondets belopp eller den egentliga skördens storlek direkt utifrån tiondelängderna har dock inte varit möjligt. Tiondeskördens relativa storlek och utvecklingen av tionderäkningens institutionella former vittnar dock om att tionde har undanhållits och att spannmålsskörden således har varit större än vad man kunnat beräkna fram av tiondelängderna. En sådan underskattning antydde också i lantmätaren Stierwalds uttalande. Följaktligen kan åkerbrukets produktionsmöjligheter knappast utrönas ur detta material.

I litteraturen hänvisas det dock till andra metoder, att genom komparativa studier försöka fixera underskattningens storlek.⁴⁵ Jag återkommer med närmare resultat i denna fråga här nedan (avsnitt 7.1.6). Men innan dess studerar jag arealmätningar, utsädes- och korntalsuppgifter.

7.1.5. Åkerarealens och utsädets utveckling

Att själva åkerarealens utveckling inte enbart kan ge en fullständig beskrivning beträffande åkerbrukets produktionsmöjligheter har diskuterats i litteraturen. Därtill behövs närmare kunskaper om hur korntalet och utsädet utvecklar sig. C.-J. Gadd och L. Herlitz har använt bo-uppteckningarna för att beräkna utsädet per hemmansbruk och pro-

⁴⁵ Hannerberg, D., *Svenskt agrarsamhälle under 1200 år. Gård och åker. Skörd och boskap*. Stockholm 1971. s. 71f.

duktionen i åkerbruket, M. Isacson har däremot använt skörde- och korntalen för att beräkna åkerarealen.⁴⁶

Här nedan studerar jag det årliga utsädet, som registrerats enligt skattningsprotokollen på enskilda hemmans ägor. De samlade resultaten redovisas på socken- och bynivå. Till skillnad från tiondelängdernas kontinuerliga årliga uppgifter ger skattningsprotokollen tvärsnittsdata. Utsädesarealen har värderats hemmansbruksvis i Österbotten i början av 1730- och 1750-talen och möjliggör därmed också en beskrivning av utvecklingsförloppet under den mellanliggande perioden.

Utvecklingen av åkerarealen och utsädet studeras här inte längre på fögderinivå. De socknar som undersöks är Laihela, Lillkyrö och Storkyrö. De är alla tre inlandsocknar, där bebyggelsen mestadels hade legat längs ådalar. Laihela socken var belägen längs Laihelaån, Lillkyrö och Storkyrö socknar belägna längs Kyröälven. Orsaken till att de har valts är att dessa socknar mer än andra tycks ha varit inriktade på spannmålsproduktion. De tre socknarnas näringar skiljer sig från kustsocknarnas, där båtbyggeri-, fiskeri-, transport- och handelsnäringarna var ett mer stående inslag. En skillnad gentemot andra inlandsocknar, såsom Ilmola och Lappo, är att tjärbränningen var en mer utbredd näring i de sistnämnda socknarna. I Laihela, Lillkyrö och Storkyrö förekom det inte någon tjärbränning för avsalu under 1700-talet.⁴⁷

I det följande ges först en kort överblick över källmaterialet, därefter diskuteras ytterligare avgränsningar och problem.

7.1.5.1. Roterings- och indelningsverkets mätningar

Roterings- och indelningskommissionens arbete bestod i att soldatrotarna bildades och jämkades samman.⁴⁸

⁴⁶ Gadd, C.-J., *Järn och Potatis*, (1983), s. 88-99. Herlitz, L., *Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden*. Lund 1974. s. 212-224. Isacson, M., *Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680-1860*, (1979) s. 70ff, samt diskussionen, s.188-201.

⁴⁷ Rörande tjärtillverkningen: det förekom inte längre någon produktion för avsalu enligt Roterings- och indelningskommissionens handlingar.

⁴⁸ Krigsarkivet: Roterings- och indelningskommissionen i Österbotten 1732-34. Handlingar, skrivelser och protokoll. I stället för de av riksdagen beviljade utskrivningarna, skulle rikets militära styrka organiseras på fast och permanent basis. Denna nya grunden för den militära indelningen togs genom riksdagsbeslutet 1682, då ständerna gav Karl XI löftet att skriva ett kontrakt med allmogen. De övriga landskapen i Finland, utom Österbotten, ingick i ett sådant kontrakt om indelning. I Österbotten mönstrades dock soldaterna medels utskrivningar ända fram till 1730-talets början. Bönderna och deras talesmän igångsatte hårdnackat lokalt motstånd mot indelningsverket. Avväjningsförsök

Kommissionen fick fria händer att bestämma hur många hemmansbruk som skulle ingå i en rote. Varje roteringsskyldigt hemmansbruk taxerades utifrån dess ägor: årligt utsäde, höavkastning, tillgång av skog och fiske, husbyggnadernas kvalité, kvarnar och humlegård. En del av taxeringarna grundades på regelrätta mätningar gjorda av lantmätare, i andra fall grundades taxeringarna på uppskattningar gjorda av kommissionens ledamöter tillsammans med lokala tjänstemän och böndernas förtroendemän ifrån respektive byalag.⁴⁹

7.1.5.2. Skattläggningsmätningar i Österbotten

Före mitten av 1700-talet hade kronan gjort vissa försök att revidera den gällande skattläggningen från 1608 i Österbotten. En påbjuden skattläggning, enligt den så kallade nyländska metoden, blev ej godkänd av allmogen, som alljämt krävde en särskild, bättre anpassad skattläggningsmetod för Österbotten. En specifik österbottnisk metod godkändes år 1749 och skattläggningen genomfördes i rask takt under 1750- och 1760-talen.

Men dessa skattläggningar blev aldrig slutgiltigt fastställda under den svenska överhöghetstiden. Kammarkollegiet hade funnit att det gjordes alldeles för stora förmedlingar, dvs. sänkningar av jordeboksmantalet, i form av stora skatteavdrag.⁵⁰ Därmed hade inte bara kronans behållna inkomster minskat, utan minskningen träffade också den anordnade delen av räntemantalet, som till indelningshavarna hade "på vinst och förlust uppå lön anslagits". I litteraturen nämns enstaka rättsliga tvister mellan räntetagare och räntegivare. Dessa har först och främst illustrerat byråkratins tungroddhet, men vid de påföljande tvistemålen mellan räntetagare och räntegivare kunde räntetagaren med lagliga medel hävda att de skattskyldiga borde erlägga sina utskylder enligt det gamla oförmedlade mantalet.⁵¹ Rättens utslag

mot den kommissions arbete som skulle taxera hemmanen förekom i flera socknar och i synnerhet i Laihela och Wörå. Motståndet avstyrades hårdhänt – med hjälp av militären – och kommissionen utförde sitt arbete så att det slutliga indelnings- och roteringskontraktet undertecknades för Österbottens del den 12. 12. 1733. Rotens uppgift skulle då bestå av att avlöna, utrusta och upprätthålla en soldat. Rotebönderna skulle också anlägga och uppröja ett soldattorp per rote med erforderliga byggnader och ägor, åker och äng, för soldaten. I regel kom dessa soldattorp att anläggas på socken- eller byallmänningar.

⁴⁹ Följande 10 av 13 byar hade blivit uppmätta under åren 1722-28 i Laihela socken: Båddeby delvis, Torstila, Jackula, Käyppälä, Storby, Svartila, Mieltylä delvis, Perälä, Lyyskilä delvis samt Jukaja delvis.

⁵⁰ Den österbottniska skattläggningsmetoden och de överstora avdragen för räntehöets del; se närmare i *Bilaga 1*.

⁵¹ Åkerblom, K. V., *Korsholms historia I*. Vasa 1941. s. 347f. I Mustasaari (Korsholm) socken

skulle gälla så länge skattläggningen inte hade blivit formellt godkänd av k. majt. Råntegivarna protesterade och anförde skäl för ett formellt fastläggande av skattläggningen. Det gjordes flera påstötningar, och resultatet blev emellertid en skatterevision år 1775, som i sin tur bland annat resulterade i tillkomsten av det källmaterial som jag använder i denna studie. Skatterevisionen resulterade i en viss tillökning av mantalet i Laihela, Lillyrö och Storkyrö socknar, dvs. de enskilda jordeboksenheterna fick större mantalsvärden.⁵²

Det förhållandet att skattläggningen aldrig blev formellt godkänd, hade inte orsakat något större hinder för kronans uppbörd i länet. Uppbörderna skedde dock efter det nya förmedlade mantalet och enligt gällande bestämmelser, något som säkerligen inte uppskattades, varken av landshövdingen eller andra indelningshavare. Mot sådana hinder i uppbörden hade landshövdingen försökt gardera sig genom att ihärdigt påminna riksdagen och k.majt. om de stundande svårigheterna.⁵³

hade bönderna blivit påmintas därom av kronofogden och prästerna vid varje uppbörd. Kapellänen Arenius från Kvevlax by hade fått 8 kappar spannmål mindre av var och en skatteskyldig. Uppkallade till tingsrätten (1764) kunde bönderna inte bevisa att den nya skattläggningen hade blivit godkänd. De dömdes att betala vad kapellänen fordrat efter det oförmedlade mantalet. I ett annat mål från år 1784 hade kapellänen Munselius likaledes fått rätt i tinget, och bönderna som hade restantier fick erlägga dessa enligt oförmedlat mantal.

⁵² Skatterevisionen hade uppdraget att rätta till hövdragets storlek samt att justera mantalet uppåt enligt denna tillökning. I övrigt utgick revisionen ifrån de mätningar och värderingar som den tidigare skattläggningen kommit fram till. Beträffande räntan på åker jämte utsädet storlek är dessa två storheter alltid upptecknade i varje protokoll. SRA. Kammarkollegiets arkiv, Finska och Baltiska handlingar, Finska handlingar, skattläggningar.

⁵³ Landshövdingen Piper beklagar i sin Rd-berättelse 1755, § 17, att han inte kunnat få något besked från kammarkollegiet eller k. majt, huruvida och om skattläggningen, ifall den var felaktig, skulle komma att revideras. Han menar att råntegivarna såsom de ofta brukar åberopa har, enl. k. majt. res. på allm. besv. 17/9 1723: § 16, samt 1/8 1727: § 15, rätt att åtnjuta sina förmedlingar tillgodo. Men å andra sidan, tillägger han, har indelningshavarna avkrävt honom en emot bristen motsvarande ersättning. Landshövdingen har då "igenom Allmogens trägnå Åliggande ei annat kunnat, än låta dem, (...) få åtnjuta de påföljande Året sine erhållne förmedlingar, så att numera 553 hemman sin ränta efter förmedlingen utbetala". Landshövdingen Piper befarar också att "deras hopp dageligen igenom de inkommande och utarbetande Refningar och skattläggningar förökes", samt att han inte kan neka allmogen deras förmedlingar. Därför anhåller Piper om att de insända skattlägningshandlingarna bör revideras och fastställas, och att indelningshavarnas bristande lön bör ersättas, han anmärker att det finns gott om oindelta skatte- och kronohemman i länet. s. 233ff. Utan slutgiltig fastställelse av mantalets storlek hade landshövdingen med landskammararens hjälp infört de förmedlade hemmansräntorna tillsammans med annoteringar i ett extraordinära avkortnings extrakt. Landshövdingens i Österbottens läns berättelse om länets tillstånd till riksdagen 1755-56. Tryckt i *Suomen historian lähteitä VII*. Utg. av A. R. Cederberg. Helsinki 1950. s. 222-265. FRA, Länsräkenskaper, landsboken och landsboksverifikationer för Korsholms södra och norra fögderi.

Indelningshavarna borde, enligt Piper, få kompensation av kronan, som alltså skulle få betala förmedlingarna med minskade räntor från oindelta hemman.

7.1.5.3. *Det årliga utsädet*

Vid dessa mätningstillfällen på 1730- och 1750-talen,⁵⁴ hade åkermarken taxerats enligt det årliga utsädet. "Årligt utsäde" är inte ett entydigt begrepp. Den har inte alltid betecknat samma saker. I vissa fall hänvisar den till en areal, årligt utsäde i tunnland. I andra fall hänvisar den till ett volymtal, årligt utsäde i tunnor.⁵⁵

Roterings- och indelningskommissionens erhållna kriterium för taxeringen av åkermarken bestod enbart av "årligt rågutsäde" per hemmansbruk. Det "årliga rågutsädet" tycks hänvisa till den sedvanliga såningstätheten. I Södra Österbotten var såningstätheten, vid den här tiden, en tunna per tunnland för rågens del samt en och en halv tunna per tunnland för kornets del.⁵⁶ Man räknade både råg- och kornutsäde, men minskade kornutsädet med 1/3. Materialet som roterings och indelningskommissionen skulle använda vid taxeringen av åkermarken bestod av regelrätta karteringar, men också sagesmännens uppskattningar. Därmed kunde kommissionen taxera det årliga utsädet i termer där mätningar från metodiska skattläggningar och en på sedvanan grundad uppfattning om utsädet kunde användas sida vid sida i taxeringen.⁵⁷

Vid de metodiska skattläggningarna hade storleken av det årliga utsädet tre viktiga funktioner. Den första var att bestämma åkerräntans belopp genom att den totala bruttoavkastningen av åker reducerats med utsädets del. Den andra bestod i att bestämma ett motsvarande netttotal

⁵⁴ Här låter jag året 1732 beteckna tidpunkten för roterings- och indelningskommissionens mätningar samt året 1752 skattläggningsmätningar, ehuru själva proceduren hade tagit en längre tidsperiod i anspråk, nämligen åren 1731–33 respektive 1750–1754.

⁵⁵ De äldre måttenheterna för åker (och utsäde) såsom pundland eller spannländ i Österbotten utgick från att mäta både kvantiteten och kvalitén av åkermarken. Det areella innehållet för ett spannländ åker kunde då variera efter jordmånens godhet. Se härom: Åkerblom, K. V., *Korsholms historia I*. Vasa 1941. s. 330; I litteraturen brukar man approximerade spannländets geometriska innehåll till 1/4 tunnland ex analogia efter volymmåttets relationstal: ett spann = 1/4 av tunnan. Luukko, A. (1945), s. 259. Utvecklingen inom lantmäteriet hade lett till att man hade börjat skilja åt jordmånens godhet och arealens vidd. Se härom också Hannerberg, D., *Tunnland, öresland, utsäde och tegskifte. [Meddelande från Göteborgs högskolas geografiska institution, nr 32.]* Göteborg 1946. s. 9f och 13f.

⁵⁶ Se härom Stierwalds berättelse över Laihela socken i början av 1750-talet: VLMK. Laihia 1:11.

⁵⁷ Alla socknar hade inte hunnit genomgå en metodisk skattläggning.

för ängsräntan genom att den totala ängsavkastningen reducerats med så mycket hö som ansågs, såsom dragarefoder, utgå för åkermarkens underhåll. Den tredje funktionen bestod i att taxera innehavet av mulbete, timmer- och fångskog efter det årliga utsädet. Vid skattningsrevisionen ansåg man att det årliga utsädet skulle bestämma också dragarefödans storlek.⁵⁸

Revisionsmaterialet som jag utgår ifrån har alltid noterat det årliga utsädet vid varje hemmansbruk i form av tunnor och kappar, i vissa fall redovisas också den totala åkerarealen i tunnland.⁵⁹ Dessa volym- och arealmått, har det visat sig, överensstämmer relativt väl med varandra. I byar med tvåsadesbruk har volymmåttet, utsädet i tunnor, utgjort ca 43 - 48 % av den totala åkerarealen. Tillsvidare sätter jag likhetstecken mellan en tunna utsäde och ett tunnlands utsäde. Då ger skillnaden mellan de två mätpunkterna utsädet tillväxt över hela perioden 1732 - 1752 i tunnland.

7.1.5.4. Ökningen av det årliga utsädet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar

Utsädesarealen som värderats hemmansbruksvis i socknarna Laihela, Lillkyrö och Storkyrö, kring åren 1732 och 1752, redovisas i tabellen 7.1.3. Tabellen anger utsädesarealen vid respektive nedslagsår samt ökningen av utsädet byvis.

Redan i Laihela socken påträffades byar med negativ tillväxt av utsädet. Byarna i Österbotten är karakteristiska älvdalsbyar, vars tillväxtpotentialer inte kan anses ha varit vare sig lika eller normalfördelade. Jag tvangs därför att studera samtliga byar i socknarna.

⁵⁸ I allmänhet hade lantmätnarna i Österbotten reducerat ängsräntan med avdrag för dragarefödan med det belopp som motsvarade hemmanets totala åkerareal vid skattningsrevisionen på 1750-talet. Men detta för räntegivaren förmånliga avdraget godkändes inte av kammarkollegiet. Man kan med skäl utgå ifrån att lantmäternas tolkning av den österbottniska skattningsmetoden var riktig i en mening: att arbetet på den delen av åkermarken som ligger i träda, kräver också understöd och underhåll och följaktligen också ett motsvarande avdrag för dragarefödans del. Å andra sidan, och i synnerhet, när detta var en tolkning som tillämpades överallt i Österbotten, kan man anta, att denna tolkning också var lantmäteristyrelsens uppfattning i frågan, även om man inte kan finna några mer detaljerade anvisningar i denna fråga från styrelsen sida. Se därom ett exempel hur den österbottniska skattningsmetoden tillämpades: i *Bilaga 1*.

⁵⁹ Syftet med skatterevisionens arbete var att revidera ängsräntans och följaktligen man- talets storlek. Avdraget i ängsräntan för hela åkerarealen korrigerades nu så att avdrag medgavs endast för den del som motsvarade det årliga utsädet. En mer fullständig redogörelse se BILAGA 1.

Tabell 7.1.3. Årligt utsäde i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar på 1730- och 1750-talen samt utsädets ökning per år. Årlig utsädessumma per socken och medelutsädet per hemmansbruk i tunmland. N = antalet hemmansbruk.

N	By och Socken	årligt utsäde 1730-t.	i medeltal	årligt utsäde 1750-t.	i medeltal	ökning per år %
174	Laihela	613,1	3,5			
185	Laihela			869,5	5,6	1,8
141	Lillkyrö	430,0	3,0			
142	Lillkyrö			767,0	5,4	2,9
215	Storkyrö	808,6	3,8	1 348,5	6,3	2,6

Källor: Tabellbilagorna: B7.1.1, B7.1.2 och B7.1.3.

Anm: Laihela socken okorrigerat utsäde år 1752: 741,2 tunnor och i medeltal per hemmansbruk 4,3 tunnor. Utsädet korrigerat i Laihela för byarna Bodde (324,6 tunnor) och Jurva (81,3 tunnor). Lillkyrö okorrigerat utsäde år 1752: 731,0 tunnor och i medeltal per hemmansbruk 5,2 tunnor. Utsädet korrigerat i Lillkyrö för byarna Merikarto (86,4 tunnor) och Selkämäki (45,3 tunnor).

Den relativa tillväxttakten visar följande tal: i Laihela socken 1,8 %, i Lillkyrö socken 2,9 % och i Storkyrö socken 2,6 % per år under perioden i fråga. Man skall komma ihåg att de i tabellanmärkningen (tabell 7.1.3) redovisade okorrigerade utsädesuppgifterna för Laihela och Lillkyrö socknar (1752) grundar sig på skattdokumenteringen som på grund av dess lindrighet utsattes för en viss kritik. Vid taxeringen av hemmanens förmåner hade lantmätern nämligen utgått ifrån att byarnas åkrar brukades i tvåsåde, vilket, har det visat sig, inte alltid hade överensstämmt sig med verkligheten. I det följande redogör jag för orsaker och följder vid sådana förväxlingar i trädessystemet.

7.1.5.5. Trädessystemet och det årliga utsädet

Roterings- och indelningskommissionen hade redan år 1732, då Laihela socken taxerades, observerat att "(...) bönderna i Båddebyn har sina åkrar 1/3 träda, medan resten av socknen vartannat åhr trädas".⁶⁰ 1750-talets skattdokumentering och därmed också skattdokumenteringsrevisionen år 1775 har utgått ifrån att denna Båddeby brukas i tvåsåde. En helt annan ståndpunkt tar lantmätaren Stierwald i sin beskrivning över Båddebyn i samband med storskiftet. Han utgår ifrån att jordeboksbyn Bådde låg i tresåde.⁶¹ På pappret hade trädessystemet i Båddebyn tidigare blivit

⁶⁰ Krigsarkivet. Roterings- och indelningskommissionen, handlingar och protokoll, s. 3228f.

⁶¹ FLSA. Storskiftesdelningsinstrumentet, "Geometrisk Beskrifning öfwer Bådde By (...)"

förändrat från tresäde till tvåsäde i samband med skattläggningen. Detta innebär även att det årliga utsädet hade reducerats i enlighet därmed. Vid en närmare granskning av storskiftesmaterialen visade det sig att ifrån Jurvaby, tillhörande Laihela socken, hade ett tiotal hemmansbruk inte kommit med vid skattläggningen år 1752 på grund av att de kort därefter hade fått sin status såsom nybyggen. Inte heller det årliga utsädet av Laihela sockens prästgård, som låg i Båddebyn, hade ännu kommit med i skattlägningsmaterialen på grund av tvisten om mantalsättningen och mantalets storlek.⁶² Man kan således finna en rad utelämnanden som ledde till att årliga utsädet underskattades på 1750-talet.

Angående trädessystemet i Lillkyrö socken har jag på motsvarande sätt funnit att utsädet från prästgården, i byn Selkämäki, inte hade räknats med vid skattläggningen. Byn Merikarto beskriver lantmätaren i storskifteshandlingarna såsom liggande i tresäde, medan den i skattlägningshandlingarna hade taxerats som liggande i tvåsäde. Eftersom Merikarto var en av Lillkyrö sockens större byar kan bortfallet av 1/4 av det årliga utsädet anses vara betydande.

Vad beträffar Storkyrö socken visar både skattlägningshandlingarna och storskiftesdelningsinstrumenten att byarna där brukades i tvåsäde.

De korrigerade utsädesuppgifterna leder således till en ansenlig förhöjning av den årligen besådda arealen i Laihela och Lillkyrö. I Laihela socken ökar det årliga utsädet nu med 12,8 per år, medan den relativa tillväxten blir då 1,8 % per år under perioden 1732–52. I Lillkyrö socken ökar det årliga utsädet med 16,8 per år, den relativa tillväxten stiger till 2,9 % per år under perioden 1732–52.

På grund av den ansenliga ökningen efter denna omräkning ställer sig frågan om trädessystemets riktighet vid skattläggningen år 1752. Vilken betydelse hade trädessystemet vid skattläggningar?

7.1.5.6. Mantalsättningen, storskiftet och trädessystemet

Det har tidigare nämnts tre orsaker till varför skattläggningen och den därmed följande mantalsättningen blev lindrigare i Österbotten. Den österbottniska skattlägningsmetodens allmänna mildhet, de överstora avdragen för räntehöet och den milda bonitetsgraderingen av ägorna.

Laihia ja Jurva E 36, 11/1. samt VLMK. Laihia 1:11.

⁶² Laihela sockens prästgård som låg i Båddebyn lär tidigare ha blivit skattlagt år 1728 men som skattläggningen överklagades och inte blev godkänd, blev prästgården aldrig mantalsatt och den uppfördes inte heller i jordeboken: FLSA: Laihia E 35: 30/1. Lantmätaren Stierwald uppskattade år 1752 prästgårdens storlek till 3,0 mantal, vilket skulle ha inneburit en lika stor tillökning av det totala mantalet i Laihela socken.

Misstag rörande trädessystemet medförde ytterligare lindringar i räntemantalet.

Om hemmansbruken i en eller flera byar hade taxerats och blivit mantalssatta såsom tresädesbyar hade de därmed fått en förhöjning av mantalet och följaktligen hade också utlagorna ökat. Detta ansågs vara orättvist av den ledande lantmätaren E. O. Runeberg, som menade att om någon ville utöka sina odlingar skulle detta inte få resultera i utlagornas ökning (se härom närmare i kapitel VI).

Vid studiet av storskiftesdelningsinstrumenten i Österbotten, har det visat sig att tresäde hade varit rådande i flera andra socknar före skattningsinstrumenten under 1750-talet, men att dessa sedan i sin helhet blivit uppförda i skattningsinstrumenten såsom liggande i tvåsäde. Detta bekräftas av lantmätnarna som beskrivit socknarna Ilmola, Närpes, Malax och Lappo vid storskiftesdelningen.⁶³ (Vilken effekt trädessystemet har haft på mantalsättningen visas i *Bilaga 1*. angående hemmansbruket Puhtola i Ilmola socken.) Att hemmansbruken skattades såsom liggande i tvåsäde medförde en ansevärd minskning av mantalet och följaktligen hemmansbrukets ordinarie ränta. Detta innebär naturligtvis en motsvarande minskning av räntetagens inkomster.

Skillnaden i skattningsprotokollen och storskiftesdelningsinstrumenten om det årliga utsädes storlek kan därtill härledas från dessa inrättningarnas skilda funktioner. De båda förrättningarna hade här gjorts nära in på varandra, ofta förrättades de av en och samma lantmätare. Storskiftesdelningen grundade sig på de nyligen tagna skattningsmätningarna. Skattningsinstrumenterna, som reglerade de årliga utlagorna, hade viktiga konsekvenser för relationen mellan räntegivare och räntetagare. Delningsgrunden i storskiftet var viktigare för relationerna delägarna emellan. Ty vid storskiftet, vid arronderingen av ägorna, skulle ägarna helst byta lika mot lika. Detta var dock sällan möjligt, utan för att åstadkomma ett för båda parter godkänt byte, skulle man skifta bättre kvalitet mot större kvantitet av sämre kvalitet. Detta var en huvuduppgift för storskiftesdelningsinstrumentet: att beskriva normer för utvärdering och byte i samband med inägodelningen.

Vid skattningsinstrumenten ville bonden därför göra anspråk på så lite och så dålig jord som möjligt. Vid storskiftet nödgades han hävda så stort och gott jordinnehav som möjligt, för att ha byta med.

⁶³ "Förslag till ägornas läggande i Storskiften": för Ilmola socken, Kurikka kapell, Malax, Närpes och Lappo socknar. SRA. Frihetstidens utskottshandlingar under riksdagen 1765-66, R3370. Kammar, ekonomi och kommersdeputationen: Rikens höglofl. ständers till Österbotten utnämnde oeconomideputationens handlingar.

7.1.6. Korntalet, utsädet och beräknad spannmålsskörd

Det årliga utsädet har beräknats för åren 1732 och 1752, därefter beräknades ökningen av det årliga utsädet för den mellanliggande perioden. För att räkna fram motsvarande spannmålsskördar bör man känna till korntalet.

Stierwald anger för Laihela socken år 1750–54 medelkorntal för råg om 5–6 och för korn om 8. Såningstätheten var per tunnland en tunna råg och 1,5 tunnor korn.⁶⁴ Medelskörden var enligt priser och skördeomdömen något bättre 1750–54 än det medelmåttiga genomsnittet för åren 1730–34.⁶⁵ Ett sammantaget korntal för råg och korn om 5,5 1750–54 och 5 1730–34 blir då ett försiktigt antagande, särskilt som korntalet 5 registrerades i Laihela socken i början av 1600-talet.⁶⁶

I tabell 7.1.4. redovisas resultaten av dessa beräkningar. Tillägg har då gjorts för nybyggen i Laihela, för prästebord i Laihela och Lillkyrö, och för den underskattning av årligt utsäde som följde av felaktig information om trädessystemet.

⁶⁴ Stierwalds berättelse över Laihela socken i början av 1750-talet: VLMK. Laihia 1:11.

⁶⁵ VLA. Storkyrö sockens och Ylistaro kapellgälds kyrkoarkiv; Laihela församlingens kyrkoarkiv. Johansson, V. F., *Finlands agrarpolitiska historia I-II*. Helsinki 1924. Del I, s. 72f och 80.

⁶⁶ Luukkos beräkningar enligt de sk kvarntullslängderna från år 1626 ger korntalet 5. Luukko, A., (1975) s. 135f.

Tabell 7.1.4. *Spannmålsskörden i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar på 1730- och 1750-talen. Beräkning baserad på utsädet. Tunnor spannmål.*

Socken	1730-talet			1750-talet		
	årligt utsäde	korntalet	skörden tr	årligt utsäde	korntalet	skörden tr
Laihela	613,1	5	3 066	869,5	5,5	4 782
Lillkyrö	430,0	5	2 150	767,0	5,5	4 219
Storkyrö	808,6	5	4 043	1 348,5	5,5	7 417

Källor: Tabell 7.1.3.

Sådana på årliga utsädet grundad beräkning av spannmålsskörden från 1730-talet till 1750-talet ger följande mycket höga årliga tillväxttakt: Laihela 2,2%, Lillkyrö 3,4% och Storkyrö 3,1%. Dessa tal är nog orealistiskt höga särskilt vad gäller Lillkyrö och Storkyrö.

I anslutning till tabellerna 7.1.1. och 7.1.2. (avsnitt 7.1.3) diskuterade jag spannmålsskördens, som grundats på tiondelängdernas uppgifter, tillräcklighet för mänskliga behov vid nedslagsåren 1730–34 och 1750–54. Den på tiondet beräknade skörden per mantalsskriven person visade sig vara mycket låg i korsholmsfögderierna. I samband med de nya på utsädet grundade skördeberäkningarna gällande för Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar, har jag konstruerat motsvarande relationstal som redovisas i tabell 7.1.5. Spannmålsskörden per mantalsskriven person beräknad efter det årliga utsädet är mer än dubbelt så stor som den på tiondet beräknade skörden. I Lillkyrö socken ökar skörden – enligt skattläggningar – per mantalsskriven från 4,4 till 6,3 tr. En sådan ökning är mycket stor särskilt med hänsyn till att underregistreringen av mantalsskrivna var större på 1730-talet.⁶⁷ Därmed antyder de här talen och talen för den relativa årliga tillväxten av utsädet, både i Lillkyrö och Storkyrö, att det med all sannolikhet har förekommit en omfattande underregistrering av utsädet i början av 1730-talet.⁶⁸

När det gäller frågan om skörden beräknad efter utsädet kunde vara tillräcklig för att möta den dagliga konsumtionens behov, kan man utgå från normalkonsumentens behov vid mitten av 1700-talet. Normalkonsumenten anses behöva 80% av den nominella konsumentens näringsintag.⁶⁹

⁶⁷ Andelen mantalsskrivna av totala befolkningen var i Laihela socken år 1749: 45,4 % och år 1754: 50,2 %.

⁶⁸ Om vi däremot antar att utsädets årliga tillväxttakt varit 1,7% per år i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö från 1732 till 1752. Så uppgår det årliga utsädet 1732 till 621 tunnor i Laihela, till 547 i Lillkyrö och till 963 tunnor i Storkyrö.

⁶⁹ Jämför Hannerberg, D., (1971), s. 96 och 118.

Tabell 7.1.5. *Spannmålsskörden per mantalsskriven person i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar på 1730- och 1750-talen. Tunnor spannmål.*

socken	1730-talet			1750-talet		
	skörden	mtls-skrivna	per mtls-skr.person	skörden	mtls-skrivna	per mtls-skr.person
Laihela	3 066	601	5,1	4 782	836	5,7
Lillkyrö	2 150	489	4,4	4 219	666	6,3
Storkyrö	4 043	792	5,1	7 417	1 100	6,7

Källor: Tabell 7.1.4, samt för de mantalsskrivnas del: FRA. Länsräkenskaper, Österbotten, landsboksverifikationer, extrakt över mantalslängder för Korsholms norra och södra fögderier.

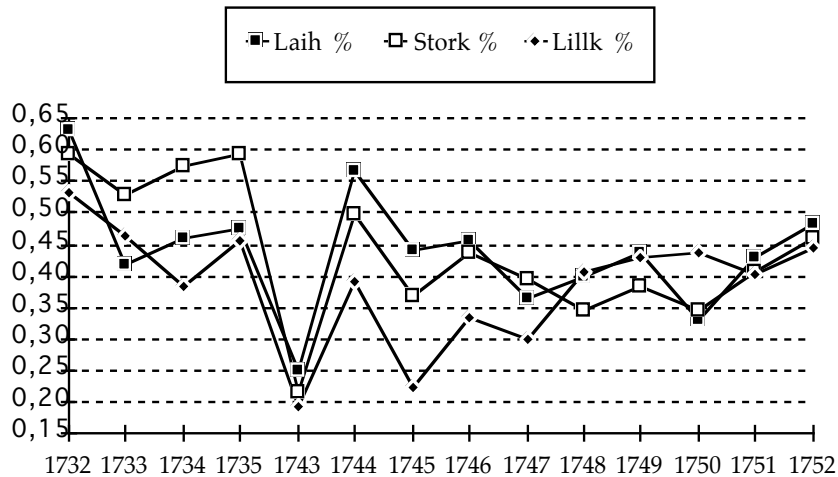
Om den totala befolkningen utgjorde 1700 personer i Laihela, 1344 i Lillkyrö och 2297 i Storkyrö, då blir antalet normalkonsumenter: 1360, 1075 och 1838. Därmed utgjorde skörden per normalkonsument 3,5 tr i Laihela, 3,9 tr i Lillkyrö och 4,0 tr i Storkyrö i mitten av 1700-talet.⁷⁰ I jämförelse med motsvarande andra konsumtionskvoter på riksnivån vid samma tidpunkt, framstår konsumtionskvoterna i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö som något utöver det medelmåttiga. Lantmätaren Stierwald hade i det här avseendet en alldeles särskild hållning till laihelabornas konsumtionsvanor:

”Jag har efter Försynens behag fått tillbringa min lilla tid på flere orter i mitt kära Fädernesland; men ingenstädes har jag funnit folket lefwa wid bättre och ymnigare kost än här. Här ätes mycket bara rena rogbrödet, och hwad som är blandat med korn, är ej i den ymnighet blandat at det derigenom bliwit tierft eller motbjudit. På sofwel lefwer här ej eller knappare uti ett hushåll som består af 10 personer stora och små slagtas 1 oxe, en ko, par ungnöt, 4 á 6 får, lika många kalffwar, 2 á 3 stora svin alt endast til hushållets förnödenhet. 1 tunna strömming åtgår om året, 6 lsp. fisk till julfisk och andra 6 lsp. om vår och höst. Här ätes aldrig bara sura mjölken, utan alltid med fin fil, då person och filbunke äro camrater. Till grötsowfel nyttjas söta mjölken och dess utom ett smöröga i gröten som rinner kring alla bräddar.”⁷¹

⁷⁰ Uppgifterna rörande folkmängden se tabell B2.2.2.

⁷¹ Stierwalds berättelse över Laihela socken i början av 1750-talet: VLMK. Laihia 1:11. I detta sammanhang är det värt att understryka att lantmätaren Stierwald tidigare, före sin ankomst till Österbotten, hade arbetat som vikarie i Älvsborgs län, som lantmätare i Kopparbergs län, samt som extraordinarie lantmätare i Kalmar län. C. F. Stierwald föddes år 1721 på Gerstorps herrgård i Östergötland, fadern var trädgårdsmästaren Markus Stierwald från Holstein. Stierwald anses ha varit en av de mest framstående lantmätarna på sin tid, han anlätades även som vikarie för direktören Ehrnström. Ekstrand, V., *Svenska landtmätare 1628-1900*. Uppsala 1896-1903. s. 240. Stierwald hade bosatt sig i Ilmola socken, sedermera gifte han sig med Maria Backman, rådmansdotter från Vasa. När man studerar domboksmaterial som berör sockenbor i Laihela, Lillkyrö, Storkyrö och Ilmola socknar, stöter man då och då på skrivelser från allmogen till häradsrätten som översatts till svenska av C. F. Stierwald. Han bör således ha kunnat en hel del finska, något som säkerligen har underlättat hans ämbetsutövande och kommunikationen med bönder.

Diagram 7.1. Spannmålsskördens, beräknad efter tiondelängderna, andel av spannmålsskörden beräknad efter utsädet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar. 100% = 1.00.

Källor: Som i tabellerna 7.1.1. och 7.1.3.

I diagram 7.1 kan man se hur spannmålsskörden beräknad efter tiondet och spannmålsskörden efter utsädet förhåller sig till varandra i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar. Det är mycket slående att "tiondeskördens" andel förhåller sig mestadels under 50% av "utsädeskörden" i alla tre socknar. Därav kan man sluta sig till att kronotiondet här inte har utgjort 1/15 av den totala skörden efter utsädesarealen, utan som mest 1/33 - 1/38, och även dessa siffror kan anses vara för högt beräknade.

7.2. Höskörden, foderresurserna och kreatursbeståndet

Ängen har ansetts vara åkerns moder. Ängen, dvs. höproduktionen, upprätthåller boskapsskötseln, som i sin tur, vid sidan av de animalieprodukter som boskap lämnar till mänsklig konsumtion, bidrar med gödsel för åkerbruket samt underhåller ängar, hagar och skogsmark såsom betesmark. När man nyodlade, skedde detta även som regel på gammal ängsmark. Å andra sidan bidrar åkerbruket i sin tur, genom foderproduktion, till boskapsstockens underhåll och tillväxt. I det här kapitlet undersöker jag först hur höavkastningen har utvecklats under 1700-talets första hälft. Därefter studeras hur foderproduktionen har utvecklats i Södra Österbotten vid mitten av 1700-talet. I anslutning till denna senare fråga uppskattas till sist även kreatursbeståndets storlek.

7.2.1. Tidigare forskning

Ängsskötseln och höproduktionen har inte lämnat lika tydliga spår efter sig i källmaterialet som åkerbruket. Detta har säkerligen i sin grund i den kamerala ideologins natur som förenar de flesta stora källserier. Redan i landskapslagarna framträder rättagarnas stora intresse för åkerbruket och besittningen av åkermarken såsom en kontrollerbar skattekälla, medan boskapsskötseln närmast betraktas som en binäring till åkerbruket. Före storskiftet har betes- och utmarker sällan blivit karterade, till skillnad från åkermarken på inägojorden. Försöken att registrera de skattskyldigas boskapsinnehav har varit sporadiska, och skiljer sig däri på ett karakteristiskt sätt från den kontinuerliga jordeboksföringen.

Dessa omständigheter har lett till att boskapsskötseln och dess organisation fått mindre utrymme i historieforskningen. Mårten Sjöbeck har påmint oss om detta förhållande. Enligt honom begår "mycket ofta nutiden det felet, att den betraktar äldre jordbruksförhållanden mot bakgrunden av principer, som gälla endast för modern lanthus-hållning."⁷² Sjöbeck anser att ännu i början av 1800-talet blev ängsskötseln karakteriserad som åkerbrukets livsprincip av samtida. Det äldre kulturlandskapet i sin helhet formades efter de krav som den samfällda boskapsskötseln ställde.⁷³ Därom vittnar kulturlandskapets

⁷² Sjöbeck, M., 'Det äldre kulturlandskapet i Sydsverige', i *Svenska Skogsvårdsföreningens Tidskrift* 29(1931). s. 45.

⁷³ Sjöbeck, M., (1931), s. 52-53. "Under det att det moderna kulturlandskapet bygger på åkerbruket med åkern som den värdefullaste och viktigaste marktypen samt rationell skogsvård, så formades det äldre kulturlandskapet främst av boskaps- och husdjurs-skötseln samt dess behov, varvid åkerbruk inom fasta gränser och skogsskötsel på utägor

ägosystem som uppdelades mellan inägor (by- och hemmanstomten samt ängs- och åkermark) och utägor (mulbete, skogsmark och impediment). Inägornas ängsmarker var avsedda för att täcka foderbehovet under vintertiden, medan boskapen under sommartiden kunde själv finna sommarfodret på utägorna. Sjöbeck finner inget egendomligt i det förhållandet att den marktyp som garanterade boskapen dess vinterfoder – inägojordens ängsmark – redan tidigt ”måste ha kommit att intaga en särskilt gynnad plats, när man vet, att boskapens uppehållande vintertid utgjorde det dåtida livets mest brännande problem. Bondens egendom utgjordes av hans boskap.” Därför är det inte heller egendomligt enligt Sjöbeck att ”boskapens krav blevo över huvud avgörande för bylandskapets utveckling i stort, därför att sommarbetet självfallet icke kunde utsträckas till de områden, som skulle producera det mycket viktiga vinterfodret.”⁷⁴

Innehavet av hö och boskap ses här i ljuset av det nya agrara intresset och ideologin vid mitten av 1700-talet – som redan behandlats i de inledande kapitlen i denna bok. Vilken roll hade boskapsskötseln och vilka resurser hade denna näring till sitt förfogande i Södra Österbotten under 1700-talets första hälft?

I litteraturen är det svårt att finna några mer exakta uppgifter om höavkastningen före 1800-talet.⁷⁵ Angående Österbotten har den tidigare forskningen om ängsbruket och höskördens utveckling före mitten av 1700-talet baserat sig på studier som nyttjat skattdokument som källa. Höskörden i Laihela socken i början av 1600-talet har studerats med hjälp av rannsakningsjordeböcker. Enligt detta har det genomsnittliga höinnehavet uppgått till 5,3 lass per hemmansbruk.⁷⁶ Höinnehavet i Kyröälvdalens socknar har i allmänhet betraktats som rikligt.⁷⁷

tillmättes minde vikt.”

⁷⁴ Sjöbeck, M., 'Lövängen och dess betydelse för det Sydsvenska bylandskapets uppkomst och utveckling', i *Svenska Skogsvårdsföreningens Tidskrift* 30(1932), s. 138–39 och 141–42.

⁷⁵ En översikt över ängsbruket och höproduktionen, baserad på samtida litterära källor, kan återfinnas hos: Grotenfelt, G., *Det primitiva jordbrukets metoder i Finland under den historiska tiden*. Helsingfors 1899, s. 68–89; samt hos Soininen, A., *Vanha maataloutemme*. Helsinki 1974. Om höskörden s. 150ff.

⁷⁶ Rannsakningsjordeboken från år 1608, Luukko anser att källans hömått ”lass” bör här anses beteckna ett vinterlass. Luukko, A., *Laihian historia II*. Vaasa 1975. s. 141ff. Samt Luukko, A., *Etelä-Pohjanmaan historia III*. s. 131–146.

⁷⁷ Soininen, A., (1974), s. 161.

Tabell 7.2.1. Boskapsinnehavet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar på 1620-talet. Nötkreatursenheter (Ne) och relativa procentuella andelar.

Kreatur	Laihela Ne	Laihela %	Lillkyrö Ne	Lillkyrö %	Storkyrö Ne	Storkyrö %
hästar	373,5	16,1	394,5	15,5	615,0	18,5
unghästar	82,5	3,6	66,8	2,6	66,8	2,0
nötboskap	1 397,0	60,2	1 556,0	61,2	1 888,0	56,8
kalvar	177,0	7,6	135,0	5,3	341,5	10,3
får	204,0	8,8	277,7	10,9	280,6	8,4
svin	87,3	3,8	111,5	4,4	132,8	4,0
Summa	2 321,3	100,0	2 541,5	100,0	3 324,6	100,0
per	16,7		15,5		15,1	
h-bruk	(139)		(164)		(220)	

Källa: Luukko, A., *Etelä-Pohjanmaan historia*. III. s. 157.

Boskapsinnehavet har studerats för 1600-talets del utifrån boskapslängder, men för 1700-talets del saknas sådana uppgifter om boskapsbeståndet helt och hållet. De siffror som prästerna uppgav i tabellverksmaterialet om antalet djur i början av 1800-talet, har av många forskare ansetts som så opålitliga att det inte skulle vara mödan värt att sammanställa dem.⁷⁸

Boskapslängderna från 1620-talet ger intressanta upplysningar och jämförelsemöjligheter rörande kreaturbeståndet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar. I tabell 7.2.1. har jag omvandlat boskapsbeståndet till nötkreatursenheter (Ne) enligt följande: 1 vuxen häst = 1,5 Ne; 1 unghäst = 0,75 Ne; 1 nötboskap = 1 Ne; 1 kalv (ungnöt) = 0,5 Ne; 1 får = 0,1 Ne; 1 svin = 0,25 Ne.⁷⁹

Angående boskapsbeståndets sammansättning och den agrara inriktningen karakteriseras den spannmålsproducerande slättbygden av

⁷⁸ Soininen, A., 'Karjavarallisuus 1600-luvulla', i *Suomen taloushistoria* 1. Helsinki 1980, s. 214-218, samt Hannerberg, D., (1971), s. 109.

⁷⁹ Omräkningskalan är en sk modern variant av den äldre omräkningskalan kreatursenheter (Ke). I litteraturen brukar man hänvisa till bruket av denna viktskala i samband med påläggning av skatter under 1600-talet. Den äldre varianten avviker något från den nyare omräkningskalan genom att den lägger en större vikt på vuxna dragdjur (oxe och häst = 2 Ke, tjur = 1,5 Ke), medan den moderna omräkningskalan (Ne) lägger en lägre vikt på dessa djur samt ökar unghästarnas värde (0,75 Ne). Se härom diskussionen hos Lindegren, J., *Utskrivning och utsugning*. Uppsala 1980., s. 88 och not 23 och Hannerberg, D., *Närkes boskapsbestånd på 1620- och 1630-talen*. Göteborg 1948, s. 66. Luukko har i sina beräkningar använt den äldre varianten. Luukko, A., *Etelä-Pohjanmaan historia* III. s. 154 och 157. Ke-skalan ger således större värden om boskapsbeståndet innehåller relativt sett flera vuxna dragdjur, detta har tydligen varit även kronans avsikt vid skattepåläggning. Om man vill betrakta boskapsbeståndet såsom konsumenter av fodermedel, anses de äldre dragdjuren inte kräva fullt så mycket fodermedel i förhållande till de växande, bärande eller mjölkande nötkreaturer som Ke-skalan gör gällande, utan här ger nötkreatursenhetsskalan ett omräkningsätt med bättre balanserade viktenheter.

en hög andel dragdjur, medan skogsbygden karakteriseras av en hög andel nötboskap och getter. I sin studie av Närke finner D. Hannerberg, vid sidan av de två ovannämnda typfallen, en mellanregion, "en övergångsbygd", där andelen hästar är stigande samtidigt som andelen nötboskap fortfarande är hög, men dock lägre än i skogsbygden. Om man jämför boskapsbeståndets relativa andelar i Närkes övergångsbygd med Laihela, Lillkyrö och Storkyrö, så visar sig socknarna i Södra Österbotten (tabell 7.2.1) och Närkes övergångsbygd ha samma slags agrara karaktär. I Närkes övergångsbygd var hästarnas andel 19 %, nötkreaturens 66 %, fårens 8 % och svinens 7 %. I Bygdeå (skogsbygd) var andelen hästar och får ca 10 % medan andelen nötboskap steg upp till 70 %. I Seminghundra (slättbygd) var hästarnas andel 39 %, nötkreaturens 47 %, fårens 7 % och svinens 7 %⁸⁰

Vid sidan av de relativa talen, bör man också undersöka det absoluta antalet djur. I Seminghundra var antalet nötkreatursenheter 15,5 per brukningsdel, i Närke uppgick antalet Ne till 11,5.⁸¹ Eftersom boskapsinnehavet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar förhåller sig som 16,7, 15,5 och 15,1 Ne, framstår hemmansägarna i Södra Österbotten som ungefär lika förmögna som slättbygdsbrukarna i Seminghundra. Antalet hästar per bruk var 3,3 i Seminghundra och 1,0 i Närke, medan antalet hästar per hemmansbruk var 2,5, 2,6 och 2,2 i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö.⁸² Därmed har hemmansägarna i dessa socknar fler hästar per bruk än de i Närke, men aldrig så många som slättbygdsbrukarna i Seminghundra. Vad åter gäller den agrara inriktningen och andelen dragdjur framstår åkerbruket som mer utvecklat i Seminghundra än i socknarna i Södra Österbotten.

⁸⁰ Hannerberg, D., (1971), om Närkes m. fl. boskapslängder på 1620-talet se s. 98; samt Hannerberg, D., (1948), s. 62ff och 82ff. Om Bygdeås boskapslängder se: Lindegren, J., (1980), s. 90. Om Seminghundra se: Lagerstedt, T., *Näringsliv och bygd i Seminghundra härad vid 1630-talets slut*. [Geographica. Skrifter från Uppsala universitets geografiska institution. Nr 14] Uppsala 1942. s. 27f.

⁸¹ Hannerberg, D., (1971), s. 102.

⁸² Antalet hästar i Österbotten: Luukko, A., *Etelä-Pohjanmaan historia III*. s. 157; antalet hästar i Närke och Seminghundra: Hannerberg, D., (1971), s. 102, och Lagerstedt, T., (1942) s. 84ff. Hannerberg relaterar boskapsinnehavet till "brukningsdelar" i. st. f. kamerala enheter "hemman" p.g.a. att det genom hemmansklyvningen hade skapats särskilda brukningsenheter, brukningsdel i det här sammanhanget innebär då enligt Hannerberg en nominati med utsäde. Hannerberg, D., *Närkes boskapsbestånd på 1620- och 1630-talen*. Göteborg 1948, s. 91ff.

7.2.2. Beskrivning av källmaterialet och dess problem

Det källmaterial som skall undersökas i föreliggande avsnitt består av roterings- och indelningsverkets handlingar år 1732, storskifteshandlingar samt berättelser som lämnats av samtida sagesmän. Här nedan studerar jag höavkastningen, som registrerats på enskilda hemmans ägor. De samlade resultaten redovisas på socken- och bynivå. Höavkastningen har värderats hemmansvis i Österbotten på 1730- och 1760-talen, och möjliggör därmed också en beskrivning över utvecklingsförloppet under den mellanliggande perioden. Utvecklingen av höavkastningen studeras på socken- och bynivå. Sockenurvalet består av de tre socknarna Laihela, Lillkyrö och Storkyrö.

Vid undersökningen av höavkastningen och dess utveckling har jag stött på två större problem. Det ena berör källmaterialet och dess konsistens, det andra gäller jämförbarheten emellan olika måttenheter. Även här måste vi observera det kamerala materialets natur. Ägornas avkastning skulle först värderas, för att därefter kunna delas mellan räntegivare och räntetagare. Att mäta denna produkt har varit en ekonomisk och social angelägenhet som kunnat påverkas av olika grupper. Mätningen har alltså varit en dragkamp mellan olika intressen.

7.2.2.1. Höskörden i roterings- och indelningsverkets handlingar

Angående ängsräntan taxerades varje roteringskyldigt hemmansbruk utifrån dess höavkastning. Omfattningen av mulbetet har däremot inte genomgått några individuella mätningar och skulle inte heller värderas. På samma sätt som vid värderingen av utsädet grundades ängsräntan vid denna tidpunkt delvis på regelrätta mätningar gjorda av lantmätare och delvis på uppskattningar.⁸³ Höavkastningen redovisas i roterings- och indelningsverkets handlingar i termer av "skattelass hö" och "skrindland hö".

7.2.2.2. Höskörden i skattläggnings- och storskiftesmaterialet

Skattläggningsmätningarna i början av 1750-talet och skattläggningsrevisionen år 1775 upptar alltid höavkastningen i parntal och redovisar höet efter tre bonitetsklasser. Ängsmarkens totala vidd redovisas dock inte alltid. Däremot redovisar storskiftesmaterialet desto mer noggrant både ängsarealen och höavkastningen. Den totala ängsarealen för varje

⁸³ Följande 10 av 13 byar hade blivit uppmätta under åren 1722-28 i Laihela socken: Båddeby delvis, Torstila, Jackula, Käyppälä, Storby, Swartila, Mieltylä delvis, Perälä, Lyyskilä delvis samt Jukaja delvis. Av de 13 byarna ansågs byarna Jukaja och Sarvijoki ha gott mulbete; alla andra byar hade däremot svagt och torrt mulbete enligt kommissionen.

hemmansbruk ges i tunnland, höavkastningen redovisas efter tre bonitetsklasser och ges i parmtal.

Därmed framstår storskiftesmaterialiet som mer användbart än skattläggningmaterialet för studiet av höskörden vid mitten av 1700-talet. Eftersom storskiftesmaterialiet genomgående redovisar både ängsarealen och höavkastningen, kan även ängsmarkens produktivitet per arealenhet beräknas.

Frågan om den egentliga tidpunkten för mätningar inför skattläggningen på 1750-talet och storskiftet har lyfts fram av S. Kuusi, som påpekar en del svårigheter som lantmätarna hade att skifta ängsmarken i Södra Österbotten. Det verkliga underlaget enligt Kuusi, i synnerhet angående ängskiftet i Lillkyrö, skulle ha bestått av de på 1730-talet utförda skattläggningmätningarna. Lantmätarna skulle ha använt det gamla kartmaterialiet och underlåtit att göra nya mätningar i samband med storskiftet.⁸⁴ Resultaten av de hömätningar som genomfördes enligt den nyländska metoden på 1730-talet har jag dock jämfört med storskiftesmaterialiet och funnit att de gamla mätningarna visar lägre tal för höavkastningen än vad som framkommer i storskiftesmaterialiet. Om detta talar också lantmätaren Tulindberg i sin skrivelse till ständernas ekonomideputation för Österbotten.⁸⁵

7.2.2.3. Om måttenheter vid bestämning av höavkastningen

För att kunna jämföra höavkastningen vid olika tidpunkter kommer jag att undersöka hur de olika måttenheterna såsom parm, skattelass och skrindland, som nyttjades vid skattläggningar, förhöll sig till varandra.

⁸⁴ Kuusi, S., *Isonjan alkuvaiheet Pohjanmaalla*. Helsinki 1914. s. 107. Vad beträffar lantmäternas utnyttjande av äldre karteringar i sitt arbete tycks detta vara en allmän företeelse. Lantmätaren Stierwald berättar i sina storskiftesbeskrivningar om på vilket sätt och när byarna tidigare blivit uppmätta och karterade.

⁸⁵ Följande under åren 1735–39 upprättade byvisa karteringar i Lillkyrö socken, FLSA: (1735) Hiiripeldo och Kalsila [E 30 11/a-b], Selkämäki och Perkiö [E 30 12/1-2], Haaro [E 30 13/1-2]; (1736-7) Saarenpää, Hyriä, Ojaniemi och Rövelä [E 30 2/1-3], Tervajoki [E 30 3/1-5]; (1739) Kuutila och Greggilä [E 30 4/1-2, 9-10], Tapola och Trondila [E 30 5/1-2], Hyriä och Ojaniemi [E 30 6/1a-b]. På 1750-talet gjorda karteringar, FLSA: Lillkyrö socken; samt SRA: Lillkyrö socken, delningstavla över ängarna, med åtföljande Tervajoki by. Frihetstidens utskottshandlingar. R.d. 1765–66, R3370. Kammar- ekonomie- och kommercedeputationen: Riksens Högl. Ständernas till Östebottens hövdingedöme utnämde Ökonome Deputations handlingar. Lantmätaren Tulindberg har rapporterat (en skrivelse nr. 111 med vidstående "Delnings Tafla" inkommen d. 14/6 1764) att kartorna har blivit emot marken jämförda och behörigen rättade. De misstag och felaktigheter i gamla mätningar och karteringar som grundades på den nyländska metoden, har genom hömätningen nu åter blivit rättade och i kartorna införda enligt den österbottniska metoden.

G. Enequist anser att det är mycket svårt att få vissnet om storleken av de måttenheter som nyttjades vid värderingen av höavkastningen i äldre tid.⁸⁶ Enequist menar att vid skattdäggningar under 1600-talet brukade höavkastningen anges endast som "lass", men att vid sidan av detta "lass" har det funnits andra regionala hömått såsom vinterlass och sommarlass, vilkas exakta förhållande till "lass" kunde variera.

Bruket av lokala hömått i Österbotten förutom de ovannämnda, skattelass och skrinkland, har också nämnts bland annat följande: "laduland", "vinterskrinda", "sommarskrinda", "vinterdragan", "rän-telass", "fång", "bondelass", mm.⁸⁷ Problemet består således i att avgöra vilket viktinnehåll de måttenheter hade som roterings- och indelningskommissionen brukade vid sina hömätningar, och hur dessa måttenheter förhåller sig till enheten parm.

Enligt H. Forssell innehöll ett vinterlass två sommarlass under 1500-talet. Sommarlasset, som vid den tiden var det mest utbredda hömåttet för mätning av ängarnas avkastning, innehöll ca 20–25 lispund hö, vinterlassets vikt skulle således uppgå till 40–50 lispund.⁸⁸ För de sydliga landskapens del tycks den nominella relationen mellan sommarlass och vinterlass (2 sl = 1 vl) varit stabil sedan medeltiden.⁸⁹ Relationen mellan vinter- och sommarlass tycks härröra från skillnaden mellan sommarskatten och vinterskatten, och syftar på vissa måttenheter som brukades vid avradens leverans vid olika uppbördsterminer. Huruvida innehållet eller vikten av ett "lass" också stabiliserats kan man dock inte uttala sig om med säkerhet. I de nordliga landskapen förekommer sommar- och vinterlasset redan under 1500-talet. Man kan finna att ett vinterlass motsvarat här fyra sommarlass under 1700-talet.⁹⁰ I Österbotten hade höräntan redan under 1500-talet blivit uppmätt i termer av vinterlass och vinterdraga, vilka också hade relationen: ett till fyra. Vinterdragan anses då ha varit den mängd hö som bonden med

⁸⁶ Enequist, G., *Nedre Luledalens byar*. Uppsala 1937. s. 445ff. Se även Falkman, L., om hömått i *Om mått och vikt i Sverige; historisk framställning...*, 2. vol. (1884–85): vol. 1, s. 457; vol. 2. s. 29, 88, 91, 95ff, 113ff, 126, 129 och 159.

⁸⁷ Åkerholm, R., 'Översikt av gamla mått, mål och vikter', i *Släkt och bygd*. Nr. 16(1972).

⁸⁸ Forssell, H., *Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i sextonde seklet*. Stockholm 1884. s. 91 och 230f. Vad beträffar hömåttenheternas vikttegenskaper så härleder Forssell dessa från 1700-talets andra hälft eller från början av 1800-talet genom att "(...) sjelfa denna bibehållna skilnad och relation mellan vinterlass och sommarlass synes gifva borgen derfor, att vigtsatser för dem bägge, som visa sig gälla på 1700-talet, hafva haft sin motsvarighet två hundra år tidigare.", s. 231.

⁸⁹ Dovring, F., *De stående skatterna på jord 1400–1600*. Lund 1951, s. 136ff.

⁹⁰ Enequist, G., (1937), s. 445.

häst kunde transportera på en och samma gång. Vinterlassets storlek har möjligen motsvarat ett höparm enligt Luukko.⁹¹

Intresset för att skapa enhetliga måttenheter har dock lett till att termen "lass" och parm (eller palm) kom att likställas med varandra vid skattläggningsförordningar som gavs ut omkring 1690.⁹² Ett parm torrt hö skulle inrymma 27 kubikalnar och utgöra 48 lispund (det nämns också 48 lisp. 2,25 mark) hö i viktualie vikt. Ett vinterlass skulle således väga lika mycket som parmen.

Då historiker har sökt jämföra avkastningen vid olika tidpunkter, har svårigheten varit att måttenheterna ofta uttryckts olika vid skilda tidpunkter och regioner. För att lösa problemet tycks forskarna inledningsvis ha bestämt grundenhetens (-lass) viktinnehåll och därav härlett de mindre måttenheterna genom en omedelbar delning med två eller fyra. I det föregående har det dock framkommit bland annat att kronan och i synnerhet lantmäteriverket har haft intresset att skapa mer precisa måttenheter. Dessa skulle därtill vara sammanlänkade till geometriska grundenheter, (aln-parm), samt ersätta de gamla från medeltiden härstammande men under tidens gång mer eller mindre modifierade uppbördsenheter.

Vad åter beträffar de lokala hömåttan i Österbotten, hade lantmätaren i Laihela år 1745 beskrivit att "(...) uti en mäst brukelig vinterskrinda kan inpackas 13/27 parm höö, och dylik sommarskrinda 8/27 parm höö."⁹³ Måttenheten "vinterskrinda" skulle således i Laihela väga 23,1 lsp. (197 kg) samt "sommarskrinda" 14,2 lsp. (121 kg) i fall parmens vikt var 48 lispund 2,25 marker (409 kg). Med all sannolikhet var dessa lokala hömåttanheterna gamla uppbördsenheter, som användes vid räntans leverans. De hade därmed blivit anpassade till storleken av den genomsnittliga höräntan.

I och med att höräntans storlek tas i beaktande blir frågan om de lokala hömåttans storlek med avseende på vikten något mer komplicerad. Den kamerala lagstiftningen stipulerade därtill en ytterligare beräkningsgrund för höparens vikt, nämligen att vid uppbörd av delar av parmen skulle den väga 60 lsp. (510 kg). Räntetagarnas intresse för

⁹¹ Luukko, A., (1975), s. 142, enligt räkenskaper från Korsholms konungsgård på 1500-t.

⁹² Thurgren, J., (1860), s. 145, 147f, 164f och 173; Magistraten i Stockholm hade år 1680 förbjudit försäljningen av hö i lasstal under vintertiden, höet skulle få säljas enbart parmvis; Likaledes hade kammarkollegium år 1688 utfärdat en lantmäteriinstruktion däri stadgades det bl. a. att för att undvika "konfusion och irring, som utaf hvar och en landsorts åtskilliga vinter- och sommarlass, samt stackars, hvalmars och slika hömåttets olikhet härflyta kunde", skulle lantmätarna ta som måttstock en rätt Stockholms palm, bestående av 3 alnars höjd, längd och bredd. Falkman, J., (1885), del 2, s. 91 och 95.

⁹³ Lantmätaren J. Rönholm i Laihela. FLSA: Laihia [E 35: 30/1].

allt större ränteenheter tycks härmed ha blivit tillgodosedd.⁹⁴ Till denna företeelse kan man möjligen finna en direkt motsvarighet i den ökning som spannmålsmåttets dvs. spannmålstunnans, volym hade genomgått från 1600-talets början fram till 1800-talet.⁹⁵

Markegångstaxorna för Korsholms fögderier upptar lösningspriserna med explicita angivelser för mått och vikt enligt följande. Ett fång hö (å 24 lsp.) såsom en räntepersedel i jordeboksräntan, ett lass hö (å 36 lsp.) såsom en räntepersedel i landtåggårde, ett lass, åm eller parm hö (å 60 lsp.) samt ett parm hö (å 48 lsp.).⁹⁶

Man kan här observera en viss, dock ej fullständig, överensstämmelse mellan höskrindorna och höräntan på ett helt mantals hemman i Laihela socken. Vinterskrindan motsvarar ungefär ett fång hö (24 lsp.), medan sammantaget utgör vinterskrindan och sommarskrindan ett lass hö (36 lsp.).

För att återknyta till de måttenheter som roterings- och indelningskommissionen använde år 1732, kom hömåttens skattelass och skrindland inte att definieras närmare med sitt viktinnehåll av kommissionen. Man bör dock observera att kommissionens uppgift var att mäta avkastningen, samt att "lantmäterienheter" dvs. geometriska måttenheter redan hade kommit i bruk.⁹⁷

Måttenheten "skattelass" som användes vid värderingen av höavkastningen i Lillkyrö socken, har såsom hömått förekommit tidigare i

⁹⁴ Denna tämligen besynnerliga bestämmelse innebar följande. Ifall hemmanet hade ett jämnt mantal, dvs 1 eller 2, skulle höparmens vikt vara 48 lsp, storleken på ett fång (24 lsp) och ett lass (36 lsp) rättade sig därefter. Men om hemmanets storlek (därutav dess höränta) var en bråkdel, dvs 1/4, 7/14 eller 5/6, skulle vikten av ett parm, lass eller åhm vara 60 lsp med en motsvarande förhöjning för en fång (30 lsp) och för ett lass (45 lsp). Betraktar man detta från räntegivarens synpunkt, så ledde detta till en del orimliga resultat. Bl. a. vid lösningen av räntan efter markegångstaxan skulle ett hemmansbruk med 5/6 mantal få erlagga högre höränta än ett hemmansbruk med ett helt mantal. Bonsdorff, J. G., (1833), s. 544ff. Detta innebar också att länets kamerala administration hade en mycket tidskrävande arbetsuppgift ytterligare vid beräkning av de olika hemmansräntorna i samband med räntornas förvandling. Därtill anger Forssell att räntetagarnas intresse hade under tidens gång uppdrivit måttenhetens "lass" storlek till tre "stackar" (å 24 lispund) och 72 lispund i Kronobergs län. Forssell, H., (1884), s. 233.

⁹⁵ Morell, M., *Studier i den svenska livsmedelskonsumtionens historia. Hospitalhjonens livsmedelkonsumtion 1621-1872.* (Uppsala Studies in Economic History, 29) Uppsala 1989. Tabell 12.11. s. 324.

⁹⁶ FRA. Länsräkenskaper, Österbotten, landsboksverifikationer för Korsholms södra och norra fögderier för åren 1728, 1745, 1756 och 1786.

⁹⁷ Lantmäteriinstruktioner för åren 1688 och 1725. Falkman, J., (1885), del 2, s. 95; samt Kongl. Maj:ts instruction hvarefter så väl Landtmätare i gemen, som hvar och en i synnerhet, hafva att regulera och rätta; gifven d. 20 April 1725. Gyldén, W., *Samling af författningar rörande Lantmäteriet, Frostväsendet och Justeringen af mått, mål och vikt i Finland.* Vol. I-II. Helsingfors 1836, s. 16.

skattläggningsmetoden för Kalmar län och hade därstädes jämförts med två sommarlass.⁹⁸ Hömåttet "skrinland", som användes vid värderingen av höavkastningen i Laihela och Storkyrö socknar, tycks hänvisa till den ängsareal (varierande från äng till äng) som avkastar ett lass eller parm hö.⁹⁹

I de följande beräkningarna kommer jag att likställa både skattelass och skrinland med parmen, vars vikt uppgår till 48 lsp. 2,25 mark eller 409 kg.

7.2.3. Höavkastningen i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar

Höavkastningen i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar vid åren 1732 och 1763, redovisas sockenvis i tabell 7.2.2.

Tabell 7.2.2. Höavkastningen och dess ökning i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar på 1730- och 1760-talen. Höavkastningen i parmar hö samt medelavkastningen per hemmansbruk.

Socken	höav- kastning 1732	per h-bruk	höavkast- ningen 1763	per h-bruk	årlig ökning %
Laihela	2 887,0	16,5	7 196,4	38,5	3,0
Lillkyrö	1 099,2	7,8	3 896,9	27,4	4,2
Storkyrö	2 697,0	12,5	7 449,3	34,7	3,3

Källor: Tabellbilagan: B 7.2.1, B7.2.2. och B7.2.3.

Höavkastningen skulle enligt vårt källmaterial ha ökat i Laihela socken med 3,0 % per år under perioden i fråga. Den årliga tillväxttakten i Lillkyrö uppgår till 4,2 % och i Storkyrö till 3,3 % per år. En så stor tillväxt kan knappast beskriva ett verkligt skeende. Roterings- och indelningskommissionen har tydligen underskattat höavkastningens storlek i dessa socknar i början av 1730-talet.

Som redan påpekats tidigare i samband med diskussionen om utsädet, har kommissionen haft ett bättre underlag i form av tidigare mätningar gjorda av lantmätare i Laihela, än som var fallet med andra socknar. Bland möjliga orsaker till höavkastningens undervärdering kan nämnas följande. Delvis har det kamerala intresset till större del

⁹⁸ Thurgren, J., (1860), s. 168.

⁹⁹ I Laihela hade lantmätaren Häggström använt parmen som hömått vid skattläggningsmätningar i Torstila, Jackula, Storby och Jukaja byar år 1722. Dessa avkastningstal är så gott som identiska med roterings- och indelningskommissionens avkastningstal efter "skrinland", kommissionen tycks endast ha avrundat nedåt en del bråkdelar. FLSA. Laihia, [E 35 13/1], samt KA: Roterings- och indelningskommissionen för Österbotten.

fokuserats på åkermarkens storlek. Vid skattningsmätningar taxerades åkermarken först och därefter ängsmarken och de andra ägoslagen. Delvis kan byorganisationen, med omfattande ägoblandning mellan byarna, ha gjort det svårt att kontrollera hemmansbrukens innehav av hö i andra byar. Åkermarkens läge, dvs. koncentrationen av åkermarken längs Laihelaån och Kyröälven har möjligen underlättat mätningen av åkerinnehavet. Ängsmarkens läge, ofta mer utspritt till följd av fjärrängar, bör däremot ha medfört svårigheter att kontrollera höavkastningens egentliga storlek.

Det är brukligt att jämföra relationen mellan åker- och ängsarealen. Sådana uppgifter finns för området omkring Nätra-, Näske- och Utbyåarnas flodområden i Ångermanland på 1690- och 1780-talen. Enligt Westin fanns där 3,3 hektar ängsmark per ett hektar åkermark på 1690-talet. Medan motsvarande tal vid storskiftet i samma område uppsteg till 3,9 hektar ängsmark mot ett hektar åkermark år 1785. Angående höskörden nämner Westin att denna uppgick till 1,2 parmar per hektar på 1690-talet. För tidpunkten för storskiftet anges dock inga avkastningstal.¹⁰⁰

Relationen mellan ängs- och åkermarken i Södra Österbotten (1760-talet) uppvisar däremot mycket höga tal. I Laihela socken förekom 7,6 hektar ängsmark mot ett hektar åkermark, i Lillkyrö var relationen 5,1:1 och i Storkyrö: 5,9:1. Det relativa ängsinnehavet är störst i Laihela socken, därefter kommer Storkyrö och Lillkyrö socknar.

I Lojo socken, i södra delen av Nyland, kunde man under storskiftetiden 1760–1780 beräkna 2,5 hektar ängsmark mot ett hektar åkermark.¹⁰¹ Relationen mellan åker och äng i Huittis socken belägen i Egentliga Finland visar i medeltal 3,8 hektar ängsmark mot ett hektar åkermark vid storskiftesmätningarna som gjordes under åren 1766–1810.¹⁰²

Det fysiska innehavet av äng eller hö kan också jämföras med boscapsbeståndet och utfodringsbehovet. Enligt den bedömning som grundas på utfodringsstaten på kungsgårdar vid mitten av 1500-talet, skulle ett parm hö (409 kg) varit tillräckligt för en ko under stallfodringsperioden.¹⁰³

¹⁰⁰ Westin, J., *Kulturgeografiska studier inom Nätra-, Näske- och Utbyåarnas flodområden samt angränsande kusttrakter*. Lund 1930. Enligt Westin baseras skördeuppgifterna på geometriska beskrivningar gjorda på 1690-talet. s. 40f och 98.

¹⁰¹ *Lohjalaisten historia I*. Utg. av H. Ylikangas & A. Siiriäinen. Lohja 1973, s. 419

¹⁰² Viikki, R., *Suur-Huittisten historia II*. Huittinen 1973. s. 134.

¹⁰³ Soininen, A., (1980), s. 213.

G. Enequist visar att bönderna i Luledalen innehåft ca 1,5 parm hö per en nötkreatursenhet under stallfodringsperioden omkring år 1700.¹⁰⁴ Enligt Westin har 1,25 parm hö varit tillräckligt för en nötkreatursenhet i Ångermanland på 1690-talet.¹⁰⁵

Sammanfattningsvis kan man konstatera att medan höavkastningen i Södra Österbotten har blivit undervärderad i roterings- och indelningskommissionens mätningar framstår innehavet av ängsmark och hö under storskiftetiden som tämligen omfattande i ljuset av de ovanstående jämförelserna. Storleken av den boskapsstock som skulle kunna uppfödats med det höinnehav som registrerats storskifteshandlingarna behandlas närmare i avsnitten 7.2.4. och 7.2.5. Här nedan studeras först ängsmarkens kvalitet och förekomsten av övrigt fodermedel.

7.2.4. Ängsmarkens kvalitet och fodertillgången

För att bedöma huruvida den omfattande höproduktionen var ett resultat av ängsarealens storlek eller ängsmarkens kvalitet, krävs vissa kriterier. De kriterier som samtida talesmän använde om ängarnas kvalitet är inte helt samstämmiga sinsemellan. Enligt Stierwald kunde ängarna i Laihela socken beskrivas så att den bästa ängsmarken gav 3 parmar hö per tunnland (2 475 kg/ha), den medelmåttiga ängen ett parm (825 kg/ha) och den sämsta ängen endast 1/9 parm per tunnland (90 kg/ha).¹⁰⁶

Weckström å sin sida refererar till de sydfinska förhållandena och anger lägre siffror: den bästa naturliga ängen kunde enligt honom avkasta 66 lispund per tunnland (1 140 kg/ha), den medelmåttiga ängen 25 lispund per tunnland (430 kg/ha) och den sämsta ängen 12 lispund per tunnland (210 kg/ha), medan den artificiella ängen avkastade upp till 100–500 lispund per tunnland (1 730–10 120 kg/ha).¹⁰⁷

Stierwalds kriterium angående ängsmarkens kvalitet i Laihela socken ställer en del problem genom påståendet att den medelmåttiga ängen skulle ge ett parm hö per tunnland (825 kg/ha). Man kan ju fråga sig om avkastningstalen i skattnings- och storskiftesinstrumenten innehåller lågt värderade avkastningstal även för höets del.¹⁰⁸ Å andra

¹⁰⁴ Enequist, G., (1937) s. 130.

¹⁰⁵ Westin, J., (1930), s. 41.

¹⁰⁶ Stierwalds berättelse över Laihela socken: VLMK. Laihia [1:11].

¹⁰⁷ Weckström, M., *Anteckningar i landthushållningen i alfabetsordning*. Helsingfors 1850, s. 310.

¹⁰⁸ Se närmare Stierwalds yttrande rörande den låga och till räntegivaren förmånliga värderingen av åkermarken vid skattningsmätningar i avsnitt: 7.1.4.2.

sidan har fortsättningen av Stierwalds berättelse en viss tendens att understryka de omfattande utvecklingsmöjligheter som åker- och ängsbruket äger i Laihela, om de bara kunde "hjälpas upp med bättre anstalter".¹⁰⁹ Stierwalds beskrivning av den medelmåttiga ängen kan kanske bättre förstås i betydelsen av "median kvalitet" dvs. såsom den mittersta kvaliténs avkastningstal, medan Weckström redogör för den genomsnittliga höavkastningen i södra Finland.

I tabell 7.2.3. har ängsmarkens kvalitet beräknats så att den i stor-skiftesinstrumenten upptagna ängsarealen och höavkastningen har omvandlats till kilogram hö per hektar ängsmark. Om man utgår från det sydfinska kvalitetskriteriet som Weckström har beskrivit dvs. en höavkastning motsvarande 430 kg/ha som medelmåttig, kan ängsmarkens genomsnittliga kvalitet i Laihela och Lillkyrö socknar anses vara något över medelmåttan. I jämförelse med Weckströms uppgifter kan höavkastningen på den bästa ängsmarken i Laihela karakteriseras som relativt hög, men aldrig så hög som höproduktionen på de artificiella ängarna under 1800-talets första hälft. Det framstår dock helt klart att hemmansägarna i Laihela socken kunde disponera både stora och relativt sett goda ängar.

7.2.4.1. Tillgången av fodermedel och källmaterialets begränsningar

Kan det vara rimligt att använda det kamerala materialet, och kan det finnas några andra alternativ för att undersöka tillgången av fodermedel? Till skillnad från det kamerala källmaterialet som jag använder i denna studie innehåller till exempel en del godsräkenskaper fler uppgifter om den årliga foderstaten.

Betesmarker har haft avgörande betydelse för kreaturens utfodring under sommartiden vare sig det gäller bondebruk eller herrgårdsbruk. Godsräkenskaperna på Johannishus och Sarvlax gård berättar om den egna höskördens betydelse under stallfodringsperioden på 1700-talet. Kreaturen utfodrades huvudsakligen med hö som hade drygats ut med halm. Uppgifter om halmmängden eller halmens relation till hömängden redovisas inte av Torbrand i fråga om foderstaten på Johannishus, medan det från Sarvlax gård finns strödda uppgifter om mängden halm som ingick i foderstaten.¹¹⁰ På Johannishus brukade

¹⁰⁹ Stierwald anser att mycket kunde göras vad beträffar ängsmarkens förbättring, men att bönderna i Laihela socken därtill är alldeles för ovilliga, därför har det skett ringa förbättring av ängsmarken. VLMK: Stierwalds berättelse....

¹¹⁰ Sirén, O., *Sarvlax. Gårdshushållningen och gårdssamhället från 1600-talet till 1900-talet*. Helsingfors 1980. s. 105. Uppgiften härstammar dock från året 1820. Sirén illustrerar den hävdvunna sammansättningen av de samlade fodermedlen enligt: 14500 lispund (lsp.) hö, 8500 lsp. råghalm, 140 lsp. ärthalm, 3200 lsp. boss och 2000 lsp. agnar.

man därtill anskaffa större kvantiteter havre och korn som fodermedel. Havre gavs mestadels till hästar, och även till kalkoner och gäss, korn gavs till höns, svin, änder och kalkoner.¹¹¹ Förutom hö, havre och halm använde man på Sarvlax gård även löv och drank som boskapsföda.¹¹²

Halmen har haft stor betydelse, i synnerhet i slättbygderna, beskrivs av Utterström, som ansåg att ännu vid mitten av 1800-talet byggde kreaturens utfodring mer på halm än på hö.¹¹³

Vid sidan av höet tycks alltså spannmålshalmen utgjort ett mycket viktigt näringstillskott även på de större godsena. Övrig produktion av fodermedel låter sig inte kvantifieras genom det befintliga källmaterialet. Vad beträffar råg- och kornhalmens egenskaper som näringsämnen så behandlas detta närmare i avsnittet 7.2.5 här nedan.

Eftersom det inte existerar något källmaterial som direkt skulle kunna ge upplysningar om halmskörden under 1700-talet, använder jag i det följande en indirekt metod. Enligt jordbrukslitteraturen finns det en bestämd relation mellan spannmålsskörden och halmskörden. Valet av sådana relationstal diskuteras närmare här nedan.

För att illustrera produktivitetens utveckling per arealenhet, har följande medeltal för halmskörden redovisats av Weckström: för råg 200 lispund per tunnland (1700 kg/tl) och för korn 165 lispund per tunnland (1403 kg/tl). Mycket högre produktivitetstal vad beträffar halmskörden beräknas av "Den Praktiske lantbrukaren" där det anses att halmskörden för råg uppgår i medeltal till 36 deciton per hektar (7320 kg/tl) och korn 22 deciton per hektar (4470 kg/tl). Av den "Den Praktiske lantbrukarens" uppgifter om spannmålsskörden jämte halmskörden kan motsvarande relationstal (multiplikatorer) beräknas, dessa är för råg 2,77 och för korn 1,68.¹¹⁴

Uppgifterna om halmskörden i "Den praktiske lantbrukaren" härstammar från början av 1900-talet, alltså från en tidpunkt då den agrara produktiviteten per ytenhet blivit högre än den kan ha varit på 1700-talet. Weckströms uppgifter härstammar från 1800-talets första hälft, alltså från en tidpunkt då förhållandena inom den agrara produktionen mer liknade 1700-talets förhållanden och därför kan tänkas ge mer relevant information i det här fallet. Men man kan observera att även

¹¹¹ Torbrand, D., *Johannishus fideikommiss intill 1735*. [Meddelanden från geografiska institutionen vid Stockholms universitet. Nr 147]. Uppsala 1963. s. 308f.

¹¹² Sirén, O., (1980), s. 47 och 104. Sarvlax är en herrgård i Pernå socken vid Finska viken nära staden Lovisa. Godset hade handelsförbindelser med Helsingfors, Stockholm, Viborg och Petersburg under 1700-talet. s. 69ff.

¹¹³ Utterström, G., (1957), s. 126.

¹¹⁴ *Den praktiske lantbrukaren*. Stockholm 1907, avdelning: Sädesväxter s. 247 och 250; Weckström, M., (1850), s. 105.

om rågens och kornets areella produktivitet ökat avsevärt under tiden, så har relationen mellan spannmålsskörden och halmskörden (dvs. multiplikatorerna) inte förändrat sig. Sålunda har den ökade produktiviteten per ytenhet lämnat relationen mellan halmskörden och spannmålsskörden oförändrad vad gäller kornet, medan halmskörden för rågens del har ökat. Dessa tal bör naturligtvis variera efter sädeslagets biologiska egenskaper, jordmånens beskaffenhet och gödslingsintensitet.

För att uppskatta skörden av råg- och kornhalm har jag använt följande vikter. Rågskörden har multiplicerats med 2,38; på samma sätt har skörden av korn multiplicerats med 1,68.¹¹⁵ Beräkningen förutsätter därtill att spannmålstunnans vikt är känd, jag utgår från 107 kg/tr för rågens del och 93,3 kg/tr för kornets del.¹¹⁶ Multiplikatorerna, utom vikterna på spannmålstunnan, är beräknade enligt Weckströms uppgifter.

Vad beträffar valet av multiplikatorerna i denna studie, kan Weckströms uppgifter om relationen halm- och spannmålsskörden betecknas som lågt tagna. Man skulle i det här fallet kunna använda något högre multiplikatorer för rågens del av följande orsaker. För det första karakteriseras det härdiga "wasaråget", som odlades i Södra Österbotten, som en rågsort med längre halm och längre ax än de sydligare rågsorterna.¹¹⁷ För det andra anses råghalmen vara mer användbar och näringsrik som fodermedel än kornhalmen¹¹⁸

I tabellen 7.2.3. redovisas både ängsmarkens kvalitet, tillgången på hö samt tillgången på råg- och kornhalm i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar.

Halmmängden i förhållande till hömängden framstår som jämförelsevis liten i Laihela socken (33 %) medan Siréns uppgifter från Sarvlax gård utvisar att råghalmen motsvarade 59 % av hömängden (år 1820). Kvalitén på ängsmarken i Lillkyrö socken är något över medelmåttig men något lägre än i Laihela. Den sammantagna hö- och halmtillgången per hemmansbruk är likaledes lägre här än i Laihela socken. Kvalitén på ängsmarken i Storkyrö socken är däremot under medelmåttan.

¹¹⁵ Skördetalen är hämtade från 1750-talet, se härom närmare i kap. 7.1.

¹¹⁶ Följande spannmålstunnans hl-vikter har använts: råg 72,7 kg/hl och korn 63,5 kg/hl. Hektolitervikterna är hämtade från: *Maatalouskalenteri v. 1936*. (Jordbrukskalender för år 1936). Toim.: Sunila, J., och Nylander, H., Helsinki 1935. s. 168.

¹¹⁷ *Den praktiske lantbrukaren*. Stockholm 1907, avdelning: Sädesväxter s. 248; samt Weckström, M., (1850), s. 238.

¹¹⁸ Se härom närmare under rubriken: 7.2.5. Fodertillgången och boskapsinnehavet.

Tabell 7.2.3. Höavkastning i medeltal per hemmansbruk samt fodertillgången i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar på 1760-talet.

hemmansbruk	Socken	Höavkastning i medeltal per h-bruk kg/ha	Summa höavkastning 1 000 kg	Summa spannmåls halm 1 000 kg	Hö och halm i medeltal per h-bruk 1 000 kg
187	Laihela	462	2 943,4	985,2	21,0
142	Lillkyrö	440	1 593,8	853,7	17,2
215	Storkyrö	419	3 046,7	1 504,7	21,2

Källor: Tabellbilagan: B7.2.4, B7.2.5 och B7.2.6.

Sammanfattningsvis kan man konstatera att den samlade fodermängden har visat sig vara tämligen omfattande i dessa tre socknar. Halmmängden i förhållande till hömängden (Storkyrö 49 %, Lillkyrö 54 % och Laihela 33 %) har visat sig vara låg i förhållande till motsvarande tal som jag beräknat för Åland som sammantaget uppgår till 74%.¹¹⁹

7.2.5. Fodertillgången och boskapsinnehavet

Boskapslängderna från början av 1600-talet visar att boskapsinnehavet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö hade varit omfattande. Om man därtill utgår från den samlade fodertillgången vid storskiftetiden, är det även troligt att boskapsinnehavet också ökat under tidens gång. Boskapslängderna från 1600-talet har inga motsvarigheter på 1700-talet. I det följande försöker jag uppskatta kreatursstockens storlek utifrån de redan kända foderresurserna i dessa tre socknar. Såsom en referensmöjlighet använder jag lantmätare Stierwalds samtida redogörelse över boskapsinnehavet i Laihela socken.

¹¹⁹ Jaatinen, S., Peltonen, A., & Westerholm, J., *Ålands kulturlandskap - 1700-talet*. [Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Nr 137] Helsingfors 1989. Enligt en min beräkning utifrån tabellbilagan s. 94.

Tabell 7.2.4. Boskapsinnehavet per ett mantal i Laihela socken på 1750-talet enligt lantmätaren C. F. Stierwald.

husdjur	antal djur	antal Ne	relativa andelar	
hästar	5,0	7,5	19,5	19,5
oxar	2,0	2,0	5,2	
mjölkande kor	17,5	17,5	45,4	
stutar/kvigor	8,0	4,0	10,4	
kalvar	4,0	2,0	5,2	66,2
får	40,0	4,0	10,4	10,4
svin	6,0	1,5	3,9	3,9
kattor	2,0			
hundar	1,0			
Sammanlagt	82,5	38,5	100,0	100,0

Källa: Stierwalds berättelse (...)i början 1750-talet. VLMK. Laihia [1:11]

Såsom tabell 7.2.4. utvisar, har Stierwald redovisat kreatursstocken för hela Laihela socken utan att särskilja enstaka byar. Det absoluta antalet djur har jag sedan förvandlat till nötkreatursenheter. Vad gäller det utsatta mantalet, utgår Stierwald genomgående i sin berättelse från det gamla mantalet.¹²⁰ I jämförelse med boskapslängdernas uppgifter om kreatursandelar (se tabell 7.2.1) har relationerna mellan olika slags djur inte förändrat sig nämnvärt i Laihela socken sedan 1620-talet. Andelen hästar är något högre vid mitten 1700-talet, således är andelen nötboskap lite lägre enligt Stierwald. Det totala antalet nötkreatursenheter har däremot ökat avsevärt.

Vad sedan ankommer tillräckligheten av fodermedlen, relaterar jag här nedan fodertillgången till boskapsinnehavet. Jag undersöker storleken på den boskapsstock som med bibehållen produktionsförmåga kunde livnära sig av de befintliga foderresurserna. Foderresurserna består å ena sidan av fodertillgången under sommarmånaderna i form av mulbete och skogsbete samt bete ute på åkrarna och ängarna när skörden var bärgad. Å andra sidan utgör mängden hö och halm en viktig begränsning av boskapsstockens storlek under stallfodringsperioden. Att halmen har haft stor betydelse för boskapens utfodring intygas av förekomsten av halm som räntepersedel.¹²¹ Emellertid, för att

¹²⁰C. Stierwalds berättelse.... Att utgå från det gamla mantalet före skattläggningen i början 1750-talet verkar rimligt i och med att den nya skattläggningen inte hade blivit godkänd vid den aktuella tidpunkten; att det rör sig om det gamla mantalet framkommer också explicit i de fallen Stierwald hänvisar till enstaka hemmansbruk i sin berättelse.

¹²¹I de flesta orter förekommer halm såsom räntepersedel i hemman- och mantalsrätten, men i Göteborgs- och Bohus län ingår halm såsom en räntepersedel även i den årliga rätten. Falkman, J., *Orternas undervisningar*. Stockholm 1860. s. 69 och 80.

dryga ut fodret under vintertiden, kunde man också använda rotfrukter, agnar, boss och löv, samt i nödfall till och med halmtak, barr och hästgödsel. Näringsvärdet av agnar och löv kan ofta överstiga även höets näringsvärde. Rotfrukternas näringsvärde varierar betydligt mellan olika sorter.¹²² Enligt sytningsavtalen var agnar och löv de viktigaste foderämnena vid sidan av hö och halm.¹²³

Av ovanstående foderämnen kan endast hö- och halmtillgångens näringsvärde beräknas utifrån det befintliga källmaterialet. I samband med skattläggningar och storskifte brukade lantmätnarna inte kvantifiera vare sig mulbetet eller skogsbetet. Betesmarkernas kvalitet angavs översiktligt i den allmänna beskrivningen över olika ägoslag. Därmed blir det viktigaste att undersöka innehavet av hö- och halmtillgången inför stallfodringstiden.

I föreliggande studie omvandlas näringsvärdet av hö- och halm-skörden till foderenheter (FE). I jordbrukslitteraturen har termen foderenhet ansetts beskriva de olika fodermedlens helhetsverkan.¹²⁴ Det finns flera sätt att kombinera olika slags fodermedel och skapa lämpliga foderenheter, mer eller mindre idealiska för olika kreatursslag.¹²⁵ I de här nedan upptagna beräkningarna angående hö- och halmtillgången

¹²² Agnars näringsvärde kan beräknas på så sätt att en foderenhet skapas av 2,8–3,2 kg agnar, medan för lövens del behövs det 2,0 kg torra löv för skapa en foderenhet. *Maatalouskalenteri v. 1936*. [Jordbrukskalender för år 1936]. Toim. Sunila, J., och Nylander, H., Helsinki 1935, s. 200f.

¹²³ VLMK: Laihia, delningsbeskrivningar. Sytningsavtalen i Laihela socken under perioden 1750-1780 brukar föreskriva i medeltal ca 3–4 tunnor agnar under vintertiden.

Om lövens stora betydelse såsom boskapsfoder skriver Märten Sjöbeck: "När man studerar lövtäkten och iakttagur huru denna primitiva art av foderinsamling – trots allt tal om lantbrukets höga ställning i det nutida Sverige – likväl på många håll alljämt äger betydelse, och när man av litteraturen samtidigt ofta underrättas om den viktiga roll lövfodret spelade ännu under 1700-talet och 1800-talets första hälft som vinterfoder, så torde man däri ha rättighet att betrakta lövtäkten som en kvarleva från urgammal tid. Det framgår ibland av skifteshandlingarna från 1700-talet, att i Sydsverige många ängslotter taxerades icke med hänsyn till höavkastningen enbart utan också efter det antal lövkärvar, som normalt årligen kunde skördas. Sedd mot bakgrunden av lövängskulturens utveckling i Sverige måste i princip lövfoder betraktas vida ålderdomligare än utfodring med hö." Sjöbeck, M., 'Lövängskulturen i Sydsverige. Dess uppkomst, utveckling och tillbakagång', i *Ymer* 53(1933:1), s. 38–39.

¹²⁴ Man har antagit ett kilo kraftfoder såsom grund för en foderenhet. Näringsinnehållet hos andra fodermedel: av naturliga växter eller artificiella blandningar kan därmed beskrivas med motsvarande ersättningsstal (foderenheter). *Den Praktiske lantbrukaren*, i avsnittet 'Fodermedlens näringsvärde', s. 228f.

¹²⁵ Den moderna boskapskötseln arbetar med väl anpassad kosthållning för olika slag djur, det gör även Weckström, M., (1850), s. 101.

som fodermedel utgår jag från följande ersättningstal. För att skapa 1 FE krävs det 2,2 kg ängshö alternativt 4,0 kg råg- och kornhalm.¹²⁶

Åtgången av foderenheter grundar sig på en undersökning om nötkreaturens behov av näringsmedel under stallfodringsperioden. Enligt Weckström ges till en ko dagligen minst 5 marker (2,13 kg) hö, medan 10 marker (4,25 kg) hö skulle vara "alldeles tillräckligt". Därtill kan kon ges halm, vars andel dock kan minskas alltefter tillgång på agnar, boss, kålrötter, löv och dylikt.¹²⁷

I den genomsnittliga nötkreatursenhetens dagliga konsumtionsbehov under stallfodringstiden har jag beräknat ingå följande:

3,0 kg hö som innehåller enligt ovanstående 1,34 FE och
2,0 kg halm som innehåller 0,46 FE.

Denna blandning utgör sammanlagt 1,8 FE, och konstituerar enligt min mening en rimlig dagsranson. Angående stallfodringsperiodens längd har Stierwald uppgivit att 210 dagars stallfodringsperiod brukar vara den gängse i Laihela socken.¹²⁸ Enligt dessa uppgifter skulle en nötkreatursenhet således behöva 378 foderenheter under stallfodrings-tiden.

En sådan nötkreatursenhet, utfodrad under 210 dagar med minst 1,8 FE, kallar jag i fortsättningen för "en närd nötenhet" (NNe). För att beräkna antalet närda nötenheter som hemmansbrukarna kunde utfodra medelst de tillgängliga foderresurserna, har jag dividerat hemmansbrukets foderinnehav (summa foderenheter) med talet 378.

I tabell 7.2.5. redovisas antalet hö- och halmfoderenheter, summan närda nötenheter per socken och samt antalet nötenheter i medeltal per hemmansbruk. Därtill har jag beräknat hemmansbrukets innehav av närda nötenheter (NNe) per mantal utgående från det gamla mantalet. "Hö- och halmfoderenheterna" har beräknats genom att dividera mängderna hö och halm i kg med 2,2 respektive 4.

¹²⁶ *Maatalouskalenteri v. 1920*. [Jordbrukskalender för år 1920]. Toim. Sunila, J., och Nylander, H., Helsinki 1919, s. 206ff; samt *Den Praktiske lantbrukaren* (1907), i 'Beskrifning af fodermedlen', s. 260.

¹²⁷ Weckström, M., (1850), s. 259.

¹²⁸ Stierwalds berättelse över Laihela socken: VLMK. Laihia [1:11].

Tabell 7.2.5. Fodertillgången och närda nötenheter (NNe) i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar på 1760-talet.

Socken	Hö/halm foder- enheter	tilläggs- fodret 10 %	Summa foder- enheter	Summa NNe	NNe i medel- tal	NNe per mantal
<i>Laihela</i> summa medeltal per h-bruk	1 584 248	158 425	1 742 673	4 610	24,7	37,4
<i>Lillkyrö</i> summa medeltal per h-bruk	938 372	93 837	1 032 209	2 731	19,2	20,3
<i>Storkyrö</i> summa medeltal per h-bruk	1 761 119	176 112	1 937 231	5 125	23,8	30,4

Källor: Som i tabell 7.2.3.

Anm: Antalet hö- och halmfoderenheter beräknad efter hö- och halmtillgången. Summa närda nötenheter (NNe) per socken, NNe i medeltal per hemmansbruk samt NNe per mantal.

Realismen i ovanstående beräkningar bör dock närmare undersökas. Antalet närda nötenheter per hemmansbruk utgör 24,7 NNe i Laihela, 19,2 i Lillkyrö och 23,8 i Storkyrö socknar. Det sammanlagda antalet nötkreatursenheter (alltså NNe) har beräknats uppgå till 4 610, 2 731 och 5 125. Frågan gäller då huruvida de här talen kan anses vara realistiska.

I jämförelse med Stierwalds uppgifter över boskapsbeståndet i Laihela, nämligen 38,5 Ne per mantal, är NNe-värdet 4 610 är något lägre än Stierwalds, eftersom det absoluta antalet nötkreatursenheter i Laihela enligt Stierwalds uppgifter skulle uppgå till 4 736 Ne.¹²⁹ Men å andra sidan har Stierwald inte redogjort huruvida han ansåg antalet djur vara antingen enbart vinterfodrade djur eller vinterfodrade plus enbart sommarfodrade djur, alltså netto- eller bruttotal. I ett annat sammanhang redogör han för en årlig konsumtion av köttvaror enligt följande:

¹²⁹ Stierwalds uppgifter om boskapsinnehavet och antalet nötenheter (Ne) återfinns i tabell 7.2.4. Mantalsumman för hela socken utgör då 123,1 mantal.

”...På sofwel lefwer här ej eller knappare uti ett hushåll som består af 10. personer stora och små slagtas 1 oxe, en ko, par ungnöt, 4 á 6 får, lika många kalffwar, 2 á 3 stora svin alt endast til hushållets förnödenhet.”¹³⁰

En sådan konsumtion motsvarar efter förvandling 6,6 Ne. Antar man att Stierwalds uppgift 38,5 Ne avser antalet nötkreatursenheter brutto, så minskar det antal djur som utfodras under vintertiden till 31,9 Ne per mantal eller totalt inom socknen till 3 924 Ne. Om man däremot antar att Stierwald anger det antalet djur som stallfodras enbart, alltså nettotalet, då stiger hans bruttotal till 45,1 Ne per mantal eller sammanlagt för hela socknen till 5 547 Ne.

Å andra sidan har jag beräknat antalet närda nötenheter (NNe) såsom netttotal. För Laihela sockens del skulle bruttotalt då bli $37,4 + 6,6 = 44,0$ NNe per ett helt mantal och sammanlagt för hela socken 5 416 NNe.¹³¹

Nu kan det hända att båda beräkningssätten är felaktiga, antingen för låga eller för höga. Vad går att kontrollera, och inom vilka gränser?

Vad beträffar storleken av utsädet och höinnehavet som upptagits i källmaterialet, kan man med all sannolikhet utgå från att även dessa tal är för låga. Graden av underskattning är emellertid svår att fastställa.

Har foderransonen per NNe varit för hög eller för låg? I det följande försöker jag finna jämförbar information ifrån litteraturen.

Enligt C. Carlesons beskrivning gavs det till en ko endast en mark hö samt så mycket halm den orkade äta dagligen under stallfodringstiden vid mitten av 1700-talet.¹³²

Enligt sytningskontrakt i Malax socken, en grannsocken till Laihela, bestod en vanlig utfodring av ca 2–3 vinterskrindor hö (425–637 kg) per ko och vinter vid mitten av 1700-talet. Denna foderstat tycks sedan ha ökat redan under 1700-talets sista decennium till 5–6 vinterskrindor hö (1060–1275 kg) per ko och vinter. Ökningen av foderstaten kom att fortsätta under 1800-talet till följd av det ökade intresset för mjölkhus-hållning för avsalu året runt.¹³³

De ovanstående uppgifterna om foderstaten under stallfodringsperioden refererar till bondebruken. I litteraturen kan man jämföra vissa herrgårdsbruks utfodringsstat med bondebrukens.

¹³⁰ Stierwalds berättelse över Laihela socken i början av 1750-talet: VLMK. Laihia [1:11].

¹³¹ Jag antar här att laihelabornas konsumtion av köttprodukter, motsvarande 6,6 Ne per mantal, enligt Stierwald, kan direkt omvandlas till NNe.

¹³² Carleson, C., *Hushåls Lexicon, hwaruti Det förnämsta, som angår Jordens behöriga skjötande, efter alphabetiskt ordning (...)*. Stockholm 1756. s. 345f.

¹³³ Smeds, H., *Malaxbygden. Bebyggelse och hushållning i södra delen av Österbottens svenskbygd*. Helsingfors 1935. s. 253.

Enligt O. Sirén kan räkenskaperna från Sarvlax' gods belysa foderstatens utveckling. Under åren 1753–4 uppföddes en nötenhet med ca 680 kg hö under stallfodringsperioden. Sirén bedömer att utfodringen på Sarvlax bör ha varit "relativt tillräcklig" vid den här tidpunkten.¹³⁴ Under 1800-talet sker det en successiv ökning av foderstaten. Vid sidan av mängden hö per nötenhet anges nu också mängden havre som fodermedel. Under femårsperioden 1809–13 skulle en nötenhet utfodras med 87 lispund hö (740 kg) och 5 lispund havre (43 kg), medan under perioden 1849–53 en nötenhet fick 83 lispund hö (706 kg) och 6 lispund havre (51 kg).¹³⁵

Räkenskaperna från Johannishus fideikommiss belyser en riklig utfodring per nötkreatursenhet. Under perioden 1686–1702 fick en nötkreatursenhet i medeltal 5,6 hölass under vintertiden. Denna utfodring framstår som synnerligen riklig eftersom man beräknade hölassets storlek till 400–500 kg enligt Torbrand. En förklaring till den stora foderkonsumtionen utgör bland annat kornas storlek, till 50 stora kor skulle man reservera lika mycket foder som till 100 mindre kor.¹³⁶ Godset hade vid olika omgångar inköpt kor ifrån Holstein och Nordtyskland, dessa kor var av större boskapsras än de inhemska korna.¹³⁷ En annan förklaring till den stora foderkonsumtionen är att godset ägnade sig åt handel med boskap och mejeriprodukter av egen produktion.¹³⁸ Produktionen av smör och mjölk tycks ha varit omfattande och därmed också mer energikrävande eftersom försäljningen av mjölk och smör från godset pågick nästan året runt, utom under årets tre första månader. Om ett genomsnittligt hölass beräknas innehålla 450 kg på Johannishus, så skulle en nötenhet konsumera 2 520 kg hö under stallfodringstiden.

Vinterfodringens omfattning per djur är således mycket varierande och beror främst på boskapsras och -storlek samt på djurhållningens inriktning. Svältfödd kreatur konsumerar säkerligen mindre och sämre foder under vintertiden än kreatur som förväntas att bibehålla sina krafter och förmågan att producera även annat än gödsel under vintertiden.

Enligt tabell 7.2.3. beräknas hömängden i Laihela socken till 2 943 400 kg. Om man dividerar denna summa med antalet 4 610 närda nötenheter så får man en höranson som uppgår till 638 kg hö per NNe

¹³⁴ Sirén, O., (1980), s. 47.

¹³⁵ Sirén, O., (1980), s. 104.

¹³⁶ Torbrand, D., (1963), s. 307ff.

¹³⁷ Torbrand, D., (1963), s. 289ff.

¹³⁸ Torbrand, D., (1963), s. 310ff samt s. 315ff.

under stallfodringstiden. Därmed framstår hömängden i Laihela socken som jämförelsevis stor i förhållande till andra bondebruks och Sarvlax gårds foderkonsumtion per nötkreatursenhet. Detta innebär också att den av mig beräknade foderransonen 1,8 FE per dag under stallfodringsperioden är lagom högt beräknad och inte enbart medger att kreaturen överlevde, utan i högre grad bidrog till mjölk-, kött-, fläsk- och ullproduktionens vidmakthållande.

Inledningsvis konstaterade jag att ängskötseln, höproduktion och kreatursstocken fått mindre utrymme i den historiska forskningen. Orsaken till detta är troligen det att det i många fall saknas direkta och adekvata källserier över dessa områden.

7.3 Upptäckten av Österbottens dolda rikedomar omkring mitten av 1700-talet. Sammanfattande synpunkter om utsädet, höskörden och boskapsinnehavet

Odlingens långsiktiga utveckling var en av de frågor som ställdes inledningsvis. Till detta ansluter sig frågan om karaktären av denna utveckling, som kommer att belysas här nedan. Problemet om "att mäta" produkten av den ränteskyldiga jorden behandlas här närmast, samtidigt som vi ser på själva mätresultaten.

Strörre arealer och skördar per bruk har uppdagats vid skattnings- och storskiftet, än vad som framgått ur tiondelängderna från 1700-talets första hälft. Skörden enligt tiondelängderna utgjorde mindre än 50% av det som kan utläsas av skattnings- och lantmäterimaterialet.

Odlingens tillstånd i Österbotten beskrevs, utom genom lantmätarnas regelrätta mätningar, också av landshövdingar, som i sina riksdagsrelationer redogjorde för förhållandena inom länen. Även om riksdagsrelationerna sällan innehåller direkta uppgifter om utsädet och kreatursinnehavet, så har landshövdingen Piper bifogat sådana vid sin riksdagsrelation inför riksdagen 1751/52. Här nedan kommer jag att jämföra av mig beräknade boskapsinnehav och skörderesultat med landshövdingens uppgifter om odlingens tillstånd i Österbotten.

Tabell 7.3.1 Utsädet, hö och boskapsbeståndet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar samt Korsholms fögderierna år 1750 enligt landshövdingen Piper.

	utsädet tl	hö bondelass	antal hästar	antal oxar	antal kor	antal får	nötkrea- tursenh.
Laihela	515	4 881	353	43	1 075	1 431	1 791

Lillkyrö	473	2 604	218	98	827	1 025	1 355
Storkyrö	685	3 479	375	65	1 086	1 333	1 847
S:a fögd.	2 889	41 900	2 783	314	9 939	13 945	15 822
N:a fögd.	4 834	36 217	2 873	258	9 793	11 152	15 476

Källor: SRA. R3005. Frihetstidens utskottshandlingar, riksdagen 1751–52, Landshövdingens i Österbotten riksdagsrelation, bilaga a.

Tabell 7.3.1 visar en sammanställning av utsädet, hö och kreatur. Dessa hade blivit nedtecknade vid sockenvisa rest- och jordrannsaktionsstämmor.¹³⁹ Kreatursbeståndet har här omvandlats till nötkreatursenheter (Ne). Vad beträffar utsädet, visar landshövdingens riksdagsrelation mycket låga tal i förhållande till lantmäterimaterialet, men är mer samstämmig med tiondelängderna.¹⁴⁰ Skillnaden mellan tiondelängderna och Pipers tal är inte så stor, men visar däremot en annan typ av diskrepans. Vid en företagen korrelationsanalys på sockennivån mellan landshövdingen Pipers utsädestal och tiondeskörden under åren 1749, 1750 och 1751 korrelerade utsädet mest med 1749 års tiondeskörd i södra fögderiet (korr. koeff. 0,930, 0,690 och 0,583), medan i norra fögderiet korrelerade utsädet mest med 1750 års tiondeskörd (korr. koeff. 0,383, 0,791 och 0,544). Landshövdingen eller landskamreren har med all sannolikhet hade använt tiondelängderna som källa vid beräkningen av utsädet storlek i samband vid jord- och restransakningar som hölls i södra fögderiet år 1749, och i norra

¹³⁹ En **jordrannsaking** skulle föregå upprättandet av en ny jordebok. Därvid skulle undersökas hur det förhöll sig med kronans gods, rättigheter och räntor, därvidlag undersöktes hemmans tillstånd och förändringar sedan jordeboken senast upprättats. De nybyggen, torp och kvarnar som inte hörde under något visst hemmansbruk skulle skattläggas. Vid **restransakningar** skulle landshövdingen övervaka huruvida de skattskyldigas resterande kronoutsylder verkligen var obetalda och undersöka de skattskyldiges tillstånd och omständigheter. Därmed skulle landshövdingen utöva kontroll över kronouppbörderna, dels genom att kontrollera uppbördsmännens räkenskaper, dels genom att undersöka hemmansbrukarnas förmåga att bära skatter. Den skattskyldige allmogen skulle, varken "...å ena sidan, icke prässas till undergång af deras hemmansbruk och näringar, eller å andra sidan af sjelfsväld och motvilja få tillfälle att ådraga sig större rester, än de sedermera mäga sig afbördas". Bonsdorff, (1833), s. 898. Linde, L. G. *Systematisk framställning af svenska kamerallagfarenheten*. 2:a uppl. Örebro 1867, s. 454f och 481f. samt Landshövdinge-instruktion 4/11 1734 §30. (Kungl. majt nådige instruction, hwarefter tromän samtliga landshövdingar...Stockholm wid Riksdagar den 4 nov. 1734) *I Samling av instructioner för högre och lägre tjenstemen vid landtregering i Sverige och Finnland*. Stockholm 1852, s. 368ff. Rannsakingar skulle vanligen hållas vid häradsrätt i samband med urtima ting.

¹⁴⁰ Den sammanlagda tiondeskörden under åren 1749, 1750 och 1751 utgjorde i Korsholms norra fögderi 11688, 16165 och 13897 tr samt i södra fögderi 9772, 14277 och 13210 tr spannmål.

fögderiet år 1750.¹⁴¹ Med tanke på vad som tidigare framkommit om tiondelängderna, sänker detta trovärdigheten hos landshövdingens siffror.

Landshövdingen Pipers utsädestal kan kontrolleras med hjälp av skattnings- och lantmäterimaterialet. En jämförelse görs här nedan på sockennivån rörande Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar.

Tabell 7.3.2 Utsädet och höinnehavet samt det beräknade boskapsinnehavet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö på 1750-talet.

	utsädet tl	hö parm	antal hästar	antal oxar	antal kor	antal svin	antal får	Totalt NNe
Laihela	869,5	7 196	599	240	2 812	719	4 794	4 610
Lillkyrö	767,0	3 897	355	142	1 666	426	2 840	2 731
Storkyrö	1 348,5	7 449	666	267	3 126	800	5 330	5 125

Källor: Tabellerna 7.1.3. och 7.2.2.

Anm. Här antas det att boskapsbeståndet i Lillkyrö och Storkyrö socknar har samma proportioner mellan olika djurslag som Stierwald angett för Laihelas del, se tabell 7.2.4.

Tabell 7.3.3 Landshövdingens uppgifter rörande utsäde, hö och boskap som andel av värdena i tabell 7.3.2.

	utsädet %	hö %	hästar %	oxar %	kor %	får %	Ne/NNe %
Laihela	59	68	59	18	38	30	40
Lillkyrö	62	67	61	69	50	36	52
Storkyrö	51	47	56	24	35	25	38

Ovan i tabell 7.3.2 återfinns en sammanställning av utsädet, höet och de av mig beräknade NNe-talen. I tabell 7.3.3. jämförs landshövdingen Pipers siffror med de tal som kalkylerats på basis av skattnings- och storskiftesmaterial. Odlingens tillstånd tycks av landshövdingen ha blivit undersökt med dålig precision, dessutom slår resultatet på olika sätt. Landshövdingens underskattning var stor och varierande.

Om man vill leta orsaker till en sådan undervärdering, finns det två möjliga förklaringar. För det första har undanhållandet av kronotionde med gamla sedvanor att göra, som redan har framkommit, därför kan inte kronotiondet eller tioneskörden beskriva den verkliga skördens omfattning. För det andra insamlades de statistiska uppgifterna inför landshövdingens riksdagsrelation 1751/52 vid en speciell och ur räntegivarens synvinkel viktig tidpunkt. I Österbotten hade man sedan

¹⁴¹ Att rannsakingarna hölls under dessa år framgår av: Birck, E., 'Studier rörande näringsliv och befolkning i Pedersöre härard 1750-1850', i tidskr.*Fennia*, 79(1955).

länge försökt få en mer rättvis skattläggning genomförd. Denna hade redan blivit lovad och förordnad. Det återstod för räntegivarna att försöka bli av med sina gamla restantier som grundade sig, å ena sidan, på den gamla skattläggningen från 1608 med åtföljande återkommande ökningsar av jordräntebördan, samt, å andra sidan, på återkommande krigstida härjningar. Den förestående nya skattläggningen och de förväntade ränteförmedlingarna kan således anses vara en viktig orsak till de låga tal som landshövdingen redovisade över utsädet och boskapsinnehavet. Därtill bidrog även boskapsjukan vars ständiga förhärjningar återopades som en anledning till skattelättnader.¹⁴²

Visserligen berättar landshövdingen Piper i sin riksdagsrelation på vilket sätt uppgifterna tillkommit: "(...) åboen sjelf som grannar, nämndemän och cronobetjente blifwit hörde, och så noga som skie kunnat, antecknad hwar ock ens utsäde, sätt att bruka åker, ängarnes vidd, alla appertinenters beskaffenhet samt styrka af allehande slags kreatur."¹⁴³ De huvudsakliga informanterna tycks i detta sammanhang ha varit samma lokala förtroendemän som verkställde tionderäkningarna.

I litteraturen som beskriver det nuvarande forskningsläget för den österbottniska odlingens ställning vid 1750-talet utgår man från de uppgifter som landshövdingen redovisar i sin riksdagsrelation.¹⁴⁴ Visserligen antyder A. Alanen att precisionen av landshövdingens siffror möjligen kan ifrågasättas, men till slut anser han att landshövdingens utsädestal torde anses ge en rimlig uppfattning om det årliga utsädet.

Att utgå från landshövdingens siffror ger emellertid inte bara en felaktig bild av det aktuella tillståndet i länet, det ger också ett felaktigt underlag när man ska undersöka nyodlingens tillväxttakt under resten av 1700-talet. Till denna problematik återkommer jag i kapitel IX.

7.3.2 Den agrara produktionens utveckling och karaktär på längre sikt

I kap. 7.1 undersöktes på vilket sätt nyodlingsverksamheten hade framskridit från 1730-talet till 1750-talet. På hela taget utgör landshövdingens uppgifter samt roterings- och indelningskommissionens

¹⁴² Om boskapspestens härjningar se närmare: Alanen, A., (1949) s. 170-78.

¹⁴³ SRA. R3005. Frihetstidens utskottshandlingar, riksdagen 1751-52. Landshövdingens i Österbotten riksdagsrelation, § 2.

¹⁴⁴ Birck, E., 'Om beskattningen av Österbotten under senare delen av frihetstiden'. i *Österbotten* 1970. Årsbok utg. av Svensk-Östbottniska samfundet. s. 139, 141ff. Samt Alanen, A., *Etelä-Pohjanmaan historia IV*. s. 114 och 137.

värdering av det årliga utsädet, då detta inte grundade sig på regelrätta mätningar, ett bräckligt underlag för jämförelser över tiden. Jämförelser över en längre tidsrymd möjliggörs dock genom studier av utsädes- och boskapslängder från 1620-talet.

Beträffande produktionens inriktning har en högre andel dragdjur ansetts känneteckna ett område med mer omfattande spannmålsproduktion. Att studera hur dragdjursandelen utvecklades i dessa socknar är möjligt enbart för Laihelas del eftersom de olika kreatursslagen ej specificeras i uppgifterna ifrån Lillkyrö och Storkyrö.

Men relationen nötkreatursenhet per utsäde kan likaledes användas som en indikator för spannmålsodlingens betydelse.¹⁴⁵

Hur utsädet och boskapsinnehavet utvecklas från 1620-talet till mitten av 1700-talet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar kan studeras i tabell 7.3.4. Kvoten Ne/utsäde är jämförelsevis större i Laihela än Lillkyrö och Storkyrö både 1620- och 1750-talen. Men man bör även observera att antalet hemmansbruk har utvecklats på olika sätt.

Den minskade relationen nötkreatursenhet per utsäde i Lillkyrö och Storkyrö socknar under perioden 1620–1750 är betydelsefull och berättar om spannmålsodlingens ökade betydelse. Nötkreatursenheternas minskning i relation till utsädet i Lillkyrö tycks vara ett resultat av en ökad spannmålsodling och en sammanläggning av hemmansbruk. I Storkyrö minskar relationen inte så fort, eftersom både antalet kreatur och utsäde per hemmansbruk här ökar, samtidigt som sammanläggningen av hemmanen är mindre. Den ökande skattebördan under 1600-talet har med all sannolikhet tvingat till sådana sammanläggningar. I Laihela har relationen nötkreatursenhet per utsäde minskat i mycket mindre grad. Antalet hemmansbruk har här däremot ökat. Jordbruksutvecklingen i Laihela tycks således haft mer extensiv karaktär till skillnad från Lillkyrö och Storkyrö.

Tabell 7.3.4 Utsäde och antalet nötkreatursenheter i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar, i medeltal per hemmansbruk på 1750- och 1620-talen.

	1750-talet				1620-talet			
	tot. hebr	NNe	utsädet	NNe/ utsädet	tot. hebr	Ne	utsädet	Ne/ utsädet
Laihela	187	24,7	4,7	5,2	139	16,7	3,1	5,4
Lillkyrö	141	19,2	5,4	3,5	164	15,5	2,5	6,2
Storkyrö	215	23,8	6,3	3,8	220	15,1	2,9	5,2

¹⁴⁵Se härom Hannerberg, D., *Svenskt agrarsamhälle under 1200 år*. s. 104ff.

Källor: Utsädet och NNe på 1750-talet, se tabellerna 7.1.3, 7.2.5; angående Ne år 1626, och utsädet 1623/26, se Luukko, A., *Etelä-Pohjanmaan historia. III*, s. 88f., samt Luukko, A., *Laihan historia II*, s. 134.

Anm. Det årliga utsädet i Laihela är från 1626, utsädet för Lillkyrö och Storkyrö är däremot från 1623. I Laihela anses åkern ha legat mestadels i ensäde fram till åren 1623-4, då det årliga utsädet per hemmansbruk uppgick till 4,6 tr. Åkrarna i Lillkyrö och Storkyrö socknar anses däremot ha brukats i tväsäde redan vid 1623-4.

Tabell 7.3.5. Relationen mellan utsädet och höinnehavet i Södra Österbotten på 1750-talet.

	Landshövdingens tal		uppmätt	
	utsäde (tl)	hö (bondelass)	utsäde (tl)	hö (parm)
Laihela	515	4 881	870	7 196
Lillkyrö	473	2 604	767	3 897
Storkyrö	685	3 479	1 349	7 449
södra fögderi	2 889	41 900		
norra fögderi	4 834	36 217		
		hö/utsäde bondelass/tl		hö/utsäde parm/tl
Laihela		9,5		8,3
Lillkyrö		5,5		5,1
Storkyrö		5,1		5,5
södra fögderi		14,5		
norra fögderi		7,5		

Källor: Som tabellerna 7.3.1. och 7.3.2.

I jämförelsen mellan de av lantmätaren uppmätta åker- och ängsarealerna och landshövdingens uppgifter om utsäde och höproduktion, bör man uppmärksamma att relationerna mellan utsäde och höproduktion – trots att de härrör från olika källor – inte skiljer sig särskilt mycket från varandra vad beträffar Lillkyrö och Storkyrö socknar. Angående Laihela socken och i synnerhet Korsholms södra fögderi i sin helhet visar landshövdingens siffror ett större höinnehav per utsäde (i tabell 7.3.5).

I Lojo socken, i södra Nyland, var ängsarealens förhållande till åkerarealen 2,5 under storskiftetiden 1760–1780.¹⁴⁶ Relationen mellan åker och äng i Huittis socken i Egentliga Finland visar i medeltal 3,8 hektar ängsmark mot ett hektar åkermark vid storskiftesmätningarna

¹⁴⁶ *Lohjalaisten historia I*. Utg. av H. Ylikangas & A. Siiriäinen. Lohja 1973, s. 419

1766–1810.¹⁴⁷ Ängsarealens förhållande till åkerarealen utgjorde i Nätran-, Näske och Utbyåarnas flodområden i Ångermanland 3,9 vid storskiftet 1785 och 2,0 vid lagaskiftet 1855.¹⁴⁸

Landshövdingens riksdagsberättelse (1751) lät påskina att åkerbruket kunde ha goda förutsättningar i Österbotten, det fanns ju mycket hö för boskapsföda. Att lantmätarna sedan upptäckte större åker- och ängsarealer än tidigare varit känt, torde, från de styrandes sida, genast blivit emottaget som en bekräftelse på jordreformens stora betydelse.

7.3.3 Prisutveckling under 1700-talet

Intresset för spannmålsodling- och handel ökade återigen i Europa under första hälften av 1700-talet. Detta gällde såväl kärnländer som periferin.¹⁴⁹ I den ekonomiska litteraturen uppmärksammades jordbruket och dess villkor som näringsgren allt oftare. Jordbruksvänligheten spred sig i Europa liksom prisutvecklingen på spannmål. Mot denna bakgrund kan relativprisutvecklingen på spannmål studeras mellan olika svenska regioner. Som det framgår av tabell 7.3.6 ökar spannmålspriserna (råg och korn) betydligt från 1730-talet till 1770-talet.

Prisnivån är dock alltså jämt lägre på den finska sidan i jämförelse med den svenska. Och eftersom det fanns goda kommunikationsmöjligheter över Bottenhavet har även förutsättningarna för utskeppning av spannmål från Österbotten till den svenska sidan varit goda.

Tabell 7.3.6. *Prisutveckling på spannmål och råg i Finland och Sverige enligt läns-
markegångstaxorna under tiden 1732/34–1770/74. Medelpris tunnor
spannmål (råg+korn) samt råg i daler silvermynt.*

	A	B	C	D	E	F
	spannmål Sverige	spannmål Finland	råg Sverige	råg Österbotten	=A-B	=C-D
1732–34	4,8	3,8	4,9	3,3	1,1	1,6
1735–39	5,4	4,0	5,7	4,0	1,4	1,7
1740–44	7,1	6,3	7,9	6,6	0,8	1,3
1745–49	7,9	5,5	8,2	6,5	2,5	1,8
1750–54	6,9	5,3	7,3	6,2	1,6	1,1
1755–59	9,2	8,2	9,8	8,0	1,0	1,8
1760–64	13,2	10,8	14,1	12,0	2,4	2,1
1765–69	12,3	12,0	13,9	13,6	0,3	0,3

¹⁴⁷ Viikki, R., *Suur-Huittisten historia II*. Huittinen 1973. s. 134.

¹⁴⁸ Se härom hos Westin s. 98. Westin, J., *Kulturgeografiska studier inom Nätra-, Näske och Utbyåarnas flodområden samt angränsande kusttrakter*. Lund 1930.

¹⁴⁹ Efter 1600-talets nedgång följde 1700-talets uppsving, priserna på spannmål visade en uppåtgående trend, från ca 1740 till 1815. Abel, W., (1980). s. 182–192, 197–202.

1770-74	15,2	12,8	16,8	13,3	2,4	3,5
---------	------	------	------	------	-----	-----

Källor: Finland (inkluderar Österbotten samt Åbo- och Björneborgs län): Johansson, V., *Verohintoja Suomessa, 1731-1870*. Helsinki 1927; Sverige (inkluderar Södermanlands, Uppsala och Västerbottens län): Jörberg, L. *A History of Prices in Sweden 1732-1914*. 2 vol. Lund 1972. Vol. 1.

Den ritorra vasarågen var därtill mycket eftertraktad både som utsäde och handelsvara. En tunna vasarågs ansågs motsvara två tunnor vanligt god råg, enligt Cneiff.

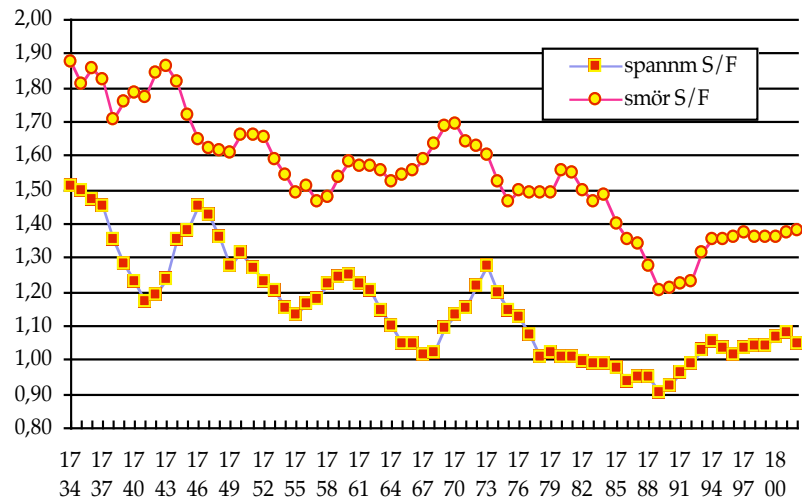
”Thet är bekant, at then så kallade *wasarågen*, som til större delen torde vara upkjöpt af de öfrige orterne i Österbottn, är öfwer hela Swerge ganska begärlig til Sädes-råg, såsom then öfwer alt bepröfwade aldrabästa, och medelst sine långa och kubbige Korn, efter skörden, i Spann aldraymnigast gifwande, och til bröd sålunda drygaste, som til kärnan största, och til tyngden mäst wägande Rågen, emot Swänst Råg, thär han blifwit utsädd, och wägt emot then ordinaira, som i samma orter har wäxt.”¹⁵⁰

Vasarågen var alltså dubbelt värdefull mot vanlig råg men denna skillnad avspeglade sig inte i markegångstaxorna. Om vi till slut summerar de förutsättningar som Österbotten innehade vid mitten 1700-talet så bör det väl ha framkommit att Österbotten framstått som ett slags ”Eldorado” för den samtida jordbruksvänligheten. Här fanns det mesta – goda ängar och betesmark och således omfattande naturgeografiska möjligheter för nyodling – utom arbetskraft. På så sätt liknade Österbotten ett annat och mycket större gränsområde – Amerika.

Skillnaden mellan finska och svenska smörpriser var dock ännu större än skillnaden mellan spannmålspriserna. Utförseln av smör från Finland till Sverige var i så motto alltjämt mer lönande affär, enligt den skilda regionala prisutveckling som diagram 7.4. utvisar.

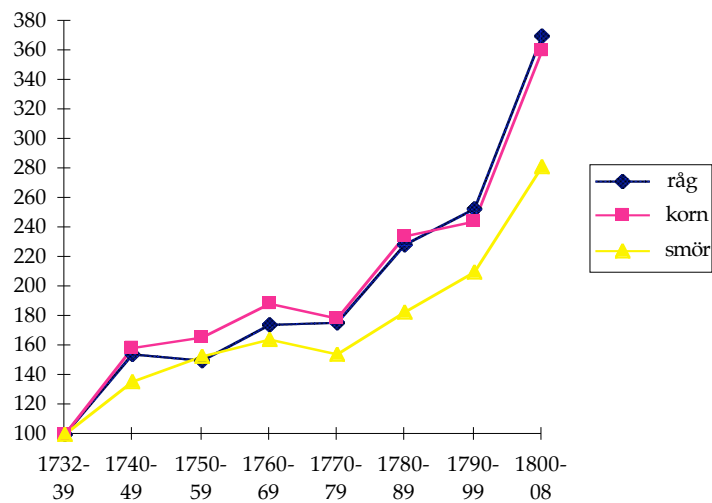
Diagram 7.4. *Prisnivån rörande spannmål och smör mellan Sverige och Finland under tiden 1732-1802. femårs löpande medeltal.*

¹⁵⁰ Cneiff, J. D., *Tanckar, huru en tilbörilig landthushållning skyndsammast synes kunna uphjelpas i Österbottn*. Linköping 1757. s. 272f.

Källor: som i tabell 7.3.6.

Diagram 7.5. Prisutveckling på råg, korn och smör i Österbotten under perioden 1732/39–1800/08. Index 1732–39 = 100.

Källa: Johansson, V., *Verohintoja Suomessa, 1731-1870*. Helsinki 1927.

Diagram 7.5. beskriver relativprisutvecklingen mellan spannmål och smör i Österbotten från 1732 till 1808. Spannmålspriserna ökar något snabbare än smörpriset speciellt under andra hälften av 1700-talet. Detta har säkerligen i sin grund i en växande efterfrågan på spannmål. Intresset för spannmålsodling bör den skull också ökat i Österbotten.

Kapitel VIII

Agrar utveckling i Södra Österbotten under 1800-talet

I detta kapitel studerar jag jordbruksutvecklingen i Södra Österbotten under 1800-talet. Utsädet och skörden av råg, korn och havre samt potatis granskas var för sig. Därtill studerar jag kreatursinnehavets omfattning. Ett särskilt intresse riktas mot utvecklingen i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar, och kapitlet bildar därigenom en sammanhängande enhet med det föregående kapitlet VII.

Efter en inledande presentation och granskning av källmaterialet utreds utsädets storlek på 1820-talet. Sedan beräknas skörden av spannmål, havre och potatis. Boskapsskötseln och dess förutsättningar studeras härefter: antalet kreatur relateras till foderproduktionen.

Det statistiska underlaget medger sockenvisa studier först i slutet av 1800-talet. För att skaffa kunskap om jordbrukets utveckling vid mitten 1800-talet studerar jag även utsädet och skörden av spannmål och havre i Korsholms södra fögderi.

Vad gäller odlingens ställning vid 1890, granskas utsädets omfattning efter en inledande presentation av källmaterialet. Därefter beräknas skörden på spannmål, havre och potatis. På vilket sätt boskapsskötseln och dess förutsättningar gestaltade sig 1890 studeras sedan. Antalet olika slags kreatur beräknas och relateras till produktionen av hö och annan foder.

8.1. Tidigare forskning och källmaterial

8.1.1. Tidigare forskning

Tidigare forskning om jordbruksutvecklingen i Österbotten under 1800-talet har bedrivits inom ramen för landskapshistoriska studier.¹ Landskapshistorikerna har skildrat odlingens kvalitativa aspekter. Olika slags brukningsmetoder och redskapsutveckling har beskrivits närmast ur etnologisk synvinkel. Kvantitativa uppgifter över utsädet, liksom den långsiktiga utvecklingen, har däremot lämnats mindre utrymme. Det existerar inte heller några specialundersökningar eller sockenhistoriker som beskriver eller kvantifierar utvecklingen av åkerbruket, och boskapsskötseln i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar under 1800-talet.

Frågan om den areala produktionens storlek har dock inte förblivit helt obeaktad. A. Soininen redovisar värdefulla uppgifter om lantbrukets utveckling i Finland. Åkerbrukets areala utveckling har han studerat på landskapsnivå under 1830-talet, och under perioden 1861–80.² Däremot har storleken av det årliga utsädet inte blivit beräknad. Den tilltagande odlingsverksamheten har beskrivits i termer av den totala åkerarealens tillväxt på länsnivå under perioden 1770/1800–1850/80.³ Även kreatursinnehavet och utvecklingen av boskapsskötseln har beskrivits på landskapsnivån.⁴ I en övergripande jämförande framställning som behandlar Finland i sin helhet kan det naturligtvis vara fördelaktigt att som A. Soininen använda landskapen som indelningsgrund. Inom de stora finska landskapen, som Österbotten, inryms dock produktionsområden med olika slags naturgeografiska förutsättningar.

¹ Bland historiker och etnologer som redogjort för åkerbruket och boskapsskötseln i Södra Österbotten kan nämnas särskilt R. Ranta, M.-L. Heikinmäki och R. Ahlbäck. Ranta, R., 'Talouselämä, asutus ja väestö Etelä-Pohjanmaalla 1809–1917', s. 429–952 i *Etelä-Pohjanmaan historia V*. Vaasa 1988; samt Heikinmäki, M.-L., 'Etelä-Pohjanmaan kansankultturia. Kansatieteellinen tutkimus aineellisesta kulttuurista', s. 233–403, i *Etelä-Pohjanmaan historia V*. Vaasa 1988. Landskapshistorikerna bestående av följande arbeten: Ahlbäck, R., *Bonden i svenska Finland*. Helsingfors 1983; *Svenska Österbottens historia*. I–V. Vasa 1977–85 och *Etelä-Pohjanmaan historia*. I–VI. Vaasa 1945–88.

² Soininen, A., *Vanha maataloutemme*. Helsinki 1974. s. 121ff.

³ Soininen, A., (1974). s. 131ff.

⁴ Soininen, A., (1974). s. 206–13.

8.1.2. Källmaterial

Att beräkna storleken av hö- och spannmålsproduktionen jämte omfattningen av kreatursinnehavet under 1800-talet stöter på en hel del problem rörande källmaterialet.

Den omfattande "skiftesrörelsen", i form av enskifte och laga skifte, som bland annat resulterade i tillkomsten av en betydande samling av delningsbeskrivningar och kartmaterial inom det svenska lantmäteriverket, kom inte att verkställas i Finland. Avsaknaden av dessa skiftesreformer har inneburit en förlust på källmaterialsiden. Förutom enstaka skiften av jord, förrättade man i Finland en del storskiftesregleringar, dvs. kompletteringar av äldre storskiften. I regel kom dessa att genomföras först i slutet av 1800-talet.

Det existerar dock andra samlingar av användbart källmaterial. Spannmåls-, potatis- och höodlingens samt boskapsskötselns omfattning undersöks här genom studier av den besådda arealen, kreatursinnehavet och korntal. Här nedan följer en sammanställning över relevanta källor.

1. Tabellverkets sockenvisa uppgifter över åker- och boskapsinnehavet i början av 1800-talet.

2. Två mer centrala statistiksamlingar som innehåller samhälls-ekonomiska beräkningar från 1820- och 1830-talen: den så kallade Zakrevski-statistiken och den så kallade Böckerska samlingen.⁵ De här källorna, även om de innehåller delvis olika typer av serier, är inte oberoende av varandra. För generalguvernören Zakrevskis bruk sammanställdes statistiska uppgifter rörande exempelvis mantal, befolkning, utsäde och boskapsinnehav socken- och församlingsvis under 1820- och 1830-talen. C. Böcker medverkade också, i sin egenskap av sekreterare i finska kejsarliga hushållningssällskapet, i tillkomsten av Zakrevski-statistiken.⁶ I den Böckerska samlingen ingår delvis samma uppgifter som Zakrevski-statistiken, men därtill innehåller Böckers samling ett stort, hela landet omfattande, enkätmaterial av hushålls- och samhällsekonomisk karaktär som insamlats i början av 1830-talet.

3. Guvernörernas (landshövdingarnas) ämbetsberättelser. I dessa, och bland råmaterialet till dem som länsmän och kronofogdar lämnat efter sig, kan man finna uppgifter om jordbruket ända fram till 1870-talet. Sådant material är i allmänhet mycket sporadiskt förekommande,

⁵ Båda samlingarna bevaras i det finska riksarkivet. Generalen och greven A. Zakrevski var generalguvernör (kejsarens representant i det finska regeringskansljets samt den högste ämbetsmannen i civila och militära ärenden) i Finland under perioden 1823-31.

⁶ Rabbe, F., 'Angående några förarbeten till en utförlig Statistik för Finland', i tidskriften *Suomi* (1852), s. 251-294.

och osystematiskt till sin karaktär. Efter 1880 anses insamlandet av statistiskt material ha blivit bättre organiserat i landet. Kommunalför- samlingarna tog över ansvaret att samla in och leverera uppgifterna till länsförvaltningen. Här kan man således finna även individuella uppgifter på by- och hemmansbruksnivå om utsädet och boskaps- innehavet mm.

I det fortsatta arbetet med de här nämnda källorna har jag för avsikt att finna uppgifter som kan belysa lantbrukets utveckling under 1800- talet främst vad beträffar de sydösterbottniska socknarna Laihela, Lillkyrö och Storkyrö. Dessa uppgifter försöker jag sedan verifiera gen- temot andra källors uppgifter med komparativa metoder.

8.2. Utsädesuppgifter i tabellverksmaterialet

Forskarna har haft olika uppfattningar om tillförlitligheten hos tabell- verkets sockenvisa uppgifter över åker- och boskapsinnehavet i början av 1800-talet. Man har, i vissa fall, kunnat avvisa dessa tal direkt, och ansett att prästerna inte kunnat redovisa det rätta innehavet av vare sig åkermark eller boskap. I andra fall har man genom jämförande studier kunnat konstatera underskattningens storlek. Men man har också kommit underfund med att tabellverkets uppgifter på sockennivå kan nyttjas efter en viss bearbetning av materialet.⁷ Vad kan tabellverkets uppgifter berätta om odlingens tillstånd i Södra Österbotten?

Folkmängdstabellen år 1810 redovisar den öppna jordens omfattning i en av sina kolumner. I den intilliggande kolumnen redovisas brukningssättet. Termen "öppen jord" kan sålunda anses hänvisa till åkermark som ingår i ett regelbundet odlingssystem. I Laihela socken finns det enligt tabellverket 1 800 tl öppen jord som bebrukas i tresäde, Lillkyrö socken har 1 600 tl öppen jord som bebrukas i tvåsäde och i Storkyrö finns det 3 000 tl öppen jord som bebrukas i tvåsäde.⁸

⁷ I *Suomen taloushistoria I*. (1980) s. 218, anses det att prästernas uppgifter i tabellerna är så osäkra att det inte är mödan värt samla in desamma; C.-J. Gadd redogör för att prästernas uppgifter om utsäde (år 1802) har visat sig vara mindre än hälften av det utsädet som bouppteckningsmaterialet ger för 1820/27. Gadd, C.-J., *Järn och potatis*. 1983, s. 100; Enligt L. Herlitz ligger tabellverksmaterialets uppgifter om utsädet, i Skaraborgs län år 1805, i genomsnitt på nästan samma nivå som angetts av bouppteckningsmaterialet 50 år tidigare. Detta antyder en kraftig underskattning av utsädet i tabellverksmaterialet. Herlitz, L., *Jordegendom och ränta*. 1974, s. 234; U. Herlitz anser sig kunna nyttja prästernas uppgifter i tabellverksmaterialet eftersom, "Möjligheterna fanns för den intresserade prästen att skatta utsädet någorlunda realistiskt." Herlitz, U., *Restadtegen i världsekonomin*. 1988, s. 209 med vidstående tabell X.3.

⁸ Statistikcentralen (Finland), folkmängdstabeller, 1810, Wasa prosteri.

Hur stort var då det årliga utsädet? Storleken av det årliga utsädet blir avhängig av det substantiella innehållet av termen "öppen jord" som ingick i odlingsystemet.

Om man antar att tabellverksmaterialet anger, såsom "öppen jord" den totala åkerarealen, blir årliga utsädet i Laihela 1 200 t, Lillkyrö 800 t och Storkyrö 1 500 t. Det framgår av tabell 8.2.1. att i Laihela socken är utsädesarealen för 1752 ca 70 % av den utsädesareal som tabellverket redovisar år 1810, medan i Lillkyrö och Storkyrö utgör motsvarande relation ca 90-95 %. Tabellverkets uppgifter om utsädet tycks också i dessa fall vara grovt föråldrade. Liknande observationer har gjorts även på annat håll.⁹ De låga talen som tabellverket ger, medför också att utsädets årliga tillväxttakt förblir orimligt låg under perioden 1752-1810. I tabell 8.2.1 jämförs tillväxten av utsädesarealen med folkökningen. Därvid framstår utsädesarealens årliga tillväxt i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar genomgående som mycket låg i förhållande till folkmängdens ökning under samma period. Folkökning som sådan kan möjligen anses utgöra en kontroversiell måttstock för att verifiera ökningen av utsädet. Soininen anger dock att den totala åkerarealen har ökat mer än folkmängden i sydvästra Finland och Vasa län mellan 1700- och 1800-talens mätpunkter.¹⁰ Tabellverkets utsädesuppgifter är svårförenliga med den kända befolkningstillväxten och dess krav på ökad åkermark.

Man kan dock kontrollera tabellverkets uppgifter mot utsädestalen i den Böckerska samlingen år 1825/27. Vidare kan tillväxten av utsäde relateras till den aktuella folkmängden eller till befolkningstillväxten

⁹ Se härom not 7.

¹⁰ Soininen, A., (1974), tabell 19. och s. 135-37. I Nylands län utgjorde åkermarken 0,54 hektar i genomsnitt per person under urvalsperioden 1770/1800 och 0,63 hektar per person under perioden 1850/80. Motsvarande relationstal för Åbo- och Björneborgs län kan redovisas enligt följande: 0,61 ha/person under perioden 1770/1800 samt 0,69 ha/person under perioden 1850/80. I Vasa län utgjorde åkermarken 0,30 ha/person i genomsnitt under urvalsperioden 1750/1800 samt 0,44 ha/person under perioden 1850/80.

Tabell 8.2.1. Utsädet enligt tabellverket och det uppmätta utsädet i förhållande till folkmängden i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö i mitten av 1700-talet och 1810.

	1752 uppmätt utsäde tl	1810 tabellv. utsäde tl	årlig tillväxt %	1749 total befolknin g	1810 total befolknin g	årlig tillväxt %
Laihela	870	1 200	0,56	1 700	3 935	1,39
Lillkyrö	767	800	0,07	1 344	2 517	1,03
Storkyrö	1 350	1 500	0,18	2 297	5 994	1,58

Källor: Tabell 7.1.3 samt Statistikcentralen (Finland): folkmängdstabeller, 1810, Wasa prosteri.

Antar man att utsädets årliga tillväxttakt har varit lika hög som folktillväxten, borde den årliga utsädesarealen ha växt till 2020 tunnland i Laihela, 1380 tunnland i Lillkyrö och 3100 tunnland i Storkyrö under perioden 1752–1810.

Tabellverkets uppgifter rörande trädessystemet kan också vara föråldrade, men även i detta fall kan jämförande uppgifter sökas i andra typer av källor.¹¹

När man jämför tabellverkets utsädestal år 1810 med utsädestalen i den Böckerska samlingen år 1825/27, finns det belägg på att även den senare statistiksamlingen innehåller missvisande uppgifter om utsädets storlek vad beträffar Lappo socken i Korsholms mellersta fögderi.¹² I tabellverkets uppgifter om den öppna jorden inräknas hela Lappo socken inklusive kapellförsamlingar, medan den Böckerska statistiken redovisar utsädet för enbart Lappo moderkyrkoförsamling år 1825/27. Utsädesuppgifterna för Storkyrö socken innefattar hela socken år 1824, medan utsädesuppgifterna för åren 1825 och 1827 redovisas enbart för Storkyrö moderkyrkosockens del; utsädesuppgifter rörande Ylistaro

¹¹ Med all sannolikhet har övergången från tvåskifte till treskifte skett vid olika tidpunkter i dessa socknar. När detta kan ha inträffat i Storkyrö har jag ingen närmare kännedom om. Vad beträffar Lillkyrö bör övergången till ett modifierat tvåskifte ha skett redan under 1700-talets sista kvartal. I en sockenbeskrivning, som utsänts till finska kungl. hushållningssällskapet av regementpastoren H. Wegelius, rörande Lillkyrö socken och skrivits under åren 1801/2, beskriver författaren hur åkrarna i förstone brukats i tvåskifte, men att halva trädessåker numera brukar besås med vårsäde. Wegelius redogör således för ett s.k. fyrskifte eller modifierad tvåskifte. Wegelius skriver också att spannmålsodlingen upptar en sammanlagd areal som stiger till ca 2 015 tl. Den årliga utsädesarealen har således utgjort ca 1 510 tl efter 3/4 -säde enligt Wegelius. Åbo akademins bibliotek. Finska kungliga hushållningssällskapet arkiv: D VII:1.

¹² Eftersom Österbotten med det övriga Finland var ockuperat av den ryska krigsmakten, kan man vänta sig att prästernas intresse och ämbetsiver att redovisa sina församligars förmåner i form av utsäde och boskap har varit liten.

kapellförsamling har bortfallit. Därför har jag rekonstruerat både utsädet och höskörden för Storkyrö¹³ och Lappo¹⁴ socknar.

8.3. Utsädet och korntalet på 1820- och 1830-talen

8.3.1. Det årliga utsädet i två statistiksamlingar

De inledningsvis nämnda statistiksamlingarna, som kallats för Zakrevski-statistiken och den Böckerska samlingen, har kommit till användning i en del lokalhistoriska undersökningar. Ur källkritisk synpunkt studeras dessa källserier närmare här nedan. Jag redogör för likheter och skillnader mellan de två statistiksamlingarna, främst beträffande den delen av materialet som berör Södra Österbotten och Vasa län.

För Vasa läns del redovisar både Zakrevski-statistiken och den Böckerska samlingen utsädesarealerna för stråsäd och potatis, storleken av den skördade hömängden, boskapsinnehavet efter kreaturslag samt antalet mantalsskrivna personer, jordmantal och hemmansbruk under åren 1824, 1825 och 1827. Uppgifterna har blivit framställda både härads-, socken- och församlingsvis samt innehåller, tillsynes, en redogörelse för vilka kapellförsamlingar som inkluderats i uppgifterna. Men

¹³ Enligt den Böckerska samlingen uppgick det totala utsädet i Storkyrö socken 1824 till 4898 tr (varav råg: 3160, korn: 1264 och havre: 474). Medelutsädet för år 1825 och 1827 uppgick däremot till 3627 tr (varav råg: 2213, korn: 1038 och havre: 373). Medelutsädet för år 1825 och 1827 utgör endast 3/4 av utsädet 1824. Utsädesuppgifterna rörande Ylistaro kapellförsamling hade nämligen fallit bort. För att uppskatta utsädet och höskörden använder jag samma procedur som prästen i Storkyrö nyttjade när han redovisade utsädesuppgifterna i Tabellverkets primärtabeller 1805–1810. Prästen i Storkyrö hade antagit att spannmålsutsädet i Ylistaro kapellförsamling hade genomgående varit 40 % och potatisutsädet 43 % av moderkyrkoförsamlingens utsäde. Därför multiplicerar jag höskörden och utsädesuppgifterna i den Böckerska samlingen med 1,4 för att erhålla hela sockens utsäde. Det rekonstruerade medelutsädet för hela Storkyrö socken (1825 och 1827) uppgår således till 4743 tr (varav råg: 3098, korn: 1208 och havre: 437).

¹⁴ Den Böckerska samlingen redovisar för Lappo såsom medelutsäde av råg 1 400 tr, korn 540 tr, havre 150 tr och potatis 460 tr under 1825/27. Summa spannmålsutsäde 2 090 tr. Antalet nötkreatursenheter uppgår till 5 145, höskörden i medeltal till 9 105 parmar. Medan tabellverket uppgett för Lappo socken 4 400 tl och Lappo moderkyrkoförsamling 1 700 tl utsäde. I enlighet därmed bör Böckers tal 2 090 tunnor spannmål gälla enbart för Lappo moderkyrkoförsamling. Vid rekonstruktionen har jag gått tillväga enligt följande. Jag har antagit att utsädet för Lappo socken 1825/27 har samma relation till befolkningen som tabellverket angett för år 1810 (alltså 0,50 tl/kap.). Höskördens belopp, potatisutsädet, relationen mellan olika grödor härleds från de relationer som den Böckerska samlingen angivit för Lappo moderkyrkosocken. I tabellbilagorna betyder Lappo 1 den Böckerska samlingens oreviderade uppgifter och Lappo 2 mina rekonstruktioner.

denna redogörelse stämmer inte alltid. I två fall har uppgifter rörande kapellförsamlingar fallit bort, detta gäller speciellt för Korsholms mellersta fögderi. Vid granskning av både Zakrevski-statistiken och den Böckerska samlingen beträffande Korsholms södra och mellersta fögderier har jag inte kunnat träffa andra liknande fall där uppgifter för kapellförsamlingar helt utlämnats.

Dessa statistiksamlingar har delvis ett gemensamt ursprung. Med hushållningssällskapets sekreterare C. Böcker som koordinatör skulle länsstyrelserna, med hjälp av kronolänsmän och kronofogdar, skaffa uppgifter rörande odlingens tillstånd. I Österbotten har det på vissa orter även hållits sockenstämmor för att by- och bruksvisa uppgifter skulle kunna rapporteras.¹⁵

Bland historieforskare har kronolänsmansuppgifterna betraktats som relativt opålitliga källor i jämförelse med bouppteckningsmaterialet. Länsmansstatistiken har en tendens att underskatta innehavet av både utsäde och boskap, enligt C.-J. Gadd.¹⁶ Likaledes har en del finländska forskare ifrågasatt den Böckerska samlingens och Zakrevski-statistikens pålitlighet. Enligt A. Soininen och R. Ranta skulle bönderna ha varit rädda för nya skattläggningar och därför undanhållit det verkliga förhållandet genom att ange mindre tal för innehavet av utsäde och boskap.¹⁷

Den här typen av källmaterial kan alltså ha en generell tendens att underskatta det verkliga innehavet av både utsäde och boskap. Dessutom har jag funnit att de två statistiksamlingarna inte innehåller helt liktydiga uppgifter vad beträffar storleken av både det årliga utsädet och höskörden.

Båda statistiksamlingarna visar precis samma numeriska tal över höskörden, men hömättet består av "lispund" i Zakrevski-statistiken och "parm" i den Böckerska samlingen.¹⁸ Beroende på måttenheten blir skillnaderna i den redovisade höskörden enorma eftersom en parm hö väger 409 kg medan ett lispund väger endast 8,5 kg. Vilken av dessa måttenheter som är den rätta är lätt att avgöra. Båda källorna uppger antalet kreatur. Med antagande av två parmar hö per nötkreatursenhet kan man pröva vilket skördemått som är mest förenligt med kreatursuppgifterna. Då framstår parmen som rätt måttenhet. Således

¹⁵ Ranta, R., (1988) 'Talouselämä, asutus ja väestö Etelä-Pohjanmaalla 1809–1917'. s. 489.

¹⁶ Gadd, C.-J., (1983) s. 51.

¹⁷ Soininen, A., (1974) s. 202; Ranta, R., (1988), s. 489.

¹⁸ FRA. Senatens kammarkontor, Generalguvernörens kansli samt den Böckerska samlingen. Statistiska uppgifter. Vol. III, fol. 115f.

kommer jag att använda den Böckerska samlingens uppgifter om höskörden i denna studie.¹⁹

Beträffande utsädestalen avviker de två källserierna något från varandra. För Vasa län anger källorna olika uppgifter för det årliga utsädet 1824. I det följande beräkningar av utsädet, skörden och kreatursinnehavet kommer jag således att konstruera tvåårsmedeltal inkluderande uppgifter från år 1825 och 1827.

8.3.2. Utsädet och höskörden i Korsholms södra och mellersta fögderier på 1820-talet

8.3.2.1. Utsädet på 1820-talet

Storleken av det årliga utsädet och dess fördelning på olika sädesslag på 1820-talet framgår av tabell 8.3.1.

Tabell 8.3.1. Utsäde av stråsäd totalt och per mantal samt relationen mellan höskörden och utsädet i två av Korsholms fögderier på 1820-talet. Tunnor spannmål och parm hö.

	råg %	korn %	havre %	summa spann- målsuts.	spannm. -uts per 0,25 mtl	hö per sp.- uts. parm/tr
Lappfjerd	49,8	49,8	0,4	2 290	5,0	5,8
Närpes	43,2	55,8	1,0	4 570	6,2	5,9
Östermark	81,0	18,7	0,4	1 340	6,4	8,0
Malax	50,0	49,5	0,5	1 920	4,7	6,1
Mustasaari	36,1	62,4	1,5	3 045	4,4	6,7
Laihela	66,8	28,1	5,1	3 030	7,0	5,9
Ilmola	75,7	22,8	1,4	6 900	8,7	4,6
Korsh. södra fögd.	58,5	39,9	1,6	23 095	6,2	5,7
Nykarleby	43,7	56,3	0,0	2 465	5,2	3,4
Lappo	67,0	25,8	7,2	5 371	7,8	4,4
Wörå	50,1	49,9	0,0	2 915	4,4	4,3
Lillkyrö	63,2	27,5	9,3	1 653	5,1	5,1
Storkyrö	65,3	25,5	9,2	4 743	7,6	5,1
Korsh. mell. fögd.	59,9	34,4	5,7	17 147	6,2	4,5

Källor: FRA. Böckerska saml. Statistiska uppgifter. Vol. III, fol. 115ff.

Anm. De absoluta talen för höskörden anges i tabell 8.3.3.

Bland enstaka socknar hade Ilmola och Laihela det högsta utsädet per mantal i Korsholms södra fögderi. Lappo och Storkyrö socknar

¹⁹ Om antalet kreatur se tabellbilaga: B8.3.

visade sig ha de högsta utsädestalen per mantal i Korsholms mellersta fögderi. C. Böcker hade pekat ut de främsta spannmålssocknarna i Södra Österbotten. Dit räknade han Laihela, Lillkyrö, Storkyrö, Wörå och Lappo socknar.²⁰

Jag har även beräknat utsädesarealen per hemmansbruk för att kunna jämföra förhållandena i olika produktionsområden. Ilmola hade 10,3 och Laihela 8,5 tunnors utsäde per hemmansbruk. Lappo och Storkyrö socknar hade de högsta utsädestalen per hemmansbruk i Korsholms mellersta fögderi.

Spannmålsutsädet i södra och sydvästra Finland i Lojo och Huittis socknar kan också studeras efter uppgifterna i den Böckerska samlingen.

En jämförelse med andra förhållanden och med annan typ av källmaterial kan ge ytterligare kompletterande information. C.-J. Gadd har studerat det årliga utsädet med hjälp av bouppteckningar i Skaraborgs län under åren 1820–27.

För slättbygden tycks vara karakteristiskt att medelutsädets storlek per hemmansbruk är större än i skogsbygden. I jämförelse med olika jordbruksregioner såsom Huittis och Lojo i Finland samt Skaraborgs län i Sverige kan socknarna Laihela, Lillkyrö, Storkyrö och Ilmola i Södra Österbotten karakteriseras närmast som blandbygd.

Utsädet i Södra Österbotten har, vid den här tidpunkten, mestadels bestått av råg och korn. På Skaraborgs läns slättbygd odlades mestadels havre, korn och blandsäd på 1820-talet. I skogsbygden odlades mest havre och råg.²¹ Det absolut dominerande sädesslaget i Skaraborgs län var således havre, medan rågutsädet var mindre omfattande.

²⁰ Böcker, C., 'Ekonomiska anteckningar om Wasa län, gjorde under en resa derstedes år 1815 (...). I. "Det är sant, att dessa Socknar hafwa wida åkerfält, som gifwa odlarena mera spannemål, än de till husbehof behöfwä, och kunna således aflåta en betydlig mängd, men likwäl icke mer än tredjedelen af hwad de, med så stora årkerfält borde kunna föryttra, om deres jordbruk wore mera klokt och systematiskt." s. 43. i *Underrättelser från Kejsrerliga Finska Hushållningssällskapet*. Andra samlingen. Åbo 1823. Även Wegelius hade samma uppfattning om dessa spannmålssocknar. Wegelius, H., Åbo akademins bibliotek. Finska kungliga hushållningssällskapets arkiv: D VII:1 (1802).

²¹ Skaraborgs län: slättbygden: vete 1%, råg 6%, korn 17%, blandsäd 21%, havre 50%, ärter 4% och potatis 1%. Gadd, C.-J., (1983) s. 93. Skaraborgs län: skogsbygden: inget vete, råg 20%, inget korn, blandsäd 1%, havre 70%, inga ärter men dock potatis 9%. Gadd, C.-J., (1983) s. 105.

Tabell 8.3.2. Utsäde av stråsäd i genomsnitt per hemmansbruk och per mantal i Södra Österbotten, Södra Finland och Skaraborgs län på 1820-talet.

	utsäde (tr) per hemmansbruk	utsäde (tr) per 0,25 mtl
<i>Södra Österbotten</i>		
Laihela	8,5	7,0
Lillkyrö	7,2	5,1
Storkyrö	10,2	7,6
Ilmola	10,3	8,7
<i>Södra Finland</i>		
Lojo	11,8	4,6
Huittis	19,7	9,0
<i>Skaraborgs län</i>		
- slättbygd	15,3	13,5
- skogsbygd	6,6	7,8

Källor: Södra Österbotten: som i tabell 8.3.1; Södra Finland: Om Lojo se: Kaukiainen, Y., (1980), s. 92, samt FRA: den Böckerska saml. Vol. III, fol. 86. Om Huittis se: Viikki, R., (1973), s. 203, samt FRA: den Böckerska saml. Vol. III, fol. 143. Om Skaraborgs län 1820–27 se: Gadd, C.-J., (1983), tabell VI:1, s. 90 och tabell VI:5, s. 104.

Det är anmärkningsvärt att andelen rågutsäde är så stor i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar. Kornutsädet var mindre än 1/3 och rågutsädet ca 2/3 av det totala utsädet. Att döma av utsädets storlek tycks havreodlingen inte ha varit av stor betydelse vid den här tidpunkten (tabell 8.3.1. och tabellbilagan B8.1).

I Mustasaari socken är förhållandet mellan råg- och kornutsäde det omvända. Där består det årliga utsädet av 1/3 av rågutsäde, medan korn uppgår till 2/3 av det totala utsädet. Att odla korn framför råg tycks varit mer allmänt i sydösterbottniska kustsocknar.

8.3.2.2. Höskörden och potatisutsädet i Korsholms södra och mellersta fögderier på 1820-talet

Storleken av höskörden kan studeras i tabell 8.3.3. Skillnaden mellan de två fögderierna är stor. Höskörden uppgår i medeltal till 35,6 parmar per 0,25 mantal i det södra fögderiet, medan höskörden i mellersta fögderiet visar 28,0 parmar per 0,25 mantal. I Laihela och Storkyrö socknar ligger höskörden klart över fögderimedeltalen. Trots den ökande hömängden har dock spannmålsutsädet uppvisat en större och tilltagande relativa vikt i förhållande till hömängden.²²

²² Relationen höskörd per en utsädestunna uppgår vid mitten av 1700-talet: i Laihela till 8,3 parmar per en utsädestunna, i Lillkyrö till 5,1 och i Storkyrö till 5,5. Motsvarande

Om och till vilken grad kan höskörden ha blivit underregistrerad i synnerhet i Korsholms mellersta fögderi? För det första kan man studera höskörden och dess ökning sedan tidigare mätningar. För det andra kan man studera huruvida höskörden svarade emot kreatursinnehavet.

Den angivna höskörden i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö visar mer än en fördubbling sedan 1760-talet. Det är inte heller överraskande att Laihela företer en större ökning av hömängden än Storkyrö eftersom Storkyrö sockens ängar, enligt samtida källor, haft något sämre höavkastning än Laihela sockens.

Huruvida den registrerade hömängden varit tillräcklig som foder och hur stor den kreaturstamm var som kunde utfodras med den givna hömängden, studeras här nedan i avsnitt 8.4.

Om höskördens kvalitet har de statistiska uppgifterna från år 1825/27 inga uppgifter. Men både Böckers anteckningar gjorda under hans resa i Vasa län år 1815 samt enkätfrågorna i den Böckerska samlingen (1834/35) innehåller en del upplysningar om höodlingsmetoder och höskördens kvalitet.

Böckers anteckningar under resan år 1815 är ett värdefullt dokument rörande jordbrukets utveckling i Österbotten.²³ Böcker har en tendens att framhålla det "moderna" och det "utvecklingsbara". Följaktligen förpassar han de "gamla odlingsmetoderna" tvärt till historien. Han återkommer ofta till de möjligheter som finns till förbättringar inom jordbruket. Genom sin ställning som hushållningssällskapets sekreterare var det hans uppgift att sprida nya rön inom lantbruket. Såsom privatperson var han även hemmansägare i Laihela socken under 1810- och 1820-talen.²⁴

En förutsättning för ett gott ängsbruk är själva jordmånen. Lerjorden utgör en god grund för de "ypperliga och vidsträckta ängslägenheter" som finns i Vasa län enligt Böcker. Han nämner speciellt Laihela, Lillkyrö, Storkyrö, Ilmola och Lappo socknar som bland de främsta i det här avseendet.²⁵ Vad gäller det artificiella ängsbrukets framskridande i Vasa län nämner Böcker särskilt Ilmola och Laihela socknar. Artificiella ängar är enligt Böcker besådda med gräsfrö, han noterar därtill att i

relation från 1820-talet uppgår i Laihela till 5,9 parmar per en utsädestunna, i Lillkyrö till 5,1 och i Storkyrö till 5,1.

²³ Böcker, C., 'Ekonomiska anteckningar om Wasa län, gjorde under en resa derstedes år 1815 (...)'. I-III; i *Underrättelser från Kejsarliga Finska Hushållningssällskapet*. Andra samlingen. Åbo 1823.

²⁴ Cygnaeus, K., *K. Finska Hushållningssällskapet 1797-1897*. Åbo 1897. s. 297.

²⁵ Böcker, C., (1823), del II s. 8.

vissa socknar är det möjligt att köpa även timotejfrö. I samband med artificiellt ängsbruk redogör Böcker också för den så kallade tyska metoden att förnygra ängen: man gräver djupa diken, därefter breder man ut leran över gräsvallen som sedan besås med havre. Efter havreskörden bryter man upp jorden, varefter man gödslar och behandlar den som åker under några års tid. Därefter besår man jorden med gräsfrö och lägger den till äng. Artificiella ängar både av kyttlandsmarker och förnygrade ängar stod också för större delen av hötillgången enligt Böcker.²⁶

Tabell 8.3.3. *Potatisutsädet och höskörden i medeltal och per mantal, samt potatisutsädets andel av det totala utsädet i två Korsholms fögderier på 1820-talet. Tunnor potatis och parm hö.*

	potatis- utsäde (tr)	potatis- utsädets andel av det totala (%)	potatis- utsäde per 0,25 mtl	hö-skörden parm	hö parm per 0,25 mtl
Lappfjerd	400	14,9	0,9	13 300	29,1
Närpes	1 000	18,0	1,4	26 975	36,7
Östermark	170	11,3	0,8	10 750	51,5
Malax	450	19,0	1,1	11 750	29,0
Mustasaari	850	21,8	1,2	20 400	29,5
Laihela	400	11,7	0,9	18 000	41,3
Ilmola	1 080	13,5	1,4	31 400	39,6
Korsh. södra fögd.	4 350	15,9	1,2	132 575	35,6
Nykarleby	380	13,4	0,8	8 500	17,9
Lappo	1 171	17,9	1,7	23 628	34,3
Wörå	469	13,9	0,7	12 625	19,2
Lillkyrö	149	8,3	0,5	8 455	26,2
Storkyrö	730	13,3	1,1	24 405	38,8
Korsh. mell. fögd.	2 899	14,6	1,0	77 613	28,0

Källor: FRA. Böckerska saml. Statistiska uppgifter. Vol. III, fol. 115ff.

I anslutning till det under åren 1834/35 uppsamlade materialet, ställde Böcker en enkätfråga rörande höskördens kvalitet.²⁷ Det bästa höet fanns, enligt detta material, i Laihela socken tack vare den stora andelen av hö som skördades på hårdvallsängar. I Laihela socken bärgades 60 % av höskörden ifrån hårdvallsängar och 20 % från starrvallsängar. I

²⁶ Ibid, del II s. 10f.

²⁷ Böckers en enkätfråga nr 20 lyder: Om hela höavkastningen anses som 100, hur mycket bärgades inom avhängnade områden och av: a) hårdvall, b) starrvall.

Storkyrö socken var motsvarande talen 35 % och 17 %, i Lillkyrö bärgades 40 % ifrån hårdvallsängar och 25 % från starrvallsängar.

Angående utsädet i södra och sydvästra Finland karakteriserar rågutsädets höga andel nyttjandet av åkerarealen i Huittis. Potatisutsädets höga andel är däremot mycket omfattande i Lojo socken.²⁸ Potatisutsädet tycks ha haft något mindre betydelse i Södra Österbotten än i södra Finland under 1820-talet. Potatisen var dock mer accepterad i Södra Österbotten än i Skaraborgs län. Potatisens betydelse understryks ytterligare genom att det österbottniska spannmålsutsädet mestadels bestod av råg som såddes glesare än korn och havre. Råg är mer arealkrävande än till exempel potatis eller havre. I Skaraborgs län hade nyttjandet av odlingsarealen redan tidigt inriktats på havreodling, medan råg och korn var de dominerande näringsväxterna i Österbotten. Potatisen var alltså den första och kanske även den viktigaste arealbesparande näringsväxten i Södra Österbotten.

8.3.3. Korntalet och den areella produktiviteten i Södra Österbotten på 1830-talet

I den Böckerska samlingen ingår också ett omfattande enkätmaterial av hushålls- och samhällsekonomisk karaktär som samlats församlingsvis i början av 1830-talet. Källmaterialet innehåller kvalitativa, absoluta och relativa uppgifter. Sammanlagt 85 huvudfrågor med 2–13 förutbestämda alternativa delfrågor. De tryckta enkätformulären innehåller mestadels frågor där svaret skulle anges i relativa termer. Enkätmaterialet innehåller också en del uppgifter bland annat om såningstätheten, korntalet, den gödslade åkerns storlek, medelbredden av åkertegarna, antalet dagsverken som åtgår för boskapens vallande mm.

Vilka var de som lämnade uppgifterna? Hushållningssällskapets och därmed den Böckerska samlingens lokala informanter bestod mestadels av ståndspersoner, ämbetsmän och storbönder. De skriftliga enkätsvaren som returnerades till hushållningssällskapet var dock samtidigt undertecknade utav flera personer, bland annat av kyrkoherdar, kapellaner, häradsskrivare och kronolänsmän.

²⁸ I Lojo socken utgjorde rågutsädet 37,1 %, kornutsädet 2,2 %, havreutsädet 3,4 % och potatisutsädet 57,3 % av det totala utsädet. I Huittis socken utgjorde rågutsädet 46,6 %, kornutsädet 14,0 %, havreutsädet 8,4 %, utsädet av ärter 7,8 % och potatisutsädet 23,3 % av det totala utsädet under åren 1825/26. Om Lojo socken se: Kaukiainen, Y., (1980), s. 92f. Om Huittis se: Viikki, R., (1973), s. 134.

Till skillnad från det gängse statistksamlandet inför landshövdingars eller guvernörers årsberättelser, vilket vanligtvis utfördes av kronolänsmän och kronofogdar, besvarades Böckers enkät av en bredare skara informanter. R. Ahlbäck påpekar i en källkritiskt notis att de ovannämnda omständigheterna, den relativa formen på enkätfrågorna och en större skara av uppgiftslämnare, kan ha varit orsaken till att en del felaktigheter rörande odlingens tillstånd kommit med i materialet.²⁹

Vad beträffar uppgiftslämnarnas kunskaper om församlingens ekonomi med mera så inkluderade dessa ståndspersoners, kyrkoherdars, kapellaners, häradsskrivares och kronolänsmans, ämbetsgöromål oftast en skyldighet att lämna sådan information i en eller annan form. Det skulle kunna invändas att de inte var lika kunniga i alla frågor rörande jordbruket och boskapskötseln, men i själva verket var de här ståndspersonerna oftast själva intresserade av lantbrukets utveckling samtidigt som de verkade aktivt i olika slags hushållningsfrågor. Därtill hade besvararna möjligheten att ange huruvida de inte ansåg sig kunna ge något svar på frågan, vilken möjlighet också användes av en del av besvararna.³⁰

8.3.3.1. Spannmålskorntalen och den areella produktiviteten

I tabell 8.3.4. visas både korntalen och den areella produktiviteten i skörd per hektar för Korsholms fögderier och Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar. Det höga korntalet (9,4) avseende på råg i Storkyrö socken är inte ett tecken på en hög areell produktivitet. Ett högt korntal kan ge ett missvisande intryck eftersom den areella produktiviteten också beror på såningstätheten. I Storkyrö såddes rågen extremt glest (0,65 tunnor per tunnland). Avkastningstal som hänvisar till den areella produktiviteten (hl/ha) ger en bättre bild av detta samband. Arealavkastningen som motsvarar det höga korntalet (9,4) på råg utgör således 20, 4 hl/ha i Storkyrö socken.

²⁹ Ahlbäck, R., (1983), s. 413.

³⁰ Bearbetningar på svenska av författare som använt den Böckerska samlingen i sina studier: Birck, E., 'Studier rörande näringsliv och befolkning i Pedersöre härard 1750-1850'. I tidskriften *Fennia*, 79(1955): 3, s. 22f. Helsingfors 1955. Ahlbäck, R., (1983), s. 413 och Lithell, U-B., *Kvinnoarbete och barn tillsyn i 1700- och 1800-talets Österbotten*. Uppsala 1988, s. 51f. Därtill har geografen W. R. Mead i olika sammanhang utnyttjat Böckerska samlingens material i sina studier. Mead, W. R., 'Land use in early nineteenth century Finland.', i *Annales universitatis Turkuensis*, A, 30(1953):2. Mead, W. R., 'Carl Christian Böcker', i *Näkökulmia menneisyteen*. Utgiven av S.-E. Åström. Porvoo 1967.

Tabell 8.3.4. *Korntalsuppgifter och beräknad skörd per hektar (hl/ha) för råg, korn och havre i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar och Korsholms fögderier på 1830-talet.*

	råg		korn		havre	
	korntal	hl/ha	korntal	hl/ha	korntal	hl/ha
Laihela	8,8	22,0	6,0	20,0	12,0	48,1
Lillkyrö	6,6	18,4	7,0	27,4	(5,0)	(23,5)
Storkyrö	9,4	20,4	5,0	16,7	5,0	20,0
Korsholms södra fögderi	7,6	21,2	6,5	26,7	7,3	36,2
Korsholms mell. fögderi	7,2	20,5	6,0	24,7	6,6	29,9
Korsholms östra fögderi	7,1	16,1	5,8	18,4	5,2	21,0
Korsholms norra fögderi	5,5	15,0	4,0	21,1	4,2	22,2

Källor: FRA. Böckerska saml. Statistiska uppgifter. Vol. II, fol. 491ff.

Anm. 1. Följande såningstätheter hade meddelats. Laihela: råg 0,75 tr/tl, korn 1,0 tr/tl; Lillkyrö: råg 0,83 tr/tl, korn 1,17 tr/tl; Storkyrö: råg 0,65 tr/tl, korn 1,0 tr/tl. Korsholms södra fögderi: råg 0,83 tr/tl, korn 1,23 tr/tl; Korsholms mellersta fögderi: råg 0,85 tr/tl, korn 1,23 tr/tl; Korsholms norra fögderi: råg 0,82 tr/tl, korn 1,31 tr/tl; Korsholms östra fögderi: råg 0,68 tr/tl, korn 0,96 tr/tl, samt att såningstätheten för havre beräknas här efter det som gäller för kornet men multiplicerad med 1,20.

Anm. 2. Korntal = tunnor spannmål per en utsädestunna. Dessa tal är vägda socken- och fögderivisa korntal, som har sammanvägts efter de angivna korntalen och proportionella odlingsandelar utav olika grödor. Till ex. av det totala rågutsädet i Laihela såddes 65 % på "åker", 30 % på "kyttland" och 5 % "gräfland", vilkas i enkät angivna korntal förhöll sig som: 8 råg på åker, 10 råg på kyttland och 12 råg på grävländ. Det sammanvägda kortalet blir då 8,8 för hela rågutsädet i Laihela socken.

Anm. 3. Den Böckerska samlingen ger inga korntalsuppgifter för havre i Lillkyrö socken, här antas dock kortalet 5.

Den areella produktiviteten med avseende på råg var högst i Laihela uppgående till 22,0 hl/ha, motsvarande medeltal för Korsholms södra fögderi utgör 21,2 hl/ha. Siffrorna är relativt höga. I synnerhet är kornets areella produktivitet genomgående högre än rågens utom i Laihela och Storkyrö socknar.

A. Soininen har redovisat korntal på landskapsnivån för Södra Österbotten i sin helhet uppgående till 5,3 för råg och 6,6 för korn. Motsvarande arealskördar utgjorde 17,5 hl/ha för råg och 22,1 hl/ha för korn. Soininens aggregerade uppgifter förblir låga i jämförelse med den

areella produktiviteten i Korsholms södra och mellersta fögderier.³¹ Den areella produktiviteten är i allmänhet högre i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar än i Lojo och Huittis socknar i södra och sydvästra Finland. Rågavkastningen i Huittis uppgår dock till en likvärdig nivå med Storkyrö.³²

8.3.3.2. *Potatiskorntal och den areella produktiviteten*

Potatiskorntalet (tunnor per utsädestunna) har upptecknats i det Böckerska enkätmaterialiet, men utsädesmängden eller såningstätheten framgår inte av detta material. Utsädesmängden per arealenhet kan visserligen variera, men för att kunna bedöma vad som kan ha varit rimligt i Södra Österbotten, studeras här nedan hur såningstätheten har varierat i olika regioner.

I Skaraborgs län sådde man ca 5,3 tunnor potatis per tunnland, medan potatisutsädet i Lojo socken i södra Finland beräknades till 6,0 tunnor per tunnland.³³

Det är möjligt att åstadkomma en besparing av utsädet genom att klyva sättpotatisen. Sättet att dela utsädespotatisen beskrivs av Weckström: "...skurne bitar åtgår omkring tre tunnor per tunnland, men det vanligaste potatisutsädet brukar vara fem tunnor per tunnland."³⁴ För potatisens del har det således funnits ett flertal möjligheter att hushålla med utsädet beroende på potatissort, potatisens storlek och avståndet mellan raderna.³⁵

I tabell 8.3.5. redovisas potatisens arealavkastning. För Södra Österbottens del har jag funnit en utsädesmängd om 5 tunnor per tunnland vara det rimligaste antagandet.

³¹ Soininen, A., (1974), s. 116f. Korntalet för Finland i sin helhet uppgick, enligt Soininen, för råg till 4,7 och 5,9 för korn, medan motsvarande arealskörden var för råg 15,6 hl/ha och korn 19,6 hl/ha.

³² Y. Kaukiainen anger korntalen som redovisats i den Böckerska samlingen för Lojo socken enligt följande: 8,0 för råg, 6,0 för korn, 5,0 för havre och 4,0 för potatis. Motsvarande arealavkastning uppgick för råg 18,8 hl/ha, korn 14,1 hl/ha, havre 18,4 hl/ha och potatis 80,5 hl/ha. Kaukiainen, Y., (1980), s. 92 och 95. Angående Huittis se: Viikki, (1973), s. 208f.

³³ Gadd, C.-J., (1983), tabell XIII:I, s. 248. Kaukiainen, Y., (1980), s. 92.

³⁴ Weckström, (1850), s. 421.

³⁵ Se härom även i: *Den praktiske lantbrukaren*. Stockholm 1907, s. 288.

Tabell 8.3.5. *Korntal och beräknad potatisskörd per hektar i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö samt Korsholms fögderier på 1830-talet.*

	korntal	beräknad skörd hektoliter per hektar (utsädet = 5 tr/tl)
Laihela	8,0	134,1
Lillkyrö	6,0	100,6
Storkyrö	5,0	83,6
Korsholms södra fögderi	10,3	172,4
Korsholms mellersta fögderi	7,2	120,0
Korsholms östra fögderi	7,0	116,5
Korsholms norra fögderi	6,1	102,1

Källor: FRA. Böckerska saml. Statistiska uppgifter. Vol. II, fol. 491ff.

8.3.4. Kyttlandsodlingens framsteg i Södra Österbotten

De höga korntalen var delvis beroende av såningstätheten men också av den faktiska areala produktiviteten. Denna grundade sig i sin tur på de höga skördetalen som den så kallade kyttlandsodlingen kunde ge.

Kyttlandsodlingen hade varit känd redan på 1500-talet. Men först vid mitten av 1700-talet hade den fått förnyat uppsving. Då hade kyrkoherde Samuel Wacklin i Laihela återinfört systematiska kyttlandsodlingar. Men "med iver och intresse omfattades likväl inte saken förr än på 1780-talet."³⁶ Om förhållandena ca 1815 skriver Böcker följande:

"Sitt högsta flor är kyttlandsbruket i Ilmola socken, därnäst torde Laihela och Storkyrö komma, och efter dessa Lappo, Lillkyrö och Wörå socknar. I Lillkyrö är nästan alla måssar redan upptagne och mången, som haft lyckan att wid storskiftet få sådane merendels såsom impedimenter räknade, jordsträckor sig anslagne, räknar sitt rågutsäde i kyttland till lika stort som uti åker"³⁷.

Enligt C. Böcker hade kyttlandsbruket blivit en sydösterbottensk specialitet. Många odlare kunde räkna en avkastning från kyttlandet som var lika stor som avkastningen från åkermarken. Om inte frosten anföll säden var detta odlingssätt alltid mera lönande än det egentliga åkerbruket på dessa sankta marker. Böcker ansåg att uppodlingar på

³⁶ Böcker, C., 'Ekonomiska anteckningar om Wasa län, gjorde under en resa derstedes år 1815 (...)'. II. s. 69. Stierwald redogör sin berättelse för att i Laihela socken fanns det vid sidan av den egentliga åkermarken ca 1 600 tunnland kyttland, vilket är alltså något större än den skattlagda åkermarkens areal (1750-54). VLMK: Laihia, Stierwalds berättelse i början av 1750-talet.

³⁷ Inom den nordre delen av Österbotten och längre in mot landet utövade man inte denna odlingsform. Böcker, C., 'Ekonomiska anteckningar om Wasa län, gjorde under en resa derstedes år 1815 (...)', s. 70.

kärr och flacka mossar ingenstans utgjorde en så stor del av jordbruket som i Vasa län.

Orsaken till det stora intresset för kyttlandsodlingen och dess snabba framsteg är den relativt låga kapitalinsatsen som krävdes för att iståndsätta sådana odlingar, enligt Böcker. Förutom ledandet av vattnet från mossar och kärr medelst utdikning, vilket brukade kosta 2 à 3 tunnor råg per tunnland, behövdes det endast två dagsverken för att bränna 10 tunnland mossmark. Gödslandet som blir så kostsamt vid det egentliga åkerbruket, kunde här ske med en så liten kostnad, att den knappt behövde tagas i beräkning, ansåg Böcker.

Bristen på arbetskraft var enligt Böcker den återhållande faktor som hindrade kyttlandsbrukets ytterligare utbredning. Bönderna hann inte med att sköta odlingarna och bärga skördarna.³⁸ Därför tog man för vana att utarrendera kyttlandsmark för ett par år mot att odlaren efter arrendetidens slut skulle återlämna den upprädda och upparbetade marken i färdigt skick.³⁹

De relativt stora skördarna från kyttlanden kunde föra med sig ett överutnyttjande av kyttlandsjorden. De översta och fruktbaraste lagren av jordmånen kunde därmed tunnas ut vid återkommande bränder. I allra sämsta fall borde den här typen av moss- och kärrodlingar anses som en slags rovdrift enligt Böcker. Även den bördigaste mosse förlorade större delen av sin produktiva kraft efter 5 à 8 skördar. Genom att påföra lera eller sand, enligt den redan omtalade så kallade "tyska metoden", kunde man återställa växtmöjligheterna på sådana kyttlandsodlingar för några år, men slutligen måste dessa odlingar utläggas till vila, dvs. släppas i linda för någon tid, ansåg Böcker. Allra helst borde kyttlandstegarna besås med gräsfrö.⁴⁰

Det kejserliga finska hushållningssällskapet bidrog tillika aktivt till kärr- och mosskulturens utbredning och utveckling i Österbotten under 1800-talets första hälft.⁴¹

³⁸ Ibid. s. 72.

³⁹ "Många enfaldiga fattiga bönder utarrendera kyttlandsmarken åt bondesöner, drängar och inhysingar mot det att uppodlaren får två skördar och efterlemnar i fullfärdigt skick marken åt jordegaren;(..." I en anonym uppsats: 'Om kyttlandsbruket i Österbotten.' i *Kejserliga Finska Hushållningssällskapets handlingar*. 4(1859): 3. s. 100. Åbo 1859.

⁴⁰ Böcker, C., 'Ekonomiska anteckningar om Wasa län, gjorde under en resa derstedes år 1815 (...)' s. 73.

⁴¹ Cygnaeus, K., K. *Finska Hushållningssällskapet 1797-1897*. Åbo 1897. s. 323f, 329.

8.3.5. Spannmålsskörden i Södra Österbotten på 1820- och 1830-talen

Jag tänker här nedan beräkna spannmålsskördarna 1825/27 med hjälp av utsädesuppgifterna för dessa år och korntalsuppgifterna för 1834/35. Korntalen har knappast förändrats mycket under den mellanliggande tiden, särskilt som skördarna genomgående ansåg vara sämre i början av 1830-talet än kring 1820-talets mitt (se härom tabellbilaga B8.4. om den utfallna skördens tillräcklighet i Finland under åren 1821–40 enligt landshövdingarnas rapporter).

I tabell 8.3.6. redovisas kalkylen över den totala skörden av stråsäd i Korsholms fögderier samt Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar på 1820-talet. Den totala skörden av stråsäd i Korsholms södra fögderi uppgår till 39,3 tunnor per hemmansbruk, den är något högre i mellersta fögderiet.

Vad gjorde hemmansbrukarna i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar med sin spannmål? Böckers enkät från 1830-talet innehåller även en undersökning rörande spannmålshandel, övrig bytesverksamhet och penninginkomster.

Enligt denna enkät har både spannmåls- och brännvinsförsäljningen varit viktiga för Laihela och Lillkyrö socknar, medan storkyröborna fick sina kontanta inkomster genom en mer varierande varuproduktion, samtidigt som spannmålen även här hade varit den viktigaste enskilda källan för penninginkomster. I förhållande till de relativt sett lägre skördetalen är det dock intressant att notera lillkyröbornas aktivitet vid försäljning av spannmål och brännvin. Måhända kunde de agera som mellanhänder. Lillkyrö hade ett centralt läge vid de transportvägar som Kyröälv och landsvägarna erbjöd. Vid Kyröälven kunde många kvarnar få sin drivkraft samtidigt som det fanns ypperliga möjligheter till utskänkning av brännvin vid denna landsvägarnas knutpunkt. Även andra samtida observatörer har ansett att dessa tre socknar Laihela, Lillkyrö och Storkyrö har varit de främsta när det gällde att avyttra spannmål i Södra Österbotten.⁴² Den svenska efterfrågan på finskt spannmål var ansevärd även under 1810- och 1820-talen, alltså efter separationen mellan länderna.

⁴² Wegelius, H., (1802). Om näringsfång i Lillkyrö socken 'Beskrifning öfver Lill-Kyrö socken i Wasa-län.' Åbo akademins bibliotek. Finska kungliga hushållningssällskapets arkiv: D VII:1; samt Böcker, C., 'Ekonomiska anteckningar om Wasa län, gjorde under en resa dersteds år 1815 (...)' II. s. 43. En uppsats som publicerats vid hushållningssällskapets handlingar år 1859 bekräftar likaledes denna uppfattning. 'Om kyttlandsbruket i Österbotten.' I *Kejsrerliga Finska Hushållningssällskapets handlingar*. 4(1859): 4. s. 93-128. Åbo 1859.

Tabell 8.3.6. *Spannmålsskörden totalt och i genomsnitt per hemmansbruk och mantal i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar samt Korsholms södra och mellersta fögderier på 1820-talet.*

	skörden (tr)	hemmans- bruk	jord- mantal	skörden per bruk (tr)	skörden per 0,25 mtl (tr)
Laihela	23 193	359	108,9	64,7	53,2
Lillkyrö	11 110	228	80,6	48,7	34,5
Storkyrö	35 048	467	157,2	75,1	55,7
Korsh. södra fögd.	166 555	4 239	931,4	39,3	44,7
Korsh. mell. fögd.	117 150	2 899	693,0	40,4	42,3

Källor: FRA. Böckerska saml. Statistiska uppgifter. Vol. II, fol. 491ff.

Anm. Den sammantagna skörden av råg, korn och havre per person i Korsholms södra fögderi uppgick till 3,4 tr, i Korsholms mellersta fögderi till 3,1 tr, i Laihela socken till 4,6 tr, i Lillkyrö socken till 3,5 tr och i Storkyrö socken till 4,3 tr.

Trots de efter separationen ökande importtullavgifterna på den svenska sidan utskleppades spannmål från Österbotten till Sverige. I synnerhet efterfrågades den som utsäde högt värderade ritorra Vasarågen.⁴³ Bondeseglationen var en viktig faktor härvidlag. Enligt samtida uppskattningar utgjorde bondeseglationen 2/3 av den totala utförseln från Finland till Sverige.⁴⁴ De finska städerna var fortfarande små, jordbrukets inrikes avsättningsmöjligheter var därmed begränsade. Därför anses bondeseglationen ha haft viktig ekonomisk betydelse för åkerbrukets och boskapskötselns utveckling.⁴⁵ För övrigt var handelsbalansen mellan Sverige och Finland positiv till Finlands fördel 1818–43. Det är värt att notera att det svenska myntet inte allenast varit gångbart i Finland, det var därtill mycket efterfrågat fram till början av 1840-talet.⁴⁶

⁴³ Åmark, K., *Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719–1830*. Stockholm. 1915. s. 115f. Enligt Vilkuna hade den ritorra rågen många goda egenskaper. Den var tålig som utsäde och den var lätt att magasineras. Genom ritorkning behöll rågen dessa egenskaper mycket längre än rågen som torkats utomhus. Den ritorra rågens egenskaper prisades redan i slutet av 1600-talet av Åke Rålamb (*Adelig öfning. Hushåld och Åkerbruk, eller Economia. Stockholm 1690–94*. Vol. XIII. s. 17). Vilkuna, K., 'Mihin perustui entisaikainen Suomen viljanvienti?', i *Terra* 50(1947):4, s. 129–133.

⁴⁴ Korpisaari, P., *Suomen ulkomaankaupasta vuosina 1812–25*. Kotka 1911. s. 76. Bondeseglationens omfattning har med all sannolikhet varit ännu större. Den svenska importstatistiken visar oftast högre siffror i jämförelse med den finska exportstatistiken. Ibid. s. 82.

⁴⁵ Kaukiainen, Y., *Suomen talonpoikaipurjehdus 1800-luvun alkupuoliskolla (1810–1853)*. Helsinki 1970. s. 236ff.

⁴⁶ Pipping, H., 'Swedish Paper Currency in Finland efter 1809', i *Scandinavian Economic History Review*. IX(1961):1, s. 69ff.

8.4. Antalet kreatur och boskapsskötseln i Södra Österbotten på 1820-talet

Enligt tidigare forskning har kreatursinnehavet vuxit i takt med folkökningen i Österbotten från mitten av 1700-talet till 1825.⁴⁷ Den finska smörexporten anses ha ökat under samma period. Det finska smöret gick huvudsakligen till Sverige. Utskeppning av smör till Sverige (i synnerhet till Stockholm) skedde främst från Österbotten.⁴⁸ Den tilltagande smörexporten från Österbotten har förklarats med boskapsstockens absoluta kvantitativa ökning eftersom boskapsskötseln inte nämnvärt utvecklats kvalitativt före mitten av 1800-talet. Spår av en strukturförändring inom boskapsskötseln har siktats först på 1840- och 1850-talen.⁴⁹ En del lokala uppgifter antyder dock att kvalitativa förbättringar inom boskapsskötseln väl kunnat inträffa redan tidigare.

Antalet nötkreatursenheter (Ne) som anges här nedan grundar sig på uppgifter i den Böckerska samlingen. Denna samling redovisar kreatursinnehavet utan att göra någon åtskillnad mellan vuxna och unga djur, likaledes redovisas kor, oxar och tjurar under en och samma benämning "hornboskap". Det är därmed oklart huruvida ungdjuren tagits med överhuvudtaget i det Böckerska materialet. A. Soininen anser att de Böckerska boskapstalen har en allmän benägenhet att underskatta boskapsinnehavet eftersom uppgifterna om kreatursinnehavet samlades av länsmän och kronofogdar sent på våren.⁵⁰

Kreatursinnehavet enligt den Böckerska samlingen kan emellertid ställas emot mängden av foder så att antalet redovisade kreatur jämförs med antalet "närda nötenheter" (NNe).⁵¹ En sådan kalkyl kan dels underrätta oss om en möjlig underregistrering av antalet djur, dels användas till att studera boskapshållningens allmänna inriktning i regionen. Helmer Smeds anser att boskapsskötseln förbättrades

⁴⁷ Soininen, A., (1974) s. 212f.

⁴⁸ Soininen, A., (1974) s. 232-34. Svenska produktionsområden som Skåne och Norrland anses ha haft det svårt att konkurrera med Österbotten. Lägre varu- och transportkostnader har varit till Österbottens fördel. Korpisaari, P., (1911), s. 69f, 76f.

⁴⁹ Soininen, A., (1974) s. 238f. Ranta, R., "Talou, asutus ja väestö Etelä-Pohjanmaalla 1809-1917", (1988), s. 532-41.

⁵⁰ Soininen, A., (1974) s. 202.

⁵¹ På detta sätt har jag i kap. 7.2.5. studerat, hur många "närda nötenheter" sockenborna i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar på 1700-talet skulle kunnat utfodra med den kalkylerade mängden av foder.

kvalitativt men minskades kvantitativt i Malax' socken från mitten av 1700-talet till början av 1800-talet.⁵²

Antalet nötkreatursenheter (Ne) och den kalkylerade fodertillgången för en nötenhet, dvs. antalet "närdä nötenheter" (NNe) i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar på 1820-talet framgår av tabell 8.4.1.

Den näringsfysiologiska sammansättningen av en foderenhet (FE) antas vara oförändrad och bildas här på samma sätt som i kapitel 7.2.5. Vad gäller foderbehovet har jag där utgått från att vid mitten av 1700-talet utfodrades en nötkreatursenhet med 1,8 FE per dag under stallfodringsperioden. Men behovet av fodermedel per nötkreatursenhet anses ha ökat från mitten av 1700-talet till 1820-talet. Ökningen av foderstaten kom att fortsätta under 1800-talet, på grund av det ökade intresset för mjölkhushållningen för avsalu året runt. Foderransonen ökas därför till 3,1 FE per dag under stallfodringstiden som i sin tur antas fortfarande bestå av 210 dagar. Hö- och halmmängden utgör här grunden för den kalkylerade fodermängden.⁵³

Förhöjningen av foderransonen sker således med ca 70 %. Denna ökning svarar emot den förhöjningen av fodermängd som malaxborna kom att inkludera i sina sytningsavtal från mitten av 1700-talet till slutet av 1700-talet (från 640 kg till 1100 kg). För en ko räknades fem skrandor hö (ca 1100 kg) under stallfodringsperioden i slutet av 1700-talet.⁵⁴

Även höskrandans vikt har ökat i Malax' socken från mitten av 1700-talet till mitten av 1800-talet. Den äldre höskrandan från mitten 1700-talet vägde 25 lispund (212,5 kg). Höskrandan vägde 30 respektive 35 lispund (255 och 297,5 kg) under tiden 1800–10 och 1820–30.

⁵² Smeds, H., *Malaxbygden. Bebyggelse och hushållning i södra delen av Österbottens svensksbygd*. Helsingfors 1935. s. 248–55.

⁵³ Vad gäller den kalkylerade fodermängden under stallfodringstiden vid mitten av 1700-talet (kap. 7.2.5) har jag där inkluderat även viss tilläggsutfodring (som kunnat bestå av löv, rotfrukter, etc) utöver hö och halm. Under början av 1800-talet antas dock tilläggsutfodringen fått större betydelse under mulbetesperioden. Den ökande boskapsstocken tillsammans med nyodling och åkermarkens tillväxt antas i allmänhet ha utövat press på betesmarker. Tillväxten av antalet obesuttna hushåll som hade kreatur bör ha orsakat tilläggsfodringens ökning under sommartiden. Vid mitten av 1700-talet hade kreaturen strövat i ut- och skogsmarker för att där själv leta fram födan. För att bättre kunna hushålla med fodret hålls mjölkproducerande kor i inhägnader i närheten av ladugårdsbyggnader i Wörå socken på 1820-talet, enligt H. Wegelius. Fädbodriften (engårdsfädbobruk) utvecklades snabbt efter storskiftet i Malax. Detta var ett annat sätt att dryga ut fodret under sommartiden. Smeds, H., (1935), s. 262–70.

⁵⁴ C. Böcker skriver att man i allmänhet räknar 5 skrandor hö på en ko i den västra delen av Österbotten och i södra Finland. Böcker, C., 'Ekonomiska anteckningar om Wasa län, gjorde under en resa derstedes år 1815 (...)', i a. a., s. 18. Foderstaten i Malax' socken beräknades i sytningskontrakaten tidigare under 1700-talet till 2–3 vinterskrindor och under 1700-talets sista decennium till 5–6 vinterskrindor (å 25 lispund) hö per ko och vinter. Smeds, H., (1935), s. 253.

Höskrindan vägde däremot 40 lispund (340 kg) under 1840- och 50-talen.⁵⁵

Skillnaderna mellan den Böckerska samlingens uppgifter (Ne) och av mig beräknade (NNe) talen bekräftar den förmodade undervärderingen av kreatursinnehavet (tabell 8.4.1). Underregistreringen av det sammanlagda kreatursinnehavet är jämförelsevis låg i Korsholms södra fögderi. Den är dock särskilt omfattande i Korsholms mellersta fögderi. I Lappo, Lillkyrö och Storkyrö socknar är avvikelserna mellan Ne- och NNe-talen så stora att detta måste bero på systematiska fel. Uppgifterna om boskapsinnehavet i Ylistaro kapell (i Storkyrö) tycks ha utelämnats på samma sätt som var fallet med utsädesuppgifterna. Från Lappo hade enbart moderkyrkoförsamlingens kreaturstal inräknats. Underskattningen av antalet kreatur för Lillkyrös del stöddes av H. Wegelius' uppgifter.⁵⁶ Det finns dock avvikelser åt motsatta håll. Den Böckerska samlingens nötkreaturstal (Ne) är högre än de beräknade NNe-talen i Lappfjärds, Mustasaari och Nykarleby socknar (se härom i tabellbilaga B8.3). Det dock osannolikt att de redovisade boskapsiffrorna i den Böckerska samlingen skulle vara i övervärderade. I stället bör foderresurserna ha blivit underregistrerade.

Enligt Soininen uppgick antalet nötkreatursenheter i medeltal per person till 0,85–0,95 i Österbotten år 1825.⁵⁷ Enligt mina beräkningar är boskapsinnehavet per person således högre i Korsholms södra och mellersta fögderier än genomsnittet inom landskapet (tabell 8.4.1).

⁵⁵ Viktuppgifterna baserar sig på sytningskontrakt där skrindans vikt alltid uttryckts, enligt Smeds. Smeds, H., (1935), s. 253f.

⁵⁶ Antalet nötkreatursenheter, enligt Wegelius' uppgifter hade redan år 1801 uppgått till 2560 och fördelades mellan 480 hästar, 1 600 kor och 2 400 får. Wegelius, (1802), fol. 113.

⁵⁷ Soininen, A., (1974) s. 212. Antalet nötkreatursenheter per person i Lojo och Huittis uppgick däremot till 0,9 och 0,6. Antalet nötkreatursenheter i Lojo och Huittis: 2 494 och 4 660. Den Böckerska samlingen. Statistiska uppgifter. Vol. III, fol. 86 och 143. Folkmängden i Lojo och Huittis: 2 921 och 7 366. Kaukiainen, Y., (1980), s. 23 och Viikki, R., (1973), s. 26.

Tabell 8.4.1. *Kreatursinnehavet totalt och i medeltal per hemmansbruk, mantal och person i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar samt Korsholms södra och mellersta fögderier på 1820-talet.*

	Ne	NNe	Ne per h-bruk	NNe per h-bruk	NNe per 0,25 mtl	NNe per person
Laihela	6 163	7 860	17,2	21,9	18,1	1,6
Lillkyrö	2 314	4 430	10,1	19,5	13,7	1,4
Storkyrö	6 031	11 650	12,8	25,0	18,5	1,4
Ko sö fö	55 378	60 100	13,1	14,2	16,1	1,1
Ko me fö	23 465	36 430	8,1	12,6	13,1	1,0

Källor: Tabellbilaga B8.3. Uppgifterna om folkmängden: Statistikcentralen i Finland: Folkmängdstabeller.

H. Smeds framhöll att boskapshushållningen hade utvecklats i riktning mot rikligare utfodring och kvalitativ förbättring från och med 1700-talets sista kvartssekel. I Malax skulle produktionen därför blivit större genom att mjölkproduktionen blev förlängd till hela året. Enligt mina beräkningar tycks denna utveckling vara allmän i regionen. Jämförelsen mellan de av Böckerska samlingen redovisade boskaps-siffrorna å ena sidan, och det kalkylerade antalet närda nötenheter (tillgängliga foder mängden) å andra sidan, antyder rikligare och bättre utfodring än förut.

Trots vissa brister i den Böckerska statistiken kan olika slags uppgifter i källmaterialet ställas mot varandra. Boskapskötseln hade stor betydelse i Malax och Mustasaari socknar enligt den Böckerska samlingens omtalade uppgifter över sockenbornas kontanta inkomster. Försäljning av ladugårdsprodukter var den viktigaste enskilda källan för penninginkomster. Att boskapskötseln hade relativt stor betydelse i Laihela och Storkyrö socknar framgår av samma källa. Utöver försäljning av spannmål som var den viktigaste enskilda källan för penninginkomster kom försäljningen av ladugårdsprodukter i andra plats.

Hur förhåller sig boskapsinnehavet i Södra Österbotten med andra orters? Jämförelsen med motsvarande uppgifter för södra Finland och Skaraborgs län under 1820-talet understryker de österbottniska hemmanens omfattande boskapsinnehav. Den höga andelen hästar, använda både i åkerbruket och till transporter, tycks vara ett gemensamt drag både vad gäller de spannmålsproducerande områdena i Skaraborgs län, södra Finland och i Södra Österbotten (tabell 8.4.2).

Tabell 8.4.2. Totala antalet nötkreatursenheter (Ne) och hästar i genomsnitt per hemmansbruk och mantal i Södra Österbotten, södra Finland och Skaraborgs län under 1820-talet.

	Ne per bruk	Ne per 0,25 mtl	hästar per bruk	hästar per 0,25 mtl
<i>S:a Österbotten</i>				
Laihela	17,7	14,2	2,5	2,1
Ilmola	22,6	19,1	3,3	2,8
Lillkyrö	10,1	7,2	2,4	1,7
Storkyrö	12,8	9,6	2,6	1,9
<i>Korsholms södra fögderi</i>	13,9	14,9	1,9	2,2
<i>Korsholms mellersta fögderi</i>	8,1	7,6	1,4	1,5
<i>södra Finland</i>				
Lojo	17,1	6,7	2,1	0,8
Huittis	17,1	7,8	2,9	1,3
<i>Skaraborgs län</i>				
- slättbygd	8,0	7,1	2,3	2,0
- skogsbygd	8,4	9,1	1,2	1,3
- Falbygden	8,4	6,0	2,5	1,8

Källor: Södra Österbotten: tabellbilaga B8.3. Södra Finland: Lojo och Huittis, FRA: Den Böckerska samlingen. Statistiska uppgifter. Vol. III, fol. 86 och 143. Skaraborgs län: Gadd, C.-J., (1983) s. 115, 126–27.

Anm.: Antalet nötkreatursenheter i Lojo och Huittis: 2494 och 4660. Antalet hemmansbruk och jordmantal i Lojo uppgick till 146 och 92,75. Antalet hemmansbruk och jordmantal i Huittis uppgick till 272 och 150.

Storskiftet jämte den tilltagande kyttlandsodlingen bör anses vara viktiga faktorer som kraftigt bidragit även till kvalitativa förbättringar inom kreatursskötseln i Södra Österbotten. Vid mitten av 1700-talet, före storskiftet, hade kreaturen skaffat sin sommarföda på samfällda betesmarker på by- och sockenallmänningar. I vilken omfattning man övergick till att nyttja alldeles individuella betesmarker är svårt att avgöra. Till detta gav dock storskiftet ökade möjligheter. De samfällda betesmarkerna på by- och sockenallmänningar minskade samtidigt som betesmarkerna på jordebokshemmans nivån fick större betydelse. Torpare såväl som sytningstagare hade oftast rätten att låta boskapen beta tillsammans med hemmansbrukets kreatur.⁵⁸

Efter storskiftet har det således blivit möjligt för bönderna att börja inhägna enskilda kyttlandsängar för att där först producera spannmål och därefter boskapsfoder genom den redan omtalade "artificiella" höproduktionsmetoden. Den ökande mängden av halm och agnar från kyttländer var också till kreaturens fördel. Därtill kom enskilda kytt-

⁵⁸ VLMK, Laihia: Uppg. om hemmansklyvningar och sytnings- och torparekontrakt.

landsängar och enskild fädbobruk att ersätta det samfällda mulbetet på allmäningsjorden.

8.5. Kraftig agrar tillväxt från 1750 till 1820-talet

Den agrara utvecklingen från mitten av 1700-talet till 1820-talet visar spannmålsodlingens starkt ökande betydelse i Södra Österbotten, såsom framgår av sammansättningstabellen 8.5.1. Utsädet och skörden av spannmål (råg och korn) har ökat snabbare än folkmängden i alla de tre socknarna: Laihela, Lillkyrö och Storkyrö. Spannmålsskörden ökade i Laihela med 2,18% per år (1750–1825). Ökningen av folkmängden uppgick till 1,49% per år under samma period. Spannmålsproduktionen per capita uppgick således till 0,69% per år i Laihela socken. I Lillkyrö och Storkyrö uppgick motsvarande ökning till 0,22% respektive 0,59%. Alltså en reell ökning i alla de tre socknarna. Även produktionen av foder (hö och halm) har ökat betydligt under samma period. Därmed har också boskapsinnehavet kunnat växa, åtminstone i absoluta termer. Denna ökning är dock inte så kraftig som åkerbrukets.

Tabell 8.5.1 Den agrara tillväxten i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar 1750–1825.

	1750	1825	årlig tillväxttakt % 1750 – 1825
<i>Laihela</i>			
årligt utsäde - tunnor	870	3 030	2,01
spannmålsskörden (tr)	4 785	23 193	2,18
potatisskörden (tr)	-	3 000	
höskörden (parm)	7 196	18 000	1,42
"närläda nötenheter"	4 610	7 860	0,71
total befolkning (1749)	(1 700)	4 992	1,49
<i>Lillkyrö</i>			
årligt utsäde - tunnor	767	1 653	1,16
spannmålsskörden (tr)	4 220	11 110	1,34
potatisskörden (tr)	-	985	
höskörden (parm)	3 897	8 452	1,20
"närläda nötenheter"	2 731	4 430	0,65
total befolkning (1749)	(1 344)	3 150	1,12
<i>Storkyrö</i>			
årligt utsäde - tunnor	1 349	4 743	2,12
spannmålsskörden (tr)	7 420	35 048	2,15
potatisskörden (tr)	-	4 450	
höskörden (parm)	7 449	24 405	1,32
"närläda nötenheter"	5 125	11 650	1,10
total befolkning (1749)	(2 297)	8 087	1,56

Källor: Tabellerna 7.1.3, 7.1.5, 7.2.3, 7.2.5, 8.3.3, 8.3.5, 8.3.6. och 8.4.1.

8.6. Spannmål och potatis i Korsholms södra fögderi vid mitten av 1800-talet

Källan till beräkningar över spannmåls- och potatisutsädet under perioden 1839–1859 är kronofogdens årsberättelser till länsförvaltningen. Kronofogdens rapporter ändrar sin karaktär från och med år 1860 då rapporterna blir mindre innehållsrika vad beträffar utsädet, samtidigt som häradsindelningen förändras i Vasa län. Förutom årliga uppgifter över utsädet innehöll kronofogdens årsberättelser uppgifter om korn-talet. Rapporterna behandlar södra fögderiet såsom en helhet utan att närmare beskriva enskilda socknars utsäde eller korntal. Motsvarande uppgifter om höskörden eller boskapsinnehavet för Korsholms södra fögderis del har jag däremot inte kunnat finna.

I tabell 8.6.1. visas sammanställningen över medelutsädet och -skörden utav råg, korn, havre och potatis under 1840- och 1850-talen enligt kronofogden i Korsholms södra fögderi. Både utsädet och skördetalen per 0,25 mantal har kalkylerats i den näst följande tabellen 8.6.2.

Tabell 8.6.1. *Potatis- och spannmål i Korsholms södra fögderi under perioden 1840 – 1859. Medelutsädet i tunnor och skördens energiinnehåll i 1000-tals kilokalorier.*

	råg- utsäde tr	korn- utsäde tr	havre-utsäde tr	potatis- utsäde tr	hela utsäde tr
1840-49	17 250	13 250	1 860	17 700	50 060
1845-49	17 600	14 600	2 620	19 800	54 620
1850-59	21 100	20 700	6 200	17 200	65 200
1855-59	23 200	21 200	7 600	20 000	72 000
	%	%	%	%	%
1840-49	34,5	26,5	3,7	35,4	100,0
1845-49	32,2	26,7	4,8	36,3	100,0
1850-59	32,4	31,7	9,5	26,4	100,0
1855-59	32,2	29,4	10,6	27,8	100,0
	råg- skörden 1 000 kcal	korn- skörden 1 000 kcal	havre- skörden 1 000 kcal	potatis- skörden 1 000 kcal	hela- skörden 1 000 kcal
1840-49	42 352,2	27 820,6	2 497,8	14 353,3	87 023,9
1845-49	46 323,3	30 715,7	3 587,3	13 570,4	94 196,7
1850-59	59 371,3	36 783,0	8 694,1	20 678,0	125 526,4
1855-59	69 758,8	34 675,9	10 513,6	27 350,7	142 299,0
	%	%	%	%	%
1840-49	48,6	32,0	2,9	16,5	100,0
1845-49	49,2	32,6	3,8	14,4	100,0
1850-59	47,3	29,3	6,9	16,5	100,0
1855-59	49,0	24,4	7,4	19,2	100,0

Källor: VLA: Kronofogden i Korsholms södra fögderi. Årsberättelser och brevkoncept.

Anm. Följande medelkorntal hämtas från kronofogdens årsberättelser:

	råg	korn	havre	potatis
1840/49	6,3	6,8	6,5	7,7
1845/49	6,8	6,8	6,6	6,2
1850/59	7,0	5,7	6,4	8,2
1855/59	7,6	5,1	5,9	7,9

Tabell 8.6.2. Utsäde och skörden av spannmål och potatis per mantal i Korsholms södra fögderi under 1850-talet. Antalet tunnor stråsåd och potatis.

	råg- utsädet per 0,25 mtl	korn- utsädet per 0,25 mtl	havre- utsädet per 0,25 mtl	potatis- utsädet per 0,25 mtl	hela utsädet per 0,25 mtl
1850/59	5,7	5,6	1,7	4,6	17,5
1855/59	6,2	5,7	2,0	5,4	19,3
	råg skörden per 0,25 m.	korn- skörden per 0,25 m.	havre- skörden per 0,25 m.	potatis- skörden per 0,25 m.	hela skörden per 0,25 m.
1850/59	40,7	31,4	10,5	38,5	121,1
1855/59	47,9	29,1	12,1	42,4	131,5

Källor: VLA: Kronofogden i Korsholms södra fögderi. Årsberättelser och brevkoncept.

En betydande ökning av korn- och havreutsäde karakteriserar utvecklingen på 1850-talet i jämförelse med 1840-talet, se härom tabell 8.6.1. Kornutsädets relativa ökning under 1850-talet är intressant, eftersom dess volymökning är så stor. Skördeutvecklingen har inte varit lika stark, som för råg och potatis, genom att kornets korntal anges ha varit sämre på 1850-talet än på 1840-talet, medan både råg och potatis visar sig ha haft högre korntal under 1850-talet.

I förhållande till hela spannmålsskörden på 1820-talet, har kornet haft en svagare uppgång. Höstsädens dvs. rågskördens andel har minskats avsevärt, samtidigt som havreskörden och i synnerhet skörden av potatis ökat i betydande omfattning.⁵⁹ Den sammanlagda skörden av stråsåd och potatis, mätt i kilokalorier (kcal), visar en årlig tillväxttakt om 2,6 % per år under perioden 1825–1857. Skörden av stråsåd tillväxer årligen under samma period med 2,2 %, samtidigt som utsädesarealen för stråsåd ökar 2,6 % årligen.

I Lojo socken (södra Finland) uppgår utsädets årliga tillväxttakt till 1,7 % per år mellan 1825 och 1850.⁶⁰

Uppgifter från Skaraborgs län under samma tidsperiod ger vissa möjligheter till jämförelser.⁶¹ Utsädet på den skaraborgska slättbygden

⁵⁹ Spannmålsskörden vid 1825/27 utgjorde kornskörden 27,2%, rågskörden 66,1%, havreskörden 1,0 % och potatisskörden 5,6% av den totala skörden beräknad till 61 051 000 Kcal i Korsholms södra fögderi. Skörden av spannmål och potatis 1825/27: se tabellbilaga 7.3.

⁶⁰ Kaukiainen, Y., (1980), s, 92.

⁶¹ Utsädet på skatte- och kronohemman i Skaraborgs västra slättbygd har stigit till 20,6 tunnors utsäde per 0,25 mantal samt på skogsbygdens skatte- och kronohemman i Sandhems pastorat under samma tid 16,3 tunnors utsäde per 0,25 mantal. Gadd, C.-J., a.

beräknas ha haft en årlig tillväxttakt på 1,2 % och i skogsbygden 1,7 % per år mellan åren 1825 och 1855. Även om den årliga ökningstakten är hög i Skaraborgs län, är ökningen av utsädet ännu snabbare i korsholmsfögderiet under denna tid.

Vårsädens och i synnerhet havrens relativa andel utav det totala utsädet har genomgående varit mycket högre i Skaraborgs län än i Södra Österbotten. Av det totala utsädet på skatte- och kronohemman utgjorde havre 52 % och potatis 7 % samt de övriga stråsåden sammanlagt 38 % i Skaraborgs västra slättbygd. På den skaraborgska skogsbygdens skatte- och kronohemman utgjorde havre 35 % och potatis 43 % av det totala utsädet. Före 1830 var brännvinets betydelse väl inte så stor, men efter 1830 hade bränningen en stor betydelse.⁶²

Den ökande andelen av havre och potatis kan förklaras genom en större efterfrågan. Havreexporten från Västsverige och Skaraborgs län kom att ha stor betydelse för jordbrukets avsättning under 1850-talet.⁶³ Dessutom kunde potatisen, liksom spannmålen i övrigt, användas vid framställningen av brännvin. Med all sannolikhet hade potatisen från skogsbygden större betydelse för den lokala konsumtionen, kanske mer såsom livsmedel och möjligen något mindre men knappast försumbar betydelse vid framställningen av brännvin.⁶⁴

I Korsholms södra fögderi hade rågen däremot behållit sin ställning som den huvudsakliga näringsväxten trots den omfattande ökningen av både potatis och vårsäd – i synnerhet havre. De förbättrade marknadsvillkoren för rågens del, under 1850-talets sista hälft, hade med all sannolikhet bidragit till att rågen fortfarande hade en stor andel av det totala utsädet. Krimkriget hade blockerat den internationella spannmålshandeln och skapat möjligheter för den kustnära handelsutbredning. Kriget kom att öka efterfrågan av både brödsäd och gott rågutsäde.⁶⁵ Det ökade intresset för spannmålsutförseln kunde engagera kustallmogen för att idka "en livlig och lönande handel på städerna i Westerbottens län." Denna rörelse kom att stegra spannmålspriserna inom landet och fick även en del andra följder som kronofogden karakteriserar:

a., Skarabogs västra slättbygd: se tabell B:8, s. 322 och skogsbygden i Sandhems pastorat: se tabell B:12, s. 327.

⁶² Gadd, C.-J., (1983), s. 93 och 105.

⁶³ Fridlitzius, G., *Swedish Corn Export in the Free Trade Era. Patterns in the Oats Trade 1850–1880*. Lund 1957. s. 48, 94, och 97; samt Herlitz, U., (1988), s. 121ff.

⁶⁴ Gadd, C.-J., (1983), s. 111.

⁶⁵ Simonen, S., *Lypsykarjatalousvaltainen maataloudellinen tuotantjärjestelmä Suomessa*. Helsinki 1949. s. 45 och Ranta, R., (1988), s. 491.

”Den efter freden ytterligare tillåtne fria utförseln af råg, som i anledning af de höga priserna derå i Sverige och andra utländska orter, bedrifvits uti stora proportioner, har sluteligen äfven här i orten uppstegrat priserna och uttömt förråden i den mån att stor brist på säd för det obesuttna folket nu mera uppstått som likvist blifvit afhulpen genom understöd ifrån kronans förräder”.⁶⁶

Finland, som allt djupare förenades med Ryssland, fjärmades från Sverige under första halvan av 1800-talet. Nya tull- och handelsförhållanden kom att missgynna den finska avsättningen av jordbruksprodukter.⁶⁷ Dels hade Sverige ambitionen att gynna sitt eget jordbruk genom att påbjuda allt högre importtullar, dels kunde rysk spannmål tullfritt införas till Finland. Från Ryssland infördes billig spannmål i synnerhet till södra och östra Finland.⁶⁸ Utförseln av spannmål från Österbotten till Sverige kunde emellanåt starkt variera. Utförseln hade i slutet av både 1810- och 1820-talen tilltagit för att Sverige (på grund av missväxt) underlättat importen av spannmål genom tillfälliga tullfriheter. I anslutning till Krimkriget införde Sverige återigen tullfriheter. Detta ledde till att spannmålsimporten från Finland ökade kraftigt (1855–56).⁶⁹

8.7. Utsäde, skörd och boskap i slutet av 1800-talet

För den ekonomiska utvecklingen har 1800-talets sista årtionden inneburit en strukturomvandling som träffade flera näringsgrenar. Perioden 1880–1914 har karakteriserats såsom ”en period då agrarsystemet dominerades av mjölkboskapshushållning”, enligt Soininen.⁷⁰ Den internationella prisutvecklingen på 1870- och 1880-talen hade medfört kraftigt försämrade relativpriser för spannmål i förhållande till ladugårdsprodukter och framförallt smör.

Denna strukturomvandling har kunnat bestämmas och beskrivas genom att insamlingen av statistiskt material rörande jordbruket hade blivit betydligt bättre organiserad i slutet av 1800-talet.⁷¹

⁶⁶ VLA. Kronofogden i Korsholms södra fögderi i sin årsberättelse, 1855.

⁶⁷ Åmark, K., (1915), s. 169.

⁶⁸ Joustela, K., *Suomen Venäjän kauppa autonomian ajan alkupuoliskolla vv. 1809–65*. H-ki 1963. s. 132–36.

⁶⁹ Åmark, K., (1915), s. 380–83 samt Commerce collegii underdåniga berättelse för år 1858. *Bidrag till Sveriges officiella statistik. F. Utrikeshandel och sjöfart*. Stockholm 1859. s. 5f.

⁷⁰ Soininen, A., (1974), s. 252, 410f; *Suomen taloushistoria II*, (1982) s. 27 och 40; Simonen, S., (1949), s. 17, 45, 94f och 193.

⁷¹ Vihola, T., *Leipäviljasta lypsykarjaan. Maatalouden tuotantosunnan muutos Suomessa 1870-luvulta ensimmäisen maailmansodan vuosiin*. Historiallisia tutkimuksia 159. Helsinki 1991.

Kronofogdens årsberättelser rörande Korsholms södra fögderi har, trots vissa brister, dock kunnat ge värdefulla uppgifter som berör jordbrukets utveckling i ett längre perspektiv och från en tidsperiod före den omtalade strukturomvandlingen omkring sekelskiftet.

Här studeras närmast utsädet och skörden av spannmål och potatis vid slutet av 1800-talet. Likaledes studeras kreatursinnehavet under samma period. Därefter skall utvecklingen av spannmåls- och potatisodlingen studeras i ett längre perspektiv från och med 1750 till 1890.

8.7.1. Källor

Guvernörernas, länsmännens och kronofogdarnas årsberättelser har varit de främsta källorna för uppgifter om utsädet och skörden fram till 1870-talet. Under 1870-talet och i synnerhet från och med 1881 anses insamlingen av statistiskt material ha blivit bättre organiserad i landet. Kommunalförsamlingarna hade fått ansvaret för insamlingen av uppgifterna till länsförvaltningen. I detta material, den så kallade kommunalstatistiken, kan man finna uppgifter för enskilda byar och hemmansbruk rörande det årliga utsädet, korntalet, skörden och boskapsinnehavet.

Nya finansinstitut (hypoteksföreningar och -banker) hade vuxit fram i Finland under andra hälften av 1800-talet. För sin låneverksamhet krävde "hypoteken" mer exakta kunskaper om driftsenheternas tillgångar, som på landsbygden bestod av fast egendom.⁷² Hur låneinstitutens mer exakta värderingsnormer påverkat statistikinsamlandet och uppgifternas pålitlighet i allmänhet är svårt att avgöra. Vid den här tiden hade grundskatternas betydelse för statens finanser minskat avsevärt.⁷³ Böndernas oro för den ökade skattebördan bör således ha avtagit, och det är troligt att de nu lämnat mer korrekta uppgifter.

Sammanställningen av kommunalstatistiken underlättades av de standardiserade formulären. På det färdigtryckta formuläret skulle antecknas hemmansbrukens innehav av olika slags grödor, skördetal och kreatur liksom antalet torprökar och övriga rökar som fanns på hemmansdelens mark. Det existerar således ingen särredovisning av vare sig hemmansbrukens eller torpens innehav eftersom de senares "...tillydande egor äfvensom beloppet af deras utsäde och skörd böra inbegripas i de för hemmansröken angifna talen". Vid förekomsten av

⁷² Peltonen, M., *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa.* [Historiallisia Tutkimuksia, 164]Helsinki 1992. s. 43–45.

⁷³ Soininen, A., (1974), s. 379f.

en så kallad "kall hemmansrök", inlagd under en annan, har emellertid både "sådd och skörd" blivit omförda på en angiven huvudrök.⁷⁴

Dessa uppgifter samlades av kommunalnämnden, upplästes och godkändes vid kommunalstämman samt undertecknades av ordföranden innan de skickades till länsförvaltningen dvs. kronofogden eller magistraten för vidare bearbetning. Motsvarande formulär angående "Jordbruk och Boskapsskötseln", skulle innehålla på likartat sätt utformad sammanställning för de enskilda hemmansdelarna över antalet vinterfödda kreatur. I detta material kan man således inte särskilja uppgifterna om utsäde, boskap mm. som tillhörde torpet från motsvarande uppgifter gällande enbart för hemmansbruket.

8.7.2. Det årliga utsädet

Den egentliga åkerarealens storlek i Österbotten har varit ett ständigt problem för de som studerat jordbrukets utveckling i området. Problemet grundar sig på att kyttlandsarealen ömsom anses ha exkluderats ömsom inkluderats i den egentliga åkerarealen på grund av olika slags beräkningsförfaranden inom lantmäteriet och bland länets övriga tjänstemän. A. Soininen anser att begreppet åkermark har genomgått en förvandling sedan 1700-talet. Varken under 1700-talet eller 1800-talets början räknades moss- och kärrodlingarna som åkermark. Dylika moss- och kärrodlingar, inklusive det österbottniska kyttlandsbruket, hade betraktats som ett särskilt ägoslag och räknats närmast såsom ängsmark. I slutet av 1800-talet började man däremot odla hö också på den gamla åkermarken, samtidigt som den gammalmodiga mossodlingskulturen övergavs och ersattes med uppröjnings- och odlingsmetoder som mer påminner om teknologin inom det egentliga åkerbruket enligt Soininen.⁷⁵ R. Ranta anser att den offentliga statistiken på 1880-talet fortfarande var osäker om kyttlandens ställning i det här avseendet. Men i den finskspråkiga delen av Södra Österbotten, dit även Laihela, Lillkyrö och Storkyrö tillhörde, tycks kommunalförsamlingarnas representanter ha räknat kyttlanden såsom åkermark enligt Ranta.⁷⁶

Frågan om den egentliga åkerarealens storlek blir dock mindre problematisk om man håller sig till det årliga utsädet som kommunal-

⁷⁴ VLA. Vasa länskansliet: Magistraternas och kronofogdernas årsberättelser 1890. Samt Statistikcentralen: Guvernörens öfver Wasa län underdåniga berättelse om länets tillstånd, åren 1889, 1890 och 1891.

⁷⁵ Soininen, A., (1974), s. 127-128.

⁷⁶ Ranta, R., (1988), s. 486.

församlingarna redovisat. Den besådda arealens storlek kan beräknas indirekt genom att det årliga utsädet i tunnor och såningstätheten är kända. Intresset riktas här först och främst gentemot det årliga utsädet och de olika grödornas andel utav det totala utsädet.

För valet av nedslagsperiod finns flera möjligheter. R. Ranta som har studerat den finskspråkiga delen av Södra Österbotten har placerat sin studie år 1881 samt nyttjat uppgifterna som kommunalförsamlingarna sammanställt. För min del placerar jag undersökningsperioden åren 1889–1891, bland annat med hänsyn tagen till de karteringar av olika ägoslag som genomfördes i Laihela och Jurva socknar vid denna tidpunkt med anledningen av storskiftesregleringen.

De statistiska uppgifterna om Laihela och Jurva socknar summeras i det följande för kontinuitetens skull. Dessa socknar utgjorde tidigare en enda enhet. Jurva var en by i Laihela som blev självständig år 1856. På samma sätt har jag summerat ihop den gamla Storkyrö "storsocken", som i sin tur innehållit de byar som Ylistaro socken kom att bildas av.

De förändrade förhållandena inom åkerbruket karakteriseras av havreodlingens starkt ökande betydelse (tabell 8.7.1). Havreutsädet utgör nu i medeltal ca 40 % av det totala utsädet i Laihela, 45 % i Lillkyrö och 47 % i Storkyrö. Havreutsädets andel hade legat vid ca 5–10 % i dessa socknar under 1825–27. Även en kraftig ökning av potatisutsädet har bidragit till att andelen råg och korn, dvs. "brödsäd", har minskat betydligt. Den största minskningen har gällt höstsäden (råg) i dessa socknar.

Enligt Ranta utgjorde rågskörden upptill 40 % utav den totala stråsädesskörden i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar år 1881.⁷⁷ Ett tiotal år senare utgjorde rågskördens andel ca 30 %. Höstsädens relativa andel hade alltså ytterligare minskat under 1881–1890.

⁷⁷ Rågskördens och rågutsädets andel enligt figur 9 och 10. Ranta, R., (1988), s. 492.

Tabell 8.7.1. Utsäde av potatis och stråsäd i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar i medeltal under åren 1889 – 1891. Tunnor stråsäde och potatis, absoluta och relativa tal.

	råg- utsäde tr	korn- utsäde tr	havre- utsäde tr	summa stråsäde tr	potatis utsäde tr
Laihela	1 834	1 171	3 378	6 383	1 648
Jurva	489	314	563	1 366	679
Summa	2 323	1 485	3 941	7 749	2 327
Lillkyrö	1 274	758	3 003	5 035	1 606
Storkyrö	1 805	851	4 424	7 080	1 773
Ylistaro	2 271	1 057	4 736	8 064	2 488
Summa	4 077	1 908	9 160	15 145	4 261
	%	%	%	%	%
Laihela	22,8	14,6	42,1	79,5	20,5
Jurva	23,9	15,4	27,1	66,8	33,2
Summa	23,1	14,7	39,1	76,9	23,1
Lillkyrö	19,2	11,4	45,2	75,8	24,2
Storkyrö	20,4	9,6	50,0	80,0	20,0
Ylistaro	21,5	10,0	44,9	76,4	23,6
Summa	21,0	9,8	47,2	78,0	22,0

Källor: Statistikcentralen (Finland): Guvernörens öfver Wasa län underdåniga berättelse om länets tillstånd, åren 1889, 1890 och 1891.

Den oreducerade potatisskördens volym utgör ca 23–28 % av den sammanlagda skörden av stråsäd och potatis. Potatisskörden reducerad till kilokalorier utgör enbart 10–13 % av den sammanlagda skördens energiinnehåll beroende på grödornas olika kvalitet såsom näringsämne. De absoluta skördetalen och till kilokalorier (Kcal) förvandlade skördetalen ges i tabellbilagan B8.7.

Rågutsädets nedgång i Södra Österbotten kan delvis förklaras av den ökande införseln av råg och rågmjöl. Havreodlingens ökning kan däremot förklaras dels, av den tilltagande boskaps- och mjölkhushållningens behov av foder, och dels, av den växande exporten av havre.

I Sverige hade havreexporten nått sin höjdpunkt under 1870-talet, medan ökningen av den inhemska havrekonsumtionen däremot har ansetts känneteckna perioden 1880–1915.⁷⁸

⁷⁸ Kuuse, J., 'Havrens inrikes avsättning 1880–1915'. s. 69. I *Ekonomisk-historiska studier tillägnade Artur Attman*. Göteborg 1977.

Exporten av havre från Finland visar följande medeltal per år under tioårsperioderna, (1861–70) 4 640 ton, (1871–80) 13 250 ton, (1881–90) 26 250 ton, (1891–1900) 25 560 ton och (1901–10) 8 390 ton.⁷⁹ Havreexporten ökar kraftigt under 1870- och 1880-talen, den kulminerar under andra hälften av 1880- talet då den i medeltal stiger till 33 720 ton per år. Den finländska havreexporten avmattas således ett decennium senare än den svenska, något som ej tidigare kommenterats i litteraturen. Den finländska havren avyttras mestadels till västliga mellaneuropeiska länder bland annat Tyskland och England, medan införseln av råg, rågmjöl och malt till det finländska storfurstendömet sker mestadels från Ryssland.

Införseln av råg, rågmjöl och malt till Finland visar följande medeltal per år under tioårsperioderna, (1861–70) 54 590 ton, (1871–80) 57 830 ton, (1881–90) 59 290 ton, (1891–1900) 147 360 ton och (1900–10) 233 970 ton.⁸⁰ Den väldiga ökningen under de två sista decennierna består till största delen av import av rågmjöl och malt. Import av omalen råg hade ökat redan under 1880-talet.

I Södra Österbotten tycks havre ha haft en strörre betydelse för Lillkyrö och Storkyrö socknar i jämförelse med Laihela och Jurva. Det är svårare att avgöra i vilken omfattning den ökade havreodlingen kan ha varit ett resultat av den ökande havreexporten eller den lokala användningen som foder. Havre, såsom boskapsfoder, kan till en viss del ersätta en mindre tillgång av hö. Men behövde syd-österbottningarna havren såsom boskapsfoder, eller hade de tillräckligt med hö? Frågan kan bättre besvaras om man känner till omfattningen av höfoderresurserna.

8.7.3. Odlat hö och den totala höskörden i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar under 1889 – 1891

Från och med 1889 redovisar statistiken enbart den odlade hömängdens storlek, medan höskörden från ängsmarkerna lämnas helt utan uppgift. Detta är en allvarlig brist i jordbruksstatistiken, eftersom ängarna fortfarande bör ha utgjort ett viktigt produktionsområde för höets del.

Storleken av ängsmarken har dock tidigare varit en så intressant uppgift för de styrande att den också ingått i den årligen löpande

⁷⁹ *Suomen taloushistoria* 3. Helsinki 1983, tabell 5.8, s. 188f.

⁸⁰ *Suomen taloushistoria* 3. (1983) tabell 5.9, s. 192f. Importen av omalen råg var en mycket mindre del av den totala mängden av råg, rågmjöl och malt. Importen av omalen råg till Finland visar följande medeltal per år under tioårsperioderna, (1861–70) 10 540 ton, (1871–80) 4 220 ton, (1881–90) 14 700 ton, (1891–1900) 39 410 ton och (1900–10) 64 050 ton.

statistiken. Senast registrerades ängsmarkens omfattning år 1888 i Södra Österbotten. Då hade den blivit antecknad i direkt anslutning till de övriga uppgifter om utsäde, skörd och korntal, som lämnades av kommunalförsamlingarna. Men plötsligt försvinner den aktuella kolumnen ur statistiken. I litteraturen har jag inte kunnat finna någon förklaring till denna förändring. Med all sannolikhet sammanhänger den med det redan omtalade problemet om kyttlandens och den egentliga åkermarkens förhållande till varandra i den offentliga statistiken. Den mer moderna jordbrukstekniken hade införlivat den gamla åkermarken i produktionen av hö. Skulle höet från kyttlanden också betraktas såsom "odlat hö" enligt den nya statistiken eller skulle beteckningen "odlat hö" reserveras åt det mer moderna sättet att odla hö? Med all sannolikhet var de styrandes intresse riktat mot utbredningen av moderna höodlingar. Därmed kunde avkastningen från ängsmarken lämnas därhän som en mindre intressant företeelse. Å andra sidan tycks lantmätarna ha räknat all höavkastande jord till ängsmarken i samband med storskiftesregleringen i Laihela (inkl. Jurva) socken (1890–96) då ägoarealerna uppmättes och graderades efter beskaffenhet.⁸¹

Det är dock möjligt att genom en indirekt metod uppskatta höskördens storlek från ängsmarkerna. Jag antar i det följande att den registrerade ängsarealen år 1888 är den samma i varje år under perioden 1889–1891 och att ängsmarken har en genomsnittlig avkastning som motsvarar två parmar (ca 818 kg) per tunnland. I tabell 8.7.2. betraktas avkastningen från ängsmarken såsom en årlig konstant som sedan kan summeras ihop med den årliga, av statistiken redovisade, odlade hömängden. Därefter beräknas medelskörden för perioden 1889–1891.

Höavkastningen enligt statistiken "odlat hö" kan knappast ha räckt till att utfodra det antal kreatur som registrerats under samma period.⁸²

⁸¹ Den totala ängsarealen steg till 23 038 tl, medan den totala åkerarealen steg till 8 516 tl. Dessutom inberäknades inte Jokiois byns ägor eftersom den inte deltog i storskiftesregleringen. Sarvi, O., *Storskiftesregleringen i Laihela och Jurva*. H-fors 1926. s. 4–10.

⁸² Även om man utgår från det höbehov som nedtecknades i Wörå socken år 1825 (ca 1025 kg per en ko), så skulle den redovisade odlade hömängden inte varit tillräckligt i alla socknar. Den registrerade odlade hömängden skulle endast i Lillkyrö varit tillräcklig för utfodringen av djurbesättningen. Antalet nötkreatursenheter uppgick där till 3640 Ne, den genomsnittliga odlade hömängden skulle ha räckt till 4240 Ne ifall 2,5 parmar kan anses vara tillräckligt. Den odlade hömängden skulle, enligt samma metod, ha räckt till 2 610 Ne i Laihela, 876 Ne i Jurva, 4 120 Ne i Storkyrö och 4 490 Ne i Ylistaro. Dessa tal avviker mycket från de aktuella tal för vinterfödda kreatur enligt tabell 8.8.1.

Tabell 8.7.2. Den beräknade totala höavkastningen i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar i medeltal under åren 1889-1891. Parm hö.

	a 1888: tl ängs- mark *2 parm	b 1889 odlat hö parm	c 1890 odlat hö parm	d 1891 odlat hö parm	e = ((a+b)+(a+c)+(a+d))/3 1889-91 höskörden parm
Laihela	18 408	4 110	9 476	5 987	24 933
Jurva	7 034	2 797	1 469	2 307	9 224
Summa	25 442	6 907	10 945	8 294	34 157
Lillkyrö	2 228	10 089	13 158	8 560	12 830
Storkyrö	2 534	9 344	10 883	10 674	12 834
Ylistaro	13 292	12 581	13 098	8 018	24 525
Summa	15 826	21 926	23 981	18 692	37 359

Källor: Statistikcentralen (Finland): Guvernörens öfver Wasa län underdåniga berättelse om länets tillstånd, åren 1888 – 1891.

Och den mer moderna boskapsskötselns krav på höfoder bör anses ha varit större än 2,5 parmar (1025 kg) hö per en nötkreatursenhet under stallfodringstiden vid den här tidpunkten. Skulle man däremot räkna 1400 kg hö per en nötkreatursenhet, så skulle den enligt tabell 8.6.2. kalkylerade hömängden kunnat utfodra 9 978 nötkreatursenheter i Laihela och Jurva, 3 748 nötkreatursenheter i Lillkyrö och 10 914 nötkreatursenheter i Storkyrö och Ylistaro.⁸³

Boskapsinnehavet behandlas närmare i ett följande avsnitt 8.8. Det aktuella kreatursinnehavet i Laihela, Jurva och Lillkyrö socknar bör rimligen kunnat utfodrats med hö och halm som basfoder. I dessa socknar skulle havreskörden följaktligen kunnat säljas till utomstående. Vad beträffar Storkyrö och Ylistaro socknar sammantaget så överstiger det aktuella kreatursinnehavet med 20 % det kalkylerade antalet nötkreatursenheter som skulle utfodrats med hö som basfoder. Därmed kan det vara möjligt att i Storkyrö en viss del av havreskörden användes inom socknen såsom boskapsfoder.

Den odlade hömängden har stor betydelse för hela höskörden i Lillkyrö och Storkyrö socknar. I de övriga socknarna däremot, i Laihela,

⁸³ I Mustiala lantbruks- och mejeriinstitutet fick en ko 17 marker (7,2 kg) hö i medeltal under stallfodringstiden utöver en viss mängd kraftfoder och rotfrukter år 1885. Djurbesättningen i institutets ladugård bör anses skilja en hel del från vanliga bondehemmans vad beträffar djurbesättningens kvalitéer och dess krav på foder. Mustiala lantbruks- och mejeriinstitutet hade ett flertal kor av utländsk ras, dessa skilde sig från den endemiska österbottniska kon. *Landtbruks Årsbok för Finland*. Helsingfors 1887. Nr 3(1885), s. 5.

Jurva och Ylistaro, härstammar den sammanlagda höskörden i mycket högre grad från ängsmarkerna.

8.8. Boskapsinnehavet 1890

Den så kallade kommunalstatistiken redovisar antalet vinterfödda djur. Där har man antecknat antalet hästar, föl, oxar, tjurar, kor, ungboskap, får, svin, getter och höns. Dessa tal har jag sedan omvandlat till nötkreatursenheter (Ne) enligt den redan tidigare omtalade metoden.⁸⁴

I medeltal hade de gamla storsocknarna Laihela (inkl. Jurva) sammanlagt 9 472 Ne, Lillkyrö 3 640 Ne samt Storkyrö (inkl. Ylistaro) sammanlagt 13 182 Ne. I tabell 8.8.1. visas boskapsinnehavet både i absoluta och relativa termer.

Antalet nötkreatursenheter per hemmansbruk uppgår till 17,5 i Laihela (inkl. Jurva), till 14,4 Ne i Lillkyrö samt till 17,6 Ne i Storkyrö (inkl. Ylistaro). Har boskapsinnehavet då ökat i Södra Österbotten under perioden 1825–1890?

I absoluta tal har boskapsstocken väl ökat kvantitativt, men i genomsnitt per hemmansbruk räknat minskat. Däremot har hästarnas kvantitativa andel ökat både per bruk och totalt räknat sedan 1825.

⁸⁴ Förvandlingen till nötkreatursenheter (Ne) gör jag här, liksom tidigare i detta arbete, enligt den moderna omvandlingsmetoden. Den finska motsvarigheten (som på finska kallas för 'nautayksikkö' [nötenhet]) tycks bestå av den s.k. kreatursenheten (Ke) och är en direkt härledning av det gamla svenska beräknings sättet som nyttjades även på 1600-talet för att värdesätta olika djur ur skattesynpunkt. Den offentliga statistiken i Finland hade anammat valda delar av det här äldre sättet att ange "reducerade nötenheter" enligt metoden: "Vid beräkningen gäller såsom enhet ett fullvuxet nötkreatur, hvilket är antaget i värde motsvara 1/2 af en häst = 2 föl = 2 kalvvar och kvigor = 8 får = 3 svin." Statistiskt Årsbok för Finland. Helsingfors 1903. Ny serie 1(1903), s. 98. Om skillnaden mellan nötkreatursenhet (Ne) och kreatursenhet (Ke) se: Lindegren, J., (1980), s. 88f.

Tabell 8.8.1. Boskapsinnehavet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar i medeltal, per mantal och per hemmansbruk 1889 – 1891. Nötkreatursenheter (Ne): absoluta och relativa tal.

Ne	hästar	nöt- boskap	får	svin	summa Ne
Laihela	2 452	6 101	845	74	9 472
Lillkyrö	1 093	2 332	192	23	3 640
Storkyrö	3 368	8 836	823	155	13 182
Ne: relativa tal %	hästar	nöt- boskap	får	svin	summa
Laihela	25,9	64,4	8,9	0,8	100,0
Lillkyrö	30,0	64,1	5,3	0,6	100,0
Storkyrö	25,6	67,0	6,2	1,2	100,0
Ne per 0,25 mtl	hästar	nöt- boskap	får	svin	Ne
Laihela	22,6	56,1	7,5	0,7	87,0
Lillkyrö	13,6	28,9	2,4	0,3	45,1
Storkyrö	21,4	55,9	5,2	1,0	83,6
Ne per hem- mansbruk	hästar	nöt- boskap	får	svin	Ne
Laihela	4,5	11,3	1,6	0,1	17,5
Lillkyrö	3,4	7,3	0,6	0,1	11,4
Storkyrö	4,5	11,8	1,1	0,2	17,6

Källor: Statistikcentralen (Finland): Guvernörens öfver Wasa län underdåniga berättelse om länets tillstånd, åren 1889, 1890 och 1891.

Den absoluta kvantitativa ökningen av boskapsinnehavet är emellertid lägre än motsvarande ökningen av spannmålsutsädet i de tre socknarna under perioden 1825–1890. Men boskapens kvalitet bör dock blivit förändrad. Den ökande boskaps- och mjölkhushållningens krav på bättre basfoder har säkerligen ökat kreaturens produktionsförmåga. I denna utveckling kom de nya odlingsmetoderna, tillämpade på den gamla åkermarken och kyttlanden, att bidra till en växande foderproduktion för boskapens behov.

8.9. Jordbruksutveckling under 1800-talet, sammanfattande synpunkter

Betraktar man förekomsten av olika grödor i Södra Österbotten under 1820- och 1830-talen, så är råg och korn de mest betydande (upp till 90%). Råg odlades särskilt i inlandssocknarna medan kornet var den dominerande grödan i kustsocknarna. Havre förekom i Södra Österbotten endast i mycket liten omfattning vid den här tiden. I jämförelse med havre hade dock potatisen här blivit viktigare.

Enligt tidigare forskning har källmaterialet behäftats med under-skattningar. Detta intryck kvarstår i största allmänhet och speciellt vad gäller utsädet och boskapsinnehavet i Korsholms mellersta fögderi. Trots dessa brister på källmaterialet kan man konkludera att i Södra Österbotten, socknarna i Korsholm södra och mellersta fögderier, har spannmål producerats långt utöver eget bruk. Samtida iakttagare hade observerat att Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar var bland de främsta som producerade och avyttrade spannmål i Södra Österbotten. Dessa kvalitativa uppgifter och iakttagelser har nu blivit bekräftade genom kvantitativa utsädesuppgifter och skördetal samt av siffror rörande den areella produktiviteten.

De förändrade förhållandena inom åkerbruket, under tiden 1825–1890, karakteriseras av havreodlingens ökande betydelse i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar. Havreutsädet, vars andel år 1825 hade legat vid ca 5–10%, uppgick år 1890 till ca 45%. Även en kraftig ökning av potatisutsädet har bidragit till att andelen råg och korn, alltså "brödsäd", minskat betydligt.

Den största minskningen har gällt höstsäden (råg). Rågets nedgång i Södra Österbotten kan delvis förklaras av den ökande införseln av råg och rågmjöl från Ryssland. Havreodlingens ökning kan däremot förklaras dels, av den tilltagande boskaps- och mjölkhushållningens behov av foder, och dels, av den växande exporten av havre.

Den absoluta kvantitativa ökningen av boskapsinnehavet är emellertid lägre än motsvarande ökningen av spannmålsutsädet i de tre socknarna under perioden 1825–1890. Det ständigt minskande antalet nötkreatursenheter per utsädestunna vittnar mer om åkerbrukets starkare ställning i Södra Österbotten. Vad åter beträffar den expanderande havreodlingen i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar under 1800-talet, så tycks denna ha kommit till för att avyttras och exporteras. Detta tycks även gälla vid 1890.

Boskapens kvalitet har rimligen blivit bättre. Och den ökande boskaps- och mjölkhushållningens krav på bättre foder har säkerligen

ökat kreaturens produktionsförmåga. I denna utveckling kom de nya odlingsmetoderna, tillämpade på den gamla åkermarken och kyttlandet, att bidra till en växande foderproduktion för boskapens behov. Den odlade hömängden har stor betydelse i Lillkyrö och Storkyrö socknar. I de övriga socknarna däremot, i Laihela, Jurva och Ylistaro, kom den sammanlagda höskörden i mycket högre grad från ängsmarkerna.

Utvecklingen av såväl stråsädesskörden som potatisskörden visar höga relativa tillväxttal från 1825 till 1890 (tabell 8.9.2). Huruvida tiden 1825–90 kan karakteriseras som en enhetlig kontinuerlig tillväxtperiod kan diskuteras. Ty statistiken för Korsholms södra fögderi för perioden fram till 1855/59 visar en utsädestillväxt 2,56% (exkl. potatis) eller 3,06% (inkl. potatis) årligen under tiden 1825–57.⁸⁵ Om man antar att utsädet hade haft samma tillväxttakt även i Laihela sedan 1825 uppnås 1890 års nivå nästan redan 1857, den årliga tillväxten därefter under perioden 1857–90 skulle utgöra endast ca 0,4% årligen. Vad gäller Lillkyrö och Storkyrö blir förhållandet mindre extremt, men också där skulle tillväxten bli avsevärt svagare under perioden 1857–90 än vad den hade varit 1825–57 (tabell 8.9.1).

Tabell 8.9.1. *Estimerad utsäde för stråsäde mellan perioderna 1825–1857 och 1857–1890.*

	1825 råg, korn och havre (uts. tr)	estim. 1857 råg, korn och havre (uts. tr)	1825-1857 årlig tillv. %	1890 råg, korn och havre (uts. tr)	1857-1890 årlig tillv. %
Laihela	3 030	6 804	2,56	7 749	0,4
Lillkyrö	1 653	3 712	2,56	5 035	0,9
Storkyrö	4 743	10 658	2,56	15 144	1,0

Källor: utsäde 1825 och 1890 i tabellbilagan B9.1.

Siffrorna visar således att spannmålsexpansionen skulle stagnera omkring 1860, i synnerhet är detta fallet i de redan starkt uppodlade socknarna i Södra Österbotten.

⁸⁵ Tabellerna 8.3.1, 8.3.3 och 8.6.1.

Tabell 8.9.2. De årliga tillväxttakterna av utsäde, stråsåde-, potatis- och höskörden jämte befolkning och nötkreatursenheter i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö under två perioder, 1750 – 1825 och 1825 – 1890. (%)

	1750 – 1825	1825 – 1890
<i>Laihela</i>		
årligt utsäde - tl stråsåde	2,01	1,29
årligt utsäde - tr stråsåde	1,72	1,46
stråsådesskörden (tr)	2,18	1,38
potatisskörden (tr)		2,68
höskörden	1,42	0,99
(närdä) nötkreatursenheter	0,71	0,29
folkmängden	1,49	1,18
<i>Lillkyrö</i>		
årligt utsäde - tl stråsåde	1,16	1,52
årligt utsäde - tr stråsåde	1,06	1,73
stråsådesskörden (tr)	1,34	1,61
potatisskörden (tr)		3,97
höskörden	1,20	0,64
(närdä) nötkreatursenheter	0,65	-0,30
folkmängden	1,12	0,68
<i>Storkyrö</i>		
årligt utsäde - tl stråsåde	2,12	1,54
årligt utsäde - tr stråsåde	1,73	1,80
stråsådesskörden (tr)	2,15	1,72
potatisskörden (tr)		3,24
höskörden	1,32	0,66
(närdä) nötkreatursenheter	1,10	0,19
folkmängden	1,56	1,15

Källor: Tabellbilaga B9.1.

Anm.: Tillväxttakten av nötkreatursenheter avser: (NNe–NNe) närdä nötenheter under perioden 1750–1825 samt (NNe–Ne) närdä nötenheter i jämförelse med nötkreatursenheter under perioden 1825–1890

Kapitel IX

Agrarsektorns utveckling i Södra Österbotten 1750 – 1890. Åkerbruket och boskapsskötseln

Jag avser här att sammanfatta kapitlen VII och VIII. Inledningsvis framställde jag Österbotten som ett expansivt gränsområde (*frontier*), tidigt bebyggt längs den långa kusten liksom utmed älvar och åar, men annars en obygd. Den mänskliga bebyggelsen har rört sig från kusten in i landet i olika faser. Med jakt och fiske samt genom boskapsskötsel och svedjebruk erövrades ödemarkerna. Med ökad tjärproduktion intensifierades skogsutnyttjandet. Tjärhandeln befäste österbottningarnas förbindelser med den "stora världen". Men det var genom spannmålsodling och boskapsskötsel som permanenta och sammanhängande mänskliga bygder danades. Hur, och i vilken takt detta skett i Södra Österbotten, särskilt i de tre inlandssocknarna Laihela, Lillkyrö och Storkyrö, skall här i korthet resumeras. Först sammanfattas vilka källor vi har till vårt förfogande rörande områdets kamerala natur, därefter diskuteras jordbruksutvecklingen med avseende på produktionens inriktning, relativprisutveckling och handelsförhållanden.

9.1. Områdets jordbruksstatistiska källor

I den litteratur som tidigare beskrivit den österbottniska odlingens tillstånd på 1750-talet, har man dels begagnat tiondelängderna, dels nyttjat de uppgifter som landshövdingen redovisat i sina riksdagsrelationer (kap. 7.3). Båda dessa källor karakteriseras uppenbarligen av underskattningar. Detsamma gäller källmaterialet rörande utvecklingen under 1800-talet.

Men trots vissa brister (inte minst på handelsstatistikens område) avspeglas de förändrade förhållandena i Österbotten i källmaterialet. Tillkomsten av nya impulser (förändringar i varu- och arbetskraftsefterfrågan och finansiella intressen) samt institutionella förändringar kan alltså iakttagas i källorna.

Kännetecknande för jordbruket i Södra Österbotten ända från medeltiden har varit boskapsskötseln. Dess alster, liksom fisk och skogsprodukter, ved och tjära, skeppades främst till Stockholm. Till följd av den växande tjärframställningen och tjärhandeln – som hade sin glansperiod här under 1600-talet – stärktes det statsfinansiella intresset för området. Medelst nya skattläggningar och talrika skatter, nya städer samt genom förläningsväsendets införande skulle områdets resurser, såväl jord som arbetskraft, effektivare exploateras.

De lokala intressena – främst bönder med bistånd av prästerna – ville å andra sidan motverka den växande exploateringen och de ökade bördorna. Att detta delvis lyckades, visar sig i den framgångsrika strävan till lokal kontroll av kronotondet samt det undanhållande av jord- och personmantal som kunnat observeras i Österbotten.¹ Den lokala intressegemenskapen har utan tvekan varit framgångsrik i sitt uppsåt att behålla resurserna hos sig, vilket lett till att kronan (och dess löntagare) gått miste inkomster, som annars skulle influtit.

Beräkningar rörande jordbrukets utveckling har av nödvändighet grundat sig på kamerala källor. Detta källmaterial har vid sin tillkomst kunnat påverkas på olika sätt, och är således behäftat med en del ofullständigheter.² De professionella lantmätarnas inträde, vid regelrätta mätningar och karteringar, särskilt i samband med storskiftet, medförde en radikal förändring i detta avseende. Vid skattläggningar

¹ Roterings- och indelningsverkets undersökningar på Österbotten kan också karakteriseras som bristfälliga i det här avseendet.

² I det kamerala materialets natur ingår, att ägornas avkastning först skulle värderas för att sedan kunna delas upp mellan räntetagarna och räntegivarna. Jag har i det föregående visat (kapitel VII), att mätningen av denna produkt inte bara har varit en fråga om att mäta fysiska kvantiteter, utan en angelägenhet som påverkades av ekonomiska och sociala faktorer.

hade ju bönderna velat göra anspråk på så lite och så dålig jord som möjligt.³ De skattedragande bönderna hade här alltså haft gemensamma intressen av att framhäva sin "fattigdom". Men vid storskiftet, alltså i samband med jordens individualisering, nödgades de hävda så stort och gott jordinnehav som möjligt, för att ha byta med.

Vad gäller insamlandet av jordbruksstatistiska uppgifter från statsmaktens sida, kan den följande utvecklingen, speciellt under första hälften av 1800-talet, karakteriseras som en återgång till förhållandena före storskiftet. Uppgifterna är alltså åter behäftade med underskattningar.⁴ Insamling av statistik omorganiserar först i slutet av 1800-talet. Vid det laget hade grundskatternas betydelse för statens finanser minskat avsevärt.⁵ Böndernas oro för den ökade skattebördan bör således ha avtagit. Det är alltså troligt att de nu lämnat mer korrekta uppgifter. Utvecklingen inom den finansiella sektorn hade under tiden lett till att nya finansinstitut (hypoteksföreningar och -banker) vuxit fram. För sin låneverksamhet krävde "hypoteken" mer exakta kunskaper om driftsenheternas tillgångar, som på landsbygden bestod av fast (jord)egendom.⁶

9.2. Tillväxten i jordbruket på lång sikt – åkerbruk och boskapsskötseln i Södra Österbotten

Det egentliga jordbruket – åkerbruk och boskapsskötsel – har behandlats här. Beträffande skogsbruket fanns det efter tjärhandelsperioden färre utvecklingsmöjligheter här än i övriga Finland, där sågverks- och sedermera pappersindustrin kunde sätta fart på den ekonomiska utvecklingen. I tabell 9.1 redogörs för den långsiktiga agrara utvecklingen från 1750 till 1890. Produktionen av vegetabilier (brödsäd, havre och potatis) har ökat mer än folkmängden och antalet kreatur i alla de tre undersökta socknarna: Laihela, Lillkyrö och Storkyrö. Men de genomsnittliga tillväxttakterna för vegetabilier liksom för folkmängd och antalet kreatur är olika. Den absoluta ökningen av vegetabilier i Laihela socken uppgick i genomsnitt till 1,85% per år, samtidigt som folkökningen var 1,38% per år. Ökningen av vegetabilier

³ Enligt lantmätaren C. Stierwald hade jorden inte heller blivit graderad efter dess verkliga avkastning vid skattläggningarna.

⁴ Det insamlade statistiska materialet i Finland på 1820-talet (Zackrevskis samling och Böckerska samlingen) byggde på lokala underrättelser som i sin tur kan anses blivit påverkade av böndernas farhågor rörande ökade jordskatter.

⁵ Soininen, A., (1974), s. 379f.

⁶ Peltonen, M., (1992), s. 43–45.

Tabell 9.1 Den långsiktiga tillväxten i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar, 1750–1890. Årlig procentuell tillväxt.

	ökning av folkmängden	tillväxten av brukningsdelar och torp	tillväxten av vegetabilier (ren säd)	ökning av antalet kreatur
Laihela	1,38	1,22	1,85	0,52
Lillkyrö	0,91	0,84	1,33	0,21
Storkyrö	1,45	1,22	1,94	0,86

Källor: Som i tabellerna 2.6.1 och 2.6.2 och tabellbilaga B9.1.

per capita uppgick således till 0,47% per år, alltså en ansenlig reell tillväxt per capita. Motsvarande genomsnittlig ökning av vegetabilier per capita uppgick i Lillkyrö och Storkyrö till 0,42% respektive 0,49%. Den långsiktiga tillväxten av vegetabilier per capita låg sålunda på samma (ungefärliga) nivå i undersökningsområdet.

I förhållande till genomsnittliga ökningen av brukningsenheter (hemmansbruk och torp) var tillväxten av vegetabilier snabbast i Storkyrö (0,72%) framför Laihela (0,69%) och Lillkyrö (0,49%).

Åkerbrukets växande dominans visas av att produktionen av vegetabilier ökat mycket snabbare än antalet kreatur under perioden i fråga.

Varken den ekonomiska eller den demografiska tillväxten var rätlinjig från 1750 till 1890. Som framgått av föregående avsnitt, är det statistiska materialet rörande den mellanliggande perioden behäftat med underskattningar. Skeendet under delperioderna, 1750–1825, 1825–1855 och 1855–1890, kan studeras i tabell 9.2. Även om det finns vissa brister i det statistiska grundmaterialet, kan det ändå vara värdefullt att "testa" detta underlag mot andra uppgifter som vi redan känner till om periodens agrara och demografiska utveckling.

Produktionen av vegetabilier var speciellt kraftig under perioderna 1750–1825 och 1825–1855 i Laihela socken. Den genomsnittliga ökningen av vegetabilier per capita uppgick här till 0,71% respektive 0,88% per år. Motsvarande tillväxttal för Lillkyrö uppgick till 0,17% respektive 0,70%, samt i Storkyrö till 0,43% respektive 0,55%. I förhållande till den mycket långsiktiga utvecklingen (1750–1890) är de periodiska skillnaderna ganska stora. Den genomsnittliga ökningen av vegetabilier per capita 1825–1855 är likväl en gemensam företeelse för hela undersökningsområdet. På så sett uppvisar den agrara tillväxten, i synnerhet rörande vegetabilier, mycket höga tillväxttal från 1750 till 1855.

Tabell 9.2 *Tillväxtens olika tidevarv i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar. Årlig procentuell tillväxt.*

	1750-1825	1825-1855	1855-1890
	Laihela		
folkmängden	1,45	1,21	1,40
bruksdelar	1,55	1,14	0,65
vegetabilier	2,16	2,09	1,12
	Lillkyrö		
folkmängden	1,14	0,93	0,39
bruksdelar	1,18	1,08	-0,10
vegetabilier	1,31	1,63	0,44
	Storkyrö		
folkmängden	1,69	1,53	0,85
bruksdelar	1,86	1,37	-0,26
vegetabilier	2,12	2,08	1,47

Källor: Tabellerna 8.5.1, 8.6.1, 8.9.1 och tabellbilagan B9.1.

Vad gäller utvecklingen under den andra hälften av 1800-talet blir skillnaderna större. Tillväxttakten i produktionen av vegetabilier sjunker dels i förhållande till tidigare perioder, dels i förhållande till folkökningen. Olikheterna mellan Laihela och Storkyrö socknar blir slående. Betraktas produktionen av vegetabilier, 1855-1890, uppgår den genomsnittliga tillväxten av vegetabilier per capita i Laihela till -0,28% och i Storkyrö till 0,62% per år.

Att Storkyrö visar så hög tillväxt under denna period kan delvis bero på underskattningarna i det statistiska grundmaterialet (från 1825 och 1855). Å andra sidan har antalet bruksenheter minskat vilket antyder att en koncentration av jordbruk till större driftsenheter ägt rum. Ny och effektivare teknik har således bättre kunnat introduceras som på så sätt kan förklara en verklig produktionsökning.⁷

Beträffande förändringar i folkmängden var utvecklingen även här divergerande. Folkmängden ökade mycket kraftigare i Laihela än i Storkyrö. För att förklara denna olikartade utveckling bör man också här observera utvecklingen av antalet bruksenheter och den relativt snabba folkökningen i Laihela. Storkyrö hade därtill blivit svårt drabbad under krisåren i slutet av 1860-talet, med omfattande överdödlighet och kraftig befolkningsminskning som följd. Laihela hade klarat sig lättare undan. Folkökningen i Laihela har främst ägt rum i dess forna by och kapellförsamling Jurva.⁸ Jurva har också blivit känt av

⁷ Etelä-Pohjanmaan historia V. Vaasa 1988. s. 267-73, 466-85.

⁸ Ranta, R., (1988), s. 899.

sin hemindustriella produktion av träföremål och speciellt vad beträffar möbler.⁹ Folkökningen kan således förklaras genom den tilltagande arbetsfördelningen i området.

Jämförs den agrara tillväxten i Södra Österbotten med motsvarande i Sverige under den första hälften av 1800-talet, har tillväxten i Österbotten visat högre tillväxttal. Enligt G. Utterström ökade produktionen av vegetabilier i Sverige med ca 1,05–1,55% per år från 1815 till 1860.¹⁰ Folkmängden i Sverige ökade under denna tid med 1,00% årligen.¹¹ Tillväxten i produktionen av vegetabilier per capita uppgick således till 0,05–0,55% per år. I Skaraborgs västra slättbygd uppgick motsvarande ökning av vegetabilier per capita till 0,43% per år under tiden 1825–1855.¹²

Under samma period uppgick den genomsnittliga ökningen av vegetabilier per capita till 0,76% per år i de tre socknarna, Laihela, Lillkyrö och Storkyrö sammantaget.¹³

Den snabbt växande befolkningen ledde till att antalet konsumenter tilltog, men samtidigt ökades även tillgången på arbetskraft. Betraktas jordbruksutvecklingen i Södra Österbotten (Laihela, Lillkyrö och Storkyrö) på lång sikt, alltså från mitten av 1700-talet till slutet av 1800-talet, kan man tala om en reell tillväxt per capita. Genom indirekta uppgifter kan man förmoda att tillväxten fram till 1860-talet varit mycket omfattande. Produktionen av spannmål och potatis, alltså vegetabilier, utvidgades så att i genomsnitt per person skulle den enskildas konsumtion väl kunna öka (tabell 9.3). Om man per person för årlig konsumtion räknar ca 3 hektoliter spannmål uppstår det här således ett omfattande överskott som kunde förädlas (mjöl, bröd och brännvin) och sedan säljas eller förtäras.

⁹ Ranta, R., (1988), s. 765.

¹⁰ Utterström, G., (1957), del 1, s. 694f.

¹¹ Historisk statistik för Sverige I. Tab. A 2. Stockholm 1955.

¹² Gadd, C.-J., (1983), s. 132.

¹³ De tre socknarna har i denna beräkning förts samman till en region.

Tabell 9.3. Skörden av brödsäd (råg och korn) samt havre- och potatisskörden under åren 1750, 1825 och 1890. Hektoliter per person.

	1750	1825			1890		
	brödsäd	brödsäd	havre	potatis	brödsäd	havre	potatis
Laihela	4,5	6,4	0,6	0,9	4,4	4,2	2,6
Lillkyrö	4,9	5,3	0,6	0,5	4,8	5,7	2,4
Storkyrö	4,6	6,6	0,5	0,9	4,4	6,0	2,1
		omvandling till "ren säd"			omvandling till "ren säd"		
		brödsäd	havre	potatis	brödsäd	havre	potatis
Laihela	4,5	6,4	0,3	0,3	4,4	2,1	0,9
Lillkyrö	4,9	5,3	0,3	0,2	4,8	2,8	0,8
Storkyrö	4,6	6,6	0,2	0,3	4,4	3,0	0,7

Källa: Tabell 7.1.5; tabellbilagorna: B.8.2, B8.7 och B9.1.

Anm. Vid omvandling till ren säd, har följande vägningstal använts: råg och korn 1,0, havre 0,5, och potatis 0,33. Vägningstalen enligt Gadd, C.-J., (1983), s. 90, 92.

Agrarhistorisk forskning har ju ofta med förkärlek studerat produktionen av spannmål och dess roll för utvecklingen. Animalieproduktionen har då generellt blivit karakteriserad som en osjälvständig änskönt nödvändig binäring till produktionen av vegetabilier.¹⁴ Spannmålshandeln kom att få stor vikt för de expansiva gränsområden i södra Östersjöområdet under 1600- och 1700-talen, och spannmålen hade också fått större kameral betydelse både för kyrkans och kronans finanser. Men det är inte alls självklart att animalieprodukterna därför varit av mindre nytta vare sig för producenter eller konsumenter. Inte heller är det rimligt att antaga att man tidigare hållit boskap endast för gödselns skull. Tvärtom - animalieprodukterna var åtråvärda, och konsumtionen anses ha varit statushöjande också i äldre bondesamhällen. Det var alltså inte likgiltigt i vilken form den dagliga energin, kalorierna, intogs.¹⁵ Ymnig konsumtion av animalieprodukter var utmärkande för Laihela socken enligt samtida vittnesmål från 1750-talet.¹⁶ Förekomsten av foder och boskap har varit riklig i Södra Österbotten i förhållande till utsädet. Antalet nötkreatursenheter per utsädestunna visar mycket höga tal under 1600- och 1700-talen, men sjunker mot slutet av 1800-talet. Spannmålsodlingen tillsammans med potatis har

¹⁴ Soinen, A., (1974), s. 200ff, 223.

¹⁵ Se härom också hos Nedkvitne, A., (1988), s. 402.

¹⁶ C. F. Stierwald och E. O. Runeberg har i sina beskrivningar rörande Laihela socken redogjort för laihelabornas konsumtionsvanor vid mitten av 1700-talet.

sålades vuxit mer än boskapsskötseln (tabell 9.4). Angående mathållningen i allmänhet har den vegetabiliska kostens betydelse alltså ökat mycket kraftigt på bekostnad av animalieprodukter, åtminstone för de stora flertalet.

Tabell 9.4. *Relationen mellan kreatur och utsädet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar från 1620-talet till 1890. Antal nötkreatursenheter per utsädestunna.*

	1620-talet (Ne)	1750-talet (NNe)	1820-talet (NNe)	1890 (Ne)
Laihela	5,4	4,3	2,2	1,2
Lillkyrö	6,2	2,9	1,4	0,7
Storkyrö	5,2	3,1	1,8	0,9

Källa: tabellerna 7.3.4, B8.3. och 8.8.1 och tabellbilaga B8.5.

I Österbotten kunde spannmålsproduktionen dessutom öka på kyttlandsmarken, alltså utan extra tillskott av boskapsgödsel. När den spannmålsproducerande kyttlandsjorden sedan omvandlades till foderproducerande mark, bör detta kommit boskapsskötseln till godo. Nyodling av åkermark ledde dock sedermera till att den naturliga ängsmarken minskade även här. De naturliga ängarna ersattes med "artificiell" höodling, och dessutom kunde kraftfoder (korn och havre) och halm användas mer där hötillgången var mindre.

9.3. Relativprisutveckling och handelsförhållanden rörande spannmål och smör i Södra Österbotten

Den långsiktiga prisutvecklingen på spannmål genomgår en förvandling såtillvida att relativpriserna ökat i förhållande till animalieprodukter från 1730-talet till 1816/20. Därefter var förhållandet det motsatta: priserna på animalieprodukter ökade i förhållande till spannmål ända fram till slutet av 1800-talet.¹⁷ Utvecklingen anses vara generell i hela Östersjöområdet.

Fram till början av 1800-talet hörde Österbotten till det bottniska handelsområdet, där handeln på Stockholm haft en mycket central ställning fram till slopandet av det bottniska handelstvånget 1765. Föreningen med Ryssland medförde att Finland, speciellt södra och östra delen av landet, orienterade sig mot den nya centralorten S:t Petersburg. Handeln med Sverige led dock inget omedelbart avbrott. En

¹⁷ Se härom t. ex. hos Gadd, C.-J., (1983), s. 287.

besvärande tullgräns växte successivt fram särskilt under 1820- och 1840-talen, och försvårade således den österbottniska avsättningen till Sverige. Finland kom däremot inte att skydda sin jordbruksutveckling med hjälp av tullskydd. Billig spannmål kunde tullfritt införas i landet från Ryssland redan tidigt, i början av den ryska eran. De finska bönderna hade svårigheter att konkurrera med de delar av Ryssland, där spannmålsproduktionen hade bättre klimatologiska förutsättningar, och där den fortfarande bedrevs med hjälp av billig, livegen arbetskraft. Till följd av detta kunde markegångstaxorna för spannmål ofta vara högre i Finland än priset för importerad rysk spannmål.¹⁸ Det finska åkerbruket var utsatt för press och orienterade sig därför dels mot självhushållning, dels mot boskapsskötsel som ett växande inslag. Ett ytterligare alternativ var en omläggning av jordbruksproduktionen med växande inslag av havreproduktion, som blev fallet i Södra Österbotten.

Angående handelsförhållandena (terms of trade) mellan Sverige och Österbotten har de svenska priserna legat över de österbottniska vad gäller spannmål och smör. Särskilt har de svenska smörpriserna legat högt över de österbottniska, något som givetvis främjat utförseln till Sverige. Men speciellt från och med 1840-talet (1844) försvårades avsättningen till Sverige på grund av det tilltagande tullskyddet. Den finska, och därmed den österbottniska smörexporten skedde i ökande grad till Ryssland och till andra västeuropeiska länder. Statlig exportstöd, i syfte att omlägga smörhandeln, blev från mitten av 1830-talet en viktig faktor för utvecklingen av boskapsskötseln under 1800-talet. E. O. Runebergs projekt gällande exportsstöd från mitten 1700-talet förverkligas alltså delvis, men paradoxalt nog, stödet kom att gälla smör i stället för spannmål.

Från Österbotten utskleppades till Sverige, trots tullskydd, råg för utsäde. Det rörde sig inte om stora kvantiteter, men det finska rågut-sädet, "wasaråget", hade bibehållit sina goda kvalitéer som alljämt uppskattades på den svenska sidan.

¹⁸ Genom att importera spannmål från Ryssland kunde många finländska företag – handelshus, bruk och mekaniska verkstäder – skaffa kapital. Joustela, K., (1963), s. 103, 133f, 143f.

Kapitel X

Avslutning

Boskapsskötseln har varit ett starkt inslag i Österbottens jordbruk. Dess betydelse var som mest markerad från senmedeltiden till första hälften av 1700-talet. Boskapsskötande samhällen har dock sällan visat höga folkökningstal trots att omfattande landområden stått dem till buds. Ändå ökade folkmängden här mycket kraftigt under 1700- och 1800-talen. Folkökningen kan förklaras av spannmålsodlingens expansion. Skeendet har dock ingalunda varit självklart. Statliga ingripanden genom institutionella reformer har omdanat förutsättningarna för såväl den demografiska som den ekonomiska utvecklingen. Den samhälls-ekonomiska utvecklingen i Österbotten har därigenom påvisat både uppseendeväckande och problematiska drag. I denna avhandling har jag sökt belysa den österbottniska folkökningens olika aspekter. Den ekonomiska utvecklingen har här genomgått olika faser av resursutnyttjande som var för sig (på sitt sätt) har verkat för befolkningsförändringar. Den långsiktiga näringsutvecklingen från extensivt jordutnyttjande såsom boskapsskötsel och skogsbruk till det intensivare åkerbruket präglas av strukturella och institutionella förändringar. Teorierna om *frontiers*, expansiva gränsområden, har utgjort en central utgångspunkt för mina studier. I sådana gränsområden, där arbetskraften varit en knapp resurs, har nya lösningar, tanke-system och institutionella förändringar ibland vuxit fram, såväl i Österbotten som i Amerika.

X.1 Folkökning, agrar utveckling och institutionella förändringar

Undersökningsområdet, i första hand Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar, men för vissa delundersökningar hela Södra Österbotten, karakteriseras av stark folkökning sedan mitten av 1700-talet. Tillväxten var betydligt starkare än den som gällde för hela Finland, ändå var den finländska folkökningen snabbast i Norden under den här tiden. Den österbottniska folkökningen hade inte sin orsak i någon betydande nedgång i dödlighet, som vi kan finna i många europeiska kärnländer under 1800-talet. Däremot har antalet nya brukningsenheter, genom hemmansklyvning och anläggning av torp, ökat kraftigt i undersökningsområdet från mitten av 1700-talet.

Folkökningen hör alltså ihop med agrar expansion och därmed förändrade förutsättningar för familjebildning. De äldre institutioner som bestämt allokeringen av jord och arbetskraft, lades om för att gynna folkökningen. Denna omläggning var dock inte given, såsom kommer att framgå av följande översikt. Det äldre regelverket från medeltiden rörande jord och arbetskraft hade nämligen tidigare utvecklats åt motsatt håll, mot större restriktivitet, som tenderade att begränsa familjebildningen och befolkningstillväxten.

De äldre från medeltiden härstammande institutionerna rörande fördelning av jord och arbetskraft hade tydliga nordiska särdrag. Landsbygdens allmoge hade haft omfattande rättigheter att själv reglera jordutnyttjandet inom sina bysamfälligheter, men det var inte tillåtet för bönderna att ha landbönder eller torpare under sig. Och de som inte var förmögna nog, de som ej var besuttna eller brukade skattlagd jord, skulle tjäna andra som tjänstehjon. Även tjänstehjonsavtalen kan karakteriseras som säregna. Genom frivilliga årliga avtal som slöts mellan husbonde och tjänstehjon reglerades tjänstehjonens lön och andra förmåner samt respektives förpliktelser. Tjänstehjon, vanligen drängar och pigor i fruktsam ålder, förväntades inte heller bilda familj.

Lagstiftningen rörande jord och arbetskraft präglades under 1600-talet och i början av 1700-talet av ännu högre restriktivitet än tidigare. Dels stärktes tvånget på de egendomslösa att ta tjänst, dels begränsades hushållens möjligheter att nyttja allmänningsskogar, som alltså inte längre fritt kunde användas till svedjebruk eller kolonisation. Arbetskraften hade nämligen blivit en allt knappare resurs. Enligt samtida iakttagare ville de högre stånden i kraft av privilegier och med den nya lagstiftningen tillförsäkra sig en riklig tillgång på arbetskraft till billigt pris.

Skärpningen av tjänstetvånget liksom nya restriktioner angående skogsbruket bör ses i relation till de förändrade ekonomiska och maktpolitiska förhållandena. Sverige-Finland hade blivit den huvudsakliga producenten av järn och skogsprodukter för den europeiska världsmarknaden. Österbotten försörjde världshavens handels- och krigsfartyg med tjära och beck. Produktionen ställde ökade krav på arbetskraftstillgång. Även den svenska krigsmaktens behov av manskap hade ökat kraftigt under denna tid. Adeln hade därtill avsevärt ökat sitt jordinnehav, vilket ledde till ett ökat behov av arbetskraft på de privilegierade jordegendomarna och godsena.

För att öka arbetskraftsunderlaget kom också kvinnor och barn att engageras i männens bortovaro. Visserligen kunde kvinnorna ta hand om jordbruksarbeten, även de tyngre inklusive plöjning, såsom vi vet, fortfarande varit fallet i Södra Österbotten vid mitten av 1700-talet. Men de har knappast haft tid för att nyodla. Boskapsskötseln och det övriga hushållsarbetet bör redan ha varit betungande.

X.2 Tjänstehjonsinstitutionens demografiska konsekvenser

Tjänstehjonens arbetskraft har generellt efterfrågats av både sociala och ekonomiska orsaker. I ståndspersoners hushåll litade man helt till främmande arbetskraft. Bondehushållen kunde åtminstone tidvis ha tillgång på främmande arbetskraft, samtidigt som familjemedlemmar utgjorde den huvudsakliga arbetsstyrkan.

Tidigare forskning har tillskrivit den årliga skördeutvecklingen en viktig roll angående löneutveckling och arbetskraftsutbud. Vad jag här har velat framhålla, är att strukturella och institutionella förändringar som lett till varaktiga relativprisförändringar har haft en ännu större roll härvidlag.

De ökade lönekostnaderna, liksom de ökade skattekostnaderna, har med största sannolikhet förminskat den skattskyldiga allmogens möjligheter att dels anställa tjänstehjon, dels behålla familjens egen arbetskraft på hemmanet.

Vad sedan gäller tjänstehjonsinstitutionens demografiska konsekvenser, bör denna medfört att hushållsbildningen blev lägre än annars skulle ha varit fallet. Även giftermålsåldern bör ha blivit högre. Sammantaget ledde tjänstehjonsinstitutionen till lägre fruktsamhet och lägre folkökning.

X.3 Österbottniska gränsområdet och det populationistiska storskiftet

Intresset för den agrara utvecklingen var en allmän företeelse i Europa från mitten av 1700-talet. Tilltagande relativpriser för spannmål kunde i vissa fall förstärka utvecklingen till agromani. Intresset för jordbruk kunde visserligen variera, men hade ändå vissa generella drag i det att statsmakterna engagerades för att uppdelade naturresurser och därigenom organisera även arbetskraftsförhållanden på nytt sätt. Skiftesrörelsen (*enclosures*) i England liksom den fysiokratiska skolans doktriner i Frankrike fick, var för sig, efterföljare i andra Europeiska länder. I Sverige kom jordbruksvänligheten att sammansmälta med befolkningsökande, populationistiska, planer. Det var dock inte bara inom jordbruk som mer arbetskraft efterfrågades. Stads- och servicenäringar i Stockholm var liksom manufakturindustrin i behov av arbetskraft. Många drängar och pigor från Finland tog sig till huvudstaden där lönenivån var högre. Därmed underhöll Finland Stockholm med arbetskraft. Men Finlands utveckling och uppodling hade såväl statsfinansiella som jordbruksekonomiska värden för hela riket.

Under 1740-talet kan vi observera en politisk omsvängning i fråga om resursallokering på landsbygden. Restriktiv reglering av tjänstehjon och deras villkor, samt återhållsam torparepolitik hade varit kännetecknande för den äldre inriktningen som successivt fick ge sig framför den nya och mer populationistiskt inriktade jordbruksvänligheten. Intresset riktades på jordbrukets upphjälpande i Finland, där det fanns mycket jord men lite folk.

Laihela socken blev startpunkten för storskiftets genomförande i Finland år 1757. Här medförde storskiftet en uppdelning av alla samfällda ägor, vilket främjade tillkomsten av nya hushåll och folkökning. Det stora behovet av arbetskraft hade berett vägen för denna reform. Andra reformer, såsom lägre jordskatter och skattelättnader för föräldrar med många små barn, kan också karakteriseras som populationistiska.

Vad beträffar Södra Österbotten har området särskilt lämpat för kommersiellt jordbruk och spannmålsodling. De natur- och näringsgeografiska förhållandena, jordmånens beskaffenhet, förbindelsen med havet och goda avsättningsmöjligheter, var viktiga betingelser härvid, liksom områdets ansevärda kreatursstock. För de samtida samhällsekonomerna, E. O. Runeberg liksom Anders Chydenius var Österbotten ett förlovat land, men med brist på nödig arbetskraft och infrastruktur. De ålderdomliga ägoförhållandena liksom fruktan för nya

skattläggningar ansågs också ha varit orsaker till varför nyodlingarna tidigare uteblivit.

A. Chydenius propagerade envist för tjänstehjoners rättigheter att bilda familj. Han kämpade också kraftigt mot det bottniska handelstvånget som hindrat Väster- och Österbottens utrikeshandel. Även det praktiska och ihärdiga arbetet med koppypmpning i Österbotten ingick i hans populationistiska engagemang. Genom detta skydd mot smittkoppor skulle dödligheten minska, och folkmängden öka.

Såsom direktör för finska lantmäteriet var E. O. Runeberg mycket aktiv i storskiftets genomförande i undersökningsområdet. Runeberg föreslog en rad institutionella förändringar för att främja tillkomsten av nya hushåll, förbättra åkerbrukets villkor och avsättningsförhållanden. Tegskiftet och ägosamfälligheterna skulle avskaffas genom storskiftet. Det gamla från medeltiden härstammande grundskattesystemet skulle ersättas med ett nytt där skatten utgick efter arbetarantalet. Jordegendomen skulle därmed befrias från jordskatter. För jordbrukets reproduktion var det alltså viktigt att jordbrukarens kapital fritogs från beskattning. I synnerhet skulle den framväxande arbetskraften, såväl landsbygdens småbarn som den arbetskraft som behövdes för barnuppfostran, befrias från beskattningen. Och de skatter som kronan inkasserade från landsbygden skulle användas för att stödja spannmålsexporten via städerna. Den ökade folkmängden skulle följaktligen leda till ökat befolknings- och skattetryck. Därigenom skulle en mer produktiv användning av arbetskraften framtvingas.

Städernas roll skulle bli viktig i detta samspel mellan jordbruksutveckling och utrikeshandel. Städernas uppgift var att svara för efterfrågan samt för en god och jämn prisutveckling på spannmål. Den fortgående ekonomiska omsättningen skulle ha sin motsvarighet i reproduktionen och folkökningen. Det dubbla barnavdraget på landsbygden skulle vara ett incitament, både enskilt och socialt, för att skaffa många barn. Det dubbla trycket av befolkning och beskattning skulle tvinga fram både intensivare odlingsmetoder och kontinuerlig nyodling. På så sätt var Runebergs förslag ett annorlunda – och ett mer bestående – alternativ till de föreslagna privilegierade kolonisationskompaniernas mer eller mindre flyktiga verksamhet.

Runeberg var uppenbarligen besatt av de landsbygdens resurser och de städernas möjligheter han såg i Österbotten. Han såg och arbetade för den kommande frigörelsen och mobiliseringen av arbetskraften och den tillhörande intensifierande jord användningen. Men hans populationistisk-merkantilistiska besatthet för Österbottens interna kolonisation var okänslig för naturresursernas knapphet, och det samma

gäller även A. Chydenius. Runebergs beskattningsförslag utgjorde ett teoretisk försvar av alla former av skattelättnader till föräldrar med många barn. Föräldrar – jordbrukare på landsbygden, liksom torpare och backstugusittare – som hade många små barn befriades också från mantalspengarna, och de kom att åtnjuta denna lindring även under 1800-talet.

X.4. Populationismens konsekvenser – påfallande förändringar i folkökning och agrar tillväxt i Södra Österbotten

Storskiftets tidiga genomförande i Södra Österbotten kom att främja hemmansklyvning, tillkomsten av torp och nya hushåll samt folkökning. Bakom reformen låg det stora arbetskraftsbehovet. Den tilltagande nyodlingsverksamheten kan indirekt observeras i giftermålsstatistiken i Södra Österbotten. Större andel av den vuxna befolkningen i Södra Österbotten har bildat familj än i övriga Finland, såväl under 1700-talet som under 1800-talet. Jag har studerat familjebildningen med hjälp av giftermålsintensitet. De fluktuationer som giftermålsintensiteten genomgick i undersökningsområdet, har sin motsvarighet i tillkomsten av flera och nya brukningsenheter (åtminstone fram till 1860-talet). Den höga giftermålsintensiteten, fruktsamheten och folkökningen är således ett resultat av en omfattande inre kolonisation och nyodlingsverksamhet.

Undersökningsområdet visade flera demografiska särdrag. Spädbarnsdödligheten har varit mycket hög under 1700- och 1800-talen. Den förväntade livslängden vid födseln har därför varit låg. I gengäld har den förväntade återstående livslängden bland barn äldre än 1 år och bland vuxna varit högre här än på åtskilliga andra ställen i Finland.

Det genomsnittliga antalet barn per kvinna i fruktsam ålder har i Södra Österbotten ofta överstigit sex. Den höga totala fruktsamheten, tillsammans med den relativt gynnsamma återstående medellivslängden, resulterade i att även reproduktiviteten här uppgick till de högsta talen i landet. Reproduktionen var således mycket stark trots den höga spädbarnsdödligheten.

Den höga reproduktionen bör relateras till jordbruksutvecklingen. Goda ekonomiska konjunkturer, genom ökade spannmålspriser, såväl under andra hälften av 1700-talet som i början av 1800-talet, samt även kortvarigt vid mitten av 1800-talet, ledde till att efterfrågan på arbetskraft ökade. Utsädet liksom skörden av stråsäd har i undersökningsområdet ökat mer än folkmängden. Tillväxten var därtill mycket kraftig

i Laihela och Storkyrö socknar. Vi kan därför tala om en betydande reell tillväxt inom åkerbruket - åtminstone fram till 1860-talet. Potatisodlingen som i början av 1800-talet varit mindre frekvent, har därtill ökat avsevärt fram till 1860-talet. Den höga reproduktionen och snabbt växande befolkningen ledde till att antalet konsumenter tilltog, men samtidigt ökades även tillgången på arbetskraft som behövdes på nyodlingar, kyttländer och ångar. Vad gäller boskapsskötseln var utvecklingen positiv men mindre extrem. Boskapsskötseln förblir här en väsentlig del av näringsutvecklingen trots att ökningen av antalet kreatur och mängden höfoder inte utvisade samma tillväxttakt som folkmängden. Det är dock högst sannolikt att även djurhållningen förbättrades kvalitativt. Källorna berättar om en tidig förekomst av artificiella höodlingar i Södra Österbotten i början av 1800-talet. Vi vet dock inte med säkerhet hur omfattande de varit. Havreodling som tidigare varit nästan obefintlig, fick ökande betydelse först på 1850-talet.

Försämrade handelsförhållanden och förändrade relativpriser fick besvärande konsekvenser för det österbottniska jordbruket. Utförseln till Sverige blev mindre under 1800-talets andra kvartssekel. Billig rysk spannmål infördes till Finland. Spannmålspriserna på världsmarknaden sjönk under 1800-talet, medan smörpriserna ökade. På grund av ökade tullhinder kunde man svårligen utföra smör från Österbotten till Sverige. Intresset för torpbildning och odling av brödsäd började avta betydligt i undersökningsområdet från och med 1860-talet. Den obesuttna befolkningsdelen fick i ökande grad söka sin utkomst i tillfälliga arbeten. Åkerbruket var utsatt för press, och orienterade sig därför mot självhushållning med boskapsskötseln som ett växande inslag. Södra Österbotten liksom resten av Finland drabbades därtill hårt av nödåren 1867-8. Vid den här tiden hade även utflyttningen börjat väga över inflyttningen, på grund av bristande alternativa inkomstmöjligheter. Nu var det folkets tur att söka arbete, mot att arbetet tidigare sökt folk. Sydösterbottningarna gav sig därmed ut till landets mer industrialiserade regioner. I större utsträckning än sina övriga landsmän emigrerade de till Amerika - ett annat gränsområde - i slutet av 1800-talet och i början av 1900-talet.

X.5 Den moderna folkökningens aspekter – demografisk transitionsteori eller expansiva gränsområden?

I avhandlingen har problemet rörande den kraftiga folkökningen i Södra Österbotten från mitten 1700-talet till slutet av 1800-talet behandlats. Tidigare forskning har använt dels den demografiska transitionsteorin för att beskriva händelseförloppet, dels har utgångspunkten varit rent naturgeografisk, alltså utan hänsyn till förändringar i institutionella förhållanden eller förändringar i kommersiella relationer.

Forskarna har anfört kritik mot den demografiska transitionsteorin, eftersom den inte kan förklara hur demografiska förändringar sprider sig från ett land till ett annat. Till transitionsteorins brister kan räknas det förhållandet att den betraktar demografisk utveckling isolerat och utan hänsyn till strukturella ekonomiska förhållanden av mer långsiktig karaktär.

Den kanske främsta kritiken mot transitionsteorin riktades av Wrigley och Schofield genom den befolkningshistoriska rekonstruktionen rörande England 1541–1871. De ansåg att den industriella revolutionen (ekonomisk strukturförändring) hade förändrat förutsättningarna för landets befolkningsutveckling. Analysen har emellertid gjorts utan hänsyn till statsmakternas roll och de institutionella förändringar som statsmakten medverkat i.

Avhandlingen framhäver således att ekonomiska strukturförändringar, liksom institutionella förändringar, har påverkat befolkningsutvecklingen i periferin före det moderna industrisamhällets intåg. Bakom förändringarna i struktur och institutioner låg tilltagande kommersiella relationer med kärnländerna. I Österbotten fanns rika naturresurser, men saknades infrastruktur i form av kapital och arbetskraft. Reformen i lagstiftningen underlättade familjebildningen. Därav följde folkökning och agrar expansion. Skeendet var inte unikt för Österbotten, men expansionen var här starkare än i övriga Norden. Den extrema miljön tillsammans med extrema förväntningar bidrog till att storskiftet här genomfördes mer rigoröst än på de flesta andra håll, liksom den starkt bidrog till utvecklingen av populationistiska tankegångar.

De samtida samhällsekonomena-populationisterna agerade för att riva ned de gamla från medeltiden härstammande institutioner och finansiella strukturer som hämmade familjebildning och folkökning samt jordbrukets och fjärrhandelns expansion. Genom statliga ingripanden omskapades också förutsättningarna för såväl den demografiska som den ekonomiska tillväxten i Österbotten. Men därmed raserades också de institutionella spärrar som tidigare motverkat folkökning.

Bilaga 1. Skattdäggning enligt den österbottniska metoden

1. Hemmans- och mantalsräntornas tillkomst

Redan tidigt i 1600-talets början klagar allmogen över den ojämma skattdäggningen som företagits i Österbotten 1608. Den skattskyldiga jorden belastades tungt i ökande grad och i synnerhet efter de nya, på hemmantalet och mantalet vilande jordskatternas tillkomst. Eftersom de här så kallade hemmans- och mantalsräntorna bildas under 1600-talets gång, och fortfarande på 1700- och 1800-talen utgör en väsentlig del av den på jorden vilande skatten, kan det vara på sin plats, att här beskriva de här räntornas tillkomst lite närmare.

Inledningsvis diskuteras mantalsräntans tillkomst. Därefter förklaras mantalsräntans speciella egenskaper i Österbotten i förhållande till andra skattetal i de övriga svenska och finska länen. Slutligen skattdägger jag ett österbottnisk hemman för att närmare klargöra orsakerna till en del tvistigheter som den nya skattdäggningen i Österbotten på 1750-talet ledde till.

1.1. Tjänstebesvärens omvandling till jordskatter

Från början kom de nya jordskatterna dvs. hemmans- och mantalsräntorna att beviljas temporärt för att möta utgiftsexpansionen i följe av 1600-talskrigen. Sådana nya jordskatter var landtågsgården och boskapspenningarna vilka beviljades för att upprätthålla rikets försvar och för att betala av rikets gäld.¹ De redan befintliga allmänna tjänstebesvären² (onera publica) förvandlades till stående jordskatter. Dessa tjänsteåligganden, såsom byggningshjälpen, salpeterhjälpen, skjutsfärdspenningarna, dagsverkspenningarna och vinterkörseln dvs. slottshjälpen och hjälpveden, hade ju tidigare erlagts i form av naturaprestationer eller i penningform betald frihet från sådana prestationer.

¹ Angående tillkomsten av hemmans- och mantalsräntor, se: Thomson, A., *Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809–1866*. Lund 1923. Om landtågsgården se s. 24, om boskapspenningarna se s. 28f.

² Om tjänstebesvären: Linde, L. G., *Systematisk framställning af Svenska Kameral-Lagfarenheten*. Örebro, 2. omarb. uppl. 1867. s. 347f; samt Bonsdorff, J., (1833), s. 437.

1.2. Mantalsättningen och mantalsräntorna i Österbotten

I andra delar av riket blev de nya jordskatterna införda i jordeböckerna utan att sammanblandas med den gamla jordeboksräntan. Till skillnad från denna infördes de nya jordskatterna under den gemensamma titeln hemmans- eller mantalsräntan.³ Vid den österbottniska skatteläggningen 1608 hade hemmanen blivit taxerade till mantalet, därmed kom också den gamla jordeboksräntan att utgå efter detta skattetal. Hemmansbruken hade påförts ett högt mantal. Man kan hitta bondehemmansbruk som taxerats upptill två mantal, och hemmansbruk med 1,0 – 1,5 mantal kan det finnas många av i en och samma by. Dessa höga "ursprungliga" mantal kom att bli en stor börda för räntegivarna efter att de nya jordskatterna som utgick efter mantalet hade införts.⁴ Alldeles i början av 1620-talet (1622) hade den årliga jordskatten per ett mantal uppgått till ca 8 daler silvermynt i Södra Österbotten. I slutet av 1600-talet (1696) uppgick jordskatten per ett mantal till 30 daler silvermynt.⁵ Alltså en ökning på 1,8% per år.

2. Metodiska skatteläggningar

Den under 1600-talet ökande skattebördan hade lett till att hemmansbruken inte kunde betala sina räntor och samlade på sig restantier. Detta orsakade ibland att hemmanet förlorade sin skatterätt eller lades öde. Denna utveckling drabbade hela riket. Med avseende därpå och för att skapa bättre förhållanden för indelningsverkets fortbestånd uppgjordes i vissa delar av riket bestämda så kallade metodiska skatteläggningar vid slutet av 1600-talet. Vid dessa skatteläggningar skulle hemmanens ägor och förmåner taxeras noggrant och

³ Enligt Linde hade de från äldre tider jorden åliggande skatter tillika med kronohemmans räntor införts i de under Gustaf I:s upprättade jordeböckerna under namnet *ränta*. Sedan uppkomsten av de successiva kvarstående bevillningarna på 1600-talet kom dessa senare att benämnas under namnet *extra ordinarie ränta*, eller *mantals- och hemmantalsränta*, medan den gamla räntan kallades för *årlig ränta* eller *jordboksränta*. Slutligen kom jordboksräntan tillsammans med mantals- och hemmantalsräntan att förenas under den gemensamma benämningen *ordinarie ränta*. Linde. L. G., (1867). s. 178f.

⁴ Thomson redogör för i sin framställning om mantalet, att i samband med de äldre skatteläggningarna sattes även större hemman högst till ett mantal, såvida hemmanet inte beboddes av flera än en åbo. Detta gäller tydligen de sydligare mer uppodlade regioner, i nordliga trakter förhöll det sig annorlunda enligt Thomson: "Men i de norra landskapen, där mantalet kom att svara emot ett jordatal, förelåg intet hinder för att mantalet skulle stiga högre än ett, men ytterst få hemman nådde ens upp till ett helt mantal, då gränsen för detta här var hög och hemmansklyvningen var långt driven." Thomson, A., (1923), s. 19.

⁵ Luukko, A., *Etelä-Pohjanmaan historia*. III. Vaasa 1945. s. 380, 403.

till ett sådant belopp som "bonden med säkerhet kunde draga".⁶ Tillämpningen av metodiska skattläggningar medförde i de flesta fallen en utjämning och nedsättning av hemmanens ränta och mantal.

2.1. Om Nyländska och Österbottniska skattläggningsmetoder⁷

Den nyländska skattläggningsmetoden fastställdes 1690, samtidigt som ett flertal skattläggningsmetoder utgavs i riket bland annat för Uppland, Västmanland, Närke och Värmland, Stora Kopparbergs län, Skaraborgs län, Älvsborgs län och Dalsland, Jönköpings län, Kalmar län, Gotland, Halland och Bohus län.

Den nyländska skattläggningsmetoden kom till användning i de flesta sydfinska landskapen, såsom Nyland, Tavastland, Egentliga Finland och Satakunda. Man gjorde även försök att införa den nyländska metoden i Österbotten i början av 1700-talet, men dessa skattläggningar blev inte godkända av allmogen som krävde en bättre anpassad metod.⁸ Den österbottniska skattläggningsmetoden fastställdes år 1749, den tillhör således en nyare generation av metodiska skattläggningar som kom att tillämpas även i en del andra nordliga landskap i riket.

Proceduren vid skattläggningar var följande. Enligt den nyländska och den österbottniska skattläggningsmetoden skulle lägenheternas olika ägor och förmåner uppskattas allt efter den årliga medelavkastningen. Dessa uppskattningar skulle sedan utgöra grunden för skattens uträknande.

Skattläggningsmetoden avsåg att till bonden lämna, såsom arvode, för sin egen lön och nödvändiga utgifters betalande så mycket han därtill ansågs behöva: 2/3 av avkastningen enligt den nyländska och 3/4 enligt den österbottniska skattläggningsmetoden. Den återstående delen skulle räknas som grundränta.⁹

⁶ Thurgren, J., *Handbok i svenska skattläggningsverket*. Stockholm 1860, s. 121.

⁷ Uppgifterna till detta avsnitt är hämtade från: Bonsdorff, J., (1833), ss. 311-325 och 330-335; *Lagberedningens betänkande angående ombildning af den direkta beskattningen*. Helsingfors 1898, s. 148-161; samt Thurgren, J., *Handbok i svenska skattläggningsverket*. Stockholm 1860, s. 115-201.

⁸ Alanen, A., *Etelä-Pohjanmaan historia*. IV:1, s. 437.

⁹ Vid gradering av åkermarkens avkastning utgår den nyländska metoden från nettokorntal utan avdrag medan den österbottniska metoden utgår från bruttokorntal. Enligt Bonsdorff skulle den första klassens åker och dess utsäde, enligt den nyländska metoden, anses: "(...) att hvart Tunneland, med 14,000 quadrat alnar afmät, uti den besta slags jordmånen som är, god svartmylla, Ler med svart mull- och god sandjord med svart mull blandad, kan i anseende till medel äringen i ond och god tid, årligen kasta af sig öfver utsädet 6 Tunnors växt. När nu Bondens arvode, som här på orten alltid varit skattad till

Efter att medelavkastningens storlek sammanräknats och de tillkommande avdragen frånräknats skulle själva skatten beräknas. Detta var dock en mycket invecklad procedur, i synnerhet efter den nyländska metoden. För att skatten kunde beräknas för en viss lägenhetens del skulle det aktuella skattetalet först fastställas. Rikets jordskattsystem hade under tidens gång blivit berikad med ett otal av olika skattetal vilkas variation inte nödvändigtvis följde vare sig läns eller landskapsgränser.

I Österbotten var mantalet det gällande skattetalet enligt orternas undervisningar. Det närmaste ändamålet för nettoavkastningens beräkning var således att för en viss lägenhets del fastställa det aktuella skattetalets, alltså mantalets, storlek.

I Nylands län bestod de aktuella skattetalen däremot av: mantal, hemmantal, skattmarker, alnar, kor, öresland och bågar, enligt orternas undervisningar. Ett enstaka hemman kunde ha flera skattetal beroende på vid vilka tillfällen det tidigare hade blivit skattlagt. Därför ger den nyländska skattläggningsmetoden helt olika grunder för hemmantalets, mantalets och de övriga skattetalens bestämmande.¹⁰ Det bör även påpekas att enligt den österbottniska metoden kom inte hemmantalet överhuvudtaget i fråga. Detta medför således att även skattetalet mantal får olika beräkningsgrunder, inte enbart därför att orternas undervisningar var på olika sätt konstruerade på grund av skiljaktiga

hälften av växten, Kyrko- och Krono-Tionden, Präste- och Klockare-rättigheter, Länsmans-, Jagt- och Brofogdekappan, Djeknepeningar och annat slik, drages derifrån, då kan af en sådan, i god jordmån efter en Tunnas utsäde, insamlad växt, blifva igen 2 Tunnor Spanmål som till ordinarie skatt derupå föras och beräknas." Bonsdorff, Bonsdorff, J., (1833), s. 311. Enligt den österbottniska metoden ansågs första gradens åker vara följande: "(...) ett Tunland i svart mylla, Ler med svart mylla, klapperjord af god lera som har stadig grund, så och god sandjord med svart mylla beblandad, *pröfvas under medelmåttig växt kasta af sig Sjette kornet, utsädet deruti beräknadt.*" Bonsdorff, J., (1833), s. 331. Den österbottniska skattläggningsmetodens relativa lindrighet i förhållande till den nyländska kom till uttryck på ett annat sätt. Huvudsakligen bestod den av att taxeringen av kärr- och kyttländer hade utelämnats från den österbottniska metoden, medan den nyländska skattläggningsmetoden inkluderade sådana odlingar. "Men af Kärrländer, som uppå några orter finnas och brukas, pröfvar man, för det de gifva merendels ymnig växt efter ringa utsäde, att 2 Tunnor kunna räknas skatt uppå hvarje Tunland, som till sådant bruk nyttigt och tjenligt finnes, samt årligen kan häfdas, om hvilket först noga pröfvas bör och undersökas." Bonsdorff, J., (1833), s. 316.

¹⁰ Hemmantalet uppskattades dock inte, utan här gällde det att "der, som ett hemman af gammalt varit och ännu ett bo och bruk är, blifver det, utan avseende till lägenheten att den är liten eller större, vid ett hemman lämnadt; och äfvenså der, som några förr oskattlagda lägenheter komma under skattläggning, sättes på hvarje, som bolag är och har sin särskilda tomt och boställe, ett hemman". Bonsdorff, J., (1833), s. 323.

persedelsammansättningar, utan också för att det normerade mantalets storlek bestämdes olika enligt orternas undervisningar.¹¹

2.2. Den österbottniska skattläggningsmetoden

En viktig milstolpe för tillkomsten av nya skattläggningsmetoder var den så kallade kammarkommissionens projekt om uppbörds- och räkenskapssättets förbättrande. Kammarkommissionen anförde i sitt brev till landshövdingarna (1742) ett flertal kritiska synpunkter om de brukliga skattläggningsmetoderna som tillämpades i landet.¹² Skattläggningsmetoderna brast i att de inte var tillräckligt väl anpassade till de skilda förhållanden som rådde i riket. Skattläggningsmetoderna skulle medverka till "landskulturens upphjälpande och vård". På varje ort skulle de granskas enligt pålitliga grunder som visade hur högt hemmansräntorna skulle stiga om man i beräkningen inkluderade följande: förvandlingen av räntepersedlarna, utgifter såsom rotering, tionden och andra på jorden vilande räntor som belastade hemmansbruken.

En annan viktig milstolpe för tillkomsten av den nya skattläggningen i Österbotten var de försäkringar som lades fram i resol. på allmog. besvär 21/1 1748, där det förklarades att både besittnings-, skatte- och äganderätten står orubbligt vid förekomsten av en eventuell förmedling av hemmanens räntor.¹³

¹¹ Ilmola sockens normerade mantal - dvs. ett mantals ordinarie ränta efter kronovärdet - uppgick till 25,45 d. smt, medan mantalsnormen i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö var 25,85 d. smt. FRA, länsräkenskaper, Österbotten, jordeboksextrakten. Mantalsnormen kan således variera något t.o.m. i en och samma härad. Mantalsnormen enligt den uppländska metoden var 40 d. smt, och enligt den södermanländska 30 d. smt, samt enligt den bohusländska 35 d. smt. Thurgren, J., *Handbok i svenska skattläggningsverket*. Stockholm 1860. s. 124, 126, 190.

¹² K. Majt hade, vid riksdagen 1740-41, förordnad en särskild kommission som skulle till näst kommande riksdag utarbeta ett projekt för förbättring av skattläggningsverket allt efter ständernas önskan. Thurgren, J., *Handbok i svenska skattläggningsverket*. Stockholm 1860, s. 112ff.

¹³ En förutsättning för denna försäkring var att den gamla, år 1608 företagna skattläggningen förklarades såsom icke-metodisk och ogrundad: "Och emedan den hemmanen härtils ålagde skatt icke ägt behörig grund, ty bör ej eller den förmedling på räntan, som ett eller annat hemman skäligen kan finnas förtjena, orsaka någon rubbning hvarken uti åboernes ägande-, skatte- eller besittningsrätter". Bonsdorff, J., (1833), s. 330.

2.2.1. Den österbottniska skattläggningsmetodens värderingsnormer för mantalets bestämmande

Åkermarken klassificerades på följande sätt:

- den första gradens åker skulle avkasta 6:e kornet, utsädet inberäknat,
- den andra gradens åker skulle avkasta 5:e kornet, utsädet inberäknat,
- den tredje gradens åker skulle avkasta 4:e kornet, utsädet inberäknat,
- den fjärde gradens åker skulle avkasta 3:e kornet, utsädet inberäknat,
- den femte gradens åker skulle avkasta 2:e kornet, utsädet inberäknat.

Den jordmånen som inte avkastade så mycket som 2:e kornet skulle taxeras såsom ängsmark.

När utsädesarealen för varje åkergrad multipliceras med det utsatta korntalet fås den hela avkastningen för varje åkergrad samt summan av dem såsom den totala bruttoavkastningen i räntetunnor.

Från den totala bruttoavkastningen i räntetunnor dras av sedan utsädet. Skulle åkrarna vara känsliga för frost, kunde ett avdrag (1/8, 1/4, 3/8) efter prövning göras. Därefter drogs krono- och prästtioden av (1/10) samt 3/4 av det resterande för åbons uppehåll, lön och utgifter, allt i räntetunnor. Den resterande 1/4 (i räntetunnor) skulle sedan beräknas till ränta genom att multipliceras med 2,25 (dsmt) som var räntetunnans värde efter kronovärdet.

Ängsmarken som skulle skattläggas uppdelades i tre bonitetsklasser. Av höväxten - höparm brutto - skulle lämnas oberäknad såsom dragareföda ett parm hö för varje tunnlands utsäde, resten skulle beräknas till skatt enligt följande värdering:

- första klassens hö, per parm (27 kubikalnar) utsattes à 16 öre smt,
- andra klassens hö, per parm, à 10,67 öre smt,
- tredje klassens hö, per parm, à 8 öre smt.

Skogens, mulbetets, timmer- och fångskogens taxerande skulle ske enligt prövning till à 4, 6 eller 8 öre smt för varje tunnlands årligt utsäde. Tjära skulle taxeras efter det totala mantalet. Humlegård skulle taxeras à 2 öre smt per 100 stänger. Fiske, kvarnar och svedjeland skulle taxeras allt efter förekomsten och prövning.

Utsättandet av mantal skulle sedan ske enligt den gällande normen, i fallet med Puhtola hemman i Ilmola socken var normen 25,45 daler silvermynt (smt) enligt orternas undervisningar.

2.2.2. Skattläggning av Puhtola hemman

Här nedan skattlägger jag Puhtola skattehemman som var beläget i Ilmola socken. Det var från Ilmola socken jag kom att finna ett antal ursprungliga skattläggningsprotokoll som var möjliga att kontrollera

sinsemellan. Skatteläggningen (under bokstav **A**, här nedan) är den ursprungliga (från mitten av 1700-talet) som hade taxerats efter den nya österbottniska metoden. Den inkluderar således de överstora avdragen för ängsräntans del. Här har ängsräntan blivit reducerad med hela åkerarealen, i stället för det årliga utsädets areal med den följd att mantalet slutligen uppgår till 1,79.¹⁴

Under (**B**) har jag rekonstruerat skatteläggningen rörande Puhtola hemman enligt kammarkollegiets anvisningar, här har jag reducerat ängsräntan enbart för det årliga utsädets del och enbart i det befintliga höslaget som var andra klassens hö. Man skulle nämligen få reducera ängsräntan med första klassens hö enbart om sådant funnits upptaget på hemmanet i tillräckliga mängder. Förlusten av de överstora avdragen har således medfört en förhöjning av mantalet till 2,08 och därmed också hemmanets utlagor.

Under (**C**) har jag rekonstruerat skatteläggningen av Puhtola såsom liggande i tresäde inklusive en smärre kvalitativ förbättring av åkermarken. Här tillämpar jag också de krav som kammarkollegiet ställde. Förbättring av åkermarken har lett till att skattetalet ökade. Resultatet visar en ytterligare höjning av mantalet till 2,4.

Detta förklarar varför det var lindrigare för räntegivarna att åkern taxerades såsom liggande i tvåsäde i stället för tresäde. Detta ger också en antydning om lantmätarnas välvilliga medverkan genom att det ju var de som klassifierade åker- och ängsmarken samt beräknade åker- och ängsräntans bruttotal jämte avdragen. De tre felaktiga avdragstyperna hänger väl i hop med varandra. Förbättring av både åker- och ängsmarken skulle ha lett till en ökning av mantalet, en övergång till treskifte jämte utökat utsädesareal skulle haft samma inverkan. Ingetdera kan dock sägas medverka till "landskulturens upphjälpande och vård" på räntegivarnas ägor. För undgå en förhöjning av skattetalet har räntegivaren därmed hänvisats till bruket av allmänningar, vars större eller mindre utnyttjande i sig inte medförde någon ökning av den totala skattebördan.

¹⁴ Jag utgår från att hemmanet hade skattlagts före detta senast år 1608, men har sedan lagt under sig en större jordareal genom kolonisation. För Puhtola skulle den nya skatteläggningen inneburit en förhöjning av räntan i vilket fall som helst pga att det ursprungliga mantalet uppgick endast till 0,75.

Skattl. A. "Puhtola hemman av 3/4 mantal skatte. Ilmola socken, Peldoniemi by, mil. indelt, åboen Matts Hendriksson."

Åkerräntan brutto			räntetunnor	dal. smt
	ett tunnlands	hela	<i>tvåsåde</i>	hela
ÅKER	äring	åkern	utsädet	äringen
2 graden	5	5,28	2,64	13,19
3 graden	4	11,35	5,68	22,70
4 graden	3	3,77	1,88	5,65
Summa		20,39	10,20	41,54
Avdrag från åkerräntan				
Avgår för frost 1/8 del av 3. gradens		2,84		
och 1/4 av 4. gradens hela äring		1,41		
		= 4,25		- 4,25
				= 37,29
Utsädet		10,20		- 10,20
				= 27,10
Krono- och prästetionden		2,71		- 2,71
				= 24,39
Till åboens uppehåll och				
utskylder avkortas 3/4.				- 18,29
				= 6,10
Resten utförs till grundränta à 2,25 dsmt				2,25*6,10
Åkerräntan netto				= 13,72
<hr/>				
Ängsräntan brutto				
ÄNG				
parmar			dal. smt	dal. smt
0,75	1 klassen	à 16 öre	0,38	
59,22	2 klassen	à 10 2/3 öre	19,75	
63,82	3 klassen	à 8 öre	15,96	= 36,09
Avdrag från ängsräntan				
Till dragarefödan avgår 20,39 parmar, à 10 2/3 öre.				- 10,20
Ängsräntan netto				= 25,89
<hr/>				
Skogsräntan				
För mulbete, timmer- och fångskog beräknas, à 10 öre				dal. smt
på tunnlandet efter årliga utsädet				3,19
1,79 tunnor tjära, à 1,5 dsmt		1,5*1,79		2,69
				2,69
Humlegården 400 stänger, à 2 öre.				0,25
				0,25
				Summa
				45,73
<hr/>				
Mantalsnormen: 1 mantal = 25,45 dal. smt				
45,73 dsmt uppgår närmast 1,79 mtl				
Nuv. mantal = 0,75. Tillökes med 1,04 mantal				
<hr/>				

Källor: SRA, Kammarkollegiets arkiv, Finska och Baltiska handlingar, Finska handlingar, skattläggningar: Ilmola socken.

Skattl. B. *Puhtola hemman av 3/4 mantals skatte. Ilmola socken, Peldoniemi by, mil. indelt, åboen Matts Hendriksson. Rekonstruktion av skattläggning enligt kammarkollegiets krav, tvåsåde.*

Åkerräntan brutto			räntetunnor		dal. smt
	ett tunnlands	hela	<i>tvasåde</i>	hela	
ÅKER	äring	åkern	utsädet	äringen	
2 graden	5	5,28	2,64	13,19	
3 graden	4	11,35	5,68	22,70	
4 graden	3	3,77	1,88	5,65	
Summa		20,39	10,20	41,54	
Avdrag från åkerräntan					
Avgår för frost 1/8 del av 3. gradens		2,84			
och 1/4 av 4. gradens hela äring		1,41			
		= 4,25		- 4,25	
				= 37,29	
Utsädet		10,20		- 10,20	
				= 27,10	
Krono- och prästetionden		2,71		- 2,71	
				= 24,39	
Till åboens uppehåll och utskylder avkortas 3/4.				- 18,29	
				= 6,10	
Resten utförs till grundränta à 2,25 dsmt				2,25*6,10	
Åkerräntan netto				= 13,72	13,72
<hr/>					
Ängsräntan brutto					
ÄNG					
parmar			dal. smt	dal. smt	
0,75	1 klassen	à 16 öre	0,38		
59,22	2 klassen	à 10 2/3 öre	19,75		
63,82	3 klassen	à 8 öre	15,96	= 36,09	
Avdrag från ängsräntan					
Till dragarefödan avgår 10,2 parmar, à 10 2/3 öre.				- 3,40	
Ängsräntan netto				= 32,69	32,69
<hr/>					
Skogsräntan					
För mulbete, timmer- och fångskog beräknas, à 10 öre				dal. smt	
på tunnlandet efter årliga utsädet				3,19	3,19
1,79 tunnor tjära, à 1,5 dsmt		1,5*2,08		3,12	3,12
Humlegården 400 stänger, à 2 öre.				0,25	0,25
				Summa	52,96
<hr/>					
Mantalsnormen: 1 mantal = 25,45 dal. smt					
52,96 dsmt uppgår närmast 2,08 mtl					
Nuv. mantal = 0,75. Tillökes med 1,33 mantal					

Källor: som ovan, i skattläggning A.

Skattl. C. Puhtola hemman av 3/4 mantals skatte. Ilmola socken, Peldoniemi by, mil. indelt, åboen Matts Hendriksson. Rekonstruktion av skattläggning enligt kammarkollegiets krav, tresäde.

Åkerräntan brutto			räntetunnor		dal. smt
	ett tunnlands	hela	<i>tresäde</i>	hela	
ÅKER	äring	åkern	utsädet	äringen	
2 graden	5	5,28	7,57	37,86	
3 graden	4	11,35	3,52	14,08	
4 graden	3	3,77	2,51	7,54	
Summa		20,39	10,20	59,47	
Avdrag från åkerräntan					
Avgår för frost 1/8 del av 3. gradens		1,76			
och 1/4 av 4. gradens hela äring		1,88			
		= 3,64		- 3,64	
				= 55,83	
Utsädet		13,60		- 13,60	
				= 42,23	
Krono- och prästetionden		4,22		- 4,22	
				= 38,01	
Till åboens uppehåll och utskylder avkortas 3/4.				- 28,50	
				= 9,51	
Resten utförs till grundränta à 2,25 dsmt				2,25*9,51	
Åkerräntan netto				=21,40	21,40
<hr/>					
Ängsräntan brutto					
ÄNG					
	parmar		dal. smt	dal. smt	
0,75	1 klassen à 16 öre		0,38		
59,22	2 klassen à 10 2/3 öre		19,75		
63,82	3 klassen à 8 öre		15,96	=36,09	
Avdrag från ängsräntan					
Till dragarefödan avgår 13,6 parmar, à 10 2/3 öre.				- 4,53	
Ängsräntan netto				=31,55	31,55
<hr/>					
Skogsräntan					
För mulbete, timmer- och fångskog beräknas, à 10 öre på tunnlandet efter årliga utsädet				dal. smt	
				4,25	4,25
1,79	tunnor tjära, à 1,5 dsmt	1,5*2,4		3,60	3,60
Humlegården 400 stänger, à 2 öre.				0,25	0,25
				Summa	61,05
<hr/>					
Mantalsnormen: 1 mantal = 25,45 dal. smt					
60,05 dsmt uppgår närmast 2,40 mtl					
Nuv. mantal = 0,75. Tillökes med 1,65 mantal					
<hr/>					
Källor: som i skattläggning A.					

Tabellbilagor

B2.2.1. *Befolkningsstillväxten i Sverige och Finland 1750–1900. Folkmängden vid slutet av kalenderåren och årlig procentuell ökning.*

	Sveriges folkmängd	årlig tillväxttakt %	Finlands folkmängd	årlig tillväxttakt %
1750	1 780 678		421 537	
1760	1 925 248	0,78	491 067	1,54
1770	2 042 574	0,59	560 984	1,34
1780	2 118 281	0,36	663 887	1,70
1790	2 187 732	0,32	705 623	0,61
1800	2 347 303	0,71	832 659	1,67
1810	2 396 351	0,21	863 301	0,36
1820	2 584 690	0,76	1 177 546	3,15
1830	2 888 082	1,12	1 372 077	1,54
1840	3 138 887	0,84	1 445 626	0,52
1850	3 482 541	1,04	1 636 915	1,25
1860	3 859 728	1,03	1 746 725	0,65
1870	4 168 525	0,77	1 768 769	0,13
1880	4 565 668	0,91	2 060 782	1,54
1890	4 784 981	0,47	2 380 140	1,45
1900	5 136 441	0,71	2 655 900	1,10

Källa: Sverige: *Historisk statistik för Sverige*. Del 1. Stockholm 1955. Finland: *Bidrag till Finlands officiella statistik. VI. Befolkningsstatistik*. 29. Huvuddragen af Finlands befolkningsstatistik för åren 1750 – 1890. I. Helsingfors 1899, samt Finland 1900: *Statistisk årsbok för Finland*. Ny serie: första årg. 1903. H-fors 1903.

Anm: Tillväxttalen för perioderna 1810 – 1820 och 1820 – 1830 inkluderar även den folkökningen som orsakades av de areala och administrativa förändringar varmed Finlands folkmängd kom att öka under åren 1811 och 1830.

B2.2.2. *Den totala folkmängden i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar 1749 – 1890. Antal personer.*

	folkmängden Laihela	folkmängden Lillkyrö	folkmängden Storkyrö
1749	1 700	1 344	2 297
1754	1 925	1 443	2 666
1757	1 984	1 506	2 669
1760	2 044	1 571	2 926
1763	2 096	1 640	2 964
1766	2 171	1 711	3 191
1769	2 297	1 785	3 476
1772	2 445	1 863	3 664
1775	2 694	1 944	3 945
1780	2 781	2 079	4 117
1785	3 012	2 203	4 535
1790	3 301	2 315	4 899
1795	3 457	2 430	5 334
1800	3 655	2 585	5 623
1805	4 009	2 673	6 218
1810	3 935	2 517	5 994
1815	4 094	2 604	6 350
1820	4 502	2 953	7 224
1825	4 992	3 150	8 087
1830	5 356	3 360	8 904
1835	5 325	3 348	9 299
1840	5 720	3 445	9 446
1845	6 342	3 826	10 612
1850	6 892	3 984	11 790
1855	7 160	4 155	12 766
1860	7 495	4 358	13 610
1865	7 998	4 409	14 383
1870	8 300	3 992	12 443
1875	8 996	4 143	13 335
1880	10 046	4 529	15 070
1890	11 649	4 758	17 197

Källa: FRA, VLA, LFSKA: Folkmängdstabeller.

Anm.1: Folkmängdstalen för Laihela år 1757 och Lillkyrö 1754–1772 har intrapolerats.

Anm. 2: Laihela = (Laihela + Jurva) och Storkyrö = (Storkyrö + Ylistaro).

B2.3.1. *Allmänna födelse- och dödstalen samt naturlig folkökning i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar jämte hela Finland 1749/75 – 1876/90. (‰)*

	1749/1775			1776/1800		
	födelseetal	dödstal	nat. tillv.	födelseetal	dödstal	nat. tillv.
Laihela	47,8	31,5	16,3	-	-	-
Lillkyrö	-	-	-	45,6	33,6	12,0
Storkyrö	50,8	32,7	18,1	45,5	30,0	15,5
Finland	42,5	28,8	13,7	39,8	26,9	12,9
	1801/1825			1826/1850		
	födelseetal	dödstal	nat. tillv.	födelseetal	dödstal	nat. tillv.
Laihela	43,1	32,2	10,9	44,5	29,8	14,7
Lillkyrö	43,5	33,6	9,9	40,9	30,1	10,8
Storkyrö	46,5	33,6	12,9	44,2	27,7	16,5
Finland	37,3	27,8	9,5	35,5	25,6	9,9
	1851/1875			1876/1890		
	födelseetal	dödstal	nat. tillv.	födelseetal	dödstal	nat. tillv.
Laihela	42,8	30,9	11,9	42,9	24,4	18,5
Lillkyrö	37,7	32,5	5,2	37,2	25,9	11,3
Storkyrö	43,9	33,2	10,7	41,8	23,5	18,3
Finland	35,7	27,9	7,8	35,6	22,0	13,6

Källa: FRA, VLA, LFSKA: Mortalitet- och folkmängdstabeller.

B2.4.1 *Fruktsamhet och reproduktion i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar 1749/75 - 1776/1800 och 1816/1835 - 1856/75.*

	TFR	GRR	NRR	ITR	mm	p(mm)
<i>1749 - 1775</i>						
Laihela	6,89	3,35	1,78	1,86	31,7	0,53
Storkyrö	7,10	3,41	1,67	1,65	31,9	0,49
<i>1776 - 1800</i>						
Lillkyrö	6,10	3,00	1,34	0,96	32,1	0,45
Storkyrö	6,27	3,07	1,53	1,37	31,6	0,50
<i>1816/35</i>						
Laihela	6,00	3,00	1,49	1,31	31,4	0,50
Lillkyrö	6,03	2,99	1,45	1,15	33,3	0,49
Storkyrö	6,22	3,03	1,62	1,54	32,0	0,53
<i>i medeltal</i>	6,08	3,01	1,52	1,33	32,2	0,51
<i>1836/55</i>						
Laihela	6,03	2,97	1,77	1,82	32,2	0,60
Lillkyrö	5,18	2,57	1,38	1,01	32,1	0,53
Storkyrö	6,32	3,09	1,78	1,83	32,3	0,58
<i>i medeltal</i>	5,85	2,88	1,64	1,55	32,2	0,57
<i>1856/65</i>						
Laihela	6,10	3,06	1,69	1,64	32,9	0,55
Lillkyrö	4,96	2,42	1,24	0,68	32,2	0,51
Storkyrö	6,50	3,12	1,60	1,48	32,5	0,51
<i>i medeltal</i>	5,85	2,87	1,51	1,27	32,5	0,53
<i>1856/75</i>						
Laihela	5,87	2,89	1,42	1,11	32,4	0,49
Lillkyrö	4,73	2,31	1,10	0,31	32,2	0,49
Storkyrö	5,94	2,88	1,36	0,98	32,2	0,47
<i>i medeltal</i>	5,52	2,69	1,29	0,80	32,3	0,48

Källor: Mortalitets- och folkmängdstabellerna.

Anm. Tabellverket redovisar "barnaföderskornas antal efter åldersklasser" först fr.o. m. 1776. För beräkning av reproduktionstalen 1749-1775 har jag förutsatt att åldersfördelningen bland mödrar har haft samma proportioner som primärtabellerna för Laihela och Storkyrö moderkyrkosocknar var för sig ger upplysning om angående perioden 1776-1800.

B2.4.2. *Fruksamhet och reproduktion i Södra Österbottens prosterier 1816/1835 – 1856/75.*

	TFR	GRR	NRR	ITR	mm	p(mm)
<i>1816/35</i>						
Vasa övre	6,06	2,95	1,61	1,52	31,9	0,55
Vasa nedre	6,89	3,35	1,56	1,43	31,8	0,47
Jacobstad	6,80	3,31	1,53	1,37	31,7	0,46
<i>i medeltal</i>	6,58	3,20	1,57	1,44	31,8	0,49
<i>1836/55</i>						
Vasa övre	6,13	3,00	1,84	1,94	32,2	0,61
Vasa nedre	6,81	3,29	1,75	1,80	32,1	0,53
Jacobstad	6,59	3,23	1,86	1,99	32,0	0,58
<i>i medeltal</i>	6,50	3,17	1,82	1,91	32,1	0,57
<i>1856/65</i>						
Vasa övre	5,95	2,88	1,48	1,23	32,2	0,51
Vasa nedre	6,53	3,18	1,70	1,67	32,4	0,53
Jacobstad	6,31	3,13	1,70	1,69	31,9	0,54
<i>i medeltal</i>	6,26	3,07	1,63	1,53	32,4	0,53
<i>1856/75</i>						
Vasa övre	5,95	2,88	1,41	1,10	32,2	0,49
Vasa nedre	6,12	2,98	1,55	1,40	32,3	0,52
Jacobstad	5,94	2,92	1,52	1,33	32,3	0,52
<i>i medeltal</i>	6,00	2,93	1,50	1,28	32,3	0,51

Källor: Statistikcentralen i Finland, Folkmängds- och mortalitetstabeller.

B2.4.3. *Fruksamhet och reproduktion. Vissa prosterier i södra och sydvästra Finland 1816/1835 – 1856/75.*

	TFR	GRR	NRR	ITR	mm	p(mm)
<i>Sydv. Finl. prosterier</i>						
<i>1816/35</i>						
Björneborg övre	4,77	2,33	1,44	1,16	32,0	0,62
Raseborg östra	4,75	2,32	1,41	1,09	32,4	0,61
Tyrvis	4,89	2,37	1,46	1,19	32,2	0,62
<i>i medeltal</i>	4,80	2,34	1,44	1,15	32,2	0,62
<i>1836/55</i>						
Björneborg övre	4,84	2,36	1,45	1,17	32,3	0,61
Raseborg östra	4,68	2,31	1,30	0,81	32,7	0,56
Tyrvis	5,15	2,53	1,67	1,60	32,2	0,66
<i>i medeltal</i>	4,89	2,40	1,47	1,19	32,4	0,61
<i>1856/65</i>						
Björneborg övre	5,24	2,54	1,49	1,27	32,2	0,59
Raseborg östra	5,07	2,52	1,47	1,20	32,4	0,58
Tyrvis	5,70	2,77	1,62	1,53	32,2	0,59
<i>i medeltal</i>	5,34	2,61	1,53	1,33	32,3	0,59
<i>1856/75</i>						
Björneborg övre	5,06	2,46	1,41	1,10	32,2	0,57
Raseborg östra	4,07	2,01	1,15	0,43	32,2	0,57
Tyrvis	5,62	2,74	1,45	1,18	32,1	0,53
<i>i medeltal</i>	4,92	2,40	1,34	0,90	32,2	0,56

Källor: Statistikcentralen i Finland, Folkmängds- och mortalitetstabeller.

B2.4.4. *Fruktksamhet och reproduktion i Savolax 1816/1835–1856/65.*

	TFR	GRR	NRR	ITR	mm	p(mm)
<i>Savolax</i>						
<i>prosterier</i>						
1816/35						
S:a Savolax	4,25	2,10	1,27	0,77	31,1	0,60
N:a Savolax övre	5,29	2,61	1,46	1,22	31,5	0,56
N:a Savolax nedre	4,56	2,26	1,27	0,77	31,2	0,56
<i>i medeltal</i>	4,70	2,32	1,33	0,92	31,3	0,57
1836/55						
S:a Savolax	3,79	1,86	1,10	0,30	31,4	0,59
N:a Savolax övre	5,01	2,45	1,61	1,51	32,1	0,66
N:a Savolax nedre	4,26	2,10	1,38	1,00	32,3	0,66
<i>i medeltal</i>	4,35	2,14	1,36	0,94	31,9	0,64
1856/65						
S:a Savolax	3,93	1,91	1,11	0,34	32,0	0,58
N:a Savolax övre	5,02	2,48	1,38	1,00	32,5	0,56
N:a Savolax nedre	4,37	2,14	1,13	0,39	32,2	0,53
<i>i medeltal</i>	4,44	2,18	1,21	0,58	32,2	0,56

Källor: Statistikcentralen i Finland, Folkmängds- och mortalitetstabeller.

B2.4.5. *Fruktksamhet och reproduktion i Karelen 1816/1835–1861/65.*

	TFR	GRR	NRR	ITR	mm	p(mm)
<i>Karelska</i>						
<i>prosterier</i>						
1816/35						
Wiborg	4,50	2,44	1,28	0,83	30,3	0,53
S:a Kexholm	4,91	2,47	1,14	0,44	31,3	0,46
N:a Kexholm	4,69	2,33	1,24	0,70	31,3	0,53
Sordavala	5,48	2,69	1,19	0,57	31,3	0,44
<i>i medeltal</i>	5,02	2,48	1,21	0,64	31,1	0,49
1836/55						
Wiborg	4,53	2,21	1,12	0,38	30,8	0,51
S:a Kexholm	4,33	3,12	1,01	0,05	31,1	0,48
N:a Kexholm	3,81	1,87	1,12	0,36	31,6	0,60
Sordavala	4,99	2,44	1,24	0,70	31,7	0,51
<i>i medeltal</i>	4,42	2,41	1,12	0,37	31,3	0,53
1861/65						
Wiborg	5,02	2,46	1,11	0,34	31,0	0,45
S:a Kexholm	4,72	2,26	1,16	0,50	30,7	0,51
N:a Kexholm	3,90	1,85	1,02	0,01	30,7	0,55
Sordavala	4,77	2,33	1,20	0,59	31,3	0,52
<i>i medeltal</i>	4,60	2,23	1,12	0,36	30,9	0,51

Källor: Statistikcentralen i Finland, Folkmängds- och mortalitetstabeller.

B2.6.1. *Antalet torpare i Korsholms norra och södra fögderier samt olika finländska landskap under tiden 1700 – 1805.*

<i>fögderi</i>	1700	1728	1747	1767	1805
<i>socken</i>					
<i>norra fögderi</i>					
Pedersöre	3	6	2	26	163
Nykarleby		2		22	106
Lappo				16	460
Wörå			4	17	147
Storkyrö				14	196
Lillkyrö				12	74
summa	3	8	6	107	1 146
<i>södra fögderi</i>					
Lappfjerd				1	201
Närpes			1	9	180
Malax				3	63
Mustasaari				9	123
Laihela				5	136
Ilmola			1	49	522
summa	0	0	2	76	1 225
<i>landskap</i>					
Eg. Finland och					
Åland	132	203	521	1 166	2 659
Satakunda	87	106	212	937	3 955
Nyland	254	539	853	1 727	3 595
Tavastland	82	134	634	2 254	6 014
Savolax	155	65	504	2 353	5 594
Karelen				84	536
Österbotten	268	81	128	278	3 041
summa	978	1 128	2 852	8 799	25 394

Källa: Gylling, E., *Suomen torpparilaitoksen kehityksen pääpiirteet*. Helsinki 1909. Bihang, s. 59, 61.

B2.6.2. *Jordarealens, jordmantalets och mantalsskrivna folkmängdens förhållande till varandra i Södra Österbotten ca 1725.*

	hebr/ jmtl	mtlsskr/ hebr	mtlsskr/ jmtl	mtlsskr/ kvkm	jmtl/ kvkm	jmtl
Pedersöre	1,4	2,5	3,4	8,6	2,5	259,8
Nykarleby	1,6	2,1	3,4	5,3	1,6	127,2
Lappo	2,5	2,7	6,9	3,7	0,5	93,0
Wörå	1,3	2,5	3,1	8,4	2,7	212,8
Lillkyrö	1,1	2,9	3,3	23,1	7,0	120,9
Storkyrö	1,3	2,7	3,5	7,1	2,1	171,8
N:a fögderi	1,4	2,5	3,7	6,7	1,8	985,4
Lappfjerd	1,8	2,8	5,1	2,5	0,5	71,5
Nerpes	1,8	2,6	4,7	4,5	0,9	152,0
Malax	1,8	3,0	5,2	6,1	1,2	77,1
Mustasaari	1,4	3,1	4,4	11,6	2,6	206,4
Laihela	1,5	2,7	4,2	6,0	1,4	118,2
Ilmola	2,4	2,9	7,0	2,1	0,3	108,3
S:a fögderi	1,7	2,9	5,0	4,1	0,8	733,4

Källor: Jordareal: Bidrag till Finlands officiella statistik. III:1. H-fors 1869. Antalet mantalsskrivna, jordmantal och antalet hemmansbruk: FRA, Länsräkenskaper: landsbok och landsbokensverifikationer 1725, jordebok för år 1728.

B2.6.3. *Jordarealens, jordmantalets och mantalsskrivna folkmängdens förhållande till varandra i Södra Österbotten ca 1764.*

	hebr/ jmtl	mtlsskr/ hebr	mtlsskr/ jmtl	mtlsskr/ kvkm	jmtl/ kvkm	jmtl
Pedersöre	4,0	4,1	16,0	28,4	1,8	181,9
Nykarleby	3,8	4,0	15,5	17,3	1,1	90,0
Lappo	2,5	5,1	12,6	10,4	0,8	143,7
Wörå	2,2	4,9	10,7	20,2	1,9	149,1
Lillkyrö	2,7	4,3	11,6	42,0	3,6	62,7
Storkyrö	2,4	5,0	11,8	16,0	1,4	112,6
N:a fögderi	2,9	4,5	13,2	18,2	1,4	740,0
Lappfjerd	2,8	4,7	13,2	6,6	0,5	73,1
Nerpes	3,1	4,2	13,1	11,0	0,8	134,8
Malax	2,7	3,9	10,6	12,6	1,2	78,7
Mustasaari	2,5	4,0	10,0	23,7	2,4	187,3
Laihela	2,4	4,6	10,9	11,4	1,0	86,3
Ilmola	2,8	5,7	15,9	5,0	0,3	112,0
S:a fögderi	2,7	4,5	12,1	9,2	0,8	672,3

Källor: Jordareal: som i tabell B2.6.2. Antalet mantalsskrivna, jordmantal och antalet hemmansbruk: FRA, Länsräkenskaper: landsbok och landsboksverifikationer 1764, jordebok för år 1763.

B4.1. "Taxa" eller den kontanta löneandelen 1756 jämte piglönens relation till dränglöner. Daler kopparmynt.

dränglön		piglön	piglön per dränglön
84	Kopparbergs län	30	0,36
60	Stockholms län	36	0,60
60	Uppsala	36	0,60
	Stockholms stad	72*	
60	Stockholms stad	50**	0,83
60	Södermanlands län	36	0,60
60	Gävle	30	0,50
60	Västmanland	30	0,50
54	Söderhamn, Hudiksvall	30	0,56
54	Sundsvall, Härnösand	30	0,56
54	Blekinge	30	0,56
48	Närke och Värmland	24	0,50
48	Östergötland	24	0,50
48	Göteborgs -Bohus län	30	0,63
42	Jönköpings län	27	0,64
42	Halland	30	0,71
42	Gotland	30	0,71
42	Kronobergs län	27	0,64
42	Kalmar län	24	0,57
36	Kymmenegårdslän	27	0,75
36	Åbo- och Björneborgs län	27	0,75
36	Nyland, Tavastehus län	27	0,75
36	Älvsborgs län	24	0,67
36	Öland	24	0,67
36	Västerbotten	24	0,67
30	Savolax	24	0,80
30	Skaraborgs län	21	0,70
30	Österbotten	21	0,70
24	Västernorr. Jämtlands län	12	0,50
24	Härjedalen	12	0,50

Källa: Förslag till en förnyad och förbättrad tjänstehjonsordning, KECD. 2/1 1756, Frihetstidens utskottshandl. Rd 1755-56. SRA. R3089.

Anm. Taxorna avser årliga kontantlöner för fullvuxna pigor och drängar utan kost, logi, persedlar eller städsel. *=hushållspiga, **=kökspiga.

B7.1.1. Årligt utsäde i Laihela socken 1732 och 1752 samt utsädets ökning per år. Årlig utsädessumma per by och medelutsädet per hemmansbruk i tunnor. N = antalet hemmansbruk.

By och	årligt utsäde	i medel-	årligt utsäde	i medel-	ökning per år
--------	---------------	----------	---------------	----------	---------------

N	Socken	1732	tal	1752	tal	%
12/22	Jurva	28,5	2,4	81,3	3,7	5,4
57/58	Bådde	185,0	3,3	324,6	5,6	2,9
26	Jukaja	96,5	3,7	124,2	4,8	1,3
11	Mieltylä	40,0	3,6	51,8	4,7	1,3
8	Käyppälä	29,5	3,7	36,6	4,6	1,1
6	Sarvijoki	11,6	1,9	16,5	2,8	1,8
9	Torstila	40,6	4,5	47,0	5,2	0,7
8	Jakkula	33,1	4,1	37,9	4,7	0,7
15	Storby	53,8	3,6	58,7	3,9	0,4
3	Lyyskilä	17,0	5,7	17,0	5,7	0,0
5	Svartila	22,0	4,4	21,7	4,3	-0,1
11	Perälä	45,3	4,1	43,7	4,0	-0,2
3	Kumarla	10,1	3,4	8,4	2,8	-0,9
174	Laihela	613,1	3,5			
185	Laihela			869,5	4,7	1,8

Källor: För utsädet 1732: **Krigsarkivet**, Roterings- och indelningskommissionen i Österbotten 1732-34, handlingar och skrivelser. För utsädet 1752: **SRA**, Kammarkollegiets arkiv, Finska och Baltiska handlingar, Finska handlingar, skattnöjningar: vol. 12-15, Laihela socken. Uppgifterna rörande sädesystemet 1760: **FLSA**, Storskiftesdelningsinstrumentet, "Geometrisk Beskrifning öfver Bådde By (...)", Laihia och Jurva E 36, 11-19, samt **VLMK**, Laihia 1:11.

B7.1.2. Årligt utsäde i Lillkyrö socken 1732 och 1752 samt utsädets ökning per år.
Årlig utsädessumma per by och medelutsädet per hemmansbruk i tunnor.
N = antalet hemmansbruk.

N	By och Socken	årligt utsäde 1732	i medeltal	årligt utsäde 1752	i medeltal	ökning per år %
6/7	Selkämäki	19,7	3,3	45,3	6,4	4,3
6	Ojaniemi	19,0	3,2	38,4	6,4	3,6
7	Savilax	18,3	2,6	38,9	5,6	3,8
17	Merikarto	42,0	2,5	86,4	5,1	3,7
12	Tervajoki	43,0	3,6	77,2	6,4	3,0
7	Perkiö	25,2	3,6	44,9	6,4	2,9
5	Kalsila	19,8	4,0	33,1	6,6	2,6
4	Rövarla	8,5	2,1	18,1	4,5	3,9
12	Haaro	31,2	2,6	59,8	5,0	3,3
10	Saarenpää	22,6	2,5	47,0	4,7	3,7
5	Torkkola	13,7	2,8	24,1	4,8	2,7
8	Hiiripeldo	34,5	4,3	51,6	6,4	2,0
7	Saarensivu	23,3	3,3	37,0	5,3	2,3
8	Greggilä	25,0	3,1	39,2	4,9	2,3
7	Hyriä	18,3	2,6	30,5	4,4	2,6
3	Trondila	9,8	3,3	14,9	5,0	2,1
13	Kuutila	43,3	3,3	62,6	4,8	1,9
4	Tapola	13,0	3,3	18,5	4,6	1,8
141	Lillkyrö	430,0	3,1			
142	Lillkyrö			767,0	5,4	2,9

Källor: För utsädet 1732: **Krigsarkivet**, Roterings- och indelningskommissionen i Österbotten 1732-34 handlingar och protokoll. För utsädet 1752: **SRA**, Kammarkollegiets arkiv, Finska och Baltiska handlingar, Finska handlingar, skattläggningar: vol. 12-15, Lillkyrö socken. Uppgifterna rörande trädessystemet 1760: **FLSA**, Storskiftesdelningsinstrument, Vähäkyrö E 30, 14:1, samt **VLMK**, Vähäkyrö 1:8.

B7.1.3. Årligt utsäde i Storkyrö socken 1732 och 1752 samt utsädets ökning per år.
 Årlig utsädessumma per by och medelutsädet per hemmansbruk i tunnor.
 N = antalet hemmansbruk.

N	By och Socken	årligt utsäde 1732	i medeltal	årligt utsäde 1752	i medeltal	ökning per år %
9	Wändelä	39,5	4,4	64,4	7,2	2,5
5	Torckola	21,5	4,3	42,5	8,5	3,5
11	Heickola	48,3	4,4	84,0	7,6	2,8
28	Topparla	118,5	4,2	205,6	7,3	2,8
13	Lehmäjoki	27,7	2,1	58,3	4,5	3,8
8	Hevonkoski	31,0	3,9	53,3	6,7	2,7
11	Riianrehto	32,7	3,0	60,1	5,5	3,1
4	Riddarla	13,5	3,4	24,6	6,1	3,0
5	Ikola	20,7	4,2	34,4	6,9	2,6
9	Tuurala	35,0	3,9	58,8	6,5	2,6
13	Palo	50,7	3,9	84,5	6,5	2,6
30	Kaukola	93,1	3,2	174,3	5,8	3,2
5	Waldarla	17,0	3,4	29,5	5,9	2,8
3	Perälä	7,3	2,4	13,9	4,6	3,3
9	Napue	18,5	2,1	36,7	4,1	3,5
5	Laurola	23,0	4,6	37,8	7,6	2,5
9	Wändelä	39,5	4,4	64,4	7,2	2,5
4	Ulvila	19,5	4,9	29,3	7,3	2,1
16	Orismala	58,7	3,7	90,6	5,7	2,2
8	Kuivila	35,3	4,4	49,6	6,2	1,7
5	Kylkelä	14,5	2,9	22,5	4,5	2,2
10	Palhojais	55,0	5,5	63,4	6,3	0,7
4	Yryselä	27,3	6,8	30,4	7,6	0,5
215	Storkyrö	808,6	3,8	1 348,5	6,3	2,6

Källor: För utsädet 1732: **Krigsarkivet**, Roterings- och indelningskommissionen i Österbotten 1732-34 handlingar och protokoll. För utsädet 1752: **SRA**, Kammarkollegiets arkiv, Finska och Baltiska handlingar, Finska handlingar, skattdokument: vol. 12-15, Storkyrö socken.

B7.2.1. *Höavkastningen och dess ökning i Laihela socken 1732 och 1763 Höavkastningen i parmar hö per by och medelavkastningen per hemmansbruk. N = antalet hemmansbruk.*

N 1732/ 1763	By och Socken	parm höav- kastn. 1732	parm i medel- tal	parm höav- kastn. 1763	parm i medel- tal	årlig ökning av höavk. 1732-63 %
3	Lyyskilä	52,0	17,3	151,0	50,3	3,5
12/22	Jurva	156,0	13,0	931,7	42,4	5,9
26/28	Jukaja	375,3	14,4	1 141,2	40,8	3,7
6	Sarvijoki	51,0	8,5	197,2	32,9	4,5
8	Käyppälä	120,5	15,1	307,7	38,5	3,1
58	Bådde	956,7	16,5	2 304,8	39,7	2,9
11	Mieltylä	149,0	13,6	393,6	35,8	3,2
8	Jakkula	172,3	21,5	349,2	43,6	2,3
3	Kumarla	62,7	20,9	126,2	42,1	2,3
9	Torstila	196,5	21,8	358,1	39,8	2,0
5	Svartila	75,0	15,0	160,1	32,0	2,5
11	Perälä	172,8	15,7	355,8	32,4	2,4
15	Storby	347,2	23,2	419,8	28,0	0,6
175	Laihela	2 887,0	16,5			
187	Laihela			7 196,4	38,5	3,0

Källor: Höavkastningen 1732: Krigsarkivet. Roterings- och indelningskommissionen i Österbotten 1732-34, handlingar och skrivelser. Höavkastningen 1763: FLSA. Laihia, delningsbeskrivningar vid storskiftet. SRA. R3370. Frihetstidens utskottshandl. Riksd. 1765-66, Kammar. ekonomie och kommersdep. Riksens Högl. Ständernas till Österbottens hövdingedöme utnämnde (Ekonomie Deputations handlingar.

B7.2.2. *Höavkastningen och dess ökning i Lillkyrö socken 1732 och 1763. Höavkastningen per by och medelavkastningen per hemmansbruk i tunnland. N = antalet hemmansbruk.*

N	By och Socken	parm höavkastn. 1732	parm i medeltal	parm höavkastn. 1763	parm i medeltal	årlig ökning av höavk. 1732-63 %
4	Rövarla	22,8	5,7	97,8	24,4	4,8
7	Hyriä	43,2	6,2	182,4	26,1	4,8
7	Savilax	49,2	7,0	200,0	28,6	4,6
12	Tervajoki	109,2	9,1	364,5	30,4	4,0
7	Perkiö	74,4	10,6	216,0	30,9	3,5
10	Saarenpää	67,8	6,8	258,6	25,9	4,4
17	Merikarto	110,4	6,5	449,1	26,4	4,6
7	Saarensivu	55,8	8,0	194,9	27,8	4,1
13	Kuutila	109,2	8,4	442,3	34,0	4,6
3	Trondila	24,6	8,2	81,1	27,0	3,9
6	Ojaniemi	54,6	9,1	219,4	36,6	4,6
8	Hiiripeldo	73,8	9,2	221,0	27,6	3,6
8	Greggilä	59,4	7,4	201,6	25,2	4,0
12	Haaro	80,4	6,7	276,1	23,0	4,1
5	Torkkola	33,0	6,6	114,1	22,8	4,1
4	Tapola	31,8	8,0	96,5	24,1	3,6
6/7	Selkämäki	55,8	9,3	174,0	24,9	3,7
5	Kalsila	43,8	8,8	107,5	21,5	2,9
141	Lillkyrö	1 099,2	7,8			
142	Lillkyrö			3 896,9	27,4	4,2

Källor: Höavkastningen 1732: Krigsarkivet. Roterings- och indelningskommissionen i Österbotten 1732-34, handlingar och protokoll. Höavkastningen 1763: FLSA. Lillkyrö socken; samt SRA. Frihetstidens utskottshandl. R. d. 1765-66, R3370. Kammar. ekonomie och kommersdep: Rikens Högl. Ständernas till Österbottens hövdingedöme utnämnde Ökonome Deputations handlingar.

B7.2.3. Höavkastningen och dess ökning i Storkyrö socken 1732 och 1763. Höavkastningen per by och medelavkastningen per hemmansbruk i parmar. N = antalet hemmansbruk.

N	By och Socken	parm höav-kastn. 1732	parm i medel-tal	parm höav-kast-n. 1763	parm i medel-tal	årlig ökning av höavk. 1732-63 %
4	Ulvila	32,3	8,1	123,3	30,8	4,4
11	Heickola	180,0	16,4	509,7	46,3	3,4
13	Lehmäjoki	92,7	7,1	455,3	35,0	5,3
5	Ikola	71,0	14,2	210,4	42,1	3,6
30	Kaukola	375,5	12,9	1 181,8	39,4	3,8
5	Torckola	79,0	15,8	209,1	41,8	3,2
4	Riddarla	52,0	13,0	146,7	36,7	3,4
8	Hevonkoski	112,0	14,0	299,7	37,5	3,2
13	Palo	133,3	10,3	436,6	33,6	3,9
28	Topparla	466,0	16,6	1 307,7	46,7	3,4
11	Riiandrehto	104,5	9,5	352,2	32,0	4,0
16	Orismala	178,0	11,1	515,4	32,2	3,5
5	Kylkelä	46,0	9,2	150,2	30,0	3,9
9	Wändelä	101,0	11,2	275,4	30,6	3,3
5	Laurola	46,7	9,3	142,4	28,5	3,7
3	Perälä	18,0	6,0	70,7	23,6	4,5
5	Waldarla	43,0	8,6	120,9	24,2	3,4
8	Kuivila	103,0	12,9	216,1	27,0	2,4
9	Tuurala	77,0	8,6	189,9	21,1	3,0
9	Napue	70,0	7,8	165,8	18,4	2,8
4	Yryselä	88,3	22,1	111,7	27,9	0,8
10	Palhojais	227,7	22,8	258,0	25,8	0,4
215	Storkyrö	2 697,0	12,5	7 449,3	34,7	3,3

Källor: Höavkastningen 1732: Krigsarkivet. Roterings- och indelningskommissionen i Österbotten 1732-34 handlingar och protokoll. Höavkastningen 1763: VLMK. Storkyrö, delningsbeskrivningar vid storskiftet, samt SRA. Frihetstidens utskottshandl. R. d. 1765-66, R3370. Kammar. ekonomie och kommersdeput. Riksens Högl. Ständernas till Österbottens hövdingedöme utnämnde Ökonome Deputations handlingar.

B7.2.4. *Höavkastning i medeltal per hemmansbruk samt fodertillgången i Laihela socken på 1760-talet. N = antalet h-bruk*

N	By och Socken	Höavkastning i medeltal per h-bruk kg/ha	Summa höavkastning 1 000 kg	Summa spannmåls halm 1 000 kg	Hö och halm i medeltal per h-bruk 1 000 kg
3	Lyyskilä	425	61,8	19,2	27,0
8	Jakkula	484	142,8	42,9	23,2
58	Bådde	570	942,7	367,2	22,6
9	Torstila	433	146,5	53,4	22,2
28	Jukaja	405	466,8	142,4	21,8
22	Jurva	377	381,1	92,0	21,5
8	Käyppälä	508	125,8	41,2	20,9
3	Kumarla	734	51,6	9,4	20,3
11	Mieltylä	486	161,0	58,6	20,0
5	Svartila	532	65,5	24,5	18,0
11	Perälä	540	145,5	49,5	17,7
6	Sarvijoki	417	80,6	18,7	16,6
15	Storby	396	171,7	66,4	15,9
187	Laihela	462	2 943,4	985,2	21,0

Källor: Som i tabellerna B7.1.1 och B7.2.1.

B7.2.5. Höavkastning i medeltal per hemmansbruk samt fodertillgången i Lillkyrö socken på 1760-talet. N = antalet h-bruk

N	By och Socken	Höavkastning i medeltal per h-bruk kg/ha	Summa höavkastning 1 000 kg	Summa spannmåls halm 1 000 kg	Hö och halm i medeltal per h-bruk 1 000 kg
6	Ojaniemi	469	89,7	42,9	22,1
7	Perkiö	480	88,3	50,1	19,8
12	Tervajoki	409	149,1	86,1	19,6
13	Kuutila	589	180,9	69,8	19,3
8	Hiiripeldo	328	90,4	57,5	18,5
7	Savilax	412	81,7	43,4	17,9
7	Selkämäki	407	71,2	50,2	17,3
7	Saarensivu	459	79,7	41,2	17,3
3	Trondila	384	33,2	16,6	16,6
17	Merikarto	447	183,7	96,4	16,5
5	Kalsila	277	44,0	36,9	16,2
10	Saarenpää	442	105,7	52,5	15,8
8	Greggilä	456	82,5	43,7	15,8
7	Hyriä	551	74,6	32,0	15,2
4	Röverlä	406	40,0	20,2	15,1
4	Tapola	388	39,5	20,6	15,0
12	Haaro	494	112,9	66,7	15,0
5	Torckola	458	46,7	26,9	14,7
142	Lillkyrö	440	1 593,8	853,7	17,2

Källor: Som i tabellerna B7.1.2 och B7.2.2.

B7.2.6. Höavkastning i medeltal per hemmansbruk samt fodertillgången i Storkyrö socken på 1760-talet. N = antalet h-bruk

N	By och Socken	Höavkastning i medeltal per h-bruk kg/ha	Summa höavkastning 1 000 kg	Summa spannmåls halm 1 000 kg	Hö och halm i medeltal per h-bruk 1 000 kg
11	Heickola	535	208,5	93,7	27,5
28	Topparla	445	534,8	229,4	27,3
5	Torckola	427	85,5	47,5	26,6
5	Ikola	401	86,1	38,4	24,9
8	Hevonkoski	486	122,6	59,4	22,7
30	Kaukola	421	483,4	194,6	22,6
4	Riddarla	433	60,0	27,4	21,8
13	Palo	351	178,6	94,3	21,0
4	Ulvila	314	50,4	32,7	20,8
9	Wändelä	447	112,7	71,9	20,5
5	Laurola	358	58,2	42,2	20,1
4	Yryselä	308	45,7	33,9	19,9
16	Orismala	409	210,8	101,1	19,5
13	Lehmäjoki	422	186,2	65,1	19,3
11	Riiandrehto	523	144,1	67,0	19,2
8	Kuivila	385	88,4	55,3	18,0
10	Palhojais	403	105,5	70,7	17,6
5	Kylkelä	423	61,4	25,1	17,3
5	Waldarla	370	49,4	33,0	16,5
9	Tuurala	362	77,7	65,6	15,9
3	Perälä	392	28,9	15,5	14,8
9	Napue	364	67,8	40,9	12,1
215	Storkyrö	419	3 046,7	1 504,7	21,2

Källor: Som i tabellerna B7.1.3. och B7.2.3.

B7.2.7. Fodertillgången och närda nötenheter (NNe) i Laihela socken på 1760-talet.

By och Socken	Hö och halmfoderenheter	tilllägg 10%	Summa foderenheter	Summa NNe	NNe i medeltal per h-bruk	NNe per mantal
Lyyskilä	32 886	3 289	36 175	96	31,9	52,2
Jackula	75 633	7 563	83 196	220	27,5	31,8
Bådde	520 302	52 030	572 332	1 514	26,2	39,4
Jurva	196 217	19 622	215 839	571	25,9	69,4
Jukaja	247 752	24 775	272 527	721	25,8	37,4
Torstila	79 866	7 987	87 853	232	25,8	31,0
Kumarla	25 819	2 582	28 401	75	25,0	37,5
Käyppälä	67 543	6 754	74 297	197	24,6	34,2
Mieltylä	87 833	8 783	96 616	256	23,2	31,4
Svartila	35 897	3 590	39 487	104	20,9	29,8
Perälä	78 514	7 851	86 365	228	20,8	29,5
Sarvijoki	41 326	4 133	45 459	120	20,0	72,1
Storby	94 659	9 466	104 125	275	18,3	22,6
Laihela						
summa	1584248	158425	1742672	4 610		
medel					24,3	39,9

Källor: Som i tabell B7.2.4.

Anm.: Antalet hö- och halmfoderenheter beräknad efter hö- och halmtillgången. Summa närda nötenheter (NNe) per by, NNe i medeltal per hemmansbruk samt NNe per mantal.

B7.2.8. *Fodertillgången och närda nötenheter (NNe) i Lillkyrö socken på 1760-talet.*

By och Socken	Hö och halmfoderenheter	tilllägg 10%	Summa foderenheter	Summa NNe	NNe i medeltal per h-bruk	NNe per mantal
Ojaniemi	51 509	5 151	56 660	150	24,9	23,7
Kuutila	99 676	9 968	109 644	290	22,4	25,8
Perkiö	52 687	5 269	57 956	153	21,9	22,5
Tervajoki	89 282	8 928	98 210	260	21,6	23,6
Hiiripeldo	55 462	5 546	61 008	161	20,2	17,6
Savilax	48 004	4 800	52 804	140	19,9	25,1
Saarensivu	46 532	4 653	51 185	135	19,3	24,0
Trondila	19 225	1 923	21 148	56	18,7	24,8
Selkämäki	44 904	4 490	49 394	131	18,7	22,4
Merikarto	107 595	10 760	118 355	313	18,5	27,0
Saarenpää	61 180	6 118	67 298	178	17,8	24,2
Hyriä	42 418	4 242	46 660	123	17,6	24,2
Greggilä	48 404	4 840	53 244	141	17,6	20,9
Kalsila	29 219	2 922	32 141	85	17,0	13,9
Röverlä	23 226	2 323	25 549	68	16,9	40,6
Tapola	23 096	2 310	25 406	67	16,7	19,2
Haaro	68 008	6 801	74 809	198	16,5	21,0
Torckola	27 945	2 795	30 740	81	16,3	23,2
Lillkyrö						
summa	938372	93837	1032209	2731		
medeltal					19,0	23,5

Källor: Som i tabell B7.2.5.

Anm.: Antalet hö- och halmfoderenheter beräknad efter hö- och halmtillgången. Summa närda nötenheter (NNe) per by, NNe i medeltal per hemmansbruk samt NNe per mantal.

B7.2.9. *Fodertillgången och närda nötenheter (NNe) i Storkyrö socken på 1760-talet.*

By och Socken	Hö och halmfoderenheter	tilllägg 10%	Summa foderenheter	Summa NNe	NNe i medeltal per h-bruk	NNe per mantal
Topparla	300 467	30 047	330 514	874	31,2	39,1
Heickola	118 199	11 820	130 019	344	31,3	33,0
Torckola	50 746	5 075	55 821	148	29,6	34,1
Ikola	48 725	4 873	53 598	142	28,4	27,9
Kaukola	268 356	26 836	295 192	781	26,0	40,9
Hevonkoski	70 581	7 058	77 639	205	25,7	30,8
Riddarla	34 124	3 412	37 536	99	24,8	39,7
Palo	104 748	10 475	115 223	305	23,5	23,2
Lehmäjoki	100 930	10 093	111 023	294	22,6	81,0
Ulvila	31 107	3 111	34 218	91	22,6	29,3
Wändelä	69 172	6 917	76 089	201	22,4	22,7
Orismala	121 092	12 109	133 201	352	22,0	26,2
Riiandrehto	82 242	8 224	90 466	239	21,8	29,0
Laurola	37 030	3 703	40 733	108	21,5	20,2
Yryselä	29 230	2 923	32 153	85	21,3	23,2
Kylkelä	34 187	3 419	37 606	99	19,9	26,5
Kuivila	54 023	5 402	59 425	157	20,0	19,1
Palhojais	65 648	6 565	72 213	191	19,1	22,5
Waldarla	30 717	3 072	33 789	89	17,9	27,5
Perälä	17 024	1 702	18 726	50	16,5	22,0
Tuurala	51 709	5 171	56 880	150	16,7	19,8
Napue	41 062	4 106	45 168	119	13,3	22,4
Storkyrö						
summa	1761119	176112	1937231	5125		
medel					22,6	30,0

Källor: Som i tabell B7.2.6.

Anm.: Antalet hö- och halmfoderenheter beräknad efter hö- och halmtillgången. Summa närda nötenheter (NNe) per by, NNe i medeltal per hemmansbruk samt NNe per mantal.

B8.1. *Det årliga utsädet och andelen olika sädeslag i Korsholms södra och mellersta fögderier 1825/27. Tunnor utsäde och tunnland spannmål.*

Socken	spannmåls- utsäde		tunnor utsäde		
	1825/27		råg	varav korn	havre
	tr	tl	%	%	%
Lappfjerd	2 290	2 030	49,9	49,9	0,2
Närpes	4 570	3 700	43,2	55,8	0,1
Östermark	1 340	1 260	81,1	18,7	0,2
Malax	1 920	1 660	50,1	49,6	0,3
Mustasaari	3 045	3 090	36,1	62,4	1,5
Laihela	3 030	3 710	66,8	28,1	5,1
Ilmola	6 900	8 340	75,7	22,8	1,5
Korsholms s:a fögd.	23 095	23 790	58,5	39,9	1,6
Nykarleby	2 465	2 740	43,7	56,3	0,0
Lappo 1	2 090	2 420	67,0	25,8	7,2
Lappo 2	5 370	6 215	67,0	25,8	7,2
Wörå	2 915	2 430	50,1	49,9	0,0
Lillkyrö	1 653	1 780	63,1	27,5	9,4
Storkyrö	4 743	6 412	65,3	25,5	9,2
Korsholms me. fögd.	17 143	17 671	59,9	34,4	5,7

Källor: FRA. Böckerska samlingen. Statistiska uppgifter III. s. 115ff.

Anm. 1: De ursprungliga utsädestalen för Lappo enligt den Böckerska samlingen uppgick till 2 090 tr och 2 420 tl spannmål. Det totala spannmålsutsädet enligt Böckerska uppgifter för hela Korsholm mellersta fögderi uppgick då till 12 511 tr och 13 950 tl spannmål.

Anm. 2: Lappo moderkyrkoförsamlingen (Lappo m. k. -kursiverad). Endast Lappo (hela socken och det rekonstruerade värden, se härom närmare i kap 8.3) ingår i den totala summan för Korsholms mellersta fögderi.

B8.2. Skörden av spannmål och potatis samt andelen olika sädeslag och potatis i Korsholm södra och mellersta fögderi 1825/27.

Socken	skörden i 1 000 kcal		skörden av spannmål och potatis i form av kcal - varav			
	1825/27		råg	korn	havre	potatis
	spann- mål	potatis	%	%	%	%
Lappfjerd	5 485,1	361,0	53,4	40,2	0,3	6,2
Närpes	9 817,2	652,4	51,7	41,5	0,6	6,2
Östermark	3 149,8	110,9	83,3	13,1	0,2	3,4
Malax	4 446,2	342,5	55,7	36,9	0,3	7,2
Mustasaari	6 098,7	693,2	41,2	47,6	1,0	10,2
Laihela	8 385,7	326,2	74,6	18,1	3,6	3,7
Ilmola	20 243,6	957,1	81,0	13,8	0,7	4,5
Korsholms södra fögd.	57 607,6	3 443,4	66,1	27,2	1,0	5,6
Nykarleby	5 525,9	289,2	50,7	44,3	0,0	5,0
Lappo 1	5 051,8	347,1	71,0	18,6	4,0	6,4
Lappo 2	12 992,3	891,3	71,0	18,6	4,0	6,4
Wörå	6 693,9	357,0	56,6	38,3	0,0	5,1
Lillkyrö	3 941,2	106,6	70,1	22,6	4,6	2,6
Storkyrö	12 706,8	483,8	76,7	15,6	4,0	3,7
Korsholms mell. fögderi	41 860,1	2 128,3	67,6	24,6	2,9	4,8

Källor: Som i tabell B8.1.

Anm. Lappo 1 (kursiverad) innehåller de ursprungliga värden enligt Böcker. Endast siffrorna för Lappo 2, dvs. de rekonstruerade talen, ingår i den totala summan för Korsholms mellersta fögderi.

B8.3. *Nötkreatursenheter (Ne), närda nötenheter (NNe) och andelen hästar samt årligt utsäde och nötkreatursenheter per hemmansbruk och nötkreatursenheter per mantal i Korsholms södra och mellersta fögderier 1825/27.*

Socken	Ne	NNe	andel hästar	Ne/he	uts/he	Ne/uts	Ne per 0,25 mtl
Lappfj.	6 358	6 110	22,8	11,8	4,2	2,8	13,9
Närpes	11 060	12 050	22,2	10,5	4,4	2,4	15,0
Österm.	3 340	4 120	19,8	15,6	6,3	2,5	16,0
Malax	4 189	5 310	25,4	7,9	3,6	2,2	10,3
Mustas.	9 095	8 700	21,5	9,9	3,3	3,0	13,1
Laihela	6 163	7 860	21,6	17,2	8,5	2,0	14,2
Ilmola	15 173	15 950	22,0	22,6	10,3	2,2	19,1
Korsh. s:a fögd.	55 378	60 100	22,1	13,1	5,4	2,4	14,9
Nykarl.	4 521	4 300	24,0	6,6	3,6	1,8	5,7
<i>Lappo 1</i>	5 146		23,2	7,6	3,1	2,5	7,5
Lappo 2	5 146	10 240	23,2	7,6	7,0	1,0	7,5
Wörå	5 453	5 810	27,3	7,3	3,8	1,9	8,3
Lillkyrö	2 314	4 430	36,0	10,1	7,2	1,4	7,2
Storkyrö	6 031	11 650	30,2	12,8	10,2	1,3	9,6
Korsh. me. fögd.	23 465	36 430	27,4	8,1	5,9	1,4	8,5

Källor: Som i tabell B8.1.

Anm. Lappo 1 (kursiverad) innehåller de ursprungliga värden enligt Böcker. Endast siffrorna för Lappo 2, dvs. de rekonstruerade talen, ingår i den totala summan för Korsholms mellersta fögderi.

B8.4. Den utfallna skördens tillräcklighet i Finland under åren 1821–40 enligt landshövdingarnas rapporter.

	1821	1822	1823	1824	1825	1826	1827	1828	1829	1830
Uleåborgs l.	■	☆	☆	□	□	☆	□	☆	■	□
Kuopio län	■	□	☆	□	□	□	☆	☆	☆	☆
Viborgs l.	□	☆	☆	☆	☆	□	☆	☆	☆	□
S:t Michels l.	■	☆	☆	□	□	□	□	☆	☆	□
<u>Vasa län</u>	■	☆	☆	☆	☆	□	☆	□	□	□
Tavasteh. l.	□	☆	☆	☆	☆	☆	☆	☆	☆	☆
Åbo ° Bj. l.	□	☆	☆	☆	☆	☆	☆	☆	☆	☆
Nylands. l.	□	☆	☆	☆	☆	☆	☆	☆	☆	☆

☆ = tillräcklig skörd.

□ = delvis felslagen skörd, statligt ingripande av något slag.

■ = allmänt missväxtår i länet, statligt ingripande varit nödvändigt.

	1831	1832	1833	1834	1835	1836	1837	1838	1839	1840
Uleåborgs l.	□	■	□	☆	□	□	□	☆	☆	□
Kuopio län	□	■	□	☆	■	□	☆	☆	☆	☆
Viborgs l.	□	□	☆	□	□	☆	☆	☆	☆	☆
S:t Michels l.	□	□	☆	□	■	☆	□	☆	☆	☆
<u>Vasa län</u>	□	■	■	☆	■	□	□	□	□	□
Tavasteh. l.	☆	□	☆	□	□	□	☆	☆	□	☆
Åbo ° Bj. l.	☆	☆	☆	☆	☆	☆	☆	☆	☆	☆
Nylands. l.	☆	☆	☆	□	□	☆	□	☆	☆	□

Källor: Johansson, V., *Finlands agrarpolitiska historia 1*. H-fors 1924. s. 99.

B8.5. *Potatis- och spannmålsutsädet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar i medeltal under åren 1889 – 1891. Tunmland.*

	råg- utsäde tl	korn- utsäde tl	havre- utsäde tl	samma utsäde tl	potatis utsäde tl
Laihela	2 446	1 171	3 378	6 995	330
Jurva	652	314	563	1 528	136
Summa	3 097	1 485	3 941	8 523	465
Lillkyrö	1 535	648	2 567	4 749	321
Storkyrö	2 777	851	4 424	8 053	355
Ylistaro	3 494	1 057	4 736	9 287	498
Summa	6 272	1 908	9 160	17 339	852

Källor: Statistikcentralen (Finland): Guvernörens öfver Wasa län underdåniga berättelse om länets tillstånd, åren 1889, 1890 och 1891.

Anm: Såningståtheterna för respektive sädesslag har här antagits vara samma som 1834/35.

B 8.6. *Potatis- och sträsädesskörden i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar i medeltal under åren 1889 – 1891. Tunnor spannmål och potatis.*

	råg- skörd tr	kornskörd tr	havre- skörd tr	summa spannm. tr	potatis skörd tr
Laihela	14 309	8 785	23 522	46 616	11 330
Jurva	3 383	2 179	3 925	9 487	5 440
Summa	17 692	10 964	27 447	56 103	16 770
Lillkyrö	8 927	5 247	17 124	31 298	12 400
Storkyrö	12 999	5 566	27 313	45 878	17 320
Ylistaro	18 251	8 332	33 981	60 564	18 110
Summa	31 250	13 898	61 294	106 442	35 430

Källor: Statistikcentralen (Finland): Guvernörens öfver Wasa län underdåniga berättelse om länets tillstånd, åren 1889, 1890 och 1891.

B8.7. Skörden av potatis och stråsåd i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar i medeltal under åren 1889 - 1891. Till kcal reducerade tunnor av spannmål och potatis.

	skörden av stråsåd tr	potatis skörd tr	stråsåd 1 000 kcal	potatis 1 000 kcal	stråsåd + potatis 1 000 kcal
Laihela	46 616	11 330	13 218,6	1 232,0	14 450,0
Jurva	9 487	5 440	2 815,7	591,5	3 407,2
Summa	56 103	16 770	16 034,3	1 823,5	17 857,8
Lillkyrö	31 298	12 400	8 684,7	1 348,3	10 033,0
Storkyrö	45 879	17 320	12 499,2	1 883,3	14 382,5
Ylistaro	60 564	18 110	16 799,4	1 969,2	18 768,6
Summa	106 443	35 430	29 298,6	3 852,5	33 151,1
	%	%	%	%	%
Laihela	80,4	19,6	91,5	8,5	100,0
Jurva	63,6	36,4	82,6	17,4	100,0
Summa	77,0	23,0	89,8	10,2	100,0
Lillkyrö	71,6	28,4	86,6	13,4	100,0
Storkyrö	72,6	27,4	86,9	13,1	100,0
Ylistaro	77,0	23,0	89,5	10,5	100,0
Summa	75,0	25,0	88,4	11,6	100,0

Källor: Statistikcentralen (Finland): Guvernörens öfver Wasa län underdåniga berättelse om länets tillstånd, åren 1889, 1890 och 1891.

B9.1. *Utsäde, spannmåls- och höskörden samt folkmängden jämte kreatursinnehavet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö ca. 1750, 1825 och 1890.*
Tunnor spannmål och parmar hö.

	1750	1825	1890
Laihela			
årligt utsäde - tr	870	3 030	7 749
årligt utsäde - tl	870	3 705	8 523
spannmålsskörden (tr)	4 785	23 193	56 102
potatisskörden (tr)	-	3 000	16 770
höskörden (parm)	7 196	18 000	34 157
Ne		6 163	9 472
NNe	4 610	7 860	
total befolkning (1749)	(1 700)	4 992	11 649
Lillkyrö			
årligt utsäde - tr	767	1 653	5 035
årligt utsäde - tl	767	1 779	4 749
spannmålsskörden (tr)	4 220	11 110	31 298
potatisskörden (tr)	-	985	12 400
höskörden (parm)	3 897	8 452	12 830
Ne		2 314	3 640
NNe	2 731	4 430	
total befolkning (1749)	(1 344)	3 150	4 758
Storkyrö			
årligt utsäde - tr	1 349	4 743	15 144
årligt utsäde - tl	1 349	6 412	17 339
spannmålsskörden (tr)	7 420	35 048	106 442
potatisskörden (tr)	-	4 450	35 430
höskörden (parm)	7 449	24 405	37 359
Ne		6 031	13 182
NNe	5 125	11 650	
total befolkning (1749)	(2 297)	8 087	17 197

Summary

During the seventeenth century the county of Österbotten in northern Finland can be described as a frontier, an area of "unlimited" quantities of land but a limited labour supply. Österbotten had been engaged in the export trade of furs, train-oil, fish and butter to Stockholm since the Middle Ages. During the seventeenth century, these products were complemented with tar and pitch which had become important export products in an expanding world trade. Trade in these products together with mercantilist policies lead to the establishment of new towns in. In addition to export trade, the raising of livestock which had always been a strong feature of Österbotten's agricultural production, increased in importance from the early modern period until the eighteenth century.

Österbotten was also characterised by very strong population growth from the mid eighteenth century until 1890.

This study is an investigation of population growth and the exploitation of agrarian production possibilities during the eighteenth and nineteenth centuries in Österbotten. The dissertation is primarily concerned with three parishes Laihela, Lillkyrö and Storkyrö, in Södra Österbotten.

In **chapter I** the long term population growth in Europe, Scandinavia and Finland is discussed in relation to the theory of demographic transition which has constituted a general reference framework for research on changes in population in Scandinavia. This theory however, has been criticised on empirical and theoretical grounds. As regards the Scandinavian case, the typical long-standing equilibrium of high mortality and fertility expounded by the theory has not been observed. On the contrary, mortality and fertility rates in the Scandinavian countries were relative low at the beginning of the eighteenth century, but increased during the century. However, when seen in a long-term perspective, the rate of population growth in the northern periphery since the sixteenth century including the Baltic Sea area, has been both rapid and varying when compared to the European core.

In this study, explanations of population and economic growth in Österbotten are sought in the periphery's response to political and economic changes occurring in the European core countries as markets for products produced in the periphery expanded.

Chapter II discusses demographic development between 1750 and 1890 in the three parishes. The chapter begins with a presentation and review of the demographic sources. This is followed by a study of changes in

population, mortality and fertility. Although Österbotten's infant mortality rates remained at very high levels, the average population growth per annum in the three parishes reached 1.3 percent during the period 1750-1890. Thus indicating that the observed population growth was not caused by appreciable reductions in mortality, as has been observed in European core countries during the same period. Average live-births per woman rose to 6 and in some periods exceeded this number thereby counteracting high infant mortality rates. Although life-expectancy at birth was very low in the three parishes, life-expectancy for those surviving the first year was higher than in most other parts of Finland.

Population growth from the middle of the eighteenth century can be explained by the extensive family formation which took place in the parishes. Family formation and marriage frequencies rose progressively after 1750. The data shows that a larger portion of the adult population in these areas built families than was generally the case in other parts of Finland. Increased family formation and the resulting population growth can be explained by the establishment of new farms and crofts, which were made possible by land-use reforms and the reduction of land taxes in the middle of the eighteenth century. Crofters working on peasant farms were non-existent before this period.

Chapter III examines the institutions which regulated labour conditions and land-use in Sweden-Finland from the Middle Ages until the middle of the eighteenth century. Servants were an important source of labour in the pre-industrial society and this type of labour existed in some form in most European countries. The demand for wage labour varied between different economic sectors and social classes, but farmers' investment in draught animals and livestock has always in every culture required constant supervision resulting in increased demand for additional farm servants.

Rules governing the working conditions of farm servants and the distribution of land has existed in Swedish law since the thirteenth century. These institutions originating in the Middle Ages were distinctively Scandinavian in character. Peasant farmers traditionally had extensive rights to govern land-use within the village boundaries, but were not permitted to lease land to tenants or crofters. Thus, those who neither owned nor leased farms or had use of other tax assessed property were destined to become farm servants. These farm servants, usually young men and women of fertile age, were not expected to build families.

During the seventeenth and eighteenth century existing laws concerning the distribution of land and farm labour was even more stringently applied. The compulsive aspects which forced those without property into service were strengthened, as were regulations which restricted the household's access to the common forest. These restrictions resulted in the closing of the forest for slash-and-burn cultivation and colonisation. Labour had become a scarce resource as well. According to contemporary observers the higher social classes, in power of their privileges could use the compulsive aspects embedded in a forceful application of the law to secure the labour they needed at a lower price. A sharpening of regulations governing forced service, like those governing the use of forest resources must be seen in relation to the changing economic and political structures in general and more specifically to Sweden-Finland's ambitions to become a major European power.

The country had been successful in producing products demanded in the European core. Sweden-Finland during the seventeenth century was Europe's primary producer of tar and pitch and iron; all three of which demanded increasing numbers of labouring hands. As a result of the country's political ambitions, the Swedish military requirement of able-bodied seamen and soldiers rose during this period as well. Indirectly, this political expansion led to increased land ownership by the nobility who also demanded farm labour to work their estates.

The intentions of a more stringent application of the laws concerning the distribution of land and labour had been to provide the State and upper-classes with labour, but in practice had resulted in restricting the possibility for large groups of people to build families and thus limiting population growth.

Chapter IV studies the occurrence of farm servants in Finland from a social, economic and regional approach. The chapter also discusses wages as well as the closely related questions of work-time and the negotiation of work contracts.

The one factor which has shown the strongest correlation with the number of farm servants for peasant farmers in Österbotten (as in the rest of south-west Finland) has been cattle raising. It is therefore noteworthy that farm servants were most often found in areas with large estates on the arable plains and mixed woodland areas where vast acreage and numerous livestock demanded more labour. On peasant farms the number of servants co-variated with the presence of livestock.

Regarding wages, previous research has shown that the quality of the yearly harvest played an important role in the supply of labour. In

good harvest years the labour supply decreased (in accordance with the theory of the backward bending supply curve for labour.) A large portion of wages were payments-in-kind. Foodstuffs alone constituted approximately 80-85 percent of the total wage. Farm servant's annual wage were not meant to support more than one person. These factors resulted in the level of family formation during the seventeenth and eighteenth centuries being much lower than otherwise would have been the case.

Previous research has shown that wage levels were higher on estates and manors than in areas where peasant farmers dominated. The conscription of soldiers and the founding of new towns lead to increased wages for farm servant in Österbotten during seventeenth and in the beginning of eighteenth century. The increasing wage cost and rising taxation levels for individuals and land obviously reduced the possibilities for the farming peasantry during the seventeenth century to hire farm servants, but also limited their ability to retain the family's own labour. Since agricultural production in general was relatively labour intensive; rising wages and taxes limited household demand for farm labour and subsequently limited possibilities of efficient utilisation of farm land. An alternative was to concentrate on cattle raising and slash-and-burn cultivation which were less labour intensive. A possibility open to those farming in sparsely populated frontier areas.

In summary, the restrictive resource allocation (land and labour) implied in a more stringent application of the law resulted in lower fertility and slower population growth at least until the first decades of the eighteenth century.

Chapter V studies the growth of ideas sympathetic towards agriculture in Sweden in the middle of the eighteenth century, as well as the question of how Finland's land reclamation should be undertaken. Interest for agrarian development was a general phenomenon in Europe during this period. This growing interest when augmented with increasing relative prices for grain could in some cases be characterised as agromania. The enclosure movement in England as well as the Physiocrat school's doctrines in France had each acquired followers in other European countries. In Sweden these new ideas for agricultural development merged with plans and ideas concerning population growth and populationism.

In the wake of these new ideas the Swedish State's position concerning colonisation of the forest and commons changed, and in an effort to stimulate population growth, the State opened these areas for

the establishment of new settlements. From the seventeen-forties, the State began to give tax relief and tax exemptions in order to support family formation in the frontier. We observe a fundamental political turn-about in the question of resource allocation in the country-side. Plans for the cultivation of Finland were also being discussed in the Swedish Parliament where a deputation as well as a special commission were formed to prepare the matter. The problem of whether population growth could be stimulated by colonisation with the active support of the State or through the division of existing peasant farms into smaller units and the implementation of crofting was cause for long and intensive debate in the Swedish Parliament.

The inspector general for the Surveyor General of Sweden, J. Faggot, who has often been called the "father" of the Swedish enclosure movement, argued that population growth could best be achieved by encouraging early marriage on existing peasant farms and crofts, with an accompanying division of farms as the population grew. The older regulations and laws originating from the Middle Ages were obstacles for population growth.

The nobility had previously resisted the idea that the peasantry should be permitted private ownership of property which had been partitioned from the commons. However, their position on this issue was weakened by the increasing demand for labour, which could only be remedied through population growth. This changed attitude prepared the way for large scale enclosure, which in Österbotten resulted in a division of communal property encouraging the establishment of new households and thus, population growth. The enclosure movement in this respect had a populationist appeal. Södra Österbotten and Laihela parish in particular were the starting point for the enclosure process in Finland in 1757.

Chapter VI examines the work of E. O. Runeberg, which contains a well prepared model for accomplishing dense population growth by means of state supported enclosure and the implementation of a new tax system.

E. O. Runeberg became the first director of the Finnish Office of Royal Surveyors in 1750. His interest in practical questions concerning agricultural development, surveying, and State finance were grounded in clearly developed theoretical knowledge.

Runeberg argued that the scarcity of labour, like the rapidly growing quantity of money in the country, was an obstacle for agricultural development. Farm servants and other workers should have the right to freely build families and without legal hindrance be employed by

farmers and burghers. In these respects, farmers and burghers would be on equal footing with the nobility. This idea of the scarcity of labour was the starting point for Runeberg's theoretical demonstration of how a country could best achieve population growth and thereby an increased labour supply. Laihela parish played an important role as Runeberg's object of study.

In 1758 Runeberg compiled a description of Laihela parish in Södra Österbotten. The parish description contains meticulously prepared statistical data which he later used to describe the area's growth possibilities. Södra Österbotten, he argued, was especially suited for commercial farming and grain cultivation. Its natural geographic advantages such as good soil conditions, proximity to the sea and good market potentials as well as the existence of large herds of cattle, were important qualifications in this respect. This was the promised land, but with a scarcity of needed labour.

Runeberg argued that if population growth was to be achieved in agriculture, then the common fields should be dissolved and enclosed, and individual owned units created. The old tax system, a relic from the Middle Ages, should be replaced with consumption- and poll taxes. Land taxes should be abolished. In agricultural production it was also important that the farmer's capital be exempted from taxation. In particular the growing labour force, i.e. children of the rural population as well as that labour needed to supervise them, should be exempted from taxation. Those taxes collected by the State from the rural areas should be used to support grain export via towns.

The role of towns was to act as mediators between agricultural production and foreign trade, with the primary task of guarantor for demand of grain, as well as for a fair and steady price development for grain on the international market. Through new cultivation the number of farming units in Laihela parish could, according to Runeberg, increase many times over.

Of Runeberg's many ideas only a few were realised during his lifetime. Enclosure was accomplished, land taxes were reduced but not abolished. The rural population with many children were also exempted from certain personal taxes.

Runeberg was not the only person to praise Österbotten's possibilities. Anders Chydenius, a priest, born in the region, propagated stubbornly for the rights of farm servants to build families. He argued against those restrictions which regulated the rights of towns around the Gulf of Bothnia to participate in foreign trade. Chydenius also worked tenaciously for inoculation against smallpox in Österbotten

during the last half of the eighteenth century. An enterprise which would reduce death rates.

Runeberg, like Chydenius, seem to have been occupied with Österbotten's potential resources; the rising grain prices and the possibilities of land reclamation blinded him. In his efforts to counter scarce labour he became insensible to the limits of natural resources. The number of farms in Laihela, according to him could be multiplied fourteen times, from 90 to 1295!

Chapters VII and VIII discusses the sources and quality of agrarian data and the agrarian development in the three parishes Laihela, Lillkyrö and Storkyrö. The principal research period is 1750-1890. In addition, some supplementary data has been collected from the beginning of the seventeenth century.

Chapter IX summaries the agrarian development from 1750-1890 and relates it to population growth in the three parishes. Earlier literature describing land use in Österbotten during the seventeen-fifties, has used tithe-rolls and reports from provincial governors as sources. Unfortunately, both of these sources underestimate development in the region. The same applies to sources used to investigate agricultural development in the nineteenth century.

Studies of agricultural development has of necessity been based on fiscal sources which for purposes of modern research are incomplete. The entrance of the professional surveyor, with measuring instruments and map-making, especially in connection with the enclosure movement, lead to radical changes in this respect. Earlier, it had been in farmers interest to claim small farms with poor soil since it was the farm's size and soil conditions which formed the bases for taxes. A small farm with poor soil meant less tax. However, during the enclosure process, in the middle of the eighteenth century the opposite was true, farmers interest lie in claiming large farms with good soil, since this formed the bases for exchange between neighbours and other owners of common village property.

Agricultural statistical data from the first half of the nineteenth century also underestimates actual development. The collection of statistics was reorganised only at the end of the century. By that time, the importance of land taxes for the State finances had diminished considerably. Farmers' concern for an ever increasing tax burden had been alleviated, which makes it is more likely that the information they provided was correct.

Data providing information on livestock ownership is rare and sporadic in the sources. I have therefore, constructed an indirect method

of approximating the size of livestock herds. Source data concerning harvested hay and straw have been transformed into feed-units. These units are then used to estimate the number of livestock the feed-units would have supported in the parishes between 1750-1890.

The long-term agrarian development from 1750 to 1890 shows that production of grains and other food-stuffs had increased more rapidly than the number of livestock during the period in question. Furthermore, vegetable production was growing faster than population. The average rate of growth of vegetable production per capita in the three parishes was 0,4 percent. According to witnesses from the seventeen-fifties, an abundant consumption of animal products was a distinctive feature of Laihela parish. The presence of livestock-feed and livestock has been plentiful in Södra Österbotten in relation to seed. The number of livestock units per seed-barrel reached very large numbers during the seventeenth and eighteenth century, but started to decline towards the end of the eighteenth century. As regards food consumption in general, the importance of other food-stuffs such as potatoes in the diet, increased at the expense of animal products, at least for most of the population.

If the agrarian growth in Södra Österbotten is compared to Sweden during the first half of nineteenth century, then Österbotten shows a much faster growth. According to G. Utterström increased production of food-stuffs per capita was 0,05-0,55 percent per annum. On the western plains of the province Skaraborg, production growth reached 0,43 percent per annum during the period 1825-1855. While growth in food-stuff production per capita in the researched parishes together during the same period reached 0,76 percent per annum. Thus the agrarian growth, especially concerning vegetable production exhibits very high rates of growth.

Agrarian production shows decreasing rates of growth during the second half of the nineteenth century. The rate of growth in production of food-stuffs declines in relation to earlier periods but also in relation to population growth. Differences between Laihela and Storkyrö parishes are striking. Production per capita increased in Storkyrö but decreased in Laihela. Storkyrö was hard hit by the crisis at the end of 1860's, which resulted in high death rates and falling population. In this respect, Laihela parish fared somewhat better. Increasing population growth in Laihela at the end of the period can be explained by growth in non-agrarian production and an increased division of labour in the parish.

Deteriorating trade conditions and changing relative prices presented troublesome consequences for agriculture in Österbotten

during the Russian era, i.e. from 1809. Export to Sweden declined during the second quarter of the nineteenth century. At the same time cheap Russian grain was imported to Finland. Grain prices on the world market were falling during the nineteenth century, while butter prices were increasing. However, increased trade regulation made it difficult to export butter from Österbotten to Sweden. Interest in the establishment of new crofts and the cultivation of cereals declined substantially in the three parishes from the eighteen-sixties. The proportion of the rural population without property who were forced to seek their livelihood as temporary workers increased. Farming was under pressure, and was becoming more oriented towards subsistence farming with dairy farming as a growing feature near the end of the period. Södra Österbotten, like the rest of Finland, was hard hit by the famine of 1867-8. At this time Österbotten experienced a net emigration, primarily because of a lack of alternative income sources. Now, it was the people who sought work, in contrast to earlier periods when work sought people. The inhabitants of Södra Österbotten migrated to Finland's more industrialised regions. In larger numbers than their fellow countrymen they emigrated to America - another frontier - at the end of the nineteenth and beginning of the twentieth century.

In the introduction, I described Österbotten as a frontier, with early colonisation along its coast, rivers and streams. By combining fishing and hunting with cattle raising and slash-and-burn cultivation the wilderness was conquered. Forest resources were exploited by intensified production of tar and pitch. The international tar and pitch trade strengthened Österbotten's ties with world markets. However, it was through grain production and cattle raising that permanent and continuously populated settlements were created. Population growth was rapid in Österbotten during the eighteenth and nineteenth centuries and this expansion can be explained primarily by expansion in grain production. But this was by no means an obvious development.

As relative prices for grain rose, Österbotten appeared in the middle of the eighteenth century as a promised land. Contemporary economists and populationists worked to dismantle medieval institutions and financial structures which impeded family formation and population growth as well as hindrances to agricultural development and trade expansion. Through State intervention, conditions for favourable demographic and economic development were created in Österbotten thereby abolishing institutional obstacles which had hindered population growth.

This dissertation emphasises how structural and institutional changes influenced population development in the periphery before the rise of modern industrial society. Behind these changes in structure and institutions lies increasing commercial relations with the European core. Österbotten was abundant in natural resources but scarce in capital and labour. Reforms in legislation facilitated family formation which accounted for population growth and agrarian expansion. These events were not unique for Österbotten, but expansion was stronger here than in other Nordic countries. The extreme environment, together with high expectations, contributed to a more rigorous enforced enclosure in most other places. This environment also contributed strongly to the development of populationist thought.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Riksarkivet i Finland (FRA)

Församlingarnas mikrofilmade kyrkoarkivalier.

Länsräkenskaper, Österbotten.

Senatens kammarkontor, Generalguvernörens kansli.

Suomen asutuksen yleisluettelo.

Riksarkivet i Sverige (SRA)

Frihetstidens utskottshandlingar.

Kammarkollegiets arkiv, Finska och Baltiska handlingar.

Skoklostersamlingen.

Lantmäteristyrelsens arkiv i Finland (FLSA)

Storskifteskartor och handlingar.

Krigsarkivet i Sverige (KA)

Roterings- och indelningskommissionen i Österbotten 1732–34.

Statistikcentralen i Finland

Folkmängdstabeller, mortalitetstabeller.

Guvernörens öfver Wasa län underdåniga berättelser om länets tillstånd.

Vasa Landsarkiv (VLA)

Kronofogden i Korsholms södra fögderi arkiv.

Länsmannens i Laihela distrikt arkiv.

Storkyrö sockens och Ylistaro kapellgälds kyrkoarkiv.

Vasa länskansliet: Magistraternas och kronofogdernas årsberättelser.

Vasa Lantmätarkontors arkiv (VLMKA)

Delningsbeskrivningar och skifteshandlingar.

Laihia 1:11. Lantmätaren C. F. Stierwalds berättelse rörande Laihela socken, åren 1750-60: Handlingar rörande särskilda beskrifningar och statistiska uppgifter öfver Laihela socken i Vasa län.

Laihela församlingens kyrkoarkiv i Laihela (LFSKA)

Folkmängdstabeller, mortalitetstabeller.

Lunds universitetsbibliotek.

De La Gardieska samlingen: Finland, Kammarfiskalrannsakingar, Österbotten.

Åbo akademins bibliotek.

Finska hushållningssällskapets arkiv.

Litteratur

- Abel, W., *Agricultural fluctuations in Europe. From the thirteenth to the twentieth centuries.* London 1980.
- Ahlbäck, R., *Bonden i svenska Finland. Teori och praktik inom åkerbruket och boskapsskötsel.* [Svenska litteratursällskapet i Finland, 509]. Helsingfors 1983.
- Ahlbäck, R., *Socklots byråttens protokoll 1751-1761.* [Svenska litteratursällskapet i Finland, 444. *Folkklivsstudier VIII*]. Helsingfors 1971.
- Alanen, A., *Etelä-Pohjanmaan talouselämä 1721-1809.* I *Etelä-Pohjanmaan historia IV:2*, Vaasa 1949.
- Alanen, A., *Isostavihasta Suomen sotaan 1700-1809.* I *Etelä-Pohjanmaan historia IV:1*, Vaasa 1948.
- Almquist, J. E., 'Till frågan om skattebondens jordäganderätt under perioden 1719-89', i förf. *Strödda bidrag till civilrättens historia.* Stockholm 1953.
- Almqvist, J. E., 'Den svenska jordbeskattningens historia (...) med särskild hänsyn till den s.k. skatteförenklingsfrågan', i *Historisk tidskrift* 40(1920).
- Alsne, S., *Från prästtjändon till reglerad lön. Pastoraliekonventionerna i Uppsala ärkestift 1810-1862.* Uppsala 1966.
- Andersen, O., 'Denmark', i *European Demography and Economic Growth.* Edited by W. R. Lee. London 1979.

- Anderson, M., *Population Change in North-Western Europe, 1750–1850*. London 1988.
- Andersson, B., *Från fästningsstad till handelsstad 1619–1820*. [Göteborgs historia: näringsliv och samhällsutveckling, 1] Stockholm 1996.
- Anonym, 'Om kyttlandsbruket i Österbotten.' i *Kejsrerliga Finska Hushållningssällskapets handlingar*. 4(1859): 3. Åbo 1859.
- Armengaud, A., 'Population in Europe', i *Fontana Economic History of Europe III*. General Editor: C. Cipolla. 3. uppl. London 1976.
- Arpi, G., *Sveriges skogar under 100 år*. Stockholm 1959.
- Attman, A., 'The Russian Market in World Trade, 1500–1860', i *Scandinavian Economic History Review*. Vol. 39(1981):3.
- Attman, A., *Dutch Enterprize in the World Bullion Trade 1550–1800*. [Acta Regiae Societatis scientiarum et litterarum Gothoburgensis; Humaniora 23] Göteborg 1983.
- Attman, A., *The Bullion Flow between Europe and the East 1000–1750*. [Acta Regiae Societatis scientiarum et litterarum Gothoburgensis; Humaniora 20] Göteborg 1981.
- Barlett, R., *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change, 950–1350*. New Jersey 1993.
- Beckmann, M., *Location theory*. New York 1968.
- Bengtsson, T. och Ohlsson R., 'Sveriges befolkning – myter och verklighet', i *Äventyret Sverige. En ekonomisk och socialhistoria*. Stockholm 1993.
- Bengtsson, T., *Den demografiska utvecklingen i de nordiska länderna 1720–1914*. Lund Papers in Economic History, 15. [Department of Economic History, Lund University] Lund 1992.
- Bergfalk, P. E., *Om försvarlösa personers behandling*. Upsala 1833.
- Bergman, C. F., *Oekonomisk beskrifning öfver Wadsbo härad uti Westergöthland och Skaraborgs höfdingedöme*. Upsala 1759.
- Birck, E., 'Studier rörande näringsliv och befolkning i Pedersöre härard 1750–1850', i *tidskr.Fennia*, 79(1955).
- Björkman, J.-O., *Bonde och tjänstehjon. Om social stratifiering i äldre mellansvensk agrarbygd*. Med bilaga. Stencil. Uppsala 1974.
- Björkqvist, H., *Prisrörelser och penningvärde i Finland under guldmyntfotsperioden 1878–1913. En struktur- och konjunkturanalys*. [Publikationer utg. av Finlands Banks institut för ekonomisk forskning. Serie B:19] Helsingfors 1957.
- Björkqvist, H., *Valutakurser och valutapolitik i Finland åren 1810–1865*. [Skrifter från Handelshögskolan vid Åbo Akademi, A:10] Åbo 1968.
- Boëthius, B., *Ur det stora skogarnas historia*. Stockholm 1917.
- Bondeståndets riksdagsprotokoll. 7. 1751–1756*. Red. av S. Landahl. Stockholm 1963.
- Bondeståndets riksdagsprotokoll. På riksgäldskontorets uppdrag utg. av Sten Landahl. 5. 1742–43*. Stockholm 1954.
- Bonsdorff, J. G. v., *Stor-Furstendömet Finlands kamerallagfarenhet*. Vol. I–III. Helsinki 1833.
- Boserup, E., 'Population and Technology in Preindustrial Europe', i *Population and Development Review*. Vol. 13(1987):4.
- Boserup, E., *Economic and Demographic Relationships in Development*. Essays Selected and Introduced by T. Paul Schultz. London 1990.
- Boserup, E., *Jordbruksutveckling och befolkningstillväxt*. Stockholm 1984.
- Branting, J. G., *Handbok innehållande uppgift af de fläste från äldre tider intill och med år 1825 utkomne Swenska Författningar, (...)*. Stockholm 1827.
- Braudel, F., *Civilisationer och kapitalism 1400–1800*. Vol. I–III. Stockholm, 1982–86.
- Bäck, K., *Bondeopposition och bondeinflytande under frihetstiden*. Stockholm 1984.

- Böcker, C., 'Ekonomiska anteckningar om Wasa län, gjorde under en resa derstedes år 1815 (...)'. I-III; i *Underrättelser från Kejsrerliga Finska Hushållningssällskapet*. Andra samlingen. Åbo 1823.
- Cantillon, R., *Essai sur la nature du commerce en général*. (1755) Paris 1952.
- Carleson, C., *Hushåls Lexicon, hwaruti Det förnämsta, som angår Jordens behöriga skjötande, efter alphabetiskt ordning (...)*. Stockholm 1756.
- Carlsson, S., *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865. Studier rörande det svenska ståndssamhällets upplösning*. 2. omarb. uppl. Lund 1973.
- Chesnais, J.-C., *La transition démographique. Etapes, formes, implications économiques. Etude de séries temporelles (1720–1984) relatives à 67 pays*. (Institut national d'études démographiques. Travaux et documents n:o 113) Paris 1986.
- Child, J., 'A New Discourse of Trade' (1693), i *Mercantilism. Critical concepts in the History of Economics*. Edited by Lars Magnusson. Vol. III. London 1995.
- Christiansen, E., *The Nothern Crusades. The Baltic and the Catholic Frontier 1100–1525*. London 1980.
- Clason, S., *Till reduktionens förhistoria. Gods- och ränteavsöndringarna och förbudna orterna*. Upsala 1895.
- Cneiff, J. D., *Tanckar, huru en tilbörilig landthushållning skyndsammast synes kunna uphjelpas i Österbottn*. Linköping 1757.
- Cygnaeus, K., *Kungliga Finska Hushållningssällskapet 1797–1897*. Åbo 1897.
- Danielson-Kalmari, J., *Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämä 18:nne ja 19:nne vuosisadalla: Piirteitä vapaudenajalta II. Yhteiskunnallisia virtauksia*. Porvoo 1932.
- Dempsey, W., *The Frontier wage*. Chicago 1960.
- Den praktiske lantbrukaren*. Stockholm 1907.
- Devine, T. M., 'Introduction: Scottish Farm Service in the Agricultural Revolution', i *Farm Servoants and Labour in Lowland Scotland 1770–1914*. Edited by T. M. Devine. Edinburgh 1984.
- Dorfman, J., *The Economic Mind in American Civilization, 1606–1865*. Vol. 1. New York 1946.
- Dovring, F., *Agrarhistorien*. Stockholm 1953.
- Dovring, F., *De stående skatterna på jord 1400–1600*. Lund 1951.
- Drake, M., 'Norway', i *European Demography and Economic Growth*. Edited by W. R. Lee. London 1979.
- Drake, M., *Population and Society in Norway 1735–1865*. Cambridge 1969.
- Ehrenmalm, L., 'Lagman Lars Johan Ehrenmalms memorial angående Finlands rätta skötsel och bruk samt väkkeliga tillväxt och uppkomst', i *Skrifter utg. af Svenska literatursällskapet i Finland IX. Förhandlingar och uppsatser 3*. Helsingfors 1888.
- Ekstrand, V., *Svenska landtmätare 1628–1900*. Uppsala 1896–1903.
- Emilsson, E. Ö., *Sweden and the European Miracles. Conquest, Growth and Voice: a survey of problems and theories*. [Rapport från Ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet, 10] Göteborg 1996.
- Enequist, G., *Nedre Luledalens byar*. Uppsala 1937.
- Ervasti, S., 'Suomalainen valmistelukunta valtiopäivillä 1755–1756', i *Historiallinen arkisto*. [Toimittanut Suomen Historiallinen Seura] Vol. 59(1964). Helsinki.
- Etelä-Pohjanmaan historia I–VI*. Vaasa 1945–88.
- European Demography and Economic Growth*. Edited by W. R. Lee. London 1979.
- Everitt, A., 'Farm labourers', i *The agrarian history of England and Wales*. Vol. IV, 1500–1640. Edited by J. Thirsk. Cambridge 1967.
- Faggot, J., 'Beskrifning öfwer Pernå Sockn, belägen i Skärgården wid Finska Wiken, uti Nyland...', i *Kongl. Vetenskapsacademiens handlingar* (1750).

- Faggot, J., 'Betänkande om vårt allmänna tillstånds sjukdom och bot', ursprungl.: SRA. Rådsprotokoll: Inrikes civila ärenden, 18/3 1755, 387ff. Tryckt i *Ekonomisk tidskrift*. 48(1946):4, s. 276-89. Stockholm 1946.
- Faggot, J., 'Tankar om Fäderneslandets Känning och beskrivande', i *Kongl. Vetenskaps-academiens handlingar*, vol. 2(1741).
- Faggot, J., *Svenska Landtbrukets Hinder och Hjälp*. Stockholm 1746.
- Falkman, J., *Orternas undervisningar*. Stockholm 1860.
- Falkman, L., *Om mått och vikt i Sverige; historisk framställning...*, 2. vol. Stockholm 1884-85.
- Flinn, M.W., *The European Demographic System 1500-1820*. Sussex 1981.
- Forsman, K., 'Studier i det svenska 1700-talets ekonomiska litteratur', i *Historiska och litteraturhistoriska studier* 23. [Skrifter utg. av svenska litteratursällskapet i Finland, 312] Helsingfors 1947.
- Forssell, H., *Anteckningar om Sveriges jordbruksnäring i sextonde seklet*. Stockholm 1884.
- Fourth International conference of economic history*, Bloomington 1968. Edited by F. C. Lane. [Congrès et colloques. École des hautes études en sciences sociales, 14] Paris 1973.
- Friberg, N., *Stockholm i bottniska farvatten. Stockholms bottniska handelsfält under senmedeltiden och Gustav Vasa*. [Stockholmsmonografier utg. av Stockholms kommun] Sthlm 1983.
- Fridlitzius, G., 'Population, Enclosure and Property Rights', i *Economy and History*. XII(1980):1.
- Fridlitzius, G., 'Sweden', i *European Demography and Economic Growth*. Edited by W. R. Lee. London 1979.
- Fridlitzius, G., *Swedish Corn Export in the Free Trade Era. Patterns in the Oats Trade 1850-1880*. [Samhällsvetenskapliga studier 14] Lund 1957.
- Fritzell, Y., 'Gustav Sundbärg och det Svenska tabellverket', i *Statistisk tidskrift*. Ny följd, årg. 4(1955).
- Gadd, C.-J., *Järn och Potatis. Jordbruk, teknik och social omvandling i Skaraborgs län 1750-1860*. [Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 53] Göteborg 1983.
- Gaunt, D., 'Familj, hushåll och arbetsintensitet', i *Scandia* 42(1976):1.
- Gaunt, D., 'Household Typology: Problems, Methods, Results', i *Chance and Change. Social and economic studies in historical demography in the Baltic area*. Eds. S. Åkerman, H. Chr. Johansen and D. Gaunt. Odense 1978.
- Glamann, K., 'European Trade 1500-1750', i *Fontana Economic History of Europe*. 2. *The Sixteenth and Seventeenth Centuries*. General Editor: C. M. Cipolla. London 1978.
- Glass, D. V. and Grebenik, E., 'World Population, 1800-1950', i *The Cambridge Economic History of Europe VI:1*. Edited by H.J. Habakkuk and M. Postan. London 1965.
- Gray, M., 'Farm Workers in North-East Scotland', i *Farm Servants and Labour in Lowland Scotland 1770-1914*. Edited by T. M. Devine. Edinburgh 1984.
- Greville, T. N. E., 'Short Methods of Constructing Abridged Life Tables', i *Mathematical Demography*, Edited by D. Smith & N. Keyfitz. New York 1977.
- Grotenfelt, G., *Det primitiva jordbrukets metoder i Finland under den historiska tiden*. Helsingfors 1899.
- Gunnarsson, G., 'La pauvreté et ses causes - sociales et individuelles - dans l' Islande du XVIIIe siècle', i *Aspects of Poverty in Early Modern Europe III. La pauvreté dans les pays nordiques 1500-1800*. Odense 1990.
- Gunnlaugsson, G. A., *Family and Household in Iceland 1801-1930. Studies in the relationship between demographic and socio-economic development, social legislation and family and household structures*. [Studia Historica Upsaliensia 154] Uppsala 1988.

- Gylden, W., *Samling af författningar rörande Lantmäteriet, Frostoäsendet och Justeringen af mått, mål och vikt i Finland*. Vol. I-II. Helsingfors 1836.
- Gylling, E., *Suomen torpparilaitoksen kehityksen pääpiirteet Ruotsinvallan aikana*. Helsinki 1909.
- Habakkuk, H., *Population growth and economic development since 1750*. (1971) Leicester 1981.
- Hajnal, J., 'European marriage patterns in perspective', i *Population in History. Essays in Historical Demography*. Edited by D. V. Glass and D. E. C. Eversley. London 1965.
- Hajnal, J., 'Two Kinds of Preindustrial Household Formation System.' i *Population and Development Review*. Vol. 8(1982):3.
- Hallberg, A., 'Tjärexport och tjärhandelskompanier under stormaktstiden', i *Historiska och litteraturhistoriska studier*, 34. [Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 371] Helsingfors 1959.
- Hannerberg, D., *Närkes boskapsbestånd på 1620- och 1630-talen*. Göteborg 1948.
- Hannerberg, D., *Närkes landsbygd 1600-1820. Folkmängd och befolkningsrörelse, åkerbruk och spannmålsproduktion*. [Närke. Studier över landskapets natur och odling, nr III] Göteborg 1941.
- Hannerberg, D., *Svenskt agrarsamhälle under 1200 år. Gård och åker. Skörd och boskap*. Stockholm 1971.
- Hannerberg, D., *Tunnland, öresland, utsäde och tegskifte*. [Meddelande från Göteborgs högskolas geografiska institution, nr 32.] Göteborg 1946.
- Hansgaard, T., *Danmark under förvandling - på landboreformernes tid. Træk af det danske bondesamfundet 1700-1870*. Aalborg 1988.
- Harnesk, B., *Legofolk. Drängar, pigor, och bönder i 1700- och 1800-talens Sverige*. Umeå 1990.
- Hassel Smith, A., 'Labourers in late sixteenth-century England: a case study from north Norfolk', i *Continuity and Change*, Årg. 4(1989):1. Cambridge 1989.
- Heckscher, E., 'En mätare på svenska folkets välståndsutveckling. Den mantalsskrivna befolkningen 1634-1820', i *Ekonomisk-historiska studier*. Stockholm 1936.
- Heckscher, E., 'Malthus och den nordiska befolkningsutvecklingen under 1700-talet', i *Ekonomisk tidskrift*. Årg. XLV(1943):3.
- Heckscher, E., 'Population in Sweden', i *Economic History Review*. Second series. Vol. II. London 1950.
- Heckscher, E., *Merkantilismen*. Vol. I-II. Andra, rev. uppl. Stockholm 1953.
- Heckscher, E., *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*. Vol. I:1. Stockholm 1935.
- Heckscher, E., *Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa*. Vol. II:1-2. Stockholm 1949.
- Heikinmäki, M.-L., 'Etelä-Pohjanmaan kansankulttuuria. Kansatieteellinen tutkimus aineellisesta kulttuurista'. I *Etelä-Pohjanmaan historia V*. Vaasa 1988.
- Helmfrid, B., *Tiondelängderna som källa till ett byalags ekonomiska historia 1555-1753*. Stockholm 1949.
- Herlitz, L., 'Art and nature in pre-classical economics of the seventeenth and eighteenth centuries', i *Nature and Society in Historical Context*. Edited by M. Teich, R. Porter and B. Gustafsson. Cambridge 1997.
- Herlitz, L., 'Fysiokraterna', i *Samhällsvetenskapens klassiker*. Redaktion M. Bertilsson och B. Hansson. Lund 1988.
- Herlitz, L., 'On the Prehistory of the Trinity: Functional Class Division from Mercantilism to Classicism', i *Scandinavian Economic History Review*. Vol. 37(1989):2.
- Herlitz, L., *Fysiokratismen i svensk tappning 1767-1770*. [Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 35] Göteborg 1974.

- Herlitz, L., *Jordegendom och ränta. Omfördelning av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden*. [Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 31] Göteborg 1974.
- Herlitz, L., *Koppskatten i det äldre tjänstesamhället. Den mantalsskrivna befolkningen i Skaraborgs län 1699-1767*. [Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 63] Göteborg 1991.
- Herlitz, U., *Restadtegen i världsekonomin. Lokala studier av befolkningsstillväxt, jordbruksproduktion och fördelning i Västsverige 1800-1860*. [Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 58] Göteborg 1988.
- Hermanson, R., *Anteckningar enligt prof. R. F. Hermansons föreläsningar öfver Finlands finansförvaltningsrätt med föreläsarens begifvande, utg. af G. Palmgren*. Del I. Helsingfors 1917.
- Hjelt, O., *Svenska och finska medicinalverkets historia 1663-1812*. I-III vol. Helsingfors 1892.
- Hofsten, E., *Svensk befolkningshistoria. Några grunddrag i utvecklingen från 1750*. Stockholm 1986.
- Holmberg, I., 'En studie i dödligheten bland kohorter födda på 1700- och 1800-talet', i *Kohortdödligheten i Sverige. Tre studier över dödlighetstrenderna förr, nu och framtiden*. (SCB: Statistiska meddelanden, Be 1970:3) Stockholm 1970.
- Hyrenius, H., *Demometri. Den formella befolkningslärans grunder*. Göteborg 1966.
- Isacson, M., *Ekonomisk tillväxt och social differentiering 1680-1860. Bondeklassen i By socken, Kopparbergs län*. [Uppsala studies in economic history 18] Uppsala 1979.
- Jaatinen, S., Peltonen, A., & Westerholm, J., *Ålands kulturlandskap - 1700-talet*. [Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk. Nr 137] Helsingfors 1989.
- Johannison, K., *Den mätbara samhället. Statistik och samhällsdröm i 1700-talets Europa*. Stockholm 1988.
- Johansen, H. Chr., *Befolkningsudvikling og familiestruktur i der 18. århundrede*. Odense 1975.
- Johansen, H. Chr., *En samfundsorganisation i opbrud 1700-1870*. [Dansk social historie, 4] København 1979.
- Johansson, U., 'Fattigvård i Sverige under 1700-talet', i *Oppdaginga av fattigdomen. Sosial lovgivning i Norden på 1700-talet*. Oslo 1983.
- Johansson, V. F., *Finlands agrarpolitiska historia I-II*. Helsinki 1924.
- Johansson, V. F., *Verohintoja Suomessa, 1731-1870*. Helsinki 1927.
- Jokipii, M., *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat, I*. Helsinki 1956.
- Jones, E., *The European miracle. Environments, economies, and geopolitics in the history of Europe and Asia*. Cambridge 1981.
- Joustela, K., *Suomen Venäjän kauppa autonomian ajan alkupuoliskolla vv. 1809-65*. Helsinki 1963.
- Jutikkala, E., 'Asutus ja väestö', i *Suomen taloushistoria. I*. Toimittaneet Eino Jutikkala, Yrjö Kaukiainen ja Sven-Erik Åström. Helsinki 1980.
- Jutikkala, E., 'Finland's population movement in the eighteenth century', i *Population in History. Essays in Historical Demography*. Edited by D.V. Glass and D. E. C. Eversley. London 1965.
- Jutikkala, E., *Bonden i Finland genom tiderna*. Helsingfors 1963.
- Jutikkala, E., *Die Bevölkerung Finnlands in den Jahren 1721-49*. [Annales academiae scientiarum Fennicae, B, LV:4.] Helsinki 1945.
- Jutikkala, E., *Pohjoismaisen yhteiskunnan historiallisia juuria*. Helsinki 1965.
- Jörberg, L., 'The Development of Real Wages for Agricultural Workers in Sweden During the 18th and 19th Centuries', i *Economy and History*. Vol. XV(1972). Lund 1972.
- Jörberg, L., *A History of Prices in Sweden 1732-1914*. 1-2. Lund. 1972.

- Kaila, E., *Pohjanmaa ja meri 1600- ja 1700-luvuilla*. Helsinki 1931.
- Kallio, T., *Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla*. Helsinki 1913.
- Karlsson, P.-A., *Järnbruken och ståndssamhället. Institutionell och attitydmässig konflikt under Sveriges tidiga industrialisering 1700–1770*. [Jernkontorets Bergshistoriska skriftserie, Nr 25] Stockholm 1990.
- Kaukiainen, Y., 'Harvest fluctuations and mortality in agrarian Finland (1810–1870)', i *Pre-Industrial Population Change. The Mortality Decline and Short-Term Population Movements*. Edited by T. Bengtsson, G. Fridlitzius, and R. Ohlsson. Stockholm 1984.
- Kaukiainen, Y., *A history of Finnish shipping*. London 1993.
- Kaukiainen, Y., *Suomen talonpoikaispurjehdus 1800-luvun alkupuoliskolla (1810–1853)*. [Historiallisia tutkimuksia, 79]. Helsinki 1970.
- Kerkkonen, V., *Suomen kauppatilastoa 1600-luvulla*. Helsinki 1938.
- Kero, R., *Migration from Finland to North America in the Years between the United States Civil War and the First World War*. [Migration Studies, C1, Institute för Migration, Turku Finland] Turku 1974.
- Kilpi, O., *Suomen ammatissa toimiva väestö ja sen yhteiskunnalliset luokat vuosina 1815/1875*. Helsinki 1913.
- King, G., 'Natural and Political Observations and Conclusions upon the State and Condition of England', (1696) Appendix hos George Chalmers: *Estimate of the Comparative Strength of Great Britain...* London 1804.
- Kirk, D. 'Population: The Field of Demography', i *International Encyclopedia of the Social Sciences*. New York 1968.
- Klingius, E., *Historisk beskrivning öfver Malax församling*. Malax 1986.
- Konung Adolf Fredriks berättelse om sin resa till Finland och Sveriges norra landskap år 1752. i *Handlingar rörande Skandinaviens historia*. Stockholm, vol. 40(1860).
- Korpisaari, P., *Suomen ulkomaankaupasta vuosina 1812–25*. Kotka 1911.
- Kovero, M., 'Tabellverkets uppkomst', i *Tabellverket 1748–1848*. Helsingfors 1948.
- Kovero, M., *Valtion uutisasutus Ruotsin Suomessa jälkeen ison vihan*. Helsinki 1909.
- Krook, R., 'Österbottens ställning under Finlands förening med Sverige', i *Historisk tidskrift för Finland*. Årg. 8(1923). Helsingfors 1923.
- Kussmaul, A., *Servants in Husbandry in Early Modern England*. Cambridge 1981.
- Kuuse, J., 'Havrens inrikes avsättning 1880–1915', i *Ekonomisk-historiska studier tillägnade Artur Attman*. [Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 39] Göteborg 1977.
- Kuusi, S., *Isonjaon alkuvaiheet Pohjanmaalla*. Helsinki 1914.
- Lag-Commissionens förslag till Sveriges Rikes Lag af år 1734; jemte de wid samma Förslag gjorda anmärkningar, Lag-Commissionens derå afgifna swar, samt Rikens Ständers förhandlingar och Besluth wid Lagens granskning och antagande å Riksdagarne 1731 och 1734*. Stockholm 1841.
- Lagberedningens betänkande angående ombildning af den direkta beskattningen*. Helsingfors 1898.
- Lagerstedt, T., *Näringsliv och bygd i Seminghundra härad vid 1630-talets slut*. [Geographica. Skrifter från Upsala universitets geografiska institution. Nr 14] Uppsala 1942.
- Landes, D., 'The Treatment of Population in History Textbooks', i *Dædalus* 97(1968):2.
- Landtbruks Årsbok för Finland*. Helsingfors 1887.
- Larsen, Ø., 'Eighteenth century diseases, diagnostic trends, and mortality', i *The fifth Scandinavian demographic symposium...at Hurdalssjøen*. Oslo 1979.
- Laslett, P., *Family life and illicit love in earlier generations: essays in historical sociology*. Cambridge 1977.

- Lewis, A. R., 'The Closing of the Medieval Frontier, 1250-1350', i *Speculum. A Journal of Medieval Studies*. Vol. XXXIII(1958):4. Cambridge, Mass. 1958.
- Lext, G., *Mantalskrivningen i Sverige före 1860*. [Meddelanden från ekonomiskhistoriska institutionen vid Göteborgs universitet 13] Göteborg 1968.
- Lext, G., *Studier i svensk kyrkobokföring 1600-1946*. Göteborg 1984.
- Liljenstrand, A., *Finlands jordnaturer och äldre skatteväsende, jemte ett blad ur dess kulturhistoria*. Helsingfors 1894.
- Linde, L. G., *Systematisk framställning af Svenska Kameral-lagfarenheten*. andra omarb. uppl. Örebro 1867.
- Lindeblad, J. T., 'Structural Change in the Duch Trade with the Baltic in the Eighteenth Century', i *Scandinavian Economic History Review*. Vol. 33(1985):3.
- Lindgren, J., *Utskrivning och utsugning. Produktion och reproduktion i Bygdeå 1620-1640*. Uppsala 1980.
- Lithell, U.-B., *Kvinnoarbete och barntillsyn i 1700- och 1800-talets Österbotten*. Uppsala 1988.
- Lithell, U.-B., 'Breast-feeding habits and their relation to infant mortality and marital fertility', i *Journal of Family history*, Vol. 6(1981):2.
- Lithell, U.-B., *Breast-feeding and reproduction. Studies in marital fertility and infant mortality in 19th century Finland and Sweden*. Uppsala 1981.
- Ljung, S., 'Kring tillkomsten av 1742 års byordningsprojekt', i *Festskrift till G. Carlsson*. Lund 1952.
- Locke, J., 'The Second Treatise of Civil Government. An Essay Concerning the True Original, Extent, and End of Civil Government', i förf. *Two treatises of Government*. Edited with an introduction by T. I. Cook. New York 1947.
- Lohjalaisten historia I*. Kirjoittaneet: Heikki Ylikangas ja Ari Siiriäinen. Lohja 1973.
- Luukko, A., 'Österbottens borgerskap under 1600-talet', i *Det förgyllda stamträdet. Finska historiska uppsatser valda av Pentti Renvall*. Stockholm 1964.
- Luukko, A., *Etelä-Pohjanmaan historia III*. Vaasa 1945.
- Luukko, A., *Laihian historia II*. Laihia 1975.
- Luukko, A., *Suomen historia 1617-1721*. [Professori Jalmari Jaakkolan johdolla laaditun Suomen historian VIII osa] Helsinki 1967.
- Luukko, A., *Suur-Lohtajan historia 1*. Kokkola 1957.
- Maarbjerg, J., *Scandinavia in the European Worl-Economy, ca 1570-1625. Some Local Evidence of Economic Integration*. [American University Studies. Series IX. History. Vol. 169] New York 1995.
- Maatalouskalenteri v. 1920*. Toim. J. Sunila & H. Nylander. Helsinki 1919.
- Maatalouskalenteri v. 1936*. Toim. J. Sunila & H. Nylander. Helsinki 1935.
- MacKay, A., *Spain in the Middle ages. From Frontier to Empire, 1000-1500*. London 1977.
- Maddison, A., *Phases of Capitalist Development*. Oxford 1982.
- Matthiessen, P. C., *Some aspects of the Demographic Transition in Denmark*. København 1970.
- Mead, W. R., 'Carl Christian Böcker', i *Näkökulmia menneisyteen: Eino Jutikkalan juhla-kirja*. Toim. S.-E. Åström, Y. Blomstedt & I. Hakalehto. Porvoo 1967.
- Mead, W. R., 'Land use in early nineteenth century Finland', i *Annales universitatis Turkuensis*, A 30:2. Åbo 1953.
- Medieval Frontier Societies*. Edited by R. Barlett and A. MacKay. Oxford 1989.
- Michell, B. R., *European Historical Statistics 1750-1970*. London 1975.
- Mickwitz, A., *De finska deputationerna och ekonomikommisionerna under frihetstiden. Del I-II* [Bidrag till kännedom om Finlands natur och folk, nr 73] Helsinki 1912-1914.

- Minnesskrift med anledning av den svenska befolkningsstatistikens 200-åriga bestånd av Statistiska centralbyrån. [Statistiska meddelanden. Ser. A. band VI:4] Stockholm 1949.
- Mitterauer, M. and Sieder, R., *The European Family. Patriarchy to Partnership from the Middle Ages to the Present*. Oxford 1982.
- Mitterauer, M., 'Formen ländlicher Familienwirtschaft. Historische Ökotypen und familiale Arbeitsorganisation im österreichischen Raum', i *Familienstruktur und Arbeitsorganisation in ländlichen Gesellschaften*. Herausg. von J. Ehmer und M. Mitterauer. Wien 1986.
- Modée, *Utdrag utur alle....* Se: Utdrag utur alle ifrån den...
- Morell, M., *Studier i den svenska livsmedelskonsumtionens historia. Hospitalhjonens livsmedelkonsumtion 1621-1872*. [Uppsala Studies in Economic History 29] Uppsala 1989.
- Myllyntaus, T., 'Työvoimapolitiikka autonomian ajan alkupuoliskolla', s. 155-181, i *När samhället förändras. Kun yhteiskunta muuttuu*. Redaktionskommitté: Y. Kaukiainen, et al. Historiallinen arkisto 76. Helsinki 1981.
- Myrdal, J. & Söderberg, J., *Kontinuitetens dynamik. Agrar ekonomi i 1500-talets Sverige*. [Acta universitatis stockholmiensis. Stockholm studies in Economic History 15] Stockholm 1991.
- Nedkvitne, A., *"Mens Bønderne seilte og Jægtene for". Nordnorsk og vestnorsk kystøkonomi 1500-1730*. Oslo 1988.
- Newell, C., *Methods and Models in Demography*. London 1988.
- Niehans, J., 'Thünen, Johann Heinrich von', i *The New Palgrave: a dictionary of economics*. London 1987.
- Nordlund, B., 'Beskrifning öfver Nerpes socken', i tidskr. *Suomi*. Helsingfors 1866.
- Nordlund, K., 'Förarbetena för en särskild förordning om prästarättigheterna i Österbotten år 1743', i *Finska kyrkohistoriska samfundets årsskrift*. Nr. 7-10. Helsingfors 1930.
- Nygård Larsen, H., 'Familie- og husstandsstrukturen på landet i det 18. århundrede', i *Studier i Dansk Befolkningshistorie 1750-1890 ved Hans Chr Johansen*. [Odense University Studies in History and Social Sciences. Vol. 32.] Odense 1976.
- Nygård, T., *Suomen palvelusväki 1600-luvulla. Palkollisten määrä, työ, palkkaus ja suhteet isäntäväkeen*. Helsinki 1989.
- Nyström, P., 'Landskapslagarna', i *Historieskrivningens dilemma och andra studier*. I redaktion av T. Forser. Stockholm 1974.
- Orr, A., 'Farm Servants and Farm Labour in the Worth Valley and South-East Lowlands.', i *Farm Servants and Labour in Lowland Scotland 1770-1914*. Edited by T. M. Devine. Edinburgh 1984.
- Palm, L. Andersson, *Människor och skördar. Studier kring agrarhistoriska metodproblem 1540-1770*. [Institutet för lokalhistorisk forskning, skriftserie nr 4] [Avhandlingar från historiska institutionen i Göteborg 6] Göteborg 1993.
- Paloposki, T., *Suomen talouden kehittäminen 1750-1760-lukujen valtiopäiväpolitiikassa*. [Historiallisia tutkimuksia, 98] Helsinki 1976.
- Peltonen, M., *Talolliset ja torpparit. Vuosisadan vaihteen maatalouskysymys Suomessa*. Historiallisia Tutkimuksia 164. Helsinki 1992.
- Petty, W., *The Economic Writings of Sir William Petty*. Edited by C. H. Hull. Vol. I-II. Cambridge 1899.
- Pipping, H., 'Swedish Paper Currency in Finland efter 1809', i *Scandinavian Economic History Review*. IX(1961):1.
- Pitkänen, K., *Deprivation and Disease. Mortality during the Great Finnish Famine of the 1860s*. (Publikationer av Demografiska Föreningen i Finland, 14). Helsinki 1993.

- Pitkänen, K., 'The reliability of the registration of births and deaths in Finland in the eighteenth and nineteenth centuries: some examples', i *Scandinavian Economic History Review*. Vol. 25(1977):2.
- Den praktiske lantbrukaren*. Stockholm 1907.
- Pre-Industrial Population Change. The Mortality Decline and Short-Term Population Movements*. Edited by T. Bengtsson, G. Fridlitzius and R. Ohlsson. Stockholm 1984.
- Pulma, P., *Fattigvård i frihetstidens Finland*. Helsinki 1985.
- Quesnay, F., *Œuvres économiques et philosophiques accompagnées des éloges et d'autres travaux biographiques sur Quesnay par différents auteurs*. Publiées avec une introduction et des notes par Auguste Oncken. Réimpression de l'édition Frankfurt 1888. Aalen 1965.
- Rabbe, F., 'Angående några förarbeten till en utförlig Statistik för Finland'. I *Suomi*. Helsingfors 1852.
- Ranta, R., 'Talouselämä, asutus ja väestö Etelä-Pohjanmaalla 1809-1917', i *Etelä-Pohjanmaan historia, V*. Vaasa 1988.
- Rantanen, M., 'E. O. Runeberg, Laihela socken och politiskt räknekonst vid mitten av 1700-talet.' Stencil. [PM för Högre seminariet. Ekonomisk-historiska institutionen. Göteborgs universitet] 1986.
- Reinhard, M., & Armengaud, A., *Histoire générale de la population mondiale*. Paris 1961.
- Richards, J. F., 'Land Transformation', i *The Earth As Transformed by Human Action: Global and Regional Changes in the Biosphere over the Past 300 Years*. Edited by B. L. Turner II. Cambridge 1990.
- Rosenberg, A., *Muuttoliike Uudenmaan läänissä esi-industrialistisen kauden lopulla (1821-1880)*. Helsinki 1966.
- Rosengren, L., *Avhandlingsmanuskriptet*, febr. 1995.
- Runeberg, E. F., 'Om Svea rikets folknummer och naturliga styrka,' *Kongl. Vetenskaps-akademiens handlingar*, (1764).
- Runeberg, E. F., *Tal om varors värden, hållit för Kongl. Vetenskaps Academiens vid Præsidiij afläggande, d. 7 febr. 1760*. Stockholm 1760.
- Runeberg, E. F., *Tankar om penningars värden, eller afhandling om växel-coursen, grundad uppå teorien af penningars värden i inländska handelsrörelsen*. Stockholm 1762.
- Runeberg, E. O., 'Beskrifning öfwer Lajhela socken i Österbotten', i *Kongl. Vetenskaps-akademiens handlingar*, 19(1758).
- Runeberg, E. O., 'Försök til en politisk värdering på land och folk, i anledning av Lajhela socken', i *Kongl. Vetenskaps-akademiens handlingar*, 20(1759).
- Runeberg, E. O., (Fougel, Birger, men med all sannolikhet skriven av Runeberg, E. O.) *Ödmjukt memorial*. Stockholm 1769.
- Runeberg, E. O., *Nödige Påminnelser i Tjenstehjons-Stadgan*. Stockholm 1761.
- Runeberg, E. O., *Tankar om et rätt kammar och skatlläggningis wärck*. Stockholm 1761.
- Runeberg, E. O., *Undersökning huru vårt landtbruk bäst må kunna uphjelpas genom premier*. Gefle 1762.
- Rålamb, Å., *Adelig öfning. Hushåld och Åkerbruk, eller Œconomia*. Stockholm 1690-94.
- Sarvi, O., *Storskiftesregleringen i Laihela och Jurva*. Helsingfors 1926.
- Schager, N., *Det svenska skogsbrukets förutsättningar och historia*. Stockholm 1925.
- Schauman, G., *Biografiska undersökningar om Anders Chydenius*. Helsingfors 1908.
- Scottish society 1500-1800*. Edited by R. A. Houston and I. D. Whyte. Cambridge 1989.
- Shryock, H. S., Siegel, J.S. and Associates. *The Methods and Materials in Demography*. New York, London 1976.

- Simonen, S., *Lypsykarjatalousvaltainen maataloudellinen tuotantojärjestelmä Suomessa*. H-ki 1949.
- Sirén, O., *Sarvlax. Gårdshushållningen och gårdssamhället från 1600-talet till 1900-talet*. Helsingfors 1980.
- Sjöbeck, M., 'Det äldre kulturlandskapet i Sydsverige', i *Svenska Skogsvårdsföreningens Tidskrift* 29(1931).
- Sjöbeck, M., 'Lövängen och dess betydelse för det Sydsvenska bylandskapets uppkomst och utveckling', i *Svenska Skogsvårdsföreningens Tidskrift* 30(1932).
- Sjöbeck, M., 'Lövängskulturen i Sydsverige. Dess uppkomst, utveckling och tillbakagång', i *Ymer* 53(1933:1).
- Skappel, S., 'Om Husmandsvæsenet i Norge. Dets oprindelse og udvikling', i *Skrifter utgit av Videnskapselskapet i Kristiania 1922*. II Historisk-filosofisk klasse. 2. bind. Kristiania 1923.
- Skrubbeltrang, F., *Den danske husmænd. Husmænd og husmændsbevegelse gennem tiderne*. Del I. København 1952.
- Skrubbeltrang, F., *Det danske Landbosamfund 1500-1800*. Udg. af Den danske historiske Forening. Odense 1978.
- Slicher van Bath, B., 'Die europäischen Agrarverhältnisse im 17. und der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts', i A. A. G. *Bijdragen*. Vol. 13. Wageningen 1965.
- Slicher van Bath, B., 'Les problèmes fondamentaux de la société pré-industrielle en Europe occidentale. Une orientation et un programme', i A. A. G. *Bijdragen*. Vol. 12. Wageningen 1965.
- Smeds, H., *Malaxbygden. Bebyggelse och hushållning i södra delen av Österbottens svenskbygd*. Helsingfors 1935.
- Smith, A., *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. General editors R. H. Campbell and A. S. Skinner. Textual editor W. B. Todd. [The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith] Oxford 1976.
- Snell, K. D. M., *Annals of the Labouring Poor. Social change and Agrarian England, 1660-1900*. Cambridge 1985.
- Sogner, S., *Far sjøl i stua og familien hans. Trekk fra norsk familiehistorie før og nå*. Oslo 1990.
- Sogner, S., *Folkevekst og flytting. En historisk-demografisk studie i 1700-årenes Øst-Norge*. 2. vol. Stencil. Oslo 1979.
- Sogner, S., *Fra stua full til tobarnskull. Om nedgangen i barnetall i norske familier i de siste 200 år. med særlig vekt på perioden 1890-1930*. Oslo 1984.
- Soininen, A., 'Karjavarallisuus 1600-luvulla', i *Suomen taloushistoria 1*. Helsinki 1980.
- Soininen, A., *Vanha maataloutemme*. Helsinki 1974.
- Stadgar Kongl. förordningar, bref och resolutioner ifrån åhr 1576 in til 1701, utgivna av J. Schmedeman*. Stockholm 1706.
- Stendal Pedersen, F., 'Husmænd på landboreformernes tid' i *Huse og hus-mænd i fortid nutid og fremtid*. [Beretning fra det 12. bebyggelseshistoriske symposium ved Odense Universitet afholdt den 2.-4. november 1988] Odense 1989.
- Stiernman, A., *Alla Riksdagars och Mötens Besluth (...)*. Stockholm 1733.
- Stiernman, A., *Samling utaf Kongl. Bref, Stadgar och förordningar etc. angående Sweriges Rikes commerce, politie, och æconomie uti gemen, (...)*. III del, Stockholm 1753.
- Strömmer, A., *Väestöllinen muuntuminen Suomessa*. [Publications of the Population Research Institute series A:13] Helsinki 1969.
- Strömmer, M., 'Huru befolkningsstatistiken i vårt land reformerats', i *Tabellverket 1748-1848*. Helsingfors 1948.

- Styffe, C. G., *Samling af instructioner för högre och lägre tjänstemän vid landtregeringen i Sverige och Finland*. Stockholm 1852.
- Sundbärg, G., 'Fortsatta bidrag till en svensk befolkningsstatistik för åren 1750-1900'. *Statistisk tidskrift*, 1903.
- Suomen historian lähteitä VII*. Utg. av A. R. Cederberg. Helsinki 1950.
- Suomen taloushistoria 1-3*. Helsinki 1981-83.
- Suur-Jämsän historia, I*. Kirjoittaneet: K. Virkkala, et al. Jämsä 1954.
- Svenska Österbottens historia I-V*. Vasa 1977-85.
- Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll*. Stockholm 1886.
- Sveriges Rikets Lands-Lag, (...)* Stockholm 1726.
- TeBrake, W. H., *Medieval Frontier. Culture and Ecology in Rijnland*. Texas A&M Univ. Press, College Station 1985.
- Tengström, J., *Afhandling om Presterliga Tjenstgöringen och Aflöningen i Åbo Erke-Stift*. I-III vol. Åbo 1820-22.
- Thomson, A., *Grundskatterna i den politiska diskussionen 1809-1866*. Lund 1923.
- Thurgren, J., *Handbok i Svenska Presterskapets rättigheter från äldsta till närvarande tider*. Stockholm 1886.
- Thurgren, J., *Handbok i svenska skattläggningsverket*. Stockholm 1860.
- Thünen, J. H. von, *Der isolirte Staat in Beziehung auf Nationalökonomie und Landwirtschaft*. (1826) Stuttgart 1966.
- Toivonen, A.-L., *Etelä-Pohjanmaan valtamerentakainen siirtolaisuus 1867-1930*. Helsinki 1963.
- Topolski, J., 'Polish Economy in the 18th century', i *Changes in two Baltic countries: Poland and Sweden in the XIIIth century*. Edited by E. Cieslak and H. Olszewski. [Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria Historia, 164] Poznan 1990.
- Torbrand, D., *Johannishus fideikommiss intill 1735*. [Meddelanden från geografiska institutionen vid Stockholms universitet, 147]. Uppsala 1963.
- Tuma, E., 'Teorier om ekonomisk förändring', i Adamson, R., *Teori och metod för ekonomisk och social historia*. Lund 1975.
- Turner, F. J., *History, Frontier, and Section. Three Essays by Frederick Jacson Turner*. Albuquerque 1993.
- Turpeinen, O., 'Infant mortality in Finland 1749-1865', i *The Scandinavian Economic History Review*, vol. 27(1979):1.
- Turpeinen, O., 'Infectious Diseases and Regional Differences in Finnish Death Rates, 1749-1773', i *Population Studies*, Vol. 32(1978):3.
- Turpeinen, O., 'Les causes des fluctuations annuelles du taux de mortalité Finlandais entre 1750 et 1806', i *Annales de démographie historique*. Paris 1980.
- Turpeinen, O., 'Regional Differentials in Fertility Rate and Family Planning in Pre-Industrial Finland', i *Chance and Change*. Odense 1978.
- Turpeinen, O., *Nälkä vai tauti tappoi? Kauhunvuodet 1866-1868*. (Historiallisia tutkimuksia, 136). Helsinki 1986.
- Uplands-lagen*. Utg. af D. Schlyter. Stockholm 1834.
- Utdrag utur alle ifrån den 7 Dec. 1718 utkomne publique handlingar (...)* utg. af R. G. Modée. D. I-XV. Stockholm 1742-1829.
- Utterström, G., *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. I-II*. Stockholm 1957.

- Vihola, T., *Leipäviljasta lypsykarjaan. Maatalouden tuotantosuunnan muutos Suomessa 1870-luvulta ensimmäisen maailmansodan vuosiin*. Historiallisia Tutkimuksia 159. Helsinki 1991.
- Viikki, R., *Suur-Huittisten historia II*. Huittinen 1973.
- Vilkuna, K., 'Mihin perustui entisaikainen Suomen viljanvienti?', i *Terra* 50(1947):4, [Geografiska sällskapet i Finland tidskrift].
- Virrankoski, P., *Anders Chydenius. Demokraattinen poliitikko valistuksen vuosisadalta*. Helsinki 1986.
- Wahlberg, C., *Om lega af jord å landet enligt Svensk Civilrätt*. Stockholm 1870.
- Wallerstein, I., *The Modern World-System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York 1974.
- Webb, W. P., *The Great Frontier*. (1951), Univ. of Texas Press, Austin 1979.
- Weckström, M., *Anteckningar i landthushållningen i alphabetisk ordning*. Helsingfors 1850.
- Wegelius, H., 'En beskrivning över Vörå socken år 1825', i tidskr. *Budkaolen* 7(1928). Helsingfors 1928.
- Wennberg, A., *Lantbebyggelsen i nordöstra Östergötland 1600-1875*. Lund 1947.
- Wester, H., *Innovationer i befolkningsrörligheten*. Uppsala 1977.
- Westerlund, L., *Sockensamhällen och provinssamfund. Riksdagsbehandling av 1752 års organisationsprojekt rörande "Oeconomiska Samhällden til Landthushållningens uphielpande"*. Åbo 1988. [Meddelanden från ekonomisk-statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo akademi. Ser. A:267].
- Westin, J., *Kulturgeografiska studier inom Nätra-, Näske- och Utbyåarnas flodområden samt angränsande kusttrakter*. [Meddelanden från Lunds universitetes geografiska institution. Avhandlingar II] Lund 1930.
- Wilmi, J., *Isäntävoäet ja palvelusväen pito 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella*. (Studia Historica Jyväskylänensia, 43). Jyväskylä 1991.
- Winberg, C., *Folkökning och proletarisering. Kring den sociala strukturovandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen*. Göteborg 1975.
- Winroth, O., *Om tjenstehjonsförhållandet enligt svensk rätt*. Upsala 1878.
- Wohlin, N., *Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1751-1900*. Stockholm 1909. (Emigrationsutredningen. Bilaga IX).
- Woods, R., 'On the Historical Relationship Between Infant and Adult mortality', i *Population Studies*, 47(1993).
- Wrigley, E. A., and Schofield, R. S., *The Population History of England 1541-1871. A reconstruction*. London 1981.
- Ylikangas, H., 'Österbotten i Finlands historia', i *Historisk tidskrift för Finland*. 72(1987):3.
- Ylikangas, H., *Käännekohdat Suomen historiassa. Pohdiskelua kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla*. Helsinki 1986.
- Ylikangas, H., *Nuijasota*. Helsinki 1977.
- Åkerblom, K. V., *Korsholms historia I*. Vasa 1941.
- Åkerholm, R., 'Översikt av gamla mått, mål och vikter', i *Släkt och bygd*. Nr. 16. 1972.
- Åkerman, S., 'Människor och miljöer', i *Scandia* 44(1978):1.
- Åmark, K., *Spannmålshandel och spannmålspolitik i Sverige 1719-1830*. Stockholm. 1915. *Årstrycket*.
- Åström, S.-E., 'English Timber Imports from Northern Europe in the Eighteenth Century', i *Scandinavian Economic History Review*. Vol. 18(1970):1.
- Åström, S.-E., 'Köpmän i periferin. Till handelskapitalismens genesis i Finland', i *Historisk tidskrift för Finland*. Årg. 63(1978):4.

Åström, S.-E., 'The Role of Finland in Swedish National and War Economies', i *Scandinavian Journal of History*. Vol. 11(1986):2.

Östgöta-Lagen. Utg. af D. Collin och D. Schlyter. Stockholm 1830.

Tabellförteckning

Tabell 2.2.1. <i>Folkmängdens ökningstakt i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar 1749/75 – 1876/1890.</i>	37
Tabell 2.3.1. <i>Förväntad återstående medellivslängd vid olika åldrar i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar samt i hela Finland 1749 – 1800.</i>	41
Tabell 2.3.2. <i>Förväntad återstående medellivslängd vid olika åldrar i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar 1816/36 – 1856/75.</i>	42
Tabell 2.3.3. <i>Förväntad återstående medellivslängd vid olika åldrar i Södra Österbotten, sydvästra Finland och hela Finland 1816/35 – 1856/75.</i>	43
Tabell 2.4.1. <i>Totala antalet barn per kvinna (TFR), för full reproduktion erforderlig fruktsamhet samt den reproduktiva tillväxten av antalet barn per kvinna i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar 1749/75 och 1776/1800.</i>	53
Tabell 2.4.2. <i>Totala antalet barn per kvinna (TFR), för full reproduktion erforderlig fruktsamhet (frefr) samt den reproduktiva tillväxten av antalet barn per kvinna i Finland, Sverige och England 1816/1835–1856/1865.</i>	55
Tabell 2.5.1. <i>Giftermålsintensitet (GMR) i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar 1749/75 – 1851/75.</i>	57
Tabell 2.5.2. <i>Giftermålsintensitet (GMR) i sydösterbottniska prosterier 1815 – 1875.</i>	57
Tabell 2.5.3. <i>Giftermålsintensitet (GMR) i vissa finska prosterier 1815 – 1875.</i>	58
Tabell 2.5.4. <i>Giftermålsintensitet (GMR) i södra Karelen 1815 – 1855.</i>	58
Tabell 2.5.5. <i>Giftermålsintensiteten (GMR) och dess variation i Storkyrö socken 1749–1875.</i>	59
Tabell 2.6.1. <i>Årlig ökning av hemmansbruk och torp i Korsholms norra och södra fögderier under tiden 1725–1774.</i>	63
Tabell 2.6.2. <i>Årlig tillväxt av antalet hemmansbruk och torp samt folkmängd i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar 1725 – 1890.</i>	64
Tabell 2.6.3. <i>Årlig ökning av antalet hemmansbruk och torp i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar 1810–1890.</i>	66
Tabell 2.7.1. <i>Den totala folkmängden enligt folkmängdstabeller och mantalslängder i Laihela, Jurva, Lillkyrö, Storkyrö och Ylistaro 1885 och 1890.</i>	69
Tabell 2.7.2. <i>Den transoceana emigrationen i Södra Österbotten 1866–1930.</i>	70
Tabell 4.1. <i>Antalet tjänstehjon i förhållande till den mantalsskrivna befolkningen och per hemman i Finland 1694/95.</i>	93

Tabell 4.2. Tjänstehjons- och ståndssintensitet. Finland totalt i jämförelse med Österbotten 1710, 1749 och 1801.	95
Tabell 4.3. Folkmängden och antalet tjänande personer i förhållande till huvudmannapersoner ståndsviis i Sverige och Finland enligt tabellverkets ståndstabeller 1751.	96
Tabell 4.4. Andelen tjänstehjon av den mantalsskrivna befolkningen i södra Österbotten under 1600-talet och 1749 jämfört med den mantalsskrivna befolkningens andel av den totala folkmängden år 1749.	
Tabell 6.1. Laihelas befolkning, enligt Runebergs klassifisering.	139
Tabell 6.2. Årlig bruttoinkomst i medeltal per ett mantal i Laihela	142
Tabell 6.3. Runebergs "ekonomiska kalkyl" rörande Laihela socken 1759	144
Tabell 6.4. Praktisk tillämpning av Runebergs skatteläggningsförslag i städer och på landsbygden.	147
Tabell 7.1.1. Spannmålsskörden enligt tiondelängderna per mantalsskriven person i Korsholms södra fögderi och dess socknar.	162
Tabell 7.1.2. Spannmålsskörden enligt tiondelängderna per mantalsskriven person i Korsholms norra fögderi och dess socknar.	163
Tabell 7.1.3. Årligt utsäde i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar på 1730- och 1750-talen samt utsädets ökning per år.	179
Tabell 7.1.4. Spannmålsskörden i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar på 1730- och 1750-talen.	183
Tabell 7.1.5. Spannmålsskörden per mantalsskriven person i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar på 1730- och 1750-talen.	184
Tabell 7.2.1. Boskapsinnehavet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar på 1620-talet.	188
Tabell 7.2.2. Höavkastningen och dess ökning i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar på 1730- och 1760-talen.	195
Tabell 7.2.3. Höavkastning i medeltal per hemmansbruk samt fodertillgången i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar på 1760-talet.	201
Tabell 7.2.4. Boskapsinnehavet per ett mantal i Laihela socken på 1750-talet enligt lantmätaren C. F. Stierwald.	202
Tabell 7.2.5. Fodertillgången och närda nötenheter (NNe) i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar på 1760-talet.	205
Tabell 7.3.1. Utsädet, hö och boskapsbeståndet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar samt Korsholms fögderierna år 1750 enligt landshövdingen Piper.	208
Tabell 7.3.2. Utsädet och höinnehavet samt det beräknade boskapsinnehavet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö på 1750-talet.	210
Tabell 7.3.3. Landshövdingens uppgifter rörande utsäde, hö och boskap som andel av värdena i tabell 7.3.2.	210
Tabell 7.3.4. Utsäde och antalet nötkreatursenheter i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar, i medeltal per hemmansbruk på 1750- och 1620-talen.	212

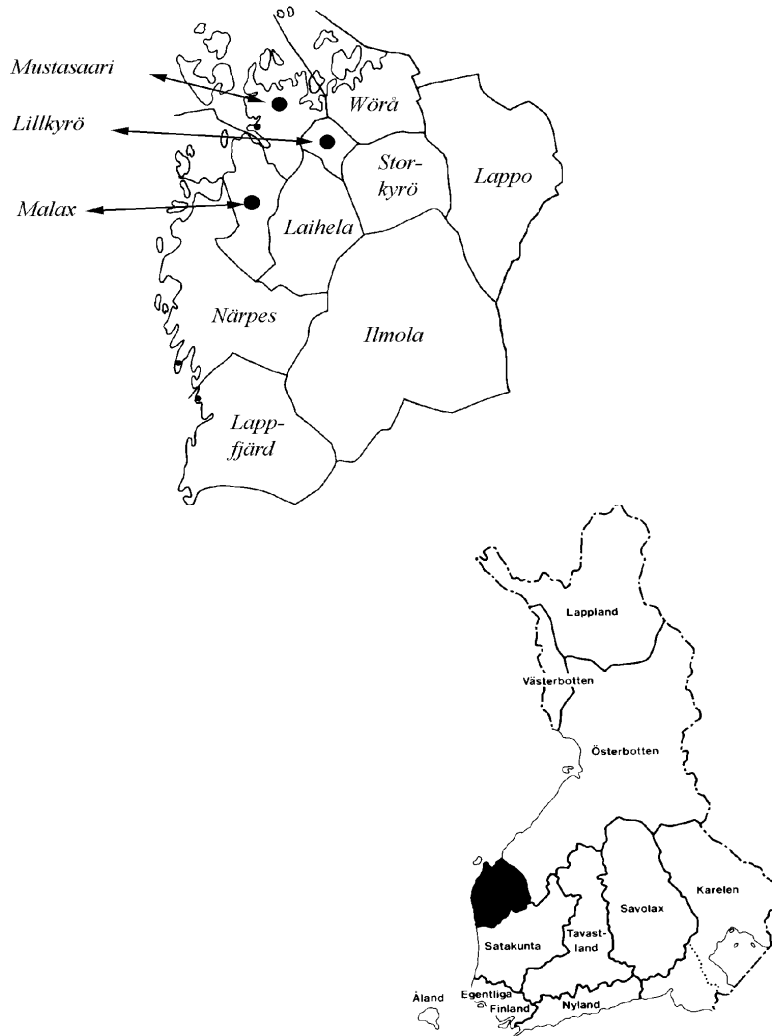
Tabell 7.3.5. Relationen mellan utsädet och höinnehavet i Södra Österbotten på 1750-talet.	213
Tabell 7.3.6. Prisutveckling på spannmål och råg i Finland och Sverige enligt länsmarkegångstaxorna under tiden 1732/34 – 1770/74.	214
Tabell 8.2.1. Utsädet enligt tabellverket och det uppmätta utsädet i förhållande till folkmängden i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö i mitten av 1700-talet och 1810.	223
Tabell 8.3.1. Utsäde av stråsäd totalt och per mantal samt relationen mellan höskörden och utsädet i två av Korsholms fögderier på 1820-talet.	226
Tabell 8.3.2. Utsäde av stråsäd i genomsnitt per hemmansbruk och per mantal i Södra Österbotten, Södra Finland och Skaraborgs län på 1820-talet.	228
Tabell 8.3.3. Potatisutsädet och höskörden i medeltal och per mantal, samt potatisutsädets andel av det totala utsädet i två Korsholms fögderier på 1820-talet.	230
Tabell 8.3.4. Korntalsuppgifter och beräknad skörd per hektar (hl/ha) för råg, korn och havre i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar och Korsholms fögderier på 1830-talet.	233
Tabell 8.3.5. Korntal och beräknad potatisskörd per hektar i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö samt Korsholms fögderier på 1830-talet.	235
Tabell 8.3.6. Spannmålsskörden totalt och i genomsnitt per hemmansbruk och mantal i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar samt Korsholms södra och mellersta fögderier på 1820-talet.	238
Tabell 8.4.1. Kreatursinnehavet totalt och i medeltal per hemmansbruk, mantal och person i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar samt Korsholms södra och mellersta fögderier på 1820-talet.	242
Tabell 8.4.2. Totala antalet nötkreatursenheter (Ne) och hästar i genomsnitt per hemmansbruk och mantal i Södra Österbotten, södra Finland och Skaraborgs län under 1820-talet.	243
Tabell 8.5.1 Den agrara tillväxten i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar 1750–1825.	244
Tabell 8.6.1. Potatis- och spannmål i Korsholms södra fögderi under perioden 1840 – 1859.	246
Tabell 8.6.2. Utsäde och skörden av spannmål och potatis per mantal i Korsholms södra fögderi under 1850-talet.	247
Tabell 8.7.1. Utsäde av potatis och stråsäd i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar i medeltal under åren 1889 – 1891.	253
Tabell 8.7.2. Den beräknade totala höavkastningen i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar i medeltal under åren 1889–1891.	256
Tabell 8.8.1. Boskapsinnehavet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar i medeltal, per mantal och per hemmansbruk 1889 – 1891.	258

Tabell 8.9.1. <i>Estimerad utsäde för stråsäde mellan perioderna 1825–1857 och 1857–1890.</i>	260
Tabell 8.9.2. <i>De årliga tillväxttakterna av utsäde, stråsäde-, potatis- och höskörden jämte befolkning och nötkreatursenheter i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö under två perioder, 1750 – 1825 och 1825 – 1890.</i>	261
Tabell 9.1 <i>Den långsiktiga tillväxten i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar, 1750–1890.</i>	265
Tabell 9.2 <i>Tillväxtens olika tidevarv i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar.</i>	266
Tabell 9.3. <i>Skörden av brödsäd (råg och korn) samt havre- och potatisskörden under åren 1750, 1825 och 1890.</i>	268
Tabell 9.4. <i>Relationen mellan kreatur och utsädet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar från 1620-talet till 1890.</i>	269

Förteckning över diagram och kartor

Diagram 2.3.1. <i>Spädbarnsdödlighet i Sverige och Finland samt i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar sammantaget 1750–1875.</i>	45
Diagram 2.3.2. <i>Spädbarnsdödlighetens säsongvariationer i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar 1776–1850.</i>	47
Diagram 2.5.1. <i>Giftermålsintensitet i Sverige och Finland 1750–1900.</i>	61
Diagram 7.1. <i>Spannmålsskördens, beräknad efter tiondelängderna, andel av spannmålsskörden beräknad efter utsädet i Laihela, Lillkyrö och Storkyrö socknar. .</i>	185
Diagram 7.4. <i>Prisnivån rörande spannmål och smör mellan Sverige och Finland under tiden 1732–1802. femårs löpande medeltal.</i>	215
Diagram 7.5. <i>Prisutveckling på råg, korn och smör i Österbotten under perioden 1732/39–1800/08.</i>	216
Karta 1. <i>Laihela, Lillkyrö och Storkyrö i Södra Österbotten</i>	346
Karta 2. <i>De i kapitel II undersökta prosterierna</i>	347

Karta 1

Karta 2

Prosterier i Södra Österbotten

- 1 Jacobstads
- 2 Vasa övre (Laihela, Lillkyrö och Storkyrö ingår)
- 3 Vasa nedre

Prosterier i sydvästra Finland

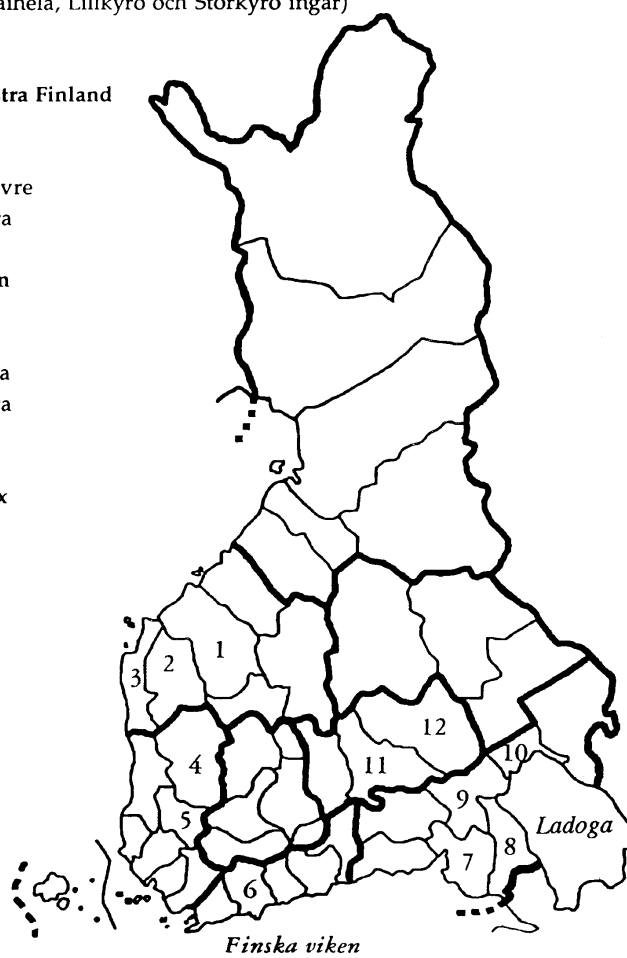
- 4 Tyrvis
- 5 Björneborgs övre
- 6 Raseborgs östra

Prosterier i Karelen

- 7 Viborgs
- 8 Kexholm södra
- 9 Kexholm norra
- 10 Sordavala

Prosterier i Savolax

- 11 Savolax södra
- 12 Savolax norra

Meddelanden från Ekonomisk-historiska institutionen vid
Göteborgs universitet

1. *Sture Mårtenson*: Agiot under creditsedelepoken 1789-1802. 1958.
2. *Marianne Nilsson*: Öresundstullsräkenskaperna som källa för fraktfarten genom Öresund under perioden 1690-1709. 1962.
3. *Rolf Adamson*: Den svenska järnhanteringens finansieringsförhållanden. Förlagsinteckningar 1800-1884. 1963.
4. *Rolf Adamson*: De svenska järnbrukens storleksutveckling och avsättningsinriktning 796-1860. 1963.
5. *Martin Fritz*: Gustaf Emil Broms och Norrbottens järnmalm. En studie i finansieringsproblematiken under exploateringstiden 1891-1903. 1965 .
6. *Gertrud Wessberg*: Vänersjöfarten under 1800-talets förra hälft. 1966.
7. *Rolf Adamson*: Järnavsättning och bruksfinansiering 1800-1860. 1966.
8. *Sture Martinius*: Befolkningsrörlighet under industrialismens inledningskede i Sverige. 1967.
9. *Ingemar Nygren*: Svensk sparbanksutlåning 1820-1913. En analys av de större sparbankernas kreditgivning. 1967.
10. *Carin Sällström-Nygren*: Vattensågar och ångsågar i Norrland under 1800-talet. 1967.
11. *Martin Fritz*: Järnmalmproduktion och järnmalmsmarknad 1883-1913. De svenska exportföretagens produktionsutveckling, avsättningsinriktning och skeppningsförhållanden. 1967.
12. *Martin Fritz*: Svensk järnmalmsexport 1883-1913. 1967.
13. *Gösta Lext*: Mantalsskrivningen i Sverige före 1860. 1968.
14. *Martin Fritz*: Kirunagruvornas arbetskraft 1899-1905. Rekrytering och rörlighet. 1969.
15. *Jan Kuuse*: Varaktiga konsumtionsvarors spridning 1910-1965. En indikator på välståndsutvecklingen i Sverige. 1969. (Akademiförlaget).
16. *Ingela Elison*: Arbetarrörelse och samhälle i Göteborg 1910-1922. 1970.
17. *Sture Martinius*: Agrar kapitalbildning och finansiering 1833-1892. 1970.
18. *Ingemar Nygren*: Västsvenska sparbankers medelplacering 1820- 1913. 1970.
19. *Ulf Olsson*: Lönepolitik och lönestruktur. Göteborgs verkstadsarbetare 1920-1949. 1970.
20. *Jan Kuuse*: Från redskap till maskiner. Mekaniseringsspridning och kommersialisering inom svenskt jordbruk 1860-1910. 1970.
21. *Sture Martinius*: Jordbruk och ekonomisk tillväxt i Sverige 1830-1870. 1970.
22. *Ingemar Nygren*: Svenska sparbankers medelplacering 1914-1968. En undersökning av de större sparbankerna. 1970.
23. *Jan Kuuse*: Inkomstutveckling och förmögenhetsbildning. En undersökning av vissa yrkesgrupper 1924-1959. 1970.
24. *Ulf Olsson*: Regionala löneskillnader inom svensk verkstadsindustri 1913- 1963.1971.
25. *Kent Olsson*: Hushållsinkomst, inkomstfördelning och försörjningsbörda. En undersökning av vissa yrkesgrupper i Göteborg 1919-1960. 1972.

26. *Artur Attman*: The Russian and Polish markets in international trade 1500-1650. 1973.
27. *Artur Attman*: Ryssland och Europa. En handelshistorisk översikt. 1973.
28. *Ulf Olsson*: Upprustning och verkstadsindustri i Sverige under andra världskriget. 1973.
29. *Martin Fritz*: German steel and Swedish iron ore 1939-1945. 1974.
30. *Ingemar Nygren*: Svensk kreditmarknad under freds- och beredskapstid 1935- 1945. 1974.
31. *Lars Herlitz*: Jordegendom och ränta. Omfördelningen av jordbrukets merprodukt i Skaraborgs län under frihetstiden. 1974.
32. *Hugo Kylebäck*: Konsumentkooperation och industrikarteller. Kooperativa förbundets industriföretag före 1939 med särskild hänsyn till margarin-, kvarn-, gummi- och glödlampsbranscherna. 1974. (Rabén & Sjögren).
33. *Martin Fritz*: Ernst Thiel. Finansman i genombrottstid. 1974.
34. *Jan Kuuse*: Interaction between agriculture and industry. Case studies of farm mechanisation and industrialisation in Sweden and the United States 1830-1930. 1974.
35. *Lars Herlitz*: Fysiokratismen i svensk tappning 1767-1770. 1974.
36. *Sven-Olof Olsson*: German coal and Swedish fuel 1939-1945. 1975.
37. *Ulf Olsson*: The creation of a modern arms industry. Sweden 1939-1974. 1977.
38. *Sverker Jonsson*: Annonser och tidningskonkurrens. Annonsernas roll i tidningsekonomin och betydelse för koncentrationsprocessen i Stockholm, Göteborg och Malmö. 1977.
39. Ekonomisk-historiska studier tillägnade Artur Attman. 1977.
40. *Bertil Andersson*: Handel och hantverk i Göteborg. Två företagargrupper ekonomiska utveckling 1806-1825. 1977.
41. *Folke Karlsson*: Mark och försörjning. Befolkning och markutnyttjande i västra Småland 1800-1850. 1978.
42. *Hans Wallentin*: Arbetslöshet och levnadsförhållanden i Göteborg under 1920- talet. 1978.
43. *Sverker Jonsson*: Annonsbojkotten mot Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1940. Myt eller realitet? 1979.
44. *Ingemar Nygren*: Riksgäldskontoret 1939-1945. Statlig upplåning för beredskap och räntestabilisering. 1979.
45. *Hugo Kylebäck*: Konsument- och lantbrukskooperationen i Sverige. Utveckling, samarbets- och konkurrensförhållanden före andra världskriget. 1979.
46. *Lars-Åke Engblom*: Arbetarpressen i Göteborg. En studie av arbetarpressens förutsättningar, arbetarrörelsens presspolitik och tidningskonkurrensen i Göteborg 1890-1965. 1980.
47. *Ingemar Nygren*: Svensk kreditmarknad 1820-1875. Översikt av det institutionella kreditväsendets utveckling. 1981.
48. *Jerker Carlsson*: The limits to structural change. A comparative study of foreign direct investment in Liberia and Ghana 1950-1971. 1981. (Nordiska Afrikainstitutet)
49. *Lasse Cornell*: Sundsvallsdistriktets sågverksarbetare 1860-1890. Arbete, levnadsförhållanden, rekrytering. 1982.

50. *Martin Fritz, Ingemar Nygren, Sven-Olof Olsson, Ulf Olsson: The adaptable nation. Essays in Swedish economy during the Second World War. 1982. (Almqvist & Wiksell International.)*
51. *Bengt Berglund: Industrierbetarklassens formering. Arbete och teknisk förändring vid tre svenska fabriker under 1800-talet. 1982.*
52. *Sverker Jonsson: Pressen, reklamen och konkurrensen 1935-1978. 1982.*
53. *Carl-Johan Gadd: Järn och potatis. Jordbruk, teknik och social omvandling i Skaraborgs län 1750-1860. 1983.*
54. *Gösta Lext: Studier i svensk kyrkobokföring 1600-1946. 1984.*
55. *Lasse Cornell: Arbete och arbetsformernas utveckling. 1986.*
56. *Bengt Berglund: Kampen om jobben. Stålintustrin, facket och löntagarna under 1970-talskrisen. 1987.*
57. *Christina Johansson: Glasarbetarna 1860-1910. Arbete, levnadsförhållanden och facklig verksamhet vid Kosta och andra glasbruk under industrialismens genombrottskede. 1988.*
58. *Urban Herlitz: Restadtegen i världsekonomin. Lokala studier av befolkningstillväxt, jordbruksproduktion och fördelning i Västsverige 1800-1860. Göteborg 1988.*
59. *Jan Bohlin: Svensk varvsindustri 1920-1975: lönsamhet, finansiering och arbetsmarknad. 1989.*
60. *Sven A. Björkenstam: Svenskt skeppsbyggeri under 1800-talet. Marknad och produktion. 1989.*
61. *Luis Bértola: The manufacturing industry of Uruguay, 1913-1961: a sectoral approach to growth, fluctuations and crisis. (Institute of Latin American Studies, Stockholm University Monograph Nr 20). Göteborg-Stockholm. 1990.*
62. *Bertil Fridén: På tröskeln till marknaden. Makt, institutionell kontext och ekonomisk effektivitet i Västsverige 1630-1800. 1991.*
63. *Lars Herlitz: Koppskatten i det äldre tjänstesamhället. Den mantalsskrivna befolkningen i Skaraborgs län 1699-1767. 1991.*
64. *Carl-Johan Gadd: Självhushåll eller arbetsdelning? Svenskt lant- och stadshantverk ca 1400-1860. 1991*
65. *Mats Bladh: Bostadsförsörjningen 1945-1985. Det industriella byggandets uppgång och fall. 1992.*
66. *Birgit Karlsson: Handelspolitik eller politisk handling. Sveriges handel med öststaterna 1946-1952. 1992.*
67. *Jan Jörnmark: Coal and Steel in Western Europe 1945-1993: Innovative Change and Institutional Adaptation. 1993.*
68. *Torbjörn Mårtensson: Bantågens gång. Järnvägens godstrafik och dess anpassning till näringslivets rumslighet, branschstruktur och transportefterfrågan 1890-1985. 1994.*
69. *Jón Th. Thór: British Trawlers and Iceland 1919-1976. 1995.*
70. *Staffan Sundin: Från bokförlag till mediekoncern. Huset Bonniers 1909-1929. 1996.*
71. *Ulf Olsson (ed). Business and European Integration since 1800. Regional, National and International Perspectives. 1997.*
72. *Martti Rantanen: Tillväxt i periferin. Befolkning och jordbruk i Södra Österbotten 1750-1890.*

